ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XVIII TEMMUZ 2002 SAYI: 53

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT XXVIII TEMMUZ 2012

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

DR. ZEKERİYA TÜRKMEN
İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918 - 16 Mart 1920) 319

YRD. DOÇ. DR. SERPİL SÜRMELİ
Çanakkale Cephesi'nde Arap İlmi Heyeti ve Uryanizade Ali Vahid Efendinin Anıları 373

YRD. DOÇ. DR. SERAP TAŞDEMİR
Sivas Halkevi Dergisi: Ortayayla (4 Eylül) 405

DR. ALİ GÜLER
Millî Mücadele'de Kara Harp Okulu: Fotoğraflarla Ankara Abidinpaşa Köşkü Sınıf-ı Muhtelife Zabit Namzetleri Talimgâhı 423

YRD. DOÇ. DR. OSMAN AKANDERE
1923 Yılı Ortalarında Uluslar Arası Kızılhaç Komitesince Görevlendirilen Heyetin Anadolu'daki Teftiş Gezileri ve Hazırladıkları Rapor 443

YRD. DOÇ. DR. ABDULLAH İLGAZİ
İstanbul Hükümeti'nin Propaganda Faaliyetleri ve Yeni Gazete 471

YRD. DOÇ. DR. CEMAL AVCI
Lâiklik - Din İlişkileri 491

DR. MUSTAFA ORAL
Halkevlerinin Toplumsal ve Kültürel İşlevleri 499

Levent Şahverdi Arşivi

MUKADDES ARSLAN
Atatürk İlkeleri ile İlgili Bibliyografya Denemesi 529

DR. BÜNYAMİN KOCAOĞLU
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kaynaklarından Ayın Tarihi Mecmuası 627

ÇEVİRİ - İNCELEME

PROF. DR. ZEKİ CEMİL ARDA
Atatürk'ün Büyük Nutuk'unun Almanca Çevirisinde Yer Alan Önsöz 703

PROF. DR. AHMET ÖZGİRAY
Arnold J. Toynbee ve James Bryce'nin Hazırladığı "Treatment of the Armenians in the Ottoman Empire (1915 - 1916)" Adlı Kitap Üzerine 713

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT : XVIII TEMMUZ 2002 SAYI: 53

İSTANBUL'UN İŞGALİ VE İŞGAL DÖNEMİNDEKİ UYGULAMALAR (13 KASIM 1918-16 MART 1920)

Dr. Zekeriya TÜRKMEN*

ÖZET

Tarih boyunca çeşitli medeniyetlere merkez olmuş İstanbul, Türkler tarafından fethedildikten sonra, stratejik konumu dikkate alınarak başkent yapılmış; kısa sürede önemli bir yönetim ve kültür merkezi haline getirilmiştir.

Şark Meselesi'nin çözümlenmesinde düğüm noktası olarak kabul edilen İstanbul şehri, emperyalist devletlerin her zaman ilgisini çeken bir kent olmuştur. 30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması, İstanbul'un işgaline uzanan süreci başlatmıştır. Müttefiklerin paylaşamadıkları bu şehri birlikte işgal etme planları, 13 Kasım 1918 tarihinde yürürlüğe konulmuş; İstanbul önlerine gelen İtilaf Devletleri donanması 465 yıllık Osmanlı başkentini askerî bir işgal ve abluka altına almıştır.

13 Kasım 1918'den 16 Mart 1920'ye uzanan süreçte İtilâf Devletleri işgal kuvvetleri İstanbul'da denetimi büyük ölçüde ellerine geçirmişlerdir. Bu zaman zarfında başkentteki uygulamaları ile bu işgalin geçici bir işgal olmadığını, burada kalıcı olduklarını göstermişlerdir. 5 Kasım 1919 tarihine gelindiğinde İtilâf Devletleri'nin İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin sayısı 50.000'i geçmiştir. İşgalciler, İstanbul'daki uygulamaları ile sömürü amaçlı olarak buraya geldiklerini de göstermekte idiler.

Uzun bir işgal ve kontrol döneminden sonra İstanbul, Türk ordusunun denetimine geçmiş; başkenti bir oldu bitti ile işgal edenler; Türk bayrağını ve ordusunu selamlayarak şehri terk etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler

İstanbul, İstanbul'un işgali, Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı Devleti, Kuva-yı milliye.

---

* Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Atatürk Araştırma ve Eğitim Merkezi (ATAREM) Genel Sekreteri.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

Being a central place for various civilizations throughout history, Istanbul became the capital city after its conquest by Turks due to its strategic position and soon it turned out to be cultural and significant administrative center.

The city of Istanbul, which was considered to be a crucial point for the resolution of the "Eastern Question", had always received quite attention from the imperialist states. Mudros Armistice Pact signed by the Ottoman State on October the 30th of 1918 initiated the events that brought the occupation of Istanbul. Being unable to divide the city for each state, Allied Forces'plan to invade Istanbul together was initiated by the Naval Forces of Entente State for blockade and military occupation of the 465-year-old capital city of Ottoman Empire.

During the period from the October 13th of 1918 through the March 16th of 1920, the control of the city was nearly in the hands of Entente States. Their management and applications during this period clearly showed that they were here for the permanent rather than a short period. In November 5, 1919, the number of Entente Powers in Istanbul were more than 50,000. The behavior and governance of the occupants indicated that their presence in Istanbul was for the imperialistic reasons.

After a lengthy occupation and foreign control, the city again was in the control of Turkish Army and those who occupied the capital were forced to leave and salute Turkish flag and Army.

Key Words

Istanbul, The occupation of Istanbul, Mudros Armistice Pact , Ottoman State, Kuva-yi Milliye (national forces)

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

İstanbul, bulunduğu jeopolitik ve stratejik konumu itibari ile tarih boyunca bütün medeniyetlerin ilgi alanına girmiş; uğrunda çetin mücadeleler yapılmış, dünyanın en önemli geçiş noktasında bulunan bir şehirdir.

Tarih boyunca çeşitli medeniyetlere beşiklik etmiş olan İstanbul şehri, 29 Mayıs 1453 tarihinde Türkler tarafından fethedildikten sonra yeni bir çehreye bürünmüştür. Türkler, fetihten sonra İstanbul'da her alanda büyük bir imar faaliyetine girişmişlerdir. Asırlarca "*Constantinapolis*" veya "*Kostantiniyye*" adıyla bilinen şehri, "*Türk İstanbul*" haline getirmişlerdir.[1] İstanbul fetihten sonra, Osmanlı Devleti'nin başkenti yapılmıştır.[2] Köhne Bizans harabeleri üzerine inşa edilen Türk İstanbul, fethi takib eden yıllar ve yüzyıllardan sonra, kendini yeniden inşa eden Türk milletinin, ruhundaki inceliklerin her alanda dışa yansımış bir ifadesi gibidir. İstanbul, Türkler tarafından sanatkâr bir ruh ve üslup ile işlenmiş; selefinden bambaşka bir hüviyete bürünmüştür.[3] Fetihten sonra İstanbul, mima-

---

1 İstanbul şehri zaman içerisinde Osmanlı Devleti'nin önemli bir bilim-kültür merkezi olmuştur. Yahya Kemal'e göre İstanbul'da yaşamak adeta bir zevktir. Şairler ve yazarlar bu kenti dünyanın diğer kentleriyle ülkeleriyle kıyas dahi etmezler. Zaman zaman yazılanlara bakılırsa tek bir taşına bir ülkenin dahi feda edilebileceği bir şehir şeklinde tasvir edilmiştir. XVIII. yüzyıl şairlerinden Nedim ise bu şehri şöyle tasvir ediyordu:

Bu şehr-i Stambul ki, bî-misl ü bâhâdır
Bir sengine yekpâre Acem mülkü fedâdır.
Bir gevher-i yekpâre iki bahr arasında,
Hurşîd-i cihân-tâb ile tartılsa sezâdır.

2 Osmanlı Devleti döneminde İstanbul için çeşitli sıfatlar kullanılmıştır. Dersaadet, Der-i Devlet, Asitane, Asitane-i Saadet gibi yüceltici sıfatlar kullanılmıştır.

3 Ünlü şair ve yazarımız Yahya Kemal Beyatlı bir eserinde bu muhteşem şehri şöyle tasvir eder: "**...Bir iklimin manzarası, mimarisi ve halkı arasında halis ve tam bir ahenk varsa, orada, gözlere bir vatan tablosu görünür. Fetihten sonra Türkler o iklimle öyle bütünleşmişler ki, bu coğrafyaya bu milletin mimarisinden ve halkından başka unsurlar yaraşmaz....Türklük, beşyüz seneden beri İstanbul'u ve Boğaziçi'ni bütün beşeriyetin hayaline böyle nakşetti. Mimarisini bu şehrin her tepesine, her sahiline, her köşesine kurarken güya: Artık bu diyar dünya durdukça Türk kalacaktır, dediği hissedilir.**" Bk., Aziz İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1989, s. 5.

Levent Şahverdi Arşivi

risi, san'atı, diğer estetik dokusu ve sosyal hayatı ile Türklerin göz bebeği bir kent haline gelmiştir.[4]

Uzun yüzyıllar Türk idaresinde kalan İstanbul, Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinde devletler arasında yapılan gizli antlaşmalarda paylaşılamayan cezbedici coğrafyası ile her zaman ilgileri üzerine çekmiş; diğer bir deyimle cazibe merkezi olmuştur.[5] XVIII. Yüzyıl sonlarında Mısır seferine çıkan ve oradan da Suriye üzerinden Anadolu'ya ilerleyerek İstanbul'u almayı planlayan Napoleon Bonaparte'ın ifadesiyle İstanbul; dünya hakimiyeti için elde bulundurulması gereken bir yerdir ve kurulması düşünülen "dünya imparatorluğu"nun da merkezi konumundadır.[6]

Osmanlı Devletinin XVIII. yüzyıldan itibaren eski gücünden giderek düşmesi, devletin Rumelideki toprakları başta olmak üzere önemli toprak parçasının elden çıkmasına sebep olmuştur. Bu arada Pan-slavizm fikrini Balkanlara yayan Ruslar, Çar Petro'nun vasiyeti doğrultusunda İstanbul'u ele geçirmek ve Bizans'ı yeniden diriltmek hülyalarına kapıldıkları gibi, bu fikirlerini özellikle Rum tebaa üzerinde de giderek yaygınlaştırmaya gayret gösterdiler. 9 Temmuz 1807'de yapılan Tilsit görüşmelerinde, İstanbul'un Rusya'ya bırakılmasını isteyen Çar I. Aleksandr'a, İmparator Napoleon şöyle karşılık vermiştir: "*İstanbul mu, asla! İstanbul, dünya imparatorluğu demektir!*" Öte yandan Çar I. Petro'nun politik mirasını uygulamak isteyen Rus çarlarının vazgeçilmez arzusu İstanbul'u almaktı. Rus

---

4 İstanbul sadece şairlerin değil önemli yazarların da ilgisini çeken bir şehirdir. İstanbul'da sosyal hayatı anlatması bakımından bilgi için bk., Ahmet Refik, **Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı,** Yay. Hz. Abdullah Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987; Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **Bir Zamanlar İstanbul,** Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul Tarihsiz; Edmondo de Amicis, İstanbul, Çev. Beynun Akyavaş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1986.

5 Özellikle XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren İstanbul'un Türklerin elinden alınmasına yönelik planlar sık sık devletler arası antlaşmalarda gündeme getirilmiştir. Bilgi için bk., N. Iorga, **Osmanlı Tarihi,** (Çev. Bekir Sıtkı Baykal), c.V, Ankara 1948, s. 103 vdd.

6 İsmail Soysal, **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802),** Ankara 1964, s. 266.

Levent Şahverdi Arşivi

Çarlığı Yunanistan'daki isyanı bunun için hazırlayıp her bakımdan desteklediği gibi, daha sonraki yıllardaki Osmanlı-Rus savaşları da bir yerde bunun için yapıldı.[7]

Diğer taraftan İstanbul, doğu-batı arasındaki geçiş güzergahı üzerinde bulunmasından dolayı değişik zamanlarda pek çok seyyahın uğradığı ve hayran kaldığı bir şehir hüviyetindedir. 1843 yılında İstanbul'a gelen ünlü Fransız yazarı Gerard de Nerval'in ifadesiyle bu muhteşem şehir, "*muhakkak dünyanın en güzel yeri*" idi.[8] Nerval, "*Muhteşem İstanbul*" adıyla dilimize çevirisi yapılan eserinde, bu şehirde çeşitli milliyet ve etnik gruplardan pek çok insanın huzur içerisinde yaşadığını belirttikten sonra, "*İstanbul'da Türklerin gösterdiği evrensel müsamahanın yüceliğini anladım*" der.[9]

XIX.ve XX. yüzyıllarda Büyük devletlerin (İngiltere-Fransa-Almanya-Rusya-İtalya) yaptığı gizli antlaşmalarda İstanbul, gündemdeki yerini hep korumuş, emperyalistlerin ilgi odağı olmaktan kurtulamamış ve mutlaka paylaşılmak, elde tutulmak istenen bir şehir olmuştur. İstanbul ile en çok Çarlık Rusyası ilgilenmiştir. İngiliz ve Fransızlar ise, Önasya'daki sömürgelerini kontrol altında tutabilmek için İstanbul'u ellerine geçirmek amacıyla, siyasî zeminlerde devamlı olarak mücadelelerini sürdürmüşlerdir. XIX. Yüzyıldan itibaren Türklerle Ruslar arasında yapılan savaşların hemen hemen tamamında Türklerin yenilmesi Ruslara İstanbul kapılarını açmış fakat bu kritik durum diğer devletlerin müdahalelerine sebep olmuştur. Ingiliz devlet adamlarından Lord J. Russel'a göre, "*eğer Rusya Tuna üzerinde durdurulamazsa, -İstanbul ve Anadolu'yu ele geçirecek vegünün birinde İndus kıyılarında durdurmak zorunda kalınacak*" yayılmacı bir devlet idi.[10]

---

7 Gerard de Nerval, **Muhteşem İstanbul,** Çev. Refik Özdek, İstanbul 1974, s. 21.

8 Gerard de Nerval, **Aynı eser,** s. 9.

9 Gerard de Nerval, **Aynı eser,** s. 181.

10 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856),** Ankara 1961, c. V, s. 221.

Levent Şahverdi Arşivi

A. Dünya Savaşı Yıllarından Mondros Mütarekesi'ne Uzanan Süreçte İstanbul İçin Yapılan Plânlar

"*Doğu Sorunu*" veya diğer bir ifade ile "*Şark Meselesi*" olarak adlandırılan ve Türkleri önce Balkanlardan, daha sonra da Anadolu'dan çıkarmayı hedefleyen politika, XX. yüzyılın başlarından itibaren çok yönlü olarak uygulamaya konulmuştur.[11] XX.Yüzyıl başlarındaki görüntüsü ile, emperyalist devletlerin "*Hasta Adam*" olarak vasıflandırdıkları Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu topraklar, ele geçirilmesi gereken hedefler arasında bulunuyordu.[12] Bu hedefi ele geçirmek ve Ortadoğu'daki hammadde kaynaklarına sahip olmak amacıyla pek çok gizli ve açık görüşmelerde bulunan ve antlaşmalar yapan Avrupa'nın emperyalist devletleri, İstanbul şehrinin paylaşılması konusunda bir türlü fikir birliğine varamamışlardır.

Mart-Nisan 1915 tarihinde Londra'da toplanan konferansta, İngiltere ve Fransa ortak bir karara vararak İstanbul ve Boğazlar bölgesinin Rus egemenliğine geçmesini onaylamışlar[13]; bu durum, 23 Ekim 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşmasında da aynı şekilde kabul görmüştür.[14] Böylece Avrupa'nın büyük devletleri İstanbul ve Boğazlar bölgesini Osmanlı Devleti'nin haberi dahi olmadan aralarında yaptıkları gizli antlaşmalarla Rusya'nın egemenliğine vermiş oldular. Nitekim, 1917 yılında Rusya'da ger-

---

11 Edouard Driault, Şark Mes'elesi, Çev. Mehmet Nazif, İstanbul 1328, s. 17-19; ayrıca bk., Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, İstanbul 1995, s. 48 vdd.

12 Rus Çarı I. Nikola, 9 Ocak 1853 tarihinde St. Petersburg'da verdiği bir baloda İngiliz elçisi Sir George Hamilton Seymour'la yaptığı görüşmede Osmanlı Devleti'ni **"hasta adam"** olarak vasıflandırmış ve Osmanlı Devleti'nin mirasını İngiltere ile paylaşmayı teklif etmiştir. İngiltere hükûmeti şimdilik kaydı ile Rusya'nın önerilerini kabul etmemiştir. Bk., Edouard Driault, **Aynı eser** s. 231; Ahmet Şükrü Esmer, **Siyasi Tarih,** İstanbul 1944, s. 184; ayrıca bk., Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya,** Ankara 1970, s. 69-71.

13 Cemal Tukin, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi,** İstanbul 1947, s. 364-365; Akdes Nimet Kurat, **Aynı eser,** s. 305. Ayrıca bk., Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926),** Ankara 1978, s. 40-41. Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, c. III/2, Ankara 1991, s. 103-123.

14 Ömer Kürkçüoğlu, **Aynı eser,** s. 42. Ayrıca bk., Yusuf Hikmet Bayur, **Aynı eser,** c. III/2, s. 124-127.

Levent Şahverdi Arşivi

çekleşen Bolşevik Devrimi, uluslar arası dengelerin tamamen değişmesine sebep olduğu gibi, bolşeviklerin emperyalist devletlere cephe almasına neden olmuştur. Bunun sonucunda, Çarlık Rusyası tarafından, İngiltere ve Fransa ile 1915-1917 tarihleri arasında Osmanlı Devletini bölmeye yönelik olarak yapılmış olan gizli antlaşmalar ifşa edilmiştir. Uluslar arası siyasî ilişkilerin bu derece hızlı değiştiği bir zamanda müttefikler de İstanbul'u Rusya'ya vermekten vaz geçmişlerdir. İstanbul bundan böyle İngilizler'in, Fransızlar'ın ve -deyim yerinde ise bunların çömezi konumunda bulunan- Yunanlılar'ın ele geçirmek istedikleri bir merkez haline gelmiştir. Osmanlı Devleti bütün bu politik gelişmelerden dış temsilcilikler vasıtasıyla haber aldığından bir takım tedbirler almayı gerekli görmüştür. Osmanlı ülkesi askerî ve mülkî bakımdan bir taksimata tabi tutularak yapılan düzenlemede İstanbul askerî mıntıka içerisinde yer almış öncelikle savunulması gerekli stratejik noktalardan biri olarak tespit edilmiştir.[15] Nitekim İtilâf Devletleri, İstanbul'un paylaşılması konusunda bir türlü fikir birliğine varamayınca burasını beraber yönetme, ortak bir şekilde kontrol altında tutma fikrinde birleşmişlerdir.

I. Dünya Savaşı yıllarında, Osmanlı başkenti İstanbul, düşmanın askerî hedeflerinden biri olmuştur. Daha harbin başlangıcında, Türkleri barışa zorlamak isteyen müttefikler, onları başkentlerinde vurmak istemişler; bu amaçla 1915 yılında Çanakkale Boğazını zorlamışlar, Türkleri kalbinden vurarak başkentlerinde tutsak etmek istemişlerdi. Fakat Çanakkale'de Türk askerinin sergilediği kahramanlık ve metanet, boğazın aşılmasını imkansız bir duruma getirdiği gibi, müttefiklerin İstanbul'u kolayca ele geçirme planlarını da suya düşürmüştü. İtilâf Devletleri daha sonra diğer cephelerden Osmanlı Devletine saldırıya geçmiştir. Türkler dört yıl boyunca pek çok cephede emperyalistlere karşı büyük bir gayretle, yokluk ve sıkıntılara rağmen mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Savaşın son yı-

15 Enver Paşa imzasıyla Osmanlı ülkesinin mülki ve askeri mıntıkaya bölünmesi hakkında yapılan bu taksimat hakkında bilgi için bk., **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dosya Usulü İrade Tasnifi (DUİT),** Dosya (Ds): 54-1 (1-10), Fihrist (F): 7, 29 Ağustos 1334.

Levent Şahverdi Arşivi

lına (Eylül-Ekim 1918) gelindiğinde pek çok cephede çözülmeler görüldü; Türk orduları uzun ve yıpratıcı muharebelerde giderek güçten düştüler ve Anadolu'ya doğru çekilmeye başladılar.[16]

1. İtilâf Devletlerinin 1918 Yılında İstanbul'a Yönelik Hava Saldırıları

Türk ordularının Suriye cephesinden sür'atle geri çekildiği sırada İngilizler, Türkleri başkentlerinden vurmak, psikolojik bir baskı uygulamak amacıyla İstanbul'a yönelik hava taarruzunda bulunmaya karar verdiler. İtilaf Devletlerinin İstanbul'a yönelik ilk hava saldırısı 1918 yılı Temmuz ayında vuku bulmuştur. Nitekim, 23 Temmuz 1918 Salı günü, öğleden sonra İstanbul ufuklarında ilk defa olarak, 6 uçaktan oluşan düşman filosu görülmüştür.[17] Altı uçaktan oluşan düşman filosu, bomba atmaya fırsat bırakılmadan kaçırılmıştır.[18] İkinci hava saldırısı ise dört gün sonra 27/28 Temmuz 1918 gecesi gerçekleştirilmiştir. İstanbul'a yönelik olarak gerçekleştirilen bu ikinci hava saldırısında düşman uçakları bir iki bomba atmışsa da hedefe isabet ettiremeden geri çekilmek zorunda kalmışlardır.[19] 21 Ağustos 1918 tarihinde gece yarısına doğru, iki ayrı filo halinde hücum eden düşman uçaklarının Harbiye Nezaretini hedef alarak attıkları bombalar, çarşı civarına düşerek sekiz kişinin yaralanmasına ve bazı dükkanların maddî hasara uğramasına sebep olmuştur. Bu saldırıdan birkaç gün sonra, 25/26 Ağustos 1918 gece yarısında düşman uçakları yeni bir taarruz gerçekleştirmişler; bu saldırıda şehrin kenar semtlerine bir kaç bomba atmışlar fakat önemli bir zarar olmamıştır. Bunu takip eden dönemde daha şiddetli hava taarruzu, 27 Ağustos gece yarısına doğru başlamış ve atılan bombalardan bir çocuk şehit olurken, 11 kişi de yaralanmış-

---

16 Osmanlı orduları Birinci Dünya Savaşında pek çok cephede mücadele verdi. Ordunun bu dönemdeki durumu hakkında bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Ankara 2001, s. 18-24.

17 Mithat Sertoğlu, "İstanbul", **İslam Ansiklopedisi** (İA), c. V/2, s. 1214/42.

18 İsmail Hami Danişment, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,** c. IV, İstanbul 1972, s. 447.

19 İsmail Hami Danişment, **Aynı eser,** s. 447.

Levent Şahverdi Arşivi

tır.[20] O gece bir düşman uçağı düşürülmüş, pilotu yaralı olduğu halde ele geçirilmiştir. Düşman bu son hava taarruzu esnasında halka hitaben beyannameler de atmıştır.[21] Atılan beyannamelerde Türk ordularının yenildiği ifade edildikten sonra, Türklerin teslim olmaları gerektiği dile getiriliyor ve böylece halk üzerinde bir panik ortamının doğmasına psikolojik bir baskı uygulamaya çalışılıyordu.

Öte yandan, İstanbul, 18 Ekim 1918 tarihinde biri öğleden evvel, öbürü öğleden sonra olmak üzere, beş düşman uçağından oluşan bir filo tarafından yapılan iki hava taarruzuna uğramıştır. Atılan bombalardan 50 kişi ölmüş, 200 kadar kişi de yaralanmıştır. Uçaklardan atılan beyannamelerde Bulgaristan'ın mütareke yaptığı hatırlatılarak, Osmanlı Devleti'nin de artık barış istemesinin zamanının geldiği bildirilmiştir. Bu taarruza karşı havalanan bir Türk uçağının kahramanca mücadelesini ve bir düşman uçağının düşüşünü İstanbul halkı heyecanla seyretmiş, bu olay İstanbul basınında genişçe yer ederek, halkın moralini yükselten bir hadise olmuştur.[22] İtilaf devletleri tarafından gerçekleştirilen bu hava taarruzlarının asıl amacı, Osmanlı Devletini bir an evvel barış masasına oturtmaya zorlamak idi. Nitekim, bu olaylar sırasında önde gelen sivil ve asker devlet ricali de barıştan yana olduklarını açıklamaya başladılar. Basın da bu kamuoyunu bu yönde açıklamalarda bulunarak barışın bir an önce imzalanması yönündeki isteklerine tercüman olmakta idi. Uzun harp yıllarının verdiği sıkıntı ve elem herkesi bezdirmiştir. Bu yüzden ateşkes antlaşmasının kaçınılmaz olarak imzalanması gerekiyordu.

2. Mondros Mütarekesi'nin İmzalanması, İtilâf Devletlerinin İstanbul'a Yönelik Plânları

Ortadoğu barışının sağlanması diğer bir ifade ile Osmanlı Devleti'nin bulunduğu coğrafyanın geleceği hakkında büyük devletler 1918 yılı başından itibaren görüşmelerde bulunmaya başlamışlar, politikalarını bu doğrultuda yönlendirmeye çalışmışlardır.

---

20 İsmail Hami Danişment, **Aynı eser,** s. 447.
21 Mithat Sertoğlu, **Aynı makale,** s. 1214/42.
22 Mithat Sertoğlu, **Aynı makale,** s. 1214/42.

Levent Şahverdi Arşivi

İngiliz başbakanı Lloyd George ise, 5 Ocak 1918 tarihli konuşmasında Osmanlı Devleti hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur: "*Biz Türkiye'yi ne başkentinden, ne de ırk bakımından Türk olan Anadolu'nun ve Trakya'nın zengin ve önemli topraklarından mahrum etmek için döğüşüyoruz. Biz Osmanlı İmparatorluğunun başkenti İstanbul ile birlikte Türk ırkının anayurdunda kalmasına muhalif değiliz. Fakat Karadeniz ile Akdeniz arasındaki geçit milletler arası bir idare altında ve tarafsız olmalıdır...*"[23]

Bu açıklamalarla İngiliz yöneticileri barış konusunda ABD başkanından daha önce davranmışlar, fakat kendi aralarında çelişkiye düşmekten de kurtulamamışlardır. Belki de gelecekteki uygulamalarda kendilerine hareket serbestliği sağlasın diye bu çelişkiyi bile bile yaratmışlardı. Wilson'un bu 14 ilkesi, o zamanın güçlü bir devleti olan ABD'nin kendisini uluslararası barışa adamış bir başkanının görüşlerini yansıttığı için geniş yankı uyandırmıştır. Türkleri ilgilendiren 12 nci madde[24], Osmanlı ülkesinde kamuoyunu harekete geçirmiş hatta bu ilkelerin savunucusu havariler ortaya çıkmış ve Wilson Prensipleri Cemiyeti diye bir de cemiyet kurulmuştur.[25] İtilaf Devletlerinin İstanbul hakkındaki hükmü, kısaca Türklerin elinde kalsa bile, burada uluslararası bir denetim kurulması yönünde idi.[26]

---

23 Tevfik Bıyıklıoğlu-Tevfik Ercan, **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I,** Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara 1992, s. 21.

24 ABD Başkanı Wilson'un 8 Ocak 1918 tarihinde ortaya koyduğu 14 maddelik prensiplerden 12 nci madde Osmanlı Devleti'ni ve dolayısıyla Türkleri ilgilendiriyordu. 12 nci maddede şöyle deniyordu: "**Bugünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarına itirazsız bir hakimiyet sağlanmalıdır. Fakat bu gün Türk boyunduruğu altında bulunan diğer milletlerin de mutlak güvenlik içinde varlıklarının ve zahmetsizce gelişmelerinin kefalet altına alınması lazımdır. Çanakkale boğazı milletler arası garanti altında bütün milletlerin ticaret gemilerinin serbestçe geçmelerine açık olmalıdır.**" Bk., Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih (1789-1960),** Ankara 1975, s. 452-464. Ayrıca bk., Fethi Tevetoğlu, **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar,** Ankara 1988, s. 151-153.

25 Wilson Prensipleri Cemiyeti nizamnamesi hakkında bilgi için bk., Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler,** Ankara 1952, s. 446-447. Wilson Prensipleri Cemiyeti ve çalışmaları hakkında bilgi için bk., Fethi Tevetoğlu, **Aynı eser,** s. 147-194.

26 Hatta İngiliz belgelerinde Türklerin Avrupa'dan atılmaları, İstanbul'un tamamen Türklerden alınması gibi ifadeler kullanılmıştır. Bk., **The British On The Origin of The War, 1896-1940; İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye** adlı eserden naklen, Bıyıklıoğlu-Ercan, Aynı eser, s. 22.

Levent Şahverdi Arşivi

1918 yılı Eylül ayına gelindiğinde Türk Ordularının Kafkas cephesi hariç olmak üzere[27] diğer cephelerde yenilmeleri mütarekenin imzalanmasını gündeme getirmişti. Dönemin Sadrazamı ve Harbiye Nazırı Mareşal Ahmet İzzet Paşa'nın ifadelerine göre, mütarekenin imzalanması kaçınılmaz bir hal almıştı.[28]

Osmanlı Devleti, ateşkes antlaşmasını imzalayarak savaş haline son vermek isteyince, müttefiklerin de uygun buldukları Mondros'ta görüşmelere başlanmıştı. Ahmet İzzet Paşa hükûmeti, Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) Bey'in başkanlığında bir heyeti bu amaçla görevlendirdi.[29] Türk delegasyonun başında bulunan Rauf Bey'e, verilen talimatnamede, özetle padişahın egemenlik haklarının muhafazası, Boğazların ve başkentin Türkler elinde kalması, yalnız boğazlardan Yunan savaş gemileri hariç diğer ülkelerin ticaret gemilerine geçiş ruhsatının verilmesi, ordunun terhisi vb. gibi konularda yetki verilmişti.[30] Rauf (Orbay) Beyin hatıralarına bakıldığında, İngilizlerin görüşmelerde Türk tarafına oldukça katı davranışlarda bulundukları anlaşılmaktadır.[31] Görüşmeler esnasında Rauf Bey, kendisine hükûmet tarafından verilen talimatname ile bağdaşmayan pek

---

27 Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu 1918 Temmuz ayında başlattığı harekatı başarılı bir şekilde tamamlayarak Eylül ayı sonlarına doğru Bakü'ye girmiştir. Bu konuda bilgi için bk., Nasır Yüceer, **Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekatı,** Ankara 1996.

28 Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım,** c.II, (Yay. Hz., Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar), İstanbul 1993, s. 27-28; ayrıca bk., Metin Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasî Hayatı),** Ankara 1997, s. 161.

29 Osmanlı hükûmeti tarafından mütarekeyi imzalamak üzere görevlendirilen heyette Bahriye Nazırı Deniz Kurmay Albay Hüseyin Rauf (Orbay) Bey, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey, Deniz Kurmay Yarbay Sadullah Bey, katip olarak da Ali Fuat (Türkgeldi) Bey bulunuyordu. Rauf Orbay hatırlarında mütarekenin imzalanması esnasında meydana gelen gelişmeleri uzun uzadıya anlatır. Bk., Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni-Siyasî Hatıralarım,** (Yay., Hz. Emre Yayınevi), İstanbul 1993, s. 68-157. Mütarekenin imzalanması hususunda yabancı bir gözle yapılan yorumlar için bk., David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı 1914-1918,** (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul 1994, s. 361-378.

30 Ahmet İzzet Paşa hükûmeti tarafından Rauf Bey Başkanlığındaki heyete 8 maddelik bir talimatname verilmiştir. Bilgi için bk., Bıyıklıoğlu-Ercan, **Aynı eser,** s. 33-35; ayrıca bk., Metin Ayışığı, **Aynı eser,** s. 167-168.

31 Rauf Orbay, **Aynı eser,** s. 130 vdd.

Levent Şahverdi Arşivi

çok teklifin İngilizler tarafından önüne konulduğunu ifade ederek, kanaatlerini hükûmet merkezine zaman zaman iletmek gereğini hissettiğini belirtir.[32] Orbay'ın ifadelerine göre, Mütareke şartları gayet ağır ve durum son derecede elem vericidir.[33] İngiliz Amirali Galthorpe tartışmaların uzamasını istememektedir. Türk heyetinin açıklamaları üzerine ufak değişiklikler yapılmakta ise de kararların ruhu değiştirilememektedir. Yine Orbay'ın ifadelerine göre Türk heyetince şayet bu şartları kabul edilmeyecek olursa, görüşmelerin sona ermesi muhakkaktır.[34]

Önerilen şartları ağır bulan Orbay, kesin kararı hükûmete bırakmakla birlikte, çıkar yolun, görüşmeler sırasında kendisine güven veren ve biraz samimiyet gösteren İngilizleri fazla gücendirmeden metni imzalamak olduğunu belirtir.[35] Hükûmet kanadından gönderilen talimatlarda ise, özellikle İstanbul'un işgal edilmemesine, Boğazları işgal edecek kuvvetler arasında Yunan ve İtalyan askerlerinin yer almamasına dikkat edilmesi gerektiği hatırlatılıyordu.[36] Hükûmet, İstanbul'un askerî işgale uğramaması hususu üzerinde hassasiyetle duruyordu.[37] Uzun tartışmalardan sonra Mondros Ateşkes Antlaşması 30 Ekim 1918 günü saat 20.03'de imza edilmiş; 31 Ekim 1918 günü öğleden sonra yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır.[38] 25 maddeden oluşan mütarekename metni imzalandıktan sonra[39], Rauf Bey, Galthorpe'nin özel mektubunu alarak İstanbul'a dönmüştür.[40] Orbay, imzalanan mütarekenin övünülecek bir ateşkes olduğunu

---

32 Bıyıklıoğlu-Ercan, **Aynı eser,** s. 38.

33 Rauf Orbay, **Aynı eser,** s. 125.

34 Rauf Orbay, **Aynı eser,** s. 130-131.

35 Rauf Orbay, **Aynı eser,** s. 146-147.

36 Bıyıklıoğlu-Ercan, **Aynı eser,** s. 38-39; ayrıca bk., Rauf Orbay, **Aynı eser,** s. 129.

37 Bıyıklıoğlu-Ercan, **Aynı eser,** s. 39.

38 Bıyıklıoğlu-Ercan, **Aynı eser,** s. 41. Mütareke maddeleri için de bk., **Aynı eser,** s. 42-49.

39 Mütareke metni hakkında bilgi için bk., **Gnkur. (Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) ATASE Arşivi:** 1/3, Kls: 6, Ds: 25, F: 3,4,4/5; ayrıca bk., Kls: 51, Ds: 198, F: 1.

40 Galthorpe'un, Rauf Bey'e verdiği özel mektuba göre, Çanakkale ve İstanbul boğazlarının yalnız İngiliz ve Fransız askerlerince işgal edileceği, İstanbul ve İzmir'e Yunan askeri gönderilmeyeceği, Osmanlı hükûmeti asayişi sağladığı müddetçe İstanbul'un işgal edilmeyeceği belirtilerek mektubun padişah ve sadrazamdan başka kimseye gösterilmemesi isteniyordu. Bk., Bıyıklıoğlu-Ercan, **Aynı eser,** s. 49-50.

Levent Şahverdi Arşivi

yaptığı açıklamalarda basına bildirmiştir. Orbay'ın basına yaptığı açıklamalarda şu cümleler dikkat çekici idi: "*...Bu mütareke ile devletimizin istiklali, saltanatın hukuku tamamıyla kurtarılmıştır... İngilizlerin Osmanlıları yaşatma fikrinde olduklarına inanıyorum. İstanbul'a tek bir düşman askeri çıkmayacak, Adana işgal edilmeyecektir.*"[41]

Mütarekeyi takip eden dönemde İttihat ve Terakki Cemiyetinin lider kadrosunun İstanbul'dan ayrılmaları Ahmet İzzet Paşa kabinesi hakkında çeşitli söylentilerin çıkmasına sebep olmuştur. Zaten mütarekenin imzalanmasından kısa bir süre önce kurulan Ahmet İzzet Paşa kabinesi uzun ömürlü olamadı[42] ve 8 Kasım 1918 tarihinde istifa etti.[43] Yeni hükûmeti kurmakla görevlendirilen Ahmet Tevfik Paşa kabinesi de son derece sıkıntılı bir dönemde işbaşına geldi.[44]

Osmanlı yönetiminin silahların bırakma antlaşması maddelerini olumlu olarak yorumlamasından doğan ılımlı havayı dağıtmak isteyen İngilizler, hemen harekete geçmişlerdi. İngiliz Dışişleri bakanı A. J. Balfour, İstanbul'da görülen iyimser demeçler nedeniyle 9 Kasım 1918 tarihinde Galthorpe'a gönderdiği telgrafta, Türklerin mütarekeyi kendi lehlerine olduğu iddialarına fırsat verilmemesi gerektiği hatırlatılarak, "*İstanbul'un işgal edilmeyeceğine dair her hangi bir yazıyla Türk hükûmetine güvence verilmemesini*" [45] istemekte idi.

Mütarekenamenin imzalanmasından kısa bir süre sonra, İtilâf Devletleri 7. maddeye[46] dayanarak, güvenliklerini tehdit edecek durumların

---

41 Bıyıklıoğlu-Ercan, **Aynı eser,** s. 50.

42 Ahmet İzzet Paşa 25 gün iktidarda kalmıştı. Bilgi için bk., Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım,** c. II, s. 35.

43 **İkdam** nr: 7811, 10 Kasım 1918; **Vakit** nr: 377, 10 Kasım 1918; **Takvim-i Vekayi(TV)** nr: 3392, 12 Teşrin-i sani (Kasım) 1918.

44 **TV** nr: 3392, 12 Teşrin-i sani 1918.

45 Bıyıklıoğlu-Ercan, **Aynı eser,** s. 51.

46 Mondros mütarekenamesinin 7. maddesinde şöyle deniyordu: "**Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek bir vaziyet zuhurunda herhangi stratejik noktaları işgal hakkını haiz olacaklardır.**" Bk., Bıyıklıoğlu-Ercan, **Aynı eser,** s. 47.

Levent Şahverdi Arşivi

ortaya çıktığını ileri sürerek Osmanlı Devletinin kimi bölgelerini işgal etmeye başladılar. İtilaf Devletleri donanması, 7 Kasım 1918 tarihinde yardımcı gemileriyle beraber mayınları temizlemek bahanesiyle Çanakkale Boğazından içeri girdi,[47] 11 Kasım tarihinde diğer harp gemileri bunları takip etti. 12 Kasım'da ise, Yunanlıların meşhur Avrerof zırhlı kruvazörü Çanakkale Boğazından Marmara'ya giriş yaptı. 13 Kasım 1918 günü, İtilaf Devletlerinin 61 parça harp gemisinden müteşekkil bir donanması[48], mütareke şartlarının kendilerine verdiği yetkiye dayanarak, İstanbul önlerine gelip demir atmışlardır. Bu donanmada 15 muharebe gemisi, 11 kruvazör, 29 muhrip ve 6 denizaltı gemisi bulunuyordu.[49] 13 Kasım günü Boğazdan 11 harp gemisi ile Yunanlıların bir zırhlısı daha giriş yapmış ve toplam gemi sayısı 73'e çıkmıştır. İtilaf Filo komutanlığı ile İstanbul Boğaz komutanlığı arasında yapılan bir antlaşma ile 15 Kasım günü İtilaf Devletleri askerlerince Boğazdaki müstahkem mevkiin İtilâf Devletlerine teslim edilmesi yönünde bir protokol yapılmıştır.[50] Buna göre İtilâf donanması öncelikle karaya asker çıkartarak, müstahkem mevkileri işgal edecek, daha sonra şehre girecekti. şehrin çeşitli yerlerini işgale başladı. Böylece İstanbul için, "İşgal Devri" diye anılan acı ve bir o kadar da felaketli bir devir başlamış oldu. 14 Gün sonra da, İngiliz kumandanı General Sir Henry Maitland Milne İstanbul'a gelmiş[51] ve Beyoğlunda'ki İngiliz Kız Lisesine karargahını kurmuştur. Bu arada 15 Kasım tarihine kadar İstanbul önlerinde demirleyen İtilaf harp gemisi sayısı 167'e yükselmiştir. Buna göre, İngiltere 67, Fransa 22, İtalya 10, Yunanistan'da bir harp ge-

---

47 Bilgi için Bk., Bıyıklıoğlu-Ercan, **Aynı eser**, s. 169.

48 13 Kasım 1918 günü İstanbul boğazının Marmara Denizi ağzına demirleyen İtilaf donanmasındaki gemi sayısı farklı şekilde verilmektedir. Genelkurmay Başkanlığı yayını olan **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı** adlı eserde bu sayı 61 olarak verilmişken, Murat Sertoğlu bu sayıyı 55 parça gemi olarak ifade etmektedir. Krş. Murat Sertoğlu, **Aynı makale**, s. 1214/43.

49 Bıyıklıoğlu-Ercan, **Aynı eser**, s. 170. O dönemde verilen bilgilere göre İtilaf donanmasında 22 İngiliz, 18 Fransız, 17 İtalyan ve 4 Yunan gemisi mevcut bulunmaktadır.

50 **Gnkur. ATASE Arşivi:** 1/4, Kls: 51, Ds. H-1, F: 28-30; ayrıca bk., Bıyıklıoğlu-Ercan, **Aynı eser**, s. 172-173.

51 Mithat Sertoğlu, **Aynı makale**, s. 1214/43.

Levent Şahverdi Arşivi

misiyle temsil ediliyordu. Diğer gemiler ise yine bu devletlere ait yardımsı sınıf gemilerdi.[52]

Mütarekenameye aykırı olarak İstanbul'un 13 Kasım tarihinde İtilâf Devletleri tarafından askerî bakımdan kontrol altına alınması, antlaşmayı imzalayan hey'et başta olmak üzere, asker-sivil tüm yönetim ve sivil halk kesimi ile mebusan meclisi tarafından hayretle karşılanmıştı. Yıldırım Ordular Grup Komutanlığının lağvedilmesinden sonra[53] İstanbul'a hareket eden Mirliva Mustafa Kemal Paşa da İtilaf donanmasının İstanbul önlerine demirlediği sırada şehre gelmişti.[54] Mustafa Kemal Paşa, Nutuk adlı eserinde uzun süren savaşlar nedeniyle milletin yorgun ve fakir bir halde olduğunu, idarecilerin de kendi çıkarlarını düşündüğü belirtir.[55] O, İstanbul'da yaklaşık 5,5 ay kadar kaldı ve yakın arkadaşlarıyla görüş alışverişinde bulunarak ülkenin kurtuluşuna yönelik faaliyetlerde bulundu.[56] İtilâf Filosu İstanbul önlerinde demirledikten bir müddet sonra, Boğaz'da bulunan istihkâmların boşaltılması gündeme geldi ve istihkamlarda bulunan silah ve her türlü malzeme galiplerin kontrol memurlarına teslim edildi.

1918 yılı Kasım ayından itibaren İstanbul'un işgaline yönelik plânlar İtilâf Devletleri tarafından harekete geçirilmiştir. Nitekim, bu maksadı gerçekleştirmek amacıyla, 13 Kasım tarihinde İtilaf filosundan 2616 İngiliz, 540 Fransız ve 470 İtalyan askeri olmak üzere toplam, 3.626 asker ka-

---

52 Bıyıklıoğlu-Ercan, **Aynı eser,** s. 180.

53 Mustafa Kemal Paşa'nın Yıldırım Ordular Grup Komutanlığındaki faaliyetleri hakkında bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Sy: 46, Ankara, Mart 2000, s. 37-87.

54 Mustafa Kemal Paşa 13 Kasım sabahı Haydarpaşa istasyonuna vardıktan sonra Karaköy tarafına geçerken tarihe geçen meşhur **"Geldikleri gibi giderler!"** sözünü söylediği bilinmektedir. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a geldikten sonra ülkenin düşman istilasından kurtarılması yönünde teşebbüslerde bulunmuş; yakın arkadaşları ile sık sık bir araya gelmiş, nihayet ordu müfettişi olarak Samsun'a çıkarak Milli Mücadele hareketini başlatmıştır. Bu konuda bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920),** Ankara 2002.

55 M. Kemal Atatürk, **Nutuk,** c. I, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1987, s. 1.

56 Zekeriya Türkmen, **Aynı eser,** s. 57-70.

Levent Şahverdi Arşivi

raya çıkarılmıştır.[57] Bu kuvvetin çoğunluğunu İngiliz askerleri teşkil ediyordu. Bunlardan 2000 kişi Beyoğlu bölgesindeki kışlalarla, yabancı okul ve hastahane gibi müesseselere, bazı otel ve hususi binalara yerleştiler. Geri kalan İngiliz askeri ise, Boğaz ve Rumeli yakasında, Rumelikavağı, Yenimahalle ve Büyükdere'den Bebek'e kadar uzanan sahadaki karakollara yerleştirildiler. İlk işgal günleri İstanbul'da çeşitli resmî ve gayr-ı resmî binalara yerleştirilen İtilaf kuvvetlerinin durumu şu şekilde tespit edilmiştir: Taksim kışlasına 237 İngiliz süvarisi, Cadde-i Kebir'deki Ayarlı Apartmanına 120 İngiliz piyadesi, Bursa sokaktaki Fransız okuluna 250 Fransız piyade ve topçusu, Tepebaşındaki Bevü oteline 150 İngiliz piyadesi, Polonya sokaktaki Fransız okuluna 250 İngiliz piyadesi, Posta sokaktaki Fransız okuluna 250 Fransız askeri, Tulumba sokaktaki eski Hukuk Mektebine 400 İtalyan piyadesi, Asmalı Mescit Kohut birahanesine 8 İngiliz piyadesi, Merkez Rıhtım hana 100 İngiliz askeri, Kuledibi hastahanesine 60 İngiliz askeri, İtalyan hastahanesine 70 İtalyan askeri, Şişli Fransız hastahanesine 10 Fransız askeri, Karaköy Fransız yetimhanesine 8 Fransız askeri, Mühendis mektebine 12 Fransız askeri, Bebek Darülleytam binasına 10 Fransız askeri, Rumelikavağı Topçu kışlasına 720 İngiliz askeri, Rumelikavağı Sarıtabya kışlasına 170 İngiliz askeri, Rumelikavağı Tellitabya kışlasına 42 İngiliz askeri, Yenimahalle kışlasına 25 İngiliz askeri, Büyükdere Çayırbaşı Askerlik şubesinde Yüzbaşı Ali'nin hanesine 12 İngiliz askeri, Büyüktere Bira fabrikasına 100 İngiliz askeri, Büyükdere Madam Hepi Hastahanesine 150 İngiliz askeri, Büyükdere İtalyan Salamon'un hanesine 175 İngiliz askeri, Bebek İtalyan okulu ve Cadde-i Kebir'de Lüksemburg sineması üzerindeki 124 nolu haneye 150 İngiliz askeri yerleştirilmiştir.[58] O gün İngilizlerin bir taburu İstanbul'da bir yürüyüş yapmış ve Müttefik Kuvvetlerin İşgal Komutanı Sir Henry Maitland Wilson Beyoğlundaki İngiliz Kız Lisesinde törenle karargâhını kurmuştu.[59]

---

57 Mehmet Temel, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu,** Ankara 1998, s. 11.

58 Hüsnü Himmetoğlu, **Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları,** c.I, İstanbul 1975, s. 67-68.

59 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,** c. I, Ankara 1973, s. 62.

Levent Şahverdi Arşivi

İngilizler bu ilk işgal olayının ardından ihtiyaç ortaya çıktığında Türklere ait kamu ve özel binaları da işgal edip askerlerini yerleştirmişlerdir. Kasım ayın içerisinde Harbiye Mektebi binası, daha sonra Askeri Mektepler Müfettişliği binası Pendik ve Maltepe'deki talimgahların boşaltılması istenmiş ve İngiliz askerleri buralara yerleştirilmiştir. Diğer taraftan Saraçhane ambarı, Ahırkapı inşaat fabrikası, otomobil taburu, Müze-i Hümayun Fransızlar tarafından, Süleymaniye kışlası ve civarındaki binalarla Medresetü'l-kuzat İngilizler tarafından işgal olunmuştur.[60] İngilizler, 1919 yılında ise özellikle büyük konaklara göz dikmişler, buraların boşaltılmasını talep etmişlerdir. Bunlar içerisinde Halil Rıfat Paşanın konağı ile Şehzade Yusuf İzzettin Efendi'nin konağı da bulunmakta idi.[61]

Ayrıca İngilizler Ermeni yetimhanesi yapmak üzere pek çok binayı da işgal etmişlerdi.[62] İngilizlerin bu maksatla işgal ettikleri binalar Beşiktaş bölgesinde de bulunuyordu. Beşiktaş'ta bulunan Erkek Lisesi binası da İngilizlerin işgal ettiği yerler arasında idi.[63] Hatta Kuleli Askerî İdadisi binası da bu maksatla İngilizler tarafından daha sonra işgal edilmiştir. İşgal edilen bu yerlerde kaçırılan pek çok yetim Türk çocuğu da Ermeni olduğu iddiasıyla alıkonulmuştur.[64] İstanbul Polis Müdüriyeti bu hususta 28 Nisan 1919 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderdiği raporda çocuk kaçırma meselesini uzun uzadıya anlatarak gerekli tedbirin alınması için karma bir komisyon kurulmasını ve kendilerine de bu konuda yetki verilmesini istemiştir.[65] Bu durum daha sonra da sık sık gündeme getirilmiş; hatta Şeyhülislamlık makamı dahi sadarete başvurarak tespit ettiği bilgileri vererek kaçırılan Türk çocuklarının ailelerine iade edilmesini rapor etmiştir.[66]

---

60 Hüsnü Himmetoğlu, **Aynı eser,** c.I, s. 438.

61 **BOA., (Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti)DH. KMS.,** Ds: 50, nr: 16.

62 Nakliye Umum Müfettişliğinde görevli Kaymakam Ahmet Esat Bey'in evi de bu maksatla işgal edilmiştir. Bk., **BOA., DH. KMS.,** Ds: 51-1, nr: 11.

63 **BOA., DH. KMS.,** Ds: 49-2, nr: 72, F: 3.

64 Zekeriya Türkmen, "İşgal Yıllarında İstanbul'daki Uygulamalar: Mütareke Döneminde Ermeniler Tarafından Türk Çocuklarının Kaçırılması ve Hristiyanlaştırılması", **KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi,** c.II, Sy: 2, Ankara Güz 2000, s. 265-283.

65 **BOA., DH. KMS.,** Ds: 52-2, nr: 79, F: 8.

66 **BOA., Babıali Evrak Odası (BEO),** Meşihat Gelen nr: 352732.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'a ilk gelen İtilâf filosunun kuruluşunda olduğu gibi, karaya çıkan birlikler içerisinde İngilizler çoğunlukta idi. Bundan dolayı, işgalden hemen sonra müttefikler arasında İstanbul şehrinin genel sorumluluğunun kimde olacağı ve üç devletin (İngiltere, Fransa, İtalya) birliklerinden oluşan kolordunun kime bağlanacağı meselesi ortaya çıktı. İngilizler haliyle işgal birlikleri içerisinde en çok kendi birliklerinin bulundukları gerekçesini ileri sürerek sorumluluğun kendilerine ait olmasını istiyorlardı.[67] Müttefiklerin İstanbul'daki örgütlenmesinde başta Müttefik Yüksek Komiserliği bulunuyordu ve İngiliz, Fransız ve İtalyan komiserleri görev yapıyordu. Buna bağlı olarak Müttefik İşgal Kuvvetleri Askerî Komutanlığı, Müttefikler arası Kontrol ve Örgütlenme Komisyonu ve Pasaport büroları yer alıyordu. Müttefikler arası Kontrol ve Örgütlenme Komisyonu da, Malî Komisyon, Hapishane Komisyonu ve Basın komisyonu olmak üzere üçe ayrılıyordu.[68] Müttefik ordularının askeri komisyonu ise daha detaylı haliyle şu şekilde örgütlenmişti: Başta Müttefik Yüksek Komiserleri olmak üzere buna bağlı olarak Müttefik İşgal Kuvvetleri Askeri Komutanlığı, buna bağlı olarak generallerden oluşan bir yönetim komitesi görev yapmakta idi. Müttefik İşgal Kuvvetleri Askeri komutanlığı bünyesinde Askerî mahkemeler, İngiliz Pasaport Kontrol şubesi ve özel istihbarat elemanları yer alıyordu. Kontrol ve Organizasyon Alt Komitelerinde ise, Silahsızlanma (başkanı İtalyan, Osmanlı Ordusunun silahsızlandırılmasından sorumlu), Bahriye ve Boğazlar, Jandarma (başkanı Fransız), Polis, El Koyma, Sansür, Sağlık/Tıp, Selamlama gibi birimler bulunuyordu.[69] İtilaf filolarının başında İstanbul'a gelen İngiliz Amirali Galthorpe, İngiliz Yüksek Komiserliği görevini üzerine almıştı. Yüksek Komiser yardımcılığına Koramiral Richard Webb, birinci siyasî memurluğa T.B. Hohler, ikinci siyasî memurluğa da Ryan getirilmiştir. Fransız Visamirali AmÎt de; Fransız Yüksek Komiseri tayin olunduğunu Osmanlı Hariciyesine 18 Kasım tarihinde tebliğ etti. İtalyanlar ise Yüksek komiserliğe

67 Mehmet Temel, **Aynı eser,** s. 6.

68 Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul 1918-1923,** İstanbul 1994, s. 112.

69 Bilge Criss, **Aynı eser,** s. 113.

Levent Şahverdi Arşivi

Kont Sforza'yı tayin ettiler. İtilaf birlikleriyle, İtilaf Yüksek Komiserliklerinden başka İstanbul'a aşağıda gösterilen İtilaf yüksek komuta makamları bulunmakta idi:

1- Fransız Şark Orduları Başkomutanı General Franchet d'Esperey,

2- İngiliz Selanik Kuvvetleri Başkomutanı General Milne,

3- Avrupa Türkiyesi ve Boğazlar İtilaf Kuvvetleri komutanı General Wilson,

4- İtilâf İşgal Kuvvetleri Komutan yardımcısı Fransız Generali Brunueat,

5- İtilâf Deniz ve Kara Komisyonu başkanı Tuğgeneral E.İ.F.Voughan,

6-122. Fransız tümeni komutanı General Topart.[70]

İstanbul'da İtilâf komuta makamlarının ve kara kuvvetlerinin yerleşmeleri, başkentin fiilî olarak işgal altına girdiğine şüphe bırakmıyordu. Bu işgal, Mondros'ta imzalanan müterakenamenin hiçbir hükmü ile bağdaşması mümkün olmayan bir hareket idi. Böylece 13 Kasım 1918 tarihinde İtilaf filosunun gelmesi ile başlayan hareket ayni gün fiilî bir işgal olayına dönüşmüş oldu.

İtilâf Devletleri, işgale başladıktan bir süre sonra Osmanlı başkentinde denetimi daha sıkı bir şekilde yürütmek amacıyla kimi denetim mekanizmaları teşkil etmişlerdir. İstanbul'da denetimi sağlamak maksadıyla teşkil edilen ve yukarıda bahsedilen komisyonlar, Osmanlı hükûmetine rağmen, başkentte denetimi eline geçirmeye büyük önem vermiştir. Bu komisyonlar sırasıyla polis, sağlık, gıda, cezaevi, sansür ve telgraf denetimi, levazım, pasaport, donanma ve ordu komisyonları ile liman denetiminden sorumlu idiler.[71] Özellikle pasaport bürosu vizesi bulunmayanla-

---

70 Bıyıklıoğlu-Ercan, **Aynı eser,** s.181.

71 Komisyonların faaliyet alanları hakkında geniş bilgi için bk., Clarence Richard Johnson, **İstanbul 1920,** (Çev. Sönmez Taner), İstanbul 1995, s. 103 vdd.

Levent Şahverdi Arşivi

rın Boğazda karşıdan karşıya geçmesine dahi izin vermemek gibi bir uygulamayı da başlatmıştır. İstanbullular kendi şehirlerinde bir yerden bir yere pasaport ile gitmek mecburiyetinde kalmışlardır.[72] Müttefik İşgal Kuvvetleri Komutanlığı, bütün bunların yanında keyfi uygulamalarda da bulunabiliyordu. Osmanlı vatandaşı gayri Müslimlerin askerlikten muafiyeti konusunda onlara destek oldukları gibi[73], Ermenilere tehcirden dolayı, Osmanlı hükûmetince verdirilen zararın Ziraat Bankasından ödetilmesi yolundaki talepleri[74], Rum ve Ermenileri İngiliz üniforması giydirerek istihbaratta görevli polis olarak çalıştırmaları[75] gibi hususlar ilk akla gelenlerdi. İşgal Kuvvetleri Komutanlığı, kimi zaman yardım amaçlı kurulmuş olan komisyonların paraları dahi göz dikmiş, bunları yetkililerden talep etmiştir.[76]

13 Kasım 1918'i takip eden günlerde İstanbul'daki İtilâf Devleti askeri sayısı günden güne artırılmıştır. Üstelik İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetlerine bir de Yunanlılar da katılmıştır. İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki askerî durumunu Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa, 5 Kasım 1919 tarihli çok gizli kayıtlı tezkiresinde dile getirerek hükûmetin dikkatini çekmeye çalışıyordu. Mersinli Cemal Paşa tezkiresinde, müttefik devletlerin işgal orduları ile subayları arasında bir orantı olmasına rağmen, Yunanlıların 712 nefere karşılık 83 subay ve 160 makineli tüfekle Beyoğlu yakasına yerleştiklerini belirtiyordu. Harbiye Nazırı yazısında, Yunanlıların İstanbul hakkındaki düşüncelerini de dikkate alarak, hükûmetin bu konuda üzerine düşeni yapması gerektiğini hatırlatıyordu.[77] Hükûmet ka-

---

72 **BOA., DH.KMS.,** Ds: 59-1, nr: 40. Pasaport bürosunun uygunsuz ve keyfi davranışları hakkında detaylı bilgi için bk., Falih Rıfkı Atay, **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri,** İstanbul 1955, s. 21; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,** c. I, s. 59-64.

73 **BOA. DH. KMS.,** Ds: 49-2, nr: 66.

74 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,** c.I, İstanbul 1991, s. 63.

75 Bilge Criss, **Aynı eser,** s. 104.

76 İtilaf Devletleri yetkilileri, Harikzedegan Yardım Komisyonunun kasasındaki 250 bin lirayı haczetmiş; ancak dönemin Şehremini Cemil Topuzlu bu paranın iadesini sağlamıştır. Bk., Cemil Topuzlu, **80 Yıllık Hatıralarım,** İstanbul 1982, s. 2002-203.

77 **BOA., BEO.,** Harbiye Giden nr: 344540.

Levent Şahverdi Arşivi

nadı ise, verdiği cevapta Hariciye Nezareti tarafından İtilaf Devletleri nezdinde gerekli girişimlerde bulunulacağını belirterek, gerekenin yapılacağını ifade etmekte idi.[78] Bu belge ekinde yer alan çok gizli kayıtlı haritada ise İstanbul'da nerede ne kadar İtilaf Devleti kuvveti bulunduğ krokilerle belirtilmiştir. Bu haritada Yunan kuvvetlerinin de bulunduğu yerler gösterilmiştir.[79] Bu haritada yer alan bilgilere göre, 5 Kasım 1919 tarihi itibariyle İstanbul'da İngilizlerin 894 subayı, 26.525 askeri, 27 bataryası, 160 makineli tüfeği; Fransızların 572 subayı, 18.497 askeri, 30 topu, 91 makineli tüfeği; İtalyanların 210 subayı, 3.782 askeri; Yunanlıların 83 subayı, 712 askeri, 160 makineli tüfeği bulunuyordu. Bu hesaba göre, 5 Kasım 1919 tarihi itibariyle İstanbul'da İtilâf Devletleri, toplam 1.759 subay, 49.516 asker, 57 top, 411 makineli tüfeği ile başkenti kontrolleri altına almışlardı.[80]

Askerî ve siyasî gelişmelerden dolayı, İngiliz İşgal Orduları Komutanlığının denetim ve kontrolleri 1919 yılı Kasım ayından itibaren daha da artmıştır. İngiliz İşgal Orduları Komutanı General Milne, 24 Kasım 1919 tarihinde gönderdiği bir yazısında İstanbul'da Türklere ait taburların kendi bilgisi haricinde bir yerden başka bir yere sevkinin mümkün olmadığını, Osmanlı askerlerinin izni olmaksızın hiçbir yere hareket etmemeleri hakkında Harbiye Nezareti'ne daha önceden emirler verdiğini belirtiyordu.[81] Diğer taraftan, Türkiye'nin Avrupa Yakası İtilâf Orduları Komutanı General Wilson, 30 Kasım 1919 tarihinde Harbiye Nezaretine gönderdiği bir yazıda, Boğaziçi'nde bulunan istihkam ve bataryaların teslim edilmesi gerektiği hatırlatılarak, mütareke hükümleri konusunda Türklerin duyarlı hareket etmeleri isteniyordu.[82]

İtilâf filolarının İstanbul limanına demirlemesinin ardından, donanma ile gelen nakliye gemilerinden, baskın tarzında karaya asker çıkarıl-

78 **BOA., BEO,** Aynı belge, F: 2.
79 **BOA., BEO.,** Aynı belge, F: 3.
80 **BOA., BEO.,** Aynı belge, F: 3.
81 **Gnkur. ATASE Arşivi:** 1/1, Kls: 25, Ds: 68, F: 42-2, 42-5.
82 **Gnkur. ATASE Arşivi:** 1/1, Kls: 25, Ds: 68, F: 34/1. 30 Teşrin-i sani 1335.

Levent Şahverdi Arşivi

ması, Trakya üzerinde demiryolu ile getirilen birliklerin ve büyük karargâhların ve subaylarının İstanbul'a yerleşmesi, önceden Osmanlı hükûmetine haber verilmemişti.

Öte yandan bu yerleşme sırasında bir çok yolsuzluklar yapılmıştı. İtilaf makamlarının, hatta subaylarının beğendikleri yerleri, hususi meskenleri zorla boşalttırarak yerleşmeleri, savaşla girilen bir şehirde konaklama halini almıştı. Mesken dokunulmazlığı ve aile mahremiyeti tecavüzlere uğramakta idi.

İtilaf filolarının ve bunlar arasında yer alan Yunan harp gemilerinin İstanbul'a girişi, şehirde bulunan Hristiyanlar ve özellikle Rumlar arasında taşkınlıklara yol açmıştır. İtilâf Devletleri filosunda bir Yunan gemisinin de bulunacağı yolundaki haberlerin Kasım ayı başından itibaren İstanbul'daki Rum gazetelerinde yer alması Beyoğlu Rumları arasında sevinç gösterilerine sebep olmuştur. Osmanlı basınından İkdam gazetesi, bu memlekette doğup büyümüş olanların vatanın felaketiyle ilgili bir dönemde bu şekilde eğlenmelerinin uygun olmadığını belirterek bütün Osmanlı vatandaşlarını sükûna davet etmekte idi.[83] Osmanlı basınının sükûna davet eden yazılarına rağmen Rumlar, yakalarına önceden hazırlanmış rozetleri taktıkları gibi, Beyoğlu'nda dükkan ve mağazalarını Yunan bayrakları ile donatmışlardır.[84] İstanbul Rumlarının düzenledikleri toplantı ve ayinlere işgal kuvvetlerine mensup subayların da zaman zaman katıldıkları görülmüştür.[85] İtilâf Devletlerinden cesaret bulan Rumların hareket-

---

83 **İkdam,** nr : 7803, 2 Kasım 1918.

84 Rum ahali ellerine aldıkları Yunan ve İtilaf Devletleri bayrakları ile Beyoğlu caddelerinde tur atarak **"Zito Venizelos"** diye sloganlar atarak dolaşmışlardır. Bk., Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya,** Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, s. 584-585.

85 İşgal Kuvvetleri Komutanlığına mensup subaylar 17 Kasım 1918 tarihinde Pangaltı'da yapılan bir kilise ayinine katılmışlardı. Bunların başında Fransız amirali Amet de bulunuyordu. İstanbul'daki Rumca yayın yapan gazeteler bu ayinle ilgili olarak genişçe haberler vermişlerdir. Hatta Teoglogos gazetesi, Vilson'un attığı toptan çıkan güllenin Venizelos şeklinde tecessüm ederek Ayasofya üzerine isabet ettiğini göstererek Yunan amaçlarını karikatürlerle anlatmaya çalışmıştır. Bk., Tayyip Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine,** Birinci Kitap, Ankara 1959, s. 4.

Levent Şahverdi Arşivi

leri bunlarla da sınırlı kalmamış; daha sonraları da devam etmiştir. Nitekim, 18 Kasım 1918 tarihinde Beyoğlu'nda Yunan kulübünde yapılan bir törende Yunan amirali Kakolidi, Beyoğlu Rumlarına hitaben: *"Türkiye'deki Yunanlılığa, anavatanın selamı ile Parthenon'dan bir zeytin dalı getirmek şerefine kavuştuklarından dolayı, emrimdeki subaylar ve erler iftihar duymaktadırlar. Bunca zahmetten sonra Yunan hükûmeti size, teselliye medar olmak üzere, Yunan bayrağını getirmeye muvaffak olmuştur...Biz buraya kılıç değil zeytin dalı getirdik...Türkiye Rumluğu kendi menfaatlerine büyük hizmetler ifa edecektir,"*[86] diyordu. Öte yandan Rum gazeteleri de, yaptıkları yayınlarla azınlıkları tahrik ve teşvik etmekten geri kalmamışlardır. Türklere karşı her türlü tepkiyi göstermeye gayret etmişlerdir.[87] Bu sırada İstanbul'da Türklerle Rumların karışık oturdukları mahallelerde çocukları arasında taşlı sopalı kavgaların da sıkça ortaya çıktığı görülmekte idi. Özellikle Rumların kışkırtması ile gayri Müslim çocukların sık sık saldırıya geçtikleri bilindiğinden bu husus Meclis-i Vükela'da dahi gündeme getirilmiş; Fener Patrikhanesinin uyarılması konusunda karar alınmış ve Adliye ve Mezahip Nezareti vasıtasıyla bu kararın tebliğ edilmesi istenmiştir.[88] Diğer taraftan Yunan gemilerinden çıkarılan silah ve cephane yerli Rumlara dağıtılmak üzere kiliselerde muhafaza edilmeye başlanmıştı. Polis Müdüriyetinin Dahiliye Nezaretine gönderdiği bir raporda Aya Dimitri kilisesine sandıklar içerisinde silah ve cephane taşındığı belirtilerek önlem alınması istenmekte idi.[89]

İtilâf kuvvetleri İstanbul'a çıktıktan sonra, şehrin asayişi bozulmuş, Türk polisinin ve jandarmasının sözü ve hükmü büyük ölçüde azalmıştır. Türk hakimiyeti ve izzet-i nefsini kıran olaylar sık sık cereyan etmeye başlamış, millî vicdanı derinden yaralayan olaylar gerçekleşmiştir. Türk

---

86 Tayyip Gökbilgin, **Aynı eser,** s. 5-6; ayrıca bk., Bıyıklıoğlu-Ercan, **Aynı eser,** s.182; ayrıca bk., Mehmet Temel, **Aynı eser,** s. 7.

87 Rum ve diğer azınlıkların işgal sırasında sergiledikleri tavır ve hareketler hakkında bilgi için bk., Stefanos Yerasimos, **İstanbul 1914-1923,** İstanbul 1996, s. 133-138.

88 **BOA., Meclis-i Vükela Mazbatası (MV),** Defter nr: 215, karar nr: 129.

89 **BOA., DH. KMS.,** Ds: 49-2, nr: 27, F: 2.

Levent Şahverdi Arşivi

subayları İttihatçı oldukları şüphesi ile sokak ortalarında tevkif edilerek İtilaf kontrol noktalarına götürülerek gözlem altına alınmış, şüpheli görülen Türklerin evlerine izinsiz olarak girilmiştir. Bu sırada Osmanlı Meb'usan Meclisinde bulunan Rum ve Ermeni meb'uslar da devlet ve hükûmetin içine düştüğü müşkil durumundan cesaret alarak, harp içerisinde zaruret dolayısıyla yapılmış olan bazı hususların soruşturulmasını ve sorumluların cezalandırılmasını isteyen takrirler vermekte idiler. Özellikle Ermeni tehciri meselesi bu dönemde sık sık gündeme getirilerek, dikkatler bu yöne çekilmeye çalışılmıştır.[90] Nitekim, bu konu işgali takip eden dönemde sık sık gündemlerde kalacak ve kamuoyunu da meşgul edecektir. İngiliz ordusunda bulunan, yardım ve kılavuzluk görevini yürüten Rum ve Ermeni asıllı askerler ise, İngiliz üniformasından aldıkları cesaretle kimi taşkınlıklarda bulunmaktan geri durmuyorlar; her halükarda müttefikler tarafından Türklerin cezalandırılmasına yönelik hareketlerde bulunuyorlardı.[91]

Bu hareketlere karşı İstanbul'da ilk tepkiyi Harbiye Nezareti gösterdi. Bunu mecliste bulunan milliyetçi meb'uslar izlediler. Harbiye Nazırı, başkentte bulunan İtilaf memurlarının taşkınca hareketlerini şiddetle kınıyor ve müttefiklerin mütarekenameyi istedikleri gibi tatbik etmek yoluna sapmış olduklarından şüphe edilmemesi gerektiğini ifade ediyordu. 17 Kasım 1918 tarihli yazıda Harbiye Nezareti, İtilaf devletlerine mensup her hangi bir general veya subayın her istediği yapılacak mı diye sormakta idi. İlk gelen birliklere misafirperverce davranıldığı hatırlatarak son günlerde İtilaf Devletlerine mensup subaylar ve askerler tarafından bir takım resmi veya şahıslara ait binalara zorla girildiği, bunların önlenmesi için hükûmetçe tedbir alınması gerektiği hatırlatılmakta idi.[92] Diğer taraftan Osmanlı hükûmetinin Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa, 19 Kasım'da İstanbul'un işgaline yönelik olarak yapılanları İtilaf Devletleri temsilcileri

90 **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi,** 4 Kasım 1918, 5 nci İctima, 11 nci İn'ikad, s. 81.

91 Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası,** İstanbul 1957, s. 232.

92 **Gnkur. ATASE Arşivi** 1/4, Kls: 51, Ds: H-3, F: 16-18; **Aynı arşiv** 1/1, Kls: 6, Ds: 25, F: 42-60.

Levent Şahverdi Arşivi

nezdinde protesto etmiş; mütarekeye aykırı olarak yapılan uygulamaları kınamıştır.[93] Bu sırada Fransız Generali Bruno'nun kullandığı "İşgal Kuvvetleri" terimi Türk hariciyesi ile İtilâf komuta konseyi arasında kısa süreli bir tartışma doğurmuş; fakat Fransızlar bu ifadenin kullanılmasının kendilerince doğru olduğunu ısrar etmişler ve kullanmaya devam etmişlerdir.[94] Öte yandan bu sırada İtilâf Devletleri Yüksek Komiserliği ise, Osmanlı Hariciye Nezaretine gönderdiği yazılarda İstanbul'a asker çıkarmanın işgal maksadıyla olmadığını savunmakta idi. Fransız Generali Amet ise, mütareke maddelerine aykırı bir şey yapmadıklarını, işgal tabirini de askeri bir ifade olarak kullandıklarını savunmakta idi.[95]

B. İstanbul'un İşgali Karşısında Osmanlı Mebusan Meclisinde Oluşan Tepkiler

İtilaf Devletlerinin İstanbul'a asker çıkarmaları Osmanlı Meb'usan Meclisinde ateşli ve sert tartışmalara sebep olmuştur. Bu konuda Divaniye Meb'usu Fuat Bey, 18 Kasım 1918 tarihli meclisin 14. oturumunda özet olarak; "*Görüyorum ki, memleketimiz, imzaladığımız mütarekenamenin bize sağladığı şeref ve haysiyete aykırı bir şekilde işgal altında bulunuyor. Silahlı askerin girdiği yerde askerî işgal vardır. Bu başka türlü yorumlanamaz. İstanbul'dan başka, Bakırköy işgal altındadır. İskenderun, Musul işgal olunuyor. Bu mütarekename belki bizimle istihza maksadıyla yapılmıştır. Fakat, İtilaf Devletleri emin olsunlar ki, kendi imzalarıyla istihza ediyorlar; biz yenildik amma, elimizde hak ve adalet vardır. Hukukumuzu savunacağız. Bugün hakkımızı işittirecek bir makam bulamıyorsak, elbette ve bir gün işittireceğiz. Hükûmet, bunlara karşı ne gibi bir hareket yolu tutmuştur. Hükûmet bunu açıklamalıdır!*"[96]diyordu. Hariciye Nazırı bunlara cevap vermiş fakat verdiği cevap mebuslar tarafından

---

93 **Gnkur. ATASE Arşivi** 1/4, Kls: 51, Ds: H-3, F: 23.

94 **Gnkur. ATASE Arşivi** 1/1, Kls: 6, Ds: 25, F: 81/2.

95 **Gnkur. ATASE Arşivi** 1/1, Kls: 6, Ds: 25, F: 60; **Aynı arşiv** 1/4, Kls: 51, Ds: H-4, F: 16-17.

96 Fahri Belen, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, c. V, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1967, s. 228.

Levent Şahverdi Arşivi

tatmin edici bulunmamıştır. Maarif Nazırı ve Şura-yı Devlet reisinin yaptıkları yorumlar ise "hüküm galibindir" şeklinde sonuçlanmıştır.

Hükûmetin olup bitenler karşısında boyun eğmesini, gelişmeleri kabul etmesini hazmedemeyenlerden biri de Trabzon mebusu Hafız Mehmet Beydir. Hafız Mehmet Bey konuşmasında özetle: "Bir çok yerler işgal olunuyor, Hariciye Nazırı nerelerin işgal edildiğini tamamıyla bilmiyor. Pek garip bir gerçektir, mütarekenamenin şimdiki gibi uygulanmasıyla, memleketin bir askerî işgal altına girmekte olduğunu görmüyorlar... Mütarekenin uygulanmasında bu kadar müsamaha gösteren bir hükûmet, yarın barış masasında acaba ne dereceye kadar hakkımızı koruyabilecektir... Hükûmetler mağlup olurlar, bu müdafaa edilir. Müdafaa neticesinde o millet ölse bile namusu ile, şerefi ile ölür!"[97] diyordu. Mebusan Meclisindeki tartışmalar bu sert hava içerisinde birkaç gün devam etmiştir. 25 Kasım tarihli oturumda Karesi mebusu Hüseyin Kadri Bey, İstanbul'da yapılanların mütareke hükümlerine aykırı olduğunu, bunun bütün medeni dünya milletleri meclisleri nezdinde protesto edilmesi gerektiğini belirterek önlem alınmasını istiyordu.[98]

Gerçekten de İtilâf Devletleri işgal sözünü kullanmaksızın, getirebildikleri askerî kuvvetlerle, İstanbul'u fiilen işgal etmişler ve işgal sahalarını gittikçe, memleketin lüzum gördükleri diğer yerlerine doğru genişletmişlerdi.

Mebusan Meclisindeki bu sert tartışmalar, meclisin bir yerde sonunu da hazırlamıştır. 21 Kânun-ı Evvel (Aralık) 1918 tarihinde, padişahın emri ile, Osmanlı Meb'usan Meclisi fesh edildi.[99] 30 Kânun-ı Sani (Ocak) 1919 tarihinde de İttihat ve Terakki Fırkasının tanınmış simalarının tevki-

---

97 Tayyip Gökbilgin, **Aynı eser,** s. 7; ayrıca bk., Fahri Belen, **Aynı eser,** s. 228.

98 Bıyıklıoğlu-Ercan, **Aynı eser,** s.185.

99 Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim,** s. 169; Sina Akşin, **İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele,** İstanbul 1983, s. 112-139.

100 **Gnkur. ATASE Arşivi** 1/4, Kls: 51, Ds: H-13, F: 20.

Levent Şahverdi Arşivi

fine başlandı. Bu sırada şehirde asayişin giderek bozulduğu yolunda fikirler ileri süren İşgal kuvveteleri komutanlarından İngiliz General Wilson, 17 Ocak 1919'da Osmanlı Harbiye Nezaretine yazdığı bir yazı ile Osmanlı zabıtasının kontrolünü üzerine kaldığını bildirmişti.[100] General Wilson'un Harbiye Nezareti'ne gönderdiği bu yazıdan sonra İstanbul'un inzibat ve asayişinin sağlanması konusunda bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu düzenlemeye göre, Boğazın Rumeli yakası Beyoğlu ve Rumeli olmak üzere iki bölgeye ayrılmış ve her birine İngiliz, Fransız ve İtalyan polislerden onar polis, yine aynı devletlerin kontrol zabitlerinden müteşekkil bir komisyon teşkil edilmiş, başlarına bir İngiliz yüzbaşısı verilmiştir. İstanbul yakası da iki bölgeye ayrılmış ve idaresi bir Fransız yüzbaşısına verilmiştir. Üsküdar, Kadıköy ve Boğaz'ın Anadolu yakasındaki inzibat işleri de bir İtalyan subayının komutasına bırakılmıştır. Bütün İstanbul'un inzibat işlerinden ise General Fuller sorumlu idi. Böylece başkentin inzibatı da İtilaf kuvvetlerinin eline geçmiş oluyordu. Bu sırada müttefikler, çeşitli kontrol komisyonları kurdukları gibi, karma mütareke komisyonu kurarak Mondros Mütarekenamesinin uygulanıp uygulanmadığını da denetlemek istiyorlardı.[101]

Bu sırada İtilâf Devletlerinden yana bir tavır sergileyerek onların her türlü desteğini sağlamaya çalışan Yunan başvekili Venizelos, Yunan isteklerine dair İngiliz başvekili Lloyd George'a verdiği 2 Kasım 1918 tarihli muhtırada; "*Trakya'nın Yunanlılığı aşikârdır. Bulgarlar da bunu tasdik etmişlerdir. Eğer bahis olunduğu gibi, İstanbul, milletlerarası bir devlet olacaksa, Yunanlıların hakları kesindir. İstanbul ile birlikte, bütün Trakya Yunanistan'a verilmelidir...En doğru hal tarzı, İstanbul'u Yunanistan'a bırakmaktır*"[102] tarzında ifadeler kullanarak, Megali İdea fikrinin gerçekleştirilmesi yolunda teşebbüslerde bulunmaktan geri durmuyordu.

---

101 Bıyıklıoğlu-Ercan, **Aynı eser,** s. 186.

102 Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele,** c. I, Ankara 1955, s. 146.

Levent Şahverdi Arşivi

C. İşgal Kuvvetlerinin İstanbul'daki Uygulamaları, Türklerin Bu Uygulamalar Karşısındaki Durumları

İtilaf Devletleri donanmaları İstanbul önlerine demirledikten ve karaya asker çıkardıktan sonra çeşitli zamanlarda türlü hareketlerle varlıklarını Osmanlı başkentinde kabul ettirmeye çalışmışlardı.

8 Şubat 1919 tarihinde ise, Rumelide bulunan İtilâf ordusunun başkomutanı Fransız Generali Franchet d'Esperey'in Galata Rıhtımından Perapalas oteline gidişi ayrıca ve teferruatıyla anlatılmaya değerdir. Fransız generali, bir zafer alayı ile, kır bir ata binmiş ve dizginlerini Roma usulünce iki askere tutturmuş olduğu halde, azınlıkların alkışları arasında, İstanbul sokaklarında dolaşarak Fransız elçiliğine gitmiş ve orada yerleşmiştir.[103] General Franchet d'Esperey'in alayına Rumlar Yunan bayrakları ile katılmışlardı. Bu alayda Türklere düşman olan bütün unsurların yanında işgal kuvvetlerinden İngiliz ve İtalyanlar da yer almıştır.[104]

Bu arada İtilâf askerlerinin İstanbul'u işgalinin ardından bir de selam mes'elesi gündeme gelmiştir. Osmanlı ordusu erkânı ve zabitleri, İtilaf zabitlerine sokakta rastladıkları zaman rütbe farkına bakılmayarak selamlamaları isteniyor ve buna mecbur tutuluyorlardı. Genel olarak yüksek rütbelilerin ast rütbelilerce selamlanması askerî bir kural iken bu usûl, Türk ordusuna tatbik ettirilmek istenen aşağılık bir hareket idi. Buna göre 50-60 yaşlarında bir Osmanlı paşası veya beyi 20-25 yaşlarındaki bir İtilaf Devletleri zabitine veya erine selam vermeye mecbur oluyordu. Bu selam mes'elesinden dolayı kötü bir muameleye maruz kalmamak için Osmanlı ordusu mensuplarının hemen hepsi vazife dışında sivil elbise giymeye mecbur oldular.[105] Hatta, görevli oldukları yerlere dahi sivil elbise ile gi-

---

103 Fransız generalinin kır ata binmesinin bir sebebi vardır: Dünyayı sarsmış olan bir tarihî olayın taklidi yapılmıştır. Fatih, İstanbul'u zaptettiği zaman, şehre girirken bir kır ata binmiş, general de böyle yaparak onu taklit etmiştir. Başkentte bulunan gayr-ı müslim unsurlarla diğer işbirlikçiler de bu alayda yer alarak gövde gösterisine katılmışlardır.

104 Şevket Rado, "I. Umumi Harpte ve Mütareke Günlerinde İstanbul", **Hayat Tarih Mecmuası,** sy: 3, Nisan 1971, s. 12-17.

105 Şevket Rado, **Aynı makale,** s. 12-17.

Levent Şahverdi Arşivi

dip, orada resmî elbise giyerlerdi. Bu da savaşta yenik çıkmanın bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Diğer bir uygulamada İtilâf ordusuna mensup askerlerin trenlerde ve vapurlarda birinci mevkide oturmalarıdır. Birinci mevki bileti alanların çoğu bu durumlarda ayakta gitmek mecburiyetinde kalıyorlardı. İngiliz askerleri daha da ileriye giderek Haydarpaşa hattındaki trenlerde seyahat eden yolcuların biletinden eşyasına varıncaya kadar her şeyini kontrol ediyorlar, kılık kıyafetini beğenmediklerini de trenlere bindirmiyorlardı. Yaz ve kış İtilaf zabitleri için vapur ve trenlerde boş yer bırakılması da ilke haline getirilmişti. Bu arada şunu da ifade etmek gerekirse, İngilizler yolda yürüyen vatandaşların yürüyüşüne dahi karışmakta idiler. Mesela, kaldırımdan yürümediği için İngiliz askerleri tarafından para cezasına çarptırılanlar dahi vardı. Bunları o dönemin basınından takip etmek mümkündür. Kılık kıyafetlerine bakıldığında Fransızlar mavi, İngilizler ise haki elbise giymekte idiler. Şapkaları da farklı idi.

İstanbul'da bulunan devlet erkânına ve halka psikolojik bir baskı için İngiliz ve Fransızlar zaman zaman İstanbul sokaklarında tantanalı resmî geçitler yaparlardı. Bazen de 3.000-3.500 kişi civarındaki bu birlikler ayni caddelerden bir kaç defa geçirilerek halkın gözünde bu kuvvetlerin miktarının çok olduğu izlenimi yaratılmak istenirdi. Bu olayların yaşandığı sırada Beyoğlu mıntıkasındaki kimi Türk esnafı da dükkan ve işyerlerinin tabelalarını İngilizce veya Fransızca yazarak onlara hoş görünmeye çalışıyorlardı.

O devri yaşayanların ifadelerine bakılırsa, mütarekede İngilizler genellikle gayet sert muamelede bulunmuşlardı. Kibirleri, gururları, küçük görmeleri yüzlerinden okunmuştur. Fransızların işgal dönemindeki uygulamaları zaman ve zemine göre değişmiştir. İtalyanlar, İngilizler ve Fransızlar tarafından savaş sonrası kendi paylarının gasb edildiği görüşünden hareketle İstanbul'da bulundukları süre zarfında Türklere düşmanca bir tavır takınmamışlardı. Yunanlılar ise, uzun yıllar Türk idaresinde yaşamanın verdiği bir aşağılık kompleksi ile her yerde kendilerini ispata çalışmışlardı. Özellikle püsküllü fesli Girit jandarmaları sokaklarda dolaşarak Yunan varlığını hissettirmişlerdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Harp yıllarında Alman dostluğu göklere çıkarıldığından, entellektüeller arasında bir Almanca öğrenme hastalığı, mütareke devrinde İngilizce ve Fransızca öğrenme ibtilasına dönüşmüştür. Savaş yıllarında yaptıkları stoklarla kısa sürede büyük kârlar elde eden yeni türedi harp zenginleri, çocuklarına İngiliz veya Fransız mürebbiyeler tutarak bu lisanları öğretme gayreti içine girmişlerdir.

Bu arada İtilâf Devletleri, mütareke şartlarına tamamen aykırı olarak, emniyet işlerine de el attılar. Ayrıca her türlü haberleşme ve neşriyatı da murakabe altına alarak istedikleri gibi sansür uygulayarak basını yönlendirdiler.

Tevfik Paşa hükûmeti döneminde (13 Ocak-3 Mart 1919), İngilizlerin diretmesi sonucu İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri takip edilmeye başlandı. İtilâf Devletleri mümessillerine göre İttihatçılar, Birinci Dünya Savaşı'nın asıl suçlusu idiler; üstelik azınlıkların sindirilmesi konusunda sert uygulamaları ile kötü bir şöhretleri vardı. Bu sırada önde gelen bir takım ittihatçıların kaçışına Tevfik Paşa hükûmetinin göz yumduğunu iddia eden Amiral Galthorpe, hükûmete tutuklanması gereken kişilere ait listeler vererek eski hükûmetler döneminden bu yana önde gelen kişilerin tutuklanmaları gerektiğini belirtiyordu. Ocak 1919'da İngilizlerin talepleri sonucu takip altına alınıp tutuklananların sayısı yüz kişiyi bulmuştu. Bunların tamamına yakını Bekirağa bölüğüne konulmuştur.[106] Yine bu hükûmet döneminde Ermeni tehciri meselesinden dolayı divan-ı harplerin teşkili gündeme gelmiş, bu amaçla Avrupanın değişik ülkelerden bu konuyu araştırmak için yargıçlar istenmiş, fakat İngilizler bu girişimden bilahare vaz geçmişlerdi.

Damat Ferid, iktidara geldikten sonra (ilk kabinesi 4 Mart-15/16 Mayıs 1919), ilk iş olarak Türk Savaş Suçlularına ilişkin İngilizlerin verdikleri listedeki şahısların tutuklanmasını istemişti. Ferid Paşa, 9 Mart tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliğini ziyaret ederek, "*Allah'tan sonra İngiltere'ye umut bağladığını*" belirtmiştir.

---

106 Bilge Criss, **Aynı eser**, s. 95 vdd.

Levent Şahverdi Arşivi

10 Mart'ta Damat Ferid hükûmetinin kurduğu harp divanı, İttihat ve Terakki Fırkasının ileri gelenlerinden harp suçlusu sayılan 60 kişiyi tevkif etti. 23 Ocak'tan 20 Nisan'a kadar geçen iki aylık bir sürede Osmanlı hükûmetine verilen listede tutuklananların sayısı 223'e yükselmiştir. Tutuklanması gerekenler hakkında İngiliz ve Fransızların listeleri sonuçta iki devletin çekişmesine sebep olmuştur.

İstanbul'da yine bu sırada kamuoyunu meşgul eden, kamuoyu civdanını derinden yaralan bir olay da Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey hadisesidir. Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, Yozgat mutasarrıfı iken Ermeni tehcirindeki uygulamalarından dolayı Nemrut Mustafa Divan-ı Harb-i Örfisi tarafından idama mahkum edildi. Kemal Bey hakkında verilen bu idam kararı 8 Nisan'da Bayezid Meydanında infaz edildi.[107] Haksız yere yapılan bu idam, İstanbul halkını çok üzmüştü. Kemal Bey'e isnat olunan suç, tehcir sırasında Ermenileri katliama tabi tuttuğu şeklinde idi. Halbuki Kemal Bey'in tehcir sırasında yaptığı, Türkleri Ermenilerin saldırı ve tecavüzünden korumaktan ibaretti; zaten idam edilirken de kendi ifadesiyle: "*Ben bir Türk memuruyum, aldığım emri yerine getirdim... Yabancı devletlere yaranmak için beni asıyorlar... Eğer adalet bu ise kahrolsun böyle adalet!*" demiştir. Kemal Bey'in 12 Nisan'da kaldırılan cenazesi büyük bir gövde gösterisine dönüşmüştür. Bu olay, İstanbul'da okuyan yüksek tahsil gençlerini heyecana getirmiştir. Kemal Bey'in mezarı başında yapılan konuşmalarda İngilizlerin İstanbul'dan uzaklaştırılması konusunu dile getirmişlerdir.

İstanbullular'ın bu gövde gösterisinin ardından İngilizler hemen harekete geçmekten geri kalmadılar. Önde gelen pek çok subay ve fikir adamını Malta'ya sürgün ettiler. Bundan sonra başkente Hürriyet ve İtilâf Fırkasının baskısı İngilizlerle beraber hissedilmeye başlandı. 1919 Martında Damat Ferit'in iktidara gelişinden sonra, hükûmet halk nazarında itibar kaybının etkilerini karşılamak amacıyla müttefiklerle kader birliğine girdi. Damat Ferid'in temsil ettiği Hürriyet ve İtilâf Fırkası istikrarlı bir siya-

107 Bilge Criss, **Aynı eser,** s. 162.

Levent Şahverdi Arşivi

sî partiden çok, muhalefeti ittihatçı damgası sindirmeye çalışan ve kuva-yı milliye karşıtı bir zihniyetin sembolü görünümünde idi.

Başkentteki siyasî gelişmelere bakılırsa, 1919 Nisan ayında ordu müfettişliklerinin yeniden teşkil edilmesi ve bu uygulamaya geçilmesi tartışmaları gündemin birinci maddesini oluşturmakta idi. Öte yandan müttefiklerin keyfi uygulamaları artık iktidar partisine mensup siyasî kadro tarafından kanıksanmış olduğundan, her hangi bir şekilde tepki gösterilmiyordu. Müttefiklere, hükûmet kanadından her hangi bir tepki gösterilmemesinde belki de sindirilmişlik duygusunun etkisinin büyük olduğunu belirtmek gerekir.

Hükumetin bu sindirilmişliğini fırsat bilen İtilâf Devletleri başkentin nüfusu konusunda bir polemik çıkarmıştı. Bu sırada ortaya atılan iddialara göre, İstanbul'da nüfusun çoğunluğunu gayr-i müslimlerin teşkil ettiği ifade ediliyordu. Halbuki yapılan sayımlar göstermekte idi ki, Türkler her zaman olduğu gibi başkentte çoğunluğu teşkil ediyorlardı.[108] Bunların dışında işgale uğrayan Osmanlı vilâyetlerinden gelenlerle, Kuva-yı Milliye ile anlaşmazlığa düşüp de İstanbul'a göç edenler de dahil edilirse İstanbul'un nüfusu bu dönemde yaklaşık 2.000.000 kişi civarında olabileceği tahmin edilmektedir. Özellikle Yunan işgalinden ve Kuva-yı Milliye'nin baskısından dolayı zarar gördüğünü belirterek İstanbul'a göç etmek durumunda kalan eşraf ve idareciler[109], yanında halk tabakasından da geniş kitleler yer alıyordu. Özellikle Batı Anadolu'da Yunan işgalinden dolayı yerini yurdunu terk edip de gelenlerin sayısı onbinlerle ifade edilmekte idi.[110] Bunlar ilgili makamlara zaman zaman şikayet dilekçeleri yazarak

---

108 **Yenigün,** nr: 289, 4 Kanun-ı sani 1920. Her ne kadar kesin bir istatistiki bilgi olmasa da bu gazetede yer alan bir habere göre İstanbul'da (1920'de) 604.000 civarında Türk, 215.000 Rum, 88.000 Ermeni ve 55.000'i Yahudi olmak üzere, yaklaşık 1.100.000 nüfus barınıyordu. Başkente gelen Rus mülteciler ise bunun haricinde tutulmuştur.

109 **BOA. BEO.,** Dahiliye Giden nr: 349377. 16 Teşrin-i evvel 1336; **BEO.,** Maliye Giden nr: 350282; **BOA. DH.** KMS., Ds: 53-3, Nr: 32, F: 2.

110 Bilgi için bk., Cengiz Orhonlu, "Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlılar'ın Yaptıkları Tehcirin Sonuçları Hakkında Genel Düşünceler", **Belleten,** Sy: 148, (Ekim 1973), s.486-487; Yunanlıların Batı Anadolu'da yaptıkları mezalim Osmanlı Devleti'nin askerî ve mülkî makamları tarafından İstanbul'a zamanında aktarılmıştır. Bk., Zekeriya Türkmen, **Belgelerle Yunan Mezalimi,** Ankara 2000, s. 16-98.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'daki hükûmetin dertlerine çare bulmalarını istedikleri görülmektedir.[111] Bir kısım memurların ise Kuva-yı Milliye tarafından gözetim altına alınarak Sivas ve Ankara'da mevkuf tutuldukları belirtilerek, bu konuda Dahiliye Nezaretinden yardım istenmektedir.[112] Anadolu'da giderek gelişen kuva-ı milliye hareketinin hükûmet nazarındaki durumu da zaman zaman devlet merkezine yazılan dilekçelerde gündeme getirilmekte; milli hareketin meşru olup olmadığı sorgulanmakta; halkın ne türlü bir davranış içerisinde olması gerektiği konusunda taşradaki idarecilere bilgi verilmesi talep edilmektedir.[113] İstanbul'a gelen memur kesimi ise maaşlarını alamadıklarını ifade ederek bu konudaki mağduriyetlerinini giderilmesi yönünde sık sık taleplerde bulunmuşlardır.[114] Memur kesiminin dışında kalanlar ise, tekrar memleketlerine geri dönebilmek için hükûmetin kendilerine harcırah vermesini talep etmişlerdir.[115] Osmanlı maliyesi de bu sırada büyük bir sıkıntı içerisinde bulunduğundan İstanbul'a yığılan memurların maaşlarını ve harcırahlarını ödeyemediği gibi, memuriyetini terkeden kişilere kanunen ne uygulanması gerekiyorsa o şekilde hareket etmek durumunda kalacağını açıklamıştır.[116] Dahiliye Nazaretine bağlı faaliyette bulunan İstanbul Emniyet Müfettişliği ise görevlendirdiği istihbarat memuru polisler vasıtasıyla Anadolu'dan gelen trenlerde ve diğer nakil vasıtalarında yaptığı araştırmalarla bilgi toplamakta, gelen bu bilgileri bir değerlendirmeye tabi tutmakta idi.[117] Dahiliye Nezareti'nin bu sırada düşündüğü bir diğer tedbir de, Kuva-yı Milliye'nin uygulamalarından dolayı anlaşmazlığa düşüp İstanbul'a sığınanlara Anadolu Fevkalade Müfettişliği tarafından yardımda bulunulması hususudur.[118]

111 **BOA. DH. KMS.,** Ds: 59-1, Nr: 49, F: 2.
112 **BOA., BEO.,** Dahiliye Giden nr: 345442.
113 **BOA, DH. KMS.,** Ds: 59-1, Nr: 49, F: 2.
114 **BOA. BEO.,** Maliye Giden nr: 348110; 348775.
115 **BOA, BEO.,** Maliye Giden nr: 348204; 348281.
116 **BOA. BEO.,** Harbiye Giden nr: 346212.
117 **BOA. DH. KMS.,** Ds: 53-3, Nr: 63.
118 **BOA., BEO.,** Dahiliye Giden nr: 348068; 348204; 348091.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul hükûmeti bütün bu gelişmeleri sıkıyönetim ilan ederek önleyebileceğin umuduyla 18 Eylül 1919 tarihinde kimi vilayetlerde sıkıyönetim ilan etti. Sıkıyönetimin uygulanması için de başta İstanbul'da olmak üzere vilayetlerde Divan-ı Harb-i Örfiler teşkil edildi.[119] Buna göre İstanbul'da üç divan-ı harp teşkil edildi. Birinci Divan-ı Harb-i Örfinin başına Erkan-ı Harp Mirlivası Ahmet Esat Paşa, İkinci Divan-ı Harb-i Örfinin başına Süvari Mirlivası Mustafa Suphi Paşa, Üçüncü Divan-ı Harb-i Örfinin başına da Askerî Temyiz Mahkemesi üyesi Miralay Musa Kazım Bey atanmıştır. Divan-ı Harb-i Örfilerin teşkili her ne kadar Damat Ferit hükûmeti döneminde kararlaştırılmışsa da bunlara yapılan atamalar Ali Rıza Paşa kabinesi döneminde gerçekleştirilmiştir.[120]

İşgalciler hükûmetin kendilerine zorluk çıkarmak istememelerine rağmen, zafer kazanmış olmanın gururuyla soğuk davrandılar ve çevrelerine İstanbul'un kozmopolit unsurlarını doldurdular. İşgalciler, başkentteki Ermeni ve Rumlara Türklerden daha çok itibar ediyorlar, onların haklarını korumaya büyük önem veriyorlardı.[121] Azınlık okullarına her türlü yardım yapılırken, Rumların Ayasofya'yı yeniden Hristiyan mabedine dönüştürme yolundaki taleplerine de olumlu baktıkları yönündeki haberler her tarafta yayılmakta idi. Gerçi kimi haberler abartılmakla beraber, işgalciler azınlıkları korumaya ve kollamaya devam etmişlerdir. Özellikle Amiral Galthorpe, Osmanlı Devleti içindeki toplumlar arasında seçim yapmak zorunda kaldığında meseleyi son derece basitleştirerek gayr-i müslimlerden yana tavır alıyordu. Galthorpe, İngiliz Dışişleri Bakanına gönderdiği bir yazısında *"hiçbir Türk'e hiçbir yardımda bulunmamak bizim tutarlı politikamız olmuştur"*, şeklinde güvence vermekte idi.[122] Bu güvensizlik ve kuşkular, Türkler üzerinde büyük etkiler bırakmıştır. Diğer taraftan azınlıkların Osmanlı ordusunda askerlik yapması meselesi de tar-

---

119 **BOA., DUİT,** Ds: 54-1 (1-11), F: 12-6.

120 **BOA., DUİT,** Ds: 79-4, nr: 176-6-2, F: 1-2.

121 Sina Akşin, **Aynı eser,** c. I, s. 163.

122 Alan Palmer, **Osmanlı İmparatorluğu Son Üçyüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi,** İstanbul 1995, s. 386.

Levent Şahverdi Arşivi

tışma zeminlerine getirilmişti. Dahiliye Nezaretinden Harbiye Nezaretine gönderilen bir yazıda azınlıkların askerlikten muaf tutulmak amacıyla Yunan konsolosluğuna veya İtilâf Devletleri temsilciliklerine müracaat ettikleri belirtilerek, gayr-ı müslim asker kaçaklarının sayısının giderek arttığı açıklanmakta idi.[123] Gerçi bu sırada sadece gayr-ı müslimler değil, İstanbul'daki müslüman ahalide de bir bıkkınlık vardır; bu bıkkınlığa bir de ümitsizlik eklenince Anadolu'da başlatılan Milli Mücadele hareketine katılmakta tereddütlü davranmalarına sebep olmuştur.

Gayrimüslim unsurlar vasıtasıyla Türkleri tanıyan işgalciler, bu kısıtlı çerçeveden elde ettikleri bilgilerle Türkleri değerlendirmeye kalktılar. İşgalciler bu kanaate sahip olduktan sonra, Türk toplumunu ve özel olarak İttihatçıların mücadeleci ruhunu küçümsemeye her ortamda tenkit etmeye başladılar. Ne var ki, Türk toplumu gibi hiyerarşik yapıya sahip bir ortamda, bir idealin ikinci ve üçüncü kademelerdeki taraftarları liderliğe yükselebilirdi. 16 Mayıs 1919'da İzmir şehrinin müttefiklerin yardımı ile Yunanlılar'a işgal ettirilmesinden sonra Batı Anadolu'daki Türk direniş hareketinde yeni bir dönem başlatmıştı. Hayatın bütün alanlarında insanlar kadın-erkek, her grup meslekten memurlar ve din adamları dahil, yeraltı mücadelesine katıldılar. İstanbul bu mücadelede yine başkent olarak önemli bir konuma ulaştı. Yunan işgali yurtseverliği yeniden alevlendirdiği gibi, Batı Anadolu'da kuva-yı milliye hareketinin yayılmasına neden oldu.

Batı Anadolu'daki Yunan işgal ve tecavüzlerinin başlaması üzerine İstanbul'da büyük çaplı mitingler yapıldı. Bu mitingler Türk aydınlarının ve gençlerinin dünyaya seslerini duyurdu. Başkentte işgal olaylarına karşı yürütülen bu protesto mitingleri, müttefiklerin baskılarının daha da şiddetlenmesine sebep oluyordu.[124] Bu dönemde İstanbul'da hükûmet ile,

---

123 **BOA., DH. KMS.,** Ds: 49-2, nr: 66.

124 İzmir'in işgalini takip eden dönemde İstanbul'da pek çok miting düzenlenmiştir. Bu mitingler kamuoyunun işgallere karşı duyarlı hale getirilmesinde son derece etkili olmuştur. İstanbul'da Darülfünun (Üniversite) un öncülük etmesiyle başlayan bu protesto mitingleri oldukça etkili olmuş; kamuoyunu harekete geçirmiştir. Bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, **Belgelerle Yunan Mezalimi,** s. 99-154.

Levent Şahverdi Arşivi

askerî kanadı oluşturan Harbiye Nezareti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyasetleri arasında gizli de olsa bir anlaşmazlık vardı. Harbiye Nezareti başkentin bu karmaşık siyasî ortamına rağmen, Anadolu'da mücadele bayrağını açanlara gerekli desteği vermekten kaçınmadı.

İşgalin bir diğer boyutu da, Türklerin sosyo-ekonomik açıdan durumlarının daha da kötüye gitmesi şeklinde belirginleşmişti. İşgal döneminde Atina Bankası, İstanbul'daki yerli rumlara kredi açarak Türklerin mülklerini yüksek fiyatlar teklif ederek almaları talimatını verdi. Bu gidişin önünü almak isteyen İstanbul hükûmeti, 28 Mayıs 1919'da Evkaf Nezaretinin, her hangi bir mülkü cazip fiyatla sahibinden satın almasına imkan tanıyan bir kanun çıkardı.

1918-1919 kışında İstanbul, son derece morali bozuk insanların yaşadığı bir kent görünümü arzeder. Osmanlı başkenti aynı zamanda Rusya'dan gelen Wrangel ordusuna mensup mültecilerle tıklım tıklım dolmuş[125]; İstanbul'da her alanda sıkıntılar başalmıştır.[126] Wrangel ordusuna mensup mültecilerin Osmanlı sahillerine yaklaşmaları kıyı bölgelerdeki idarecileri endişelendirmiş[127]; öte yandan İstanbul'da nüfusça giderek artmaları ise, şehrin sakinleri tarafından pek de hoş karşılanmamıştır. Dönemin basınında çıkan haberlerde bu sıkıntı açıkça dile getirilmiştir.[128] Hatta Wrangel ordusuna mensup olan mültecilerin bir kısmı Osmanlı vatandaşı olmanın yollarını da aramışlardır. Bununla ilgili yazışmaların Dahiliye Nezaretini epeyce uğraştırdığı anlaşılmaktadır.[129] Halbuki 20 Ocak 1869 (6 Şevval 1285) tarihli Osmanlı Tabiiyet Kanunu'na göre, bir yabancının Osmanlı vatandaşı olabilmesi için en az 5 yıl süreyle Osmanlı Devleti hudutları içerisinde ikamet etmesi gerekiyordu.[130] Nihayet Osmanlı

---

125 Stefanos Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden Millî Mücadeleye**, İstanbul 1979, s. 250 vd.

126 **BOA. BEO.,** Dahiliye Giden nr: 349715.

127 **BOA. DH. (Şifre Kalemi) ŞFR,** Ds: 107, nr: 46.

128 **Tasvir-i Efkâr** nr: 2977, 4 Şubat 1920; **İkdam** nr: 8255, 4 Şubat 1920; **İkdam** nr: 8320, 13 Nisan 1920.

129 **BOA. BEO.,** Dahiliye Giden nr: 350809.

130 Mehmet Temel, **Aynı eser,** s. 131.

Levent Şahverdi Arşivi

hükûmeti mültecilerin vatandaşlığa kabulü meselesini sakıncalı bulmakta ve olumsuz bir tavır sergilemekte idi.[131] Öte yandan mülteciler başkente beraberlerinde çeşitli hastalıkları da getirmişlerdir.[132] Özellikle karantina uygulanmamasından dolayı bulaşıcı hastalık vak'aları da artmıştır.[133] Üstelik bu sırada başkent ahalisi de çeşitli hastalıklardan dolayı bitkin bir durumdadır.[134] Başkente, gelen Rus mültecilerin sayısı günden güne arttığından[135], kira fiyatları da 1919 yılından itibaren büyük ölçüde yükselmeye başlamıştır. Şehrin aşırı kalabalık bir nüfusu barındırması, beraberinde temel ihtiyaç maddelerinin azalmasına ve çeşitli sıkıntılara sebep oluyordu. Kömür kıtlığı vapur ve tren seferlerini aksattığı gibi, sık sık elektrik ve su kesintisi de uygulanıyordu. Gıda maddelerindeki sıkıntı 1919 Şubatından itibaren Amerika'dan un vs gelmesi ile büyük ölçüde azalmıştır. Şehrin 1919 yılında sağlık problemlerine bakıldığında başta tifüs, tifo, difteri ve gripten ölümler çok olmakla beraber, en fazla ölüm oranı bebeklerde görülmekte idi. 1920 yılında şehirde veremden ölenlerin sayısında da artış gözlemlenmiştir.[136]

İstanbul'un geleceği hakkında başkentte yayımlanan gazetelerde çıkan haberlere bakıldığında endişelerin her geçen gün arttığı görülmektedir. İstanbul ve Boğazlar bölgesinin uluslar arası bir komisyonun denetimine verileceği yolundaki haberler bu endişeleri artırmakta idi.[137] 1919 yılı sonunda yayımlanan gazetelerde endişeler dile getirilirken, 4 Ocak 1920 tarihli Yenigün gazetesinde Türkiye'nin geleceğinin belirlendiği

---

131 **BOA. BEO.,** Dahiliye Giden nr: 350809.

132 Gazetelerde mültecilerin sebep olduğu hastalıklarla ilgili onların tedavileriyle ilgili epeyce bilgi bulunmaktadır. Bk., **Vakit** nr: 1058, 1059, 18-19 Kasım 1920; **İleri** nr: 1017, 16 Kasım 1920.

133 **BOA., DH. (İdare-i Umumiye)** İUM., Ds: 19-15, nr: 1-23, F: 4-7,

134 **BOA., BEO.,** Harbiye Giden nr: 341056; ayrıca bk., Alan Palmer, **Aynı eser,** s. 385.

135 23 Şubat 1337 (1921) tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, İstanbul ve civarında bulunan Rus mültecilerinin sayısı 9.000 kişi civarındadır. Bunların bir bölümü memleketlerine iade edilmiş fakat büyük bir kısmı hala İstanbul ve civarında ikamet etmektedir. Bk., **BOA. BEO.,** Dahiliye Giden nr: 350134.

136 Bilgi için bk., Mehmet Temel, **Aynı eser,** s. 225 vdd.

137 **Yenigün,** nr : 269, 4 Kanun-ı evvel 1919.

Levent Şahverdi Arşivi

günlerde İstanbul ve Boğazlar meselesine dair genişçe haberlere yer verilmekte idi. Bahse konu gazetede İstanbul'un uluslar arası bir idareye bırakılması yönündeki iddiaların millî, tarihî ve siyasî her türlü hukuka aykırı olduğu açıklanıyor; İstanbul'suz bir Türkiye'nin düşünülemeyeceği ifade ediliyordu. Ayrıca İstanbul'un her bakımdan Türk olduğu ve Türk kalması gerektiği belirtilerek, başkentin Türk yurdu olduğu açıklanıyordu.[138] Ayrıca Türkler tarafından yapılan tarihî müessese ve binalar yanında 824 adet camisi ile İstanbul'un ebediyete kadar Türk şehri olarak kalması gerektiği, İstanbul'suz bir Anadolu'nun da düşünülemeyeceği ifade ediliyordu.[139] Aynı gazetenin 17 Şubat 1920 tarihli nüshasında ise, yabancı basın kaynaklarından alınan bilgilere göre, İstanbul'un Türkler elinde kalacağı, yalnız boğazlardan geçişin serbest olacağı yönünde bilgiler yer almakta idi.[140]

Öte yandan 1919 yılında mevcut şartlar dikkate alınırsa belediyenin başlıca problemi parasızlıktı. Bu yüzden İstanbul'da belediye hizmetlerinde bir takım aksamalar görülmüştür. 5 Mayıs 1919'da İstanbul belediye başkanlığına gelen Operatör Cemil Paşa (Topuzlu) evvela şehrin görüntüsün göze hitap etmesi için sokakları çöplerden arındırıp yıkattı. Belediye satılan her parça maldan vergi aldı. Cemil Paşa, şehirde önemli icraatlar yapmak amacında idi, fakat Fransız ve Amerikan komiserleri buna müdahale ettiler. Belediyenin depo ücretlerini müttefikler için düşürmediği bahane edilerek görevden alınmasına sebep oldular. İşgal kuvvetleri komiserlerinin teklifi ise, İstanbul belediyesinde ekalliyetlerin de mecliste temsil edilmesi yolunda idi. Müttefiklerin cemaatleri bu dönemde sağlık işlerine kendilerince önem vererek büyük ölçüde ölümlere engel oldular denilebilir.

---

138 Bir gazetede yayımlanan bir habere göre şehirde yaşadığı tahmin edilen 1.100.000 nüfusun 604.000 kişisini Türkler oluştururken, Rumların 215.000, Ermenilerin 88.000, Yahudilerin 55.000, yabancıların 130.000, diğer cemaat ve topluluklara mensup kişilerin de 11.000 civarında bir nüfusa sahip oldukları açıklanıyordu. Bilgi için bk., **Yenigün,** nr: 289, 4 Kanun-ı sani 1920.

139 **Yenigün,** nr: 289, 4 Kanun-ı sani 1920.

140 **Yenigün,** nr : 333, 17 Şubat 1920.

Levent Şahverdi Arşivi

Müttefikler, İstanbul'da el konulacak kamuya ve şahıslara ait binalar konusunda zaman zaman anlaşmazlıklara düştüklerinden Müttefikler Arası Elkoyma Komisyonu diye bir teşekkül oluşturmuşlardır. Bu büronun yetkileri, Osmanlı uyruklarının mülklerine el koymak şeklinde sınırlandırılmış; Mütarekeden sonra milliyet değiştiren Osmanlı uyruklarını bundan ayrı tutmuş, diğer taraftan bir mülk eğer Osmanlı uyrukluya ait kiracısı İtilaf devleti vatandaşı ise o mülke de el konulmaması kararlaştırılmıştır.[141] Müttefikler arası El Koyma Komisyonu, İstanbul'da pek çok emlaka el koyduğundan konu Meclis-i Vükelâda da tartışılmış ve Barış Konferansına götürülerek şikayet edilmesi hususunda karar alınmış; el konular binalar ve bunların sahiplerinin yazılı olduğu bir defter hazırlanarak 10 Ocak 1920'de barış görüşmelerinde bulunacak olan heyete verilmesi hükme bağlanmıştır.[142] Bu konuyla ilgili olarak Hariciye Nezareti de bir defter hazırlayarak barış görüşmelerine gidecek heyete vermek üzere gerekli hazırlıklarda bulunmuştur.[143]

İtilâf Devletleri, sadece kamuya ait bina ve mülklere el koymamış; başkentte bulunan pek çok stratejik noktayı da ele geçirmiştir. Özellikle İngilizler, Osmanlı Genelkurmayı'nın denetiminde bulunan cephanelik ve depolara el koymak niyetinde idi.[144] Nitekim bu sırada İtilâf Devletleri komisyonları tarafından İstanbul'da bulunan silah fabrikaları ile cephanelikleri kontrol altına alınmaya başlanmıştır. Fransızlar Sarayburnu ve Bakırköy'deki silah depoları ile fabrikayı denetimleri altına almışlardı.[145] Fransızlar tarafından kontrol altına alınan cephaneliklerde zaman zaman patlamalar da olmakta idi. Bakırköy'de bulunan Baruthane, elverişsiz hale getirilmek için ateşe verilmiş verilerek cephanelerin patlatılarak işe yaramaz hale getirildiği bilinmektedir. İtilâf Devletlerinin bu konudaki düşünceleri silah fabrika ve depolarında bulunan cephane ve diğer malzeme-

141 Bilge Criss, **Aynı eser,** s. 117.

142 **BOA., DH. KMS.,** Ds: 37-2, nr: 32.

143 **BOA., MVM.,** nr: 217, belge nr: 65.

144 **BOA., BEO.,** Harbiye Gelen nr: 341160. İngilizler öncelikle İstanbul'daki depolarda bulunan Rus yapımı silahlara el koymak istemişlerdir.

145 **Gnkur. ATASE Arşivi,** 1/2, Kls: 78, Ds: 51, F: 3.

Levent Şahverdi Arşivi

lerin tekrar Türklerin ellerine geçmesine engel olmaktı; bundan dolayı buralara yönelik zaman zaman tertiplerde bulunmaktan geri kalmamışlardır. Nitekim, 1919 yılı Temmuz ayında ise, İstanbul'daki cephaneliklerde zaman zaman patlamalar oluyordu. Nitekim, Fransızların denetimindeki Sarayburnu ve Bakırköy cephaneliklerinde meydana gelen patlamalarda pek çok silah ve mermi tahrip olmuştur.[146] İstanbul'da değişik yerlerde bulunan depolarda Osmanlı ordusunun silah, techizat vs. mühimmatı saklanmakta idi. Ortaköy, Yıldız, Maçka, Gümüşsuyu, Şişli, Tophane, Piri Paşa, Karaağaç, Bahiriye, Eyüp, Defterdar, Unkapanı, Halıcıoğlu, Sirkeci, Saraçhane, Ahırkapı, Kumkapı, Bayezid, Süleymaniye, Sultanahmet, Şehzadebaşı, Rami, Selimiye, Haydarpaşa, Kağıthane, Ayastefanos, Makrıköy, Çengelköy ve Maltepe'de bulunan depo ve cephanelikleri[147] sık sık İtilaf Devletleri kontrol subaylarınca denetim maksadıyla kontrol edilmekte idi. Bundan başka İtilaf Devletleri güvenlik kuvvetleri için gerekli olan silah ve techizatı bu depolardan hiçbir izin ve kayda bağlı olmaksızın almışlardır.[148] Öte yandan İtilâf Devletleri denetimi altında bulunan bu cephanelik ve depolardan Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kurulan ve İstanbul'da faaliyet gösteren gizli gruplar tarafından düzenlenen baskınlarla silah ve cephaneler Anadolu'ya kaçırılmakta idi.[149] Özellikle Teşkilat-ı Mahsusa'nın son lideri olan Süvari Albayı Hüsamettin (Ertürk) Bey'in her türlü yolu deneyerek[150] Fransız ve İngiliz denetimindeki depolardan aldığı silâhlar İstanbul'dan deniz yolu ile İnebolu'ya gönderilmiştir.[151]

---

146 **BOA., BEO.,** Harbiye Giden nr: 344608.

147 **Gnkur. ATASE Arşivi:** 1/59, Kls: 215, Ds: 6, F: 3-1, 3-2.

148 **BOA., BEO.,** Harbiye Giden nr: 346572.

149 Kurtuluş Savaşı döneminde İstanbul'da teşkil edilen ve Anadolu'ya silah, cephane ve personel kaçırmak konusunda TBMM hükumeti tarafından yetki verilen cemiyetlerin çalışmaları hakkında bilgi için bk., Mesut Aydın, **Milli Mücadele Döneminde TBMM Hükumeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri, İstanbul 1982; ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması,** s. 234-256.

150 Hüsamettin Ertürk'ün rüşvetle silah ve cephane alması hakkında bilgeler de bulunmaktadır. Bk., **Gnkur. ATASE Arşivi:** 1/58, Kls: 461, Ds: 69, F: 1-4.

151 Hüsamettin Ertürk'ün Milli Mücadele dönemindeki faaliyetleri hakkında bilgi için bk:, Hüsamettin Ertürk, **Milli Mücadele Senelerinde Teşkital-ı Mahsusa,** (Yay. Hz. Tevfik Apay), Basılmamış Daktilo Metin, Gnkur. ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, Ankara 1975.

Levent Şahverdi Arşivi

Mütareke döneminde İstanbul'daki Türk aydınları arasında etkinliğe sahip başlıca üç ideoloji vardı: Türkçülük, Batıcılık ve İslâmcılık. Bu eğilimlere mensup aydınlar zaman zaman ideolojik görüşlerini değiştirebiliyorlardı. Bu tarihlerde deyim yerinde ise, Türk aydınları bir kimlik arayışının içerisindedirler. Başkent bu kimlik arayışında kilit konumu ile fikir hayatının da merkezidir. Türk aydınlarının kimlik krızi zamanla değişime uğradı. Özellikle 1920'de, yabancı işgali gerçeğinin iyice anlaşılması, onların bir çoğunun kuva-yı milliye hareketine katılmasına ve kimlik arayışında bir sonuca ulaşmalarına kadar sürdü. 1920 yılına gelindiğinde başkentteki önde gelen aydınlar arasında iki blok oluşmuştu: Yabancı işgaline karşı silahlı direnişe inananlar ve Mustafa Kemal Paşa'dan yana olanlar ile barış antlaşması şartlarının yumuşatılabileceği umuduyla halâ diplomasiye inananlar. Bu sırada İstanbul'da üç farklı eğilimin olduğu gözlenir. Bunlardan biri Amerikan mandası isteyenler, diğeri İngiliz himayesine umut bağlayanlar sonuncusu ise Millî Kongre adlı dernek etrafında biraraya gelenler idi.[152] Millî Kongre, 52 yerel dernekten müteşekkildi. Amacı, siyasî partilere ve derneklere partizan olmayan bir platform sağlamak ve başlıca kültürel ve politik yayınlarla Türklerin var olma çabalarını birleştirmekti.[153] Millî Kongre Türklerin hakları için kulis yapılması amacıyla çeşitli ülkelere delegasyonlar da gönderdi. Kuva-yı milliyenin Yunanlılar karşısındaki başarıları İstanbul aydınları arasındaki kuşkuyu ortadan kaldırıp, Kuva-yı Milliye safına geçmelerine sebep oluyordu.

2 Ekim1919 tarihine kadar başkent İstanbul'da Osmanlı Devletinin kaderine Damat Ferid hükûmeti yön verdi. Bu zaman diliminde Damat Ferit hükûmetinin baskı ve karşı çıkışına rağmen, İstanbul'da aydınlar ve üniversete öğrencilerinin öncülüğünü yaptıkları bir kaç geniş çaplı miting dışında, basında İşgal kuvvetlerinin gözünden kaçıp sansüre takılmayan bir kaç makaleden başka bir tepki gösterilemedi. Özellikle Ali Rıza Paşa kabinesinin kuruluşundan sonra İstanbul'da kuva-yı milliyecilere karşı

152 **Eskigün** nr: 31, 17 Şubat 1919.

153 Milli Kongre Cemiyetinin beyannamesi hakkında bak., Tayyip Gökbilgin, **Aynı eser**, s. 18-20.

Levent Şahverdi Arşivi

gösterilen sempati su yüzüne çıktı.[154] Bu hükûmetin Harbiye Nazırı Mersinli Cemâl Paşa'nın Batı Anadolu'daki kuva-yı milliyeyi destekler bir politika izlemesi, öte yandan yine bu hükûmetin Misak-ı Millî kararlarını kabul etmesi sonunu hazırladı. Gerçi Ali Rıza Paşa iktidardan uzaklaştı; ama yerini bir başkasına, millî harekete sempatik bakan Salih Paşa'ya terk etti.1920 Mart ayı başında Amiral Galthorpe, Anadolu halkının ve hükûmetin kuva-yı milliyeye sağladığı desteğin durdurulması için Osmanlı hükûmetini, kuva-yı milliyeyi açıkça suçlamaya zorladı. Salih Paşa bunu yapmayı reddetti ve bu da hükûmetin kaderini belirledi. İşgal kuvvetlerinin hükûmet üzerindeki baskılarının şiddetlenmesi, bunların bir kısmına hükûmetin olumsuz yanıt vermesi 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un tamamen işgalini gündeme getirdi. İngilizler öncelikle Şehzadebaşındaki askeri karakolları ve ardından Harbiye Nezaretini işgal ettiler.[155] İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından zorla işgal edilmesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti adına 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'daki İtilâf Devletleri temsilcileri ile Amerika siyasî temsilcilerine bir protesto gönderdi.[156] Anadolu'nun işgala uğramamış kesimlerinde de aynı mealde telgraflar İtilaf Devletleri mümessillerine çekilerek kamuoyunun tepkisi dile getirilmiştir.[157] Nitekim, bu seferki işgal 13 Kasım 1918'dekinden biraz farklı oldu. Harbiye Nezaretini kuşatan İngilizler'e silahla karşılık verildi. Bir kısım Türk askeri şehid edildi. Bu arada Osmanlı parlamentosu dağıtıldı. Anadolu hareketini destekleyen mebuslar ve fikir adamları tutuklanarak Malta'ya sürgün edil-

---

154 Bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, "Ali Rıza Paşa Kabinesi ve Kuva-yı Milliye İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Sy: 46, Ankara-Mart 2000, s. 37-87.

155 16 Mart 1920'deki işgal olayı hakkında bilgi için bk., M. Kemal Atatürk, **Nutuk,** c. I, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1987, s. 410-416.

156 Mustafa Kemal Paşa, yazdığı protesto yazısında İstanbul'daki resmî dairelerle Mebusan Meclisi binasının işgal edilmesinin, kendilerini medeni kabul eden devletlere yakıştıramadığını, milletin şeref ve haysiyetini korumak için girişeceği mücadelede sorumluluğun işgalcilere ait olacağını kesin bir dille ifade etmekte idi. Bilgi için bk., M. Kemal Atatürk, **Nutuk,** c. I, s. 417.

157 **Gnkur. ATASE Arşivi,** Türk İstiklal Harbi Koleksiyonu, Kls: 27, Ds: 1336/21, F: 4.

Levent Şahverdi Arşivi

diler. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali ve Osmanlı parlamentosunun dağıtılması üzerine, Mustafa Kemal Paşa, aynı gün Anadolu'daki vali ve komutanlara gönderdiği telgrafta bu elim olaydan onları haberdar ediyor, Osmanlı Devleti'nin artık tarihe gömüldüğünü ifade ederek, Ankara'da "*selahiyet-i fevkaladeye haiz bir meclisin açılmasının şart olduğunu*" belirtiyordu. Açılacak olan meclisin "*meclis-i müessisan*" yani kurucu meclis hüviyetine sahip olacağı da ayrıca ifade edilmekte idi.[158] Nitekim, kısa bir süre sonra kuva-yı milliye yanlıları, Ankara'da kendi hükûmetlerini kurduklarını ilan ederek İstanbul'daki bütün bu gelişmelere tepki göstermişler, tüm dünyaya yeni bir Türk devletinin kurulduğunu ilan etmişlerdi.

Gerçekte ise İstanbul'un işgal kanunsuzdu ve müttefikler, Osmanlı hükûmeti aracılığı olmadıkça otoritelerini kullanamıyorlardı. Nitekim, Lord Curzon'a göre Türklerin özellikle Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde giderek büyüyen kuva-yı milliye hareketinin İngilizlere kafa tutan tavrı İstanbul'un işgaline sebep olmuştu. Lord Curzon'a göre, İstanbul'un işgali müttefiklerin kararlılığının ve gücünün ispatının önemli bir işareti olacaktı. Aslında İstanbul'un işgali 13 Mart günü olarak planlanmış, ancak Fransızların tereddütleri bu tarihin ertelenmesine sebep olmuştur. İşgal sonrası İstanbul halkına bir beyanname yayınlayan müttefikler; İstanbul'un fiilen rehin alındığını bütün Türklere duyurmakta, halkın ne yolda hareket edeceği hatırlatmakta idiler. Mütefiklerin bu bildirisi İstanbul basınında da neşredilmiştir.[159] İstanbul hükûmeti, İtilâf Devletlerinin bu bildirisini esas alarak bir tebliğ hazırlayıp, halka bu işgalin geçici olduğunu belirtti[160] ve halkın her hangi bir tepkide bulunmaması gerektiğini açıkladı.[161]

---

158 M. Kemal Atatürk, **Nutuk,** c. I, s. 418-422.

159 Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı,** Ankara 1983, s. 153.

160 Zekai Güner-Orhan Karabaş, **Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını,** Ankara 1990, s. 298.

161 **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD).,** Sy: 19, Belge nr: 499.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'un askerî işgali müttefikler arasındaki çıkar çatışmalarını da gündeme getirdi. Müttefikler arasındaki ciddi bölünmeler Avrupa ve Amerikan basınında haber konusu olmaya başladı. Nisan 1920'de The New York Times, Fransızların ve İtalyanların müttefik işgalini eleştirdiklerini haber vermekte idi. Öte yandan Fransızlara göre, İstanbul'un 16 Mart'ta işgalinin, yalnızca İstanbul boğazında İngiliz egemenliğini kurmak amacına yönelikti.[162] Bu arada öteden beri düş kırıklığına uğradıklarına inanan İtalyanlar da bu durumdan memnun değillerdi ve kuva-yı milliyeye sağladıkları desteği arttırmaya başlamışlardı. Fransa'ya göre de İngiltere, müttefiklerinin çıkarlarına en ufak bir saygı göstermiyordu ve bütünüyle bencil davranıyordu. Aslında Suriye, Mezopotamya, Çukurova ve Egedeki çıkar rekabeti yüzünden müttefiklerin yolları daha 1919 yılında ayrılmaya başlamıştı. 1920 Yılı Ekim'inde İngilizlerin İstanbul'da bulunan istihbarat memuru İtalyanların pek çok malzemeyi kendi gemileri ile Anadolu'ya aktardıklarını ifade ediyordu. İtalyanların bu aşamada tek düşündükleri kendi ticaret potansiyellerini arttırmaktı. İtalyanlar'dan sonra Fransızlar da 1921 yılında Ankara hükûmetini tanıyınca İstanbul'da İngilizler yalnız bir duruma düşmüşlerdi. Müttefiklerin getirdikleri Rus sığınmacılar ise 1921 sonlarına kadar başkentte kalarak şehrin genel ahlâkını, sosyal yapısını alt üst ettiler.[163]

İşgali takip eden dönemde İstanbul basınına bakılırsa tamamen kamplara bölünmüş bir durumda yayın yapmaya devam etti. İngiliz yanlısı yayın yapanlarla, kuva-yı milliye ile gönül bağı bulunanlar şeklinde bir gruplama mevcuttu. İngiliz İşgal Orduları komutanlığı ise bu sıradaki uygulamaları ile Osmanlı Harbiye Nezareti'nin artık kendi emri altında olduğunu bildirerek, yapılması düşünülen her türlü uygulamadan kendilerinin haberdar edilmelerini istemekte idi.[164]

---

162 **BOA., BEO.,** Harbiye Gelen nr: 351604, F: 2.

163 Rus mültecileri İstanbul'un eğlence hayatına ve fuhuş sektörüne de el atmışlar, bu durum başkentte çeşitli bunalımlara da sebebiyet vermiştir. Bilgi için bk., Jack Deleon, **Aynı eser,** s. 21-22; Stefanos Yerasimos, **İstanbul 1914-1923,** İstanbul 1996, s. 204-205. Bilge Criss, Aynı eser, s. 118.

164 **BOA, BEO.,** Harbiye Gelen, nr: 351604.

Levent Şahverdi Arşivi

1920 Martından itibaren İngilizlerin General d'Esperey'den şikâyetleri Fransız hükûmeti tarafından görevine son verilerek yerine 5 Nisanda General Nayral de Bourgon'un atanmasına sebep oldu. General Milne de ayni zamanda İngiliz Karadeniz Ordusu Komutanlığına atanan General Harington ile değiştirildi. İngiliz yöneticiler bu değişikliklerden sonra halâ basın aracılığıyla Fransızlarla İstanbul'da gayet uyum içerisinde çalıştıklarını ifade etmek gereğini hissetmekte idiler.

Müttefik yönetimi, şehir hayatının sağlık hizmetleri konusunda, elkoyma konusunda yekti sahibiydiler. Müttefikler tarafından mülklere el konması, psikolojik baskının bir başka boyutu olduğu gibi, aynı zamanda çıkar meselesiydi. Ekim 1921'e kadar müttefik asker grupları kendi çıkarlarına göre elkoyma işlemini yürüttüler. Bazen elkoymada İngiliz ve Fransızlar arasında sürtüşmeler oluyordu. 18 Kasım 1921'de müttefikler arası elkoyma bürosu bir karar almış; buna göre müttefiklerin tabiyetine girmiş birinin sahib olduğu mülk, o kişinin rızası olmaksızın el konulamayacaktı. Acil askerî ihtiyaç için elkoyma dışında bu gibi, her hangi bir kimsenin mülkünü ilişilmeyecekti. Türklerin elinde bulunan pek çok mülk bu dönemde el konulduğundan maddî manevî kayıplar son derece büyüktü. Müttefikleri endişeye sevk eden bir diğer konuda Rus sığınmacılar tarafından İstanbul'da bolşeviklik propagandası yapıldığı yolundaki fikirlerdi. Millî Mücadele liderlerinin bolşeviklerle yakın temasları bu endişelerini daha da kuvvetlendiriyordu.

İstanbul'un işgalinden sonra toplumsal kurumların pek çoğunun aktörleri değişmiş, fakat kuva-yı milliyenin davasına hizmet eden sistemler olduğu gibi kalmıştır. Teşkilat-ı Mahsusanın bünyesinden çıkan pek çok gizli örgüt (Karakol Cemiyeti, M.M.Grubu, Felah, Kaçakçılık Örgütü vs.), İstanbul'u faaliyet sahası olarak belirlemişlerdi. Bu cemiyetlere İstanbul halkının işçisi, memuru, hamalı, takacısı, motorcusu, karısı, kızı, erkeği, yaşlısı ile elinden gelen yardımı yaptığı anlaşılmaktadır. Bu örgütlenme öyle gizli yapılmıştır ki, İngilizlerin bir kaç defa şüphesini çekmesine rağmen, hiç bir zaman yakayı ele vermedikleri dikkati çekmektedir. Bu cemiyetler genellikle Türk ve müslümanların yoğun olarak bulundukları mahallelerde örgütlenmişlerdi. Bu grupların İşgal dönemi İstanbul'da

Levent Şahverdi Arşivi

pek çok cephanelikten silah kaçırdıkları belgelerle sabittir. Kaçırılan silahlar kuva-yı milliyeye aktarılmakta idi. Ankara hükûmetinin kuruluşundan sonra İtilaf mümessillerinin İstanbul'daki baskıları önde gelen memurların Anadolu'ya iltica etmesine sebep oluyordu. Bu iltica sırasında pek çok subay ve askerî öğrencinin bulunduğu da bilinmektedir.[165]

İstanbul'daki depo ve cephaneliklerden silah kaçırılması İngiliz ve Fransızların denetimlerinin artmasına sebep olmuştur. Nitekim, İstanbul'un işgalini takip eden dönemde İngilizler İstanbul'daki depolara zaman zaman müdahale ederek zorla silah almaya başlamışlardı.[166] İngilizlerin cephanelik baskınları yanında Fransızların da geri durmadıkları görülmekte idi. Fransızlar, Ankara hesabına çalışan Teşkilat-ı Mahsusa lideri Süvari Albayı Hüsamettin (Ertürk) Bey'in İstanbul'dan silah kaçırma teşebbüslerini karşı gerekli tedbirlere başvurmakta idiler.[167] Hatta bu silahların Türklerin eline geçmemesi için zaman zaman cephanelik ve depolarda İtilaf güçlerince çeşitli patlamalar gerçekleştirildiği bilinmekte idi.Öte yandan İngilizler ise, İstanbul'daki depolarda bulunan Rus yapımı silahların Anadolu'ya kaçırılmasına yönelik bilgiler alınca hemen harekete geçerek bu silahlara el koymaya başlamışlardır.[168]

İtilâf İşgal Kuvvetleri komutanlığının İstanbul'daki etkinliğini ortadan kaldırmak veya sekteye uğratmak amacıyla kim zaman Kuva-yı Milliye grupları tarafından bir takım girişimlerde de bulunulmuştur. İşgal Kuvvetleri Başkomutanı General Harington, Harbiye Nezaretine gönderdiği Eylül 1337 (1921) tarihli bir ültimatomunda kendilerini devirmek amacıyla faaliyette bulunan bir teşekkül oluşturulduğundan bahsederek, bunların derhal yakalanarak kendilerine teslimini istiyordu. General Harington muhtırada, bahse konu cemiyetin, İstanbul'da bir ihtilal çıkarmayı amaçladığını belirterek, İşgal kuvvetleri denetimi altında bulunan silah ve

165 Bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, **Kuleli Kaynaklı Şehitlerimiz,** İstanbul 1993.
166 **BOA. BEO.,** Harbiye Giden nr: 346572, 16 Mart 1336.
167 **Gnkur. ATASE Arşivi** 1/58, Kls: 461, Ds: 69, F: 1-4.
168 **BOA., BEO.,** Harbiye Gelen nr: 341160.

Levent Şahverdi Arşivi

cephaneyi kaçırmak istediklerini, İtilaf Devletleri askerleri arasında bozgunculuk çıkardıklarını, önde gelen İtilaf Devletleri komutanlarını öldürmek istediklerini ifade ederek, örgüt üyelerinin isim ve künyelerinin kendinde saklı olduğunu belirterek Osmanlı Genelkurmayından bu konuda tedbir almasını istemekte idi.[169] Ayrıca örgüt üyelerinin Ankara menfaatine çalıştıkları, bu maksatla silah ve cephaneyi ele geçirmek istediklerini de ifade etmekte idi.[170] Gerçi General Harington, Osmanlı Genelkurmayına ne kadar baskı yapsa da bu örgütün tespit edilmesi ve yakalanması pek mümkün değildir. Ankara'da kurulmuş olan TBMM hükûmeti merkezli olarak teşkil edilen ve İstanbul'da faaliyet gösteren gizli grupların üyeleri arasında İstanbul'un her kesim halkından kişiler bulunmaktadır.[171] Bundan dolayı İtilâf İşgal Orduları Başkomutanlığının bu örgütü çökertmesi şimdilik mümkün görünmemektedir.

Mütareke döneminde İstanbul, iaşe sıkıntısı da çekmiştir. Başkentte fiatlar artmış; halkın alım gücü günden güne azalmış; bu da beraberinde sağlık problemlerini getirmiştir. Özellikle 1914'den 1920'ye uzanan süreçte temel ihtiyaç malzemelerinin fiyatları % 1.350 oranında artmış; buna karşılık memur maaşları ise ancak % 50 nispetinde artırılmıştır.[172] Bu da insanların satın alma gücünü büyük ölçüde etkilemiştir. İstanbul'da yakıt sıkıntısı yanında, diğer temel ihtayaçları temin etmek de günden güne güçleşmiştir. Ayrıca şehrin nüfusu göçler nedeniyle devamlı artması (Vrangel ordusu, İşgal bölgelerinden gelenler ve Kuva-yı Milliye baskısından dolayı gelenler), fiyat hareketlerine büyük ölçüde etki etmekte idi. Anadolu'dan İstanbul'a getirilen buğday ise zaman zaman Sirkeci üzerinden trenle Rumeli'ye oradan da dışarı ihraç edilmekte veya Trakya'daki işgal kuvvetleri tarafından el konulmakta idi. Bu konuda da sık sık şikayetler olmakta idi. İtilaf Kontrol Subaylarının bu konudaki gevşek tutumları

169 **BOA. BEO.,** Harbiye Gelen nr: 351882.

170 **BOA., BEO.,** Harbiye Gelen nr: 351882.

171 Bu gizli gruplar hakkında bilgi için bk., Mesut Aydın, **Milli Mücadele Döneminde TBMM Hükumeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri,** İstanbul 1992.

Levent Şahverdi Arşivi

zahirenin başkentten diğer yerlere kaçırılmasında etkili olmakta idi. Dahiliye Nezareti kaçakçılığın engellenmesi amacıyla İtilâf Devletleri mümessilleri nezdinde girişimlerde bulunmuş, fakat bu yol yine de engellenememişti. 1-16 Kanun-ı sani (Ocak 1920)) 1336 tarihleri arasında Sirkeciden yaklaşık 280-300 ton civarında zahire Rumeli demiryolu üzerinden Trakya'daki İtilâf kuvvetlerine veya yurt dışına kaçırılmıştır.[173]

Anadolu'dan getirilen hububat ve diğer yiyecek maddeleri ulaşım güçlüklerinden dolayı pahalıya mal olurken, dışarıdan ithal edilenler daha ucuza getirilmekte idi. Bu da Osmanlı başkentine yönelik ithalatın artmasına sebep oldu. Müttefikler bu ticaretten dolayı büyük kârlar elde ettiler.[174] Aslında İstanbul halkı Mütareke döneminde her alanda büyük bir ferahlık sağlanacağını sıkıntıların azalacağını ümit ederken, bu beklenti olmamış; ancak dış ülkelerden ihtiyaç malzemelerinin getirilmesiyle birlikte kısmi bir rahatlama dönemi başlamıştır.[175] İstanbul hükûmeti Anadolu'daki temel ihtiyaç malzemelerinin başka bölgelere sevki için Amerikan Yakındoğu Yardım Heyetlerine yetki vererek bir ölçüde de olsa kendi yükünü hafifletmek istemiştir.[176] Yardım heyetlerine ayrıca dışarıdan ithal yapmaları konusunda da yetki verilerek gümrük muafiyeti tanınmıştır.[177] Anadolu'da yabancı heyetler marifetiyle bu yardımların toplanması halkın hoşuna gitmemiş ve İstanbul'un acil ihtiyacı olan hububat vs.nin başkente gönderilmesi geciktirilmiş; bir süre sonra da Kuva-yı milliye tarafından aşar anbarlarına el konarak hububatın İstanbul'a gönderilmesi yolu tamamen kapatılmaya çalışılmıştır. Başkent Şehremaneti ise aldığı

---

172 Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi,** Ankara 1994, s. 131. Ayrıca bk., Stefanos Yerasimos, **Aynı eser,** s. 84-85.

173 **BOA. BEO.,** Dahiliye Giden nr: 345881.

174 Bilgi için bk., Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985,** Gerçek yay., Basım yeri belli değil, 1993, s. 19-24.

175 Mehmet Temel, **Aynı eser,** s. 34-35.

176 Kurtuluş Savaşında Amerikan Yakındoğu Yardım Heyetlerinin faaliyetleri hakkında bilgi için bk., Metin Ayışığı, **Kurtuluş Savaşı'nda Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri,** Basılmamış Doçentlik Takdim Tezi, Balıkesir 1995, s. 63 vdd.

177 Metin Ayışığı, **Aynı tez,** s. 78.

Levent Şahverdi Arşivi

tedbirlerle ekmek başta olmak üzere yiyecek maddesi satan yerlere denetim getirmiş; devamlı kontrollerle halkın sağlığının korunması yolunda elinden gelen gayreti göstermiştir.[178] Özellikle fırınlarda sağlıklı ekmek çıkarılması konusunda esnafla yapılan görüşmelerden sonra bazı kararlar alınmış ve bunlar 1920 yılı Ocak ayından itibaren uygulamaya konulmuştur.[179]

İstanbul'un tarihten bu döneme uzanan süreçte en büyük sıkıntılarından biri de yangınlardır. Tarihte İstanbul yangınları Bizans döneminden Osmanlı dönemine uzanan süreçte hep ön planda olmuştur. Yangınlarda binlerce kişi evsiz, aç ve açıkta kalmış; maddî-manevî kayıplara uğramıştır. Daha sağlıklı olması ve bir yerde de hayatın faniliği anlayışından hareketle ahşaptan inşa edilen evler yangına karşı dayanıksız olduklarından İstanbul yangınları bazen şehrin bir semtini veya semtlerini küle döndürmüştür.[180] 1918 yılı yaz mevsiminde Fatih-Cibali-Altımermer'de çıkan yangında 7.500'ü ev olmak üzere toplam 11.000 bina yanmıştır.[181] İstanbul'daki hükûmetler başkentteki yangınlara karşı bir takım tedbirler alma yoluna gitmişler ve 26 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa kabinesi döneminde alınan bir kararla itfaiye teşkilatına verilmek üzere "*Harik ve İtfaiye İane Akçası*" adıyla bir tür vergi alınmasını hükme bağlamıştır.[182] Yangınlarda ne türlü önlemler alınacağı da ayrıca belirtilmiştir. Hükûmet tarafından alınan bir kararla İstanbul'da Harikzedegân Komisyonu adıyla bir birim kurulmuştur. Bu komisyon yangında hasara uğrayan mahalle, ev ve kişi-

178 **BOA., MVM.,** nr: 213, karar nr: 75; **BOA., BEO.,** Harbiye Giden nr: 340987; ayrıca bk., **Düstur,** II. Tertip, c. 10, İstanbul 1928, s. 536;

179 **BOA. DH. İUM.,** Ds: E-58, nr: 16.

180 İstanbul'a gelen yabancı seyyahlar ve Osmanlı Devleti hizmetine giren şahısların yazdıkları hatıra türü eserler incelendiğinde bu durum uzun uzadıya anlatılır. II. Mahmut döneminde İstanbul'a gelen Prusyalı General Helmut Von Moltke, İstanbul'daki evlerin hep tahtadan yapıldığını, hatta padişahın oturduğu yerin de tahtadan inşa edildiğini belirtir. Yine evlerin sık bir şekilde inşa edilmesi yangınların kısa sürede geniş bir alana yayılmasına sebep olduğunu anlatır. Bk., Helmut Von Moltke, **Moltke'nin Türkiye Mektupları,** (Çev. Hayrullah Örs), İstanbul 1969, s. 77-78.

181 Tarık Özsavcı, **Cumhuriyet Devrinde İtfaiye,** İstanbul 1973, s. 68-69.

182 **BOA., MVM.,** nr: 217, karar nr: 493, 26 Ekim 1919.

Levent Şahverdi Arşivi

leri tespit edip ne tür yardımlarda bulunulabileceğini tespit etmekle görevlendirilmiştir.[183] İstanbul'da yangınlar daha sonra da zaman zaman çıkmış; itfaiye teşkilatının aldığı önlemlerle yangın vakalarının zararları nispeten azaltılmıştır.

Sonuç

Tarih boyunca çeşitli medeniyetlere merkez olmuş İstanbul, Türkler tarafından fethedildikten sonra, bulunduğu stratejik konumu dikkate alınarak başkent yapılmış; kısa sürede önemli bir yönetim ve kültür merkezi haline getirilmiştir.

Şark Meselesi'nin çözümlenmesinde düğüm noktası olarak kabul edilen İstanbul şehri, Büyük devletlerin tamamın cazibe merkezinde olduğundan paylaşılamayan bir kent olmuştur. 30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması, İstanbul'un işgaline uzanan süreci başlatmıştır. Müttefiklerin paylaşamadıkları bu şehri birlikte işgal etme planları 13 Kasım 1918 tarihinde yürürlüğe konulmuş; İstanbul önlerine gelen İtilaf Devletleri donanması 465 yıllık Osmanlı başkentini askerî bir işgal ve abluka altına almıştır.

1918 yılı Kasım ayında İstanbul şehrinin genel havası ve görüntüsü, bir yerde Osmanlı memleketlerindeki durumu da yansıtmaktadır. 1914'de başlayan ve dört yıl süren çileli harp yılları memleketi ve dolayısıyla İstanbul'u perişan etmiştir. Harbe katılan ve yenilginin acısıyla boynu bükük bir şekilde cepheden dönenler, geldikleri şehir, kasaba ve köylerindeki semt ve evlerinde açlık, perişanlık, hastalık, işsizlik ve bunların etkisi altında çaresizlik içerisinde bütün o eski geleneklerinin çözülüşünü görmüşlerdir. Bir başka ifade ile gözü yaşlı analar, kederli babalar, cephede kaybettikleri çocuklarının acısıyla çökmüşler; onların yadigarı olan torunlarıyla kendilerini avutmaya çalışmışlardır. İşte böyle bir ruh halinin ya-

183 **BOA, DH. KMS.,** Ds: 51-1, nr: 9. Bu komisyonun çalışmalarına dayanarak 1918'deki Fatih yangını hakkında alınan tedbirler hakkında bilgi için bk., Mehmet Temel, **Aynı eser,** s. 166-167.

Levent Şahverdi Arşivi

şandığı Anadolu şehirlerinde ve başkent İstanbul'da gerçekleşen işgal olayları ise kocaman bir haysiyet yarası gibi kitleleri derinden yaralamıştır. Hele başkent İstanbul, bu haysiyet yarasının irinleşen pıhtılarıyla devasız bir illete yakalanmış gibidir. Başkent sokaklarında lime lime elbiseleri ile aç ve sefil bir şekilde dolaşan terhis edilmiş subay ve askerler, savaş malulü gazi ve yaralılar, işsiz, güçsüz ne yapacağını, nereye gönderileceğini bilemeyen, birlikleri lağvedilmiş bulunan zabitan ve erat sokakları ve resmi daireleri tıklım tıklım doldurmaktadır. 1918 yılı Kasım ayından itibaren Osmanlı başkentinde esen hava, sadece hüsran, hayal kırıklığı ve ümitsizliktir.

Birinci Dünya Savaşı sonrası memleketin ve özellikle de İstanbul'un düştüğü bu elim manzara karşısında duyarlı davranan kimi şair ve yazarlar yapılan mitinglerdeki konuşmalarında, gazetelere yazdıkları makalelerinde bu durumu dile getirmişler; ümitsizlik içerisinde dahi ümit ışığını aramışlardır.[184]

Kısacası İstanbul, savaşın ve işgalin getirdiği zorlukları, bütün kurumlarında ve halkın psikolojisinde her bakımdan hissetti. İnsanlar işgalin yanında yangın, hastalık, yiyecek sıkıntısı ve açlığa göğüs gererek ya-

---

184 Milli Şairimiz Mehmet Emin Yurdakul (1867-1944), 23 Mayıs 1919 tarihinde gerçekleştirilen Birinci Sultan Ahmet Mitingi'ne işgal dönemini şöyle tasvir etmektedir: "**Kardeşler! Keşke asırların geceleri ve dünyaların mezarları gözlerime dolarak bir kör olsaydım. Sakak sokak dileneydim de, milletimin kulağını parçalayan bu felaket seslerini işitmese idim, bu karanlık günleri görmeseydim...**" Şair konuşmasında devamla "**...Şerefli bir tarihe ve medeniyete, sağlam bir fazilet ve ahlaka, zengin şiir ve edebiyata, dinî ve millî an'analerine, ırkî ve vatanî hatıralarara sahip olan bir milletin mahvolduğunu tarih göstermiyor. Altın tahtları, granit kaleleri yakıp yıkan fatihlerin kılıçları her zaman millî ruhların önünde aciz kalmışlardır.**" Mehmet Emin Yurdakul konuşmasının sonunda ümitli olduğunu da şöyle dile getirmiştir: "**...Bilelim ki, gökler fırtınasız, baharlar hazansız olmadığı gibi hiçbir vakit insanlar da dertsiz kalmamışlar. Iztırap insanlığın kederidir. Mağlubiyet her milletin hayatında mukadderatın eleminden i çtiği bir zehirdir. Lakin fırtınalardan sonra parlak güneşler, hazanlardan sonra şu güzel çiçekler göründüğü gibi, dertlerden sonra da saadet günleri gelir. Eğer biz felaketten, mağlubiyetten ders almayı bilirsek şüphe yokki, bizim içtiğimiz zehir bir ilaç olacaktır...**" Bk., Zekeriya Türkmen, **Belgelerle Yunan Mezalimi**, s. 135-137.

Levent Şahverdi Arşivi

şamaya gayret ettiler. Osmanlı Devleti'nin son padişahı Vahidettin ise sarayında halktan uzak bir şekilde yaşadı, iktidara getirdiği eniştesi Damat Ferit'in telkinleriyle -işgal olayları bir yana- İngilizlerin himayesinde halifelik ve saltanat haklarını elde tutmayı yeterli gördü. Halkın sıkıntılarını görmezden geldiği gibi, işgallere tepki olarak başlatılan Milli Mücadele hareketini de kendi saltanat haklarına bir başkaldırı hareketi olarak yorumlayıp karşı tedbirler almaya çalıştı. Kimi zaman İngilizlerin desteği ile kuva-yı milliye hareketini bastırabileceğini düşündü; bu amaçla ordular hazırlanmasını istedi.

Mütareke ile birlikte Türk Milleti büyük bir çıkmaza girdi. Çekilen bunca sıkıntı ve bunalımlara rağmen, Türk milleti Mustafa Kemal Paşa önderliğinde kuva-yı milliye hareketi etrafında kenetlenerek, Anadolu'da işgalcilere karşı tek bir cephe oluşturarak oldukça başarılı bir mücadele verdi ve zafere ulaştı. Türk ordusunun 26 Ağustos 1922'de başlattığı ve 30 Ağustos'da kesin Türk zaferiyle sonuçlanan takip hareketi, Yunan kuvvetlerinin kısa sürede Batı Anadolu'dan çıkarılmasına sebep oldu. Yunanlıların ciddi kayıplar vermiş olmalarına rağmen, Atina'da bulunan İngiliz delegesi Sir Francis Oswald Lindley, Londra'ya yazdığı yazıda: "*Hatırda tutulması gereken nokta şudur: Yunanlılar bizden yardım görmezse yenilir ve saf dışı kalır. Bu noktada Türklerle savaşmak için bulabileceğimiz en ucuz ordunun Yunan ordusu olduğuna inanıyorum.*" diyordu. Fakat Yunanlılar; Anadolu'da Türklere karşı sürdürdükleri savaşı kaybetmişti. Bu durum İngilizlerin planlarını da değiştirmelerine sebep oldu. İngiliz Yüksek Komiserliği, Müttefik orduları ile birlikte 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen Yunanlıları şehirden çıkarmaya karar vermiştir. Bu durum neredeyse İngiliz, Fransız- Yunan çatışmasına sebep olacak bir gerginliği de beraberinde getirmiştir.

Lozan Barışının imzalanmasından sonra 2 Ekim 1923 tarihinde İşgal kuvvetleri Dolmabahçe meydanında Türk bayrağını selamladıktan sonra gemilerine binip, İstanbul'u terkettiler. Böylece İstanbul'un 13 Kasım 1918'de başlayan işgal devri sona ermiş oldu. 6 Ekim 1923'te TBMM hükûmeti ordusu İstanbul'a girdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Mudanya Mütarekesinin ardından Büyük Millet Meclisi adına Doğu Trakyayı devr almakla görevlendirilen Refet Paşa 19 Ekim 1922 tarihinde İstanbul'a girdi. Türk ordusu halkın coşkun sevinç gösterileri ile karşılandı. Refet Paşa 10 gün sonra Padişah Vahidettin ile görüşerek, İstanbul hükûmetinin artık bir manasının kalmadığını, bunun derhal lağv edilmesini ve İtilaf Devletleri ile devam ettirilen münasebetlerin hemen kesilmesi gerektiğini bildirdi. Zaten 1 Kasım 1922'de TBMM saltanatı ilga ettiğini ilan etti. Bu arada İstanbul'un idaresi de yavaş yavaş millî hükûmetin kontrolüne geçmeye başladı.

İstanbul halkı, idarecilerin aymazlığına rağmen, savaşın ve işgalin getirdiği zorluklara ve bütün sıkıntılara göğüs gerdi. İnsanlar evsizliğe, işsizliğe ve yiyecek kıtlığına katlandılar. Sonuçta Kuva-yı milliyecilerin zaferi, çekilen acının psikolojik boyutlarını hafifletti. İstanbul Belediyesi Mustafa Kemal Paşa'ya onursal hemşehrilik payesi verdi ve O'nun Şişli'de yaşadığı evin üzerinde bulunduğu caddeye "*Halâskâr Gazi Caddesi*" adını verdi; böylece Büyük Kurtarıcıya olan şükranını ifade etmiş oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

BOA., BEO., Harbiye Gelen nr. 344540. Harbiye Nezaretinin 5 Ekim 1919 tarihi itibariyle İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin durumunu gösterir çok gizli kayıtlı işgal haritası.

Levent Şahverdi Arşivi

ÇANAKKALE CEPHESİ'NDE ARAP İLMÎ HEYETİ VE URYANİZADE ALİ VAHİD EFENDİNİN ANILARI

Yrd.Doç.Dr. Serpil SÜRMELİ*

ÖZET

Bu çalışma, Suriye, Filistin ve Lübnan'dan seçilerek Çanakkale Cephesi'ne gönderilen ve Araplardan oluşan ilmî bir heyete bu seyahat sırasında eşlik eden Uryanizade Ali Vahid Efendi'ye ait anıları konu almaktadır.

18-23 Ekim 1915 tarihleri arasını kapsayan bu seyahatte Uryanizade Ali Vahid Efendi, Çanakkale Cephesi'nde gördüğü, duyduğu ve duyup düşündüğü herşeyi samimi ve yoğun bir duygusallıkla kaleme almıştır.

Arap İlmî Heyeti'nin Çanakkale seyahati, İngilizlerin Suriye, Filistin, Lübnan gibi Arapça konuşulan Osmanlı topraklarında Türk ordusunun Çanakkale'deki başarısını gölgeleyen olumsuz propagandalarının asılsızlığını göstermek ve Çanakkale gerçeğini bölge halkına duyurmak amacıyla Suriye'de bulunan 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın isteği üzerine gerçekleşmiştir.

Heyet önce İstanbul'da ağırlanmış daha sonra Çanakkale Cephesi'ni ziyaret etmiştir.

Uryanizade Ali Vahid Efendi hem İstanbul'da hem de Çanakkale'de heyete mihmandarlık yapmıştır.

Bu çalışmada Uryanizade Ali Vahid Efendi'nin anıları, Arap İlmî Heyeti içinde yer alan 4 Arapça gazete sahibinin İstanbul ve Çanakkale'ye dair 1916'da Beyrut'ta yayımladığı seyahatnameden yapılan alıntılarla birlikte aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Uryanizade Ali Vahid Efendi Çanakkale Zaferi, Mustafa Kemal, 4.Ordu Kumandanı Cemal Paşa, Arap Dünyasında Çanakkale Zaferi.

---

* Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

This study is concerned with the memories of Uryanizade Ali Vahid Efendi who accompanied to the travel of a scholarly delegation which consisted of Arabs who were selected from Lebanon, Palestine and Syria, and sent to the Çanakkale Front.

Uryanizade Ali Vahid Efendi has written whatever he has seen, felt and thought in views of his feelings, frankly and with an intensive sentimentality, in this travel taking place between the dates of the 18th and 23rd of October 1915.

The travel of Arab scholarly delegation has been organized with the will of Cemal Pasha who was the Commander of the 4th Army in Syria. The aim of this travel was to reveal the reality of Çanakkale and also to show baseless negative accusations made against the success of the Turkish Army in Çanakkale by the English.

The delegation has first welcomed in İstanbul and then visited the Çanakkale Front.

Uryanizade Ali Vahid Efendi has accompanied the delegation both in İstanbul and in Çanakkale.

In this study the memories of Uryanizade Ali Vahid Efendi have been given with the extracts taken from the book of travel published by four Arabic newspaper owners who were in the delegation. This book was about İstanbul and Çanakkale and published in Beirut in 1916.

Key Words

Uryanizade Ali Vahid Efendi, Çanakkale Triump, Mustafa Kemal, the commander of the 4th army, Cemal Pasha, the Çanakkale Triumph in the Arab World.

Levent Şahverdi Arşivi

I. Dünya Savaşı'nın tarihî seyri içinde Çanakkale Gelibolu Savaşları, askerî ve siyasî sonuçları itibariyle Türk ve Dünya tarihinde önemli bir yer işgâl eden ve özel olarak değerlendirilen bölümdür.

Çanakkale Seferi, İtilâf Devletleri'nin Osmanlı toprakları üzerinde besledikleri tarihi emelleri gerçekleştirme, genel savaşın gelişmelerini ve sonunu büyük ölçüde etkileme ve çözme amacıyla düşünülmüş ayrıca Türk ordusunun içinde bulunduğu şartlar ve yakın geçmişi de, başarı umutlarının yüksek tutulmasında etken bir sebep teşkil etmiştir.

Çanakkale Boğazı'nı kolayca geçip, boğazları ve İstanbul'u almak, Osmanlı Devleti'ni savaş içinde çökerterek savaş dışı bırakmak düşüncesinde olan İtilâf Devletleri, bu düşüncenin gerçekleşmesi şartına bağlı olarak da müttefiği Rusya'ya, boğazlar üzerinden silah ve cephane gönderip buradan gıda malzemesi sağlamayı, Almanya'nın Doğu'ya yayılmasını önleyerek iki ateş arasında bırakmayı ayrıca Mısır'daki etkinliğini güvenceye alıp Mezopotamya'ya dolayısıyla zengin petrol kaynaklarına sahip olmayı planlamıştı.

Bu çok yönlü amaç ve plan doğrultusunda harekete geçen müttefik İngiliz-Fransız filosu, Şubat 1915'te Mondros limanında toplanmış ve 19 Şubat 1915'ten 17 Mart 1915'e kadar Çanakkale'nin dış tabyalarını topa tutmuştu.

18 Mart 1915'te iki hat halinde boğazı geçmek isteyen müttefik filosu başarılı olamamış, bunun üzerine Gelibolu Yarımadası'nın işgaline karar verilmişti. İtilâf Devletleri karaya asker çıkartmak suretiyle denizde elde edemediği galibiyeti kara savaşlarıyla kazanmak istemiş ancak Gelibolu Güney Cephesi'nde açılan savaşlarda beklediği sonucu alamamıştı. Bunun üzerine bütün gücünü Arıburnu Anafartalar Cephesi'ne toplamış, fakat tarihin en şiddetli ve kanlı savaşlarına sahne olan bu cephede cereyan eden 1915 Ağustos savaşları, başarı ümidini tamamen yitirmelerine, 19/20 Aralık 1915'te Arıburnu Anafartalar Cephesi'ni, 3/9 Ocak 1916'da da Seddülbahir Cephesi'ni tahliye ederek Çanakkale macerasını bitirmelerine yol açmıştı.

Hiç kuşkusuz Çanakkale Gelibolu savaşları bir "meydan muharebesi" değildir. Çanakkale Boğazı'nın uzun ve dar yarımadası Gelibolu'da,

Levent Şahverdi Arşivi

yüzbinlerce insanın kucak kucağa, boğaz boğaza geldiği fakat Türk'ün anayurdunda kendi topraklarını korumak için mücadele ettiği meşru bir savunmadır.

Türk askeri bu meşru savunmada iradesi, cesareti ve kahramanlığıyla adeta destanlaşmış, Çanakkale zaferini, bu zaferin ruhuna uygun "Çanakkale Geçilmez" sözleriyle ebedileştirmiştir.

Yine hiç kuşkusuz Çanakkale Gelibolu savaşlarının kumanda kadrosunun da bu zaferdeki büyük payı ve katkısını unutmamak gerekir. Çünkü sadece iyi yönetilen savaşlar galibiyet ve zafere dönüşebilir. Bu da irade, askerî zekâ, üstün kumanda yeteneği ve cesaret ehli kumandanlar eliyle mümkündür.

İşte Mustafa Kemal, Çanakkale Gelibolu savaşlarında, bütün bu vasıflarıyla göz dolduran başarılarıyla adını zafer listesinin ilk sırasına yazdıran kumandandır ki o; tarihi gelişmelerin geleceğe de aynı vasıf ve şahsına özgü karakteristik özellikleriyle ağırlığını koyacağı bir isim olacaktır.

25 Nisan 1915'te ilk İngiliz müfrezelerini Arıburnu'nda karşılayan Mustafa Kemal, düşmanın Arıburnu Anafartalar Cephesi'ne yüklenmesiyle savaşın en kritik anında bu cephenin sorumluluğunu üstlenmekten çekinmemiş, yokluğa ve imkânsızlığa meydan okuyarak bugün tarihe mal olan çarpıcı ve etkili sözlerle, askerlerinin maneviyatını yükseltmiş ve gerektiğinde ölmeyi emretmiştir.

Çanakkale'deki başarısı İstanbul'da büyük yankı bulan Mustafa Kemal'in adı "İstanbul'u kurtaran kumandan" gibi takdir sözleriyle anılmıştır[1].

---

1 Mustafa Kemal'in bu başarısı önce İstihbarat Bültenleriyle halka açıklanmış hatta o zaman yayınlanmakta olan askeri "Harp Mecmuası" onun resmini renkli bir kapak halinde basarak yayına hazırlamış ancak Enver Paşa'nın "Zafer kimsenin değil ordunundur!" emri üzerine değiştirilerek kapağa Irak'ta başarı kazanan Halil Paşa'nın resmi konulmuştur (Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, C.III (1914-1922)**, İstanbul, 1985, s.247.

Sarıkamış başarısızlığını sansürle engelleyen Enver Paşa, basında aynı engeli Mustafa Kemal'in Çanakkale başarısına da uygulamış, böylece daha az bahsine ve resimlerinin daha az basılmasına sebep olmuştur. Ancak söz, dilde hiçbir engel tanımayacak onun adı ağızdan ağıza, kulaktan kulağa dolaşıp hatta biraz da efsaneleşerek takdir ve saygıyla anılacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Daha önce de belirtildiği üzere Arıburnu Anafartalar Cephesi'nde cereyan eden 1915 Ağustos savaşlarının sonucu İtilâf Devletleri'nin Çanakkale seferinden umdukları büyük beklenti ve çıkar hesaplarını boşa çıkarmıştı.

Özellikle bu tarihten sonra Çanakkale Gelibolu Savaşları'nın geçtiği saha, ordunun durumunu, içinde bulunduğu şartları, Türk askerinin kahramanlığını ve kazandığı zaferi yerinde görmek, bunları umumî efkâra duyurmak, anlatmak ve yazmak amacıyla çeşitli heyetler tarafından ziyaret edilmiştir.

İşte bu amaçla Çanakkale'yi ziyaret eden heyetlerden biri, Suriye, Filistin ve Lübnan'dan gelen Arap ilmî heyetidir. Heyetin Çanakkale'ye gelmesinin asıl sebebi ise, Suriye, Filistin, Lübnan gibi Arapça konuşulan Osmanlı topraklarında İngilizlerin, Türk ordusunun Çanakkale'deki başarısını ve kazandığı zaferi gölgeleyen olumsuz propagandaları, bölge halkını bu konuda tereddüde düşürerek düzeni ve "İslam Birliği"ni bozma çabaları, anavatandan çok uzaktaki topraklarını savunmak ve savaşmak zorunda olan orduya karşı ayaklanmaya[2] sebep olma girişimleridir.

Bu nedenle Suriye'de bulunan 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, Çanakkale'de olup bitenleri yerinde görmek ve bölge halkına gerçeği anlatmak üzere Suriye, Filistin ve Lübnan'daki vilayetlerden kendilerini temsil edecek ilim ve erdem sahibi kişileri seçerek İstanbul ve Çanakkale seyahatini gerçekleştirecek heyette yeralmalarını istemişti. Bunun üzerine Suriye, Filistin ve Lübnan'daki müstakil vilayetler olan Dımışk (Şam), Beyrut, Halep, Kudüs ve Cebel-i Lübnan'da seçimler yapılmış, İstanbul Çanakkale seyahatine katılacak kişiler tespit edilmişti. Bunların sayısı 31 kişi olup, içlerinde din ve bilim adamları, politikacılar, şair, edip ve hatipler bulunmaktaydı. Heyeti oluşturan 31 kişiden 4'ü 4. Ordu Kumandanlığı

---

2 4.Ordu Kumandanı Cemal Paşa, 1915 Ağustos'unda Suriye ve Filistin dahilinde Arap ihtilalcilerinin gizli teşebbüslerinin ortaya çıktığından bahsetmektedir (**Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, Hatırat,** Yayına Hazırlayan: Metin Martı, Arma Yayınları., İstanbul, 1996, s.175.

Levent Şahverdi Arşivi

adına seçilmiş ayrıca El-Belağ, Ebabil, El-İkbal, El-Muktebes adlı dört Arapça gazetenin sahibi de 31 kişilik heyette yer almıştı[3].

Bütün heyet üyeleri Haleb'te biraraya gelmiş ve burada yaptığı bir toplantıda 4. Ordu Kumandanlığı adına heyete katılan, aynı zamanda bu ordunun müftüsü ve Tetkikat-ı Şer'iyye Meclisi Reisi olan Esad Eş-Şukayri'yi heyet başkanlığına seçmişlerdi[4].

İstanbul'a gitmek üzere Halep'ten özel bir trenle ayrılan heyet, uzun bir yolculuktan sonra İstanbul'a 7 Ekim 1915'te ulaşmış ve Haydarpaşa İstasyonu'nda törenle karşılanmışlardı. Törenden sonra heyet üyeleri kendileri için Sirkeci'de hazırlanan Şahin Paşa Konağı'na getirilmiş ve burada onlara İstanbul'da kaldıkları sürece ziyaret edilecek önemli şahıs ve yerleri gösteren 4 sayfalık yazılı bir program verilmişti. Ayrıca heyeti İstanbul'da ağırlama işinde görevli 8 mihmandar tayin edilmişti[5].

10 gün İstanbul'da ağırlandıktan sonra, seyahatin asıl sebep ve amacını yerine getirmek üzere 17 Ekim 1915 sabahı Sirkeci'den kalkan özel bir vapurla Çanakkale'ye hareket eden heyet, geceyi Tekirdağ'da limanda geçirmiş, 18 Ekim 1915 Pazartesi günü sabahı Akbaş sahiline varmıştı[6].

---

3 **El-Bi'setü'l-İlmiyye İla Darü'l Hilafeti'l-İslamiyye** Beyrut, 1916, s.8-10.

Bu eser, genel hatları ve özellikle 127-141 sayfaları geniş bir özet olarak Prof.Dr.Abdülkadir Karahan tarafından "Bir Arap İlmi Kurulu Gözü İle Atatürk" başlığı altında 10-11 Kasım 1981 tarihleri arasında **Hürriyet Gazetesi'nde** yayımlanmıştır.

4 **El-Bi'setü'l-İlmiyye...**, s.9.

5 **El-Bi'setü'l-İlmiyye...**, s.26-28

Heyete İstanbul'da mihmandarlık eden şahıslar şu isimlerden oluşmaktaydı:

1-Başkan: Kaymakam Cevad Bey İstanbul Merkez Kumandanı

2-Başkan Yardımcısı: Erkân-ı Harb Yüzbaşı Tevfik Bey

3-Harbiye Nezareti'nden: Mülazım Ahmed Muhtar Bey Merkez Kumandanlığı'nda muvazzaf

4-Meşihatten: Vahid Bey Umumi Kassam Müşaviri

5-Dahiliye'den Doktor Fuad Bey

6-İttihat Terakki Merkezi'nden: Nesimi Sarim Bey

7-Şehir Emniyetinden Bayezid Daire Müdürü Raif Bey

8-Polis Müdüriyetinden Siyasi Kısım Müdürü Cemal Bey

6 **El-Bi'setü'l-İlmiyye...**, s.116.

Levent Şahverdi Arşivi

İşte burada bahsedilecek anılar, bu heyete İstanbul'da olduğu gibi Çanakkale ziyaretinde de mihmandarlık eden Uryanizade Ali Vahid Efendi'ye* aittir.

Uryanizade Ali Vahid Efendi, Akbaş sahiline adım attığı andan itibaren Çanakkale Cephesi'nde gördüğü, duyduğu ve duyup düşündüğü herşeyi yoğun bir duygusallıkla kaleme almıştır. 18-23 Ekim 1915 tarihleri arasını kapsayan bu anılar, Arap ilmî heyetinin İstanbul ve Çanakkale seyahatini içeren El-Bi'setü'l-İlmiyye İla Darü'l-Hilafeti'l-İslamiyye adlı eserdeki izlenimlerle birlikte aktarılmaya çalışılacak ve tarihte Çanakkale'ye dair yeni bir sayfaya daha ışık tutulacaktır.

"Şu sırada Çanakkal'a Cephesi'ni ziyaret edip te susmak, gördükle-

---

* Uryanizade Ali Vahid (Uryani) 1879'da İstanbul'da doğdu. Haseki'de Evliya Mekteb-i İbtidaiyesiyle Davudpaşa Rüştiyesi'nde okudu. Bayezid Camii-i Şerifi dersiamlarından Hadimî Hasan Efendi'den Ulum-ı Aliyye dersleri aldı. Bu eğitimden sonra Mekteb-i Nüvvab'a girdi ve mezun oldu. Özel olarak Hesap (Aritmetik), Hendese (Geometri), Tahte'l-arz (Yerbilimleri), Menafiü'l-aza (Biyoloji), Türk, İran Edebiyatı ve Fransızca ile ilgilendi. Eğitimi gereği Arapça'yı da çok iyi bilen Uryanizâde Ali Vahid Efendi 1895'de Mülga Meşihat Sicilli Ahval Şubesi Kitabeti'nde ilk memuriyetine başladı ve sırasıyla şu görevlerde bulundu Sahiyan, Munbuç, Harim, Antakya, Halilürrahman kazaları Niyabet-i Şeriyesi, Eyüp Kadılığı, Canik Livası ve Cide Niyabetliği, İzmit Muhallefat-ı Umumiye Kassamlığı Müşavir-i saniliği (1913-1917), Evkaf Kadılığı Müşavir-i Saniliği (1917-1920) ve Aksaray Livası Kadılığı (3 Şubat 1921) 5 Kasım 1921-25 Ocak 1922 tarihleri arasında Ankara Sultanisi Ulum-ı diniye muallimi olarak görev yaptı. Bu görevinden sonra sırasıyla Şuray-ı Evkâf Azalığı, Ankara Erkek Muallim Mektebi Din Dersleri Muallimliği hizmetlerinde bulundu. 28 Kasım 1925'de Diyanet İşleri Riyaseti Heyet-i Müşavere Azalığına getirildi ve 22 Aralık 1932'de emekli oldu. 18 Ocak 1937'de kararnameyle, 12 Temmuz 1939'da 3665 Sayılı Teşkilat Kanunu ile Diyanet İşleri Riyaseti Heyet-i Müşavere Azalığına yeniden tayin olan Uryanizade Ali Vahid Efendi 21 Temmuz 1940'da vefat etti. **(Diyanet İşleri Başkanlığı Personel Arşivi:** Sicil No: Eski 19, Yeni 230932) Uryanizade Ali Vahid Efendi'nin çıkarmış olduğu Köy Hocası adlı bir gazete ve yayımlanmış birçok eseri bulunmaktadır. Eserlerinden bazılar şunlardır:

- **Köy Hatibi,** Samsun 1327.
- **İbtidailerde Din Dersleri,** İstanbul 1332-1334.
- **Vücud Sağlığı,** İstanbul, 1334-1336.
- **Köylü İlmihali,** İstanbul, 1338.
- **Asker İlmihali,** İstanbul, 1927
- **Türkçe Hutbeler;** İstanbul, 1928
- **Terbiye Dersleri,** Ankara, 1928.

Levent Şahverdi Arşivi

rinden bahsetmemek insanın elinden gelmez. Bunun için ben de biraz söylemek duygularımı bir dereceye kadar tercüme ve ta'bir etmek istiyorum. Muvaffak olabilirsem bana ne mutlu..." sözleriyle anılarına başlayan Uryanizade Ali Vahid Efendi, ordu erkânı tarafından mihmandarlığında bulunduğu Arap İlmî Heyeti ile birlikte Akbaş sahilinde karşılanarak 5. Ordu Karargâhına götürülmüşlerdi.

Karargâha doğru gidilirken Uryanizade Ali Vahid Efendi etrafında gördüğü manzarayı ve duygularını şöyle tasvir etmekteydi.

"Akbaş" iskelesine çıktığımızda şöyle etrafa bir bakındık. Ne gördük ise hepsi bizim için mühim ve şayan-ı temaşa idi. Lakin herşeyden evvel küçük bir şehidlik nazar-ı dikkatimizi celb ve da'vet eyledi. Hemen doğruca oraya, şehidlerin yanlarına gittik. Başları ucunda durarak kemal-i hürmet ve huşu' ile hep bir ağızdan münasib sureler okuduk....

"Düşünmemek, müte'esir olmamak kabil mi? Dünyanın bugünkü velvelesine karşı sakin ve sakit yatan şu mübarek vücudları düşünerek uzaklara baktım. Onların köylerini, kasabalarını; evlerini, mahallelerini, analarını, babalarını, çoluklarını, çocuklarını hep görür gibi oldum. Gittikçe te'essürüm arttı. Yavaş yavaş hissiyata kapılmaya başladım. Lakin o esnada üstüste gelip yerleri titreten top gürültüleri muhafaza-i vatan uğrunda acı, tatlı herhalde büyük fedakârlıklar icab ettiğini ihtar edince kendime gelerek önüme baktım gördüm ki ikindi güneşi kabirlerin üstünü altınsuyu ile yaldızlamış... Biz hala okuyor idik. Rüzgar da coşkun coşkun oracıkta dönüp dolaşarak mezarların tozunu alıyor; o da haline göre şehidlerin üstüne titriyordu. Oradan mahzun mahzun ayrıldık.

"Her taraftan yükler taşınır, taşlar kırılır, şoseler yapılırdı. Hiç boş duran yok. Herkes bir işte. Her taraf canlı, her yer nurlu... Giderken: "Burası ağır mecruhlar hastanesidir" dediler, bir yer gösterdiler oranın önünden sükûnetle geçtik, kalbimizle du'alar ettik. Artık akşam garibliği ortalığa çökmüştü. Gurub-u şemsle beraber menzil-i maksude vasıl olduk.

"Mihmandarlığında bulunduğum hey'et-i ilmiye hakkında gerek burada, gerek sair mevâk'ide ordu tarafından gösterilen hüsn-ü kabul ve

Levent Şahverdi Arşivi

âsâr-ı mihmanevaziden ve orada te'ati olunan nutuklardan bahsetmeyeceğim. Çünkü bu kabil-i zabt ve ta'rif değildir. (Hele Hey'et-i İlmiye Reis-i Muhteremi Hatib-i şehir Şeyh Esad Eş-Şukayri Efendi'nin her ziyaret olunan mevki'ide irticalen irad eyledikleri hitabelerini zabt edemediğime cidden müte'essifim) Onu bir hey'et-i tahririye şerh ve izaha çalışarak mufassal bir seyahatname tanzim edecektir. Benim sözlerim mümkün mertebe kendi ihtisasatıma münhasır kalacaktır"[7].

Suriye, Filistin ve Lübnan'dan gelen Arap İlmî Heyeti, karargâhta 5. Ordu Kumandanı Liman Von Sanders Paşa tarafından karşılanmış karşılıklı konuşmalardan sonra heyete yemek verilerek istirahatleri sağlanmıştı[8].

Uryanizade Ali Vahid Efendi bu konuya ve karargahta geçirilen ilk akşam ve gecesine anılarında şöyle yer vermekteydi:

"Ancak ordu esbab-ı istirahatimizi öyle mükemmel bir surette te'min etmiş idi ki bunu sükûtla geçiştirmek revâ değildir. Doğrusu biz orada öyle mükellef sofralar, o kadar nefis ve mütenevvi' yemekler beklemiyorduk. Öyle temiz yatak çarşafları, henüz etiketi üzerinde gül gibi battaniyeler bulacağımızı hatıra getirmemiştik. Biz mücahidin karavanalarına iştirak edip, biraz kuru ot üzerine müftehirane uzanıvermek fikrinde idik. Halbuki ince yemekler, mükemmel yataklarla ağırlandık.

"Doğrusu ordu şu muhterem müsafirlerini o kadar hararetle kucakladı, o kadar hürmet ve iştiyakla gözlerinin içine baktı ki bunu hakkıyla tevsif etmek 'alimallah pek müşküldür.

"Karargâhta müsafiretimizin ilk akşamı Kurban Bayramı gecesine müsadif idi. Bulunduğumuz mevki'inden şöyle biraz uzaklaşarak gecenin letafetinden istifade etmek, daha doğrusu şu muhiti gece haliyle serbestçe görerek kendimi azıcık düşündürmek istiyordum. Aldım başımı tenhalara

---

7 Kassam Umumi Müşaviri Uryanizâde Ali Vahid, **Çanakkal'a Cephesi'nde Duyup Düşündüklerim,** Darü'l-Hilafeti'l-İlmiyye-Necm-i İstikbal Matbaası 1332-1334, s.3-6.

8 **El-Bi'setü'l-İlmiyye...,** s.116-117.

Levent Şahverdi Arşivi

çekildim. Sert serin bir rüzgâr koyu kurşunî bulutları za'if ve donuk mehtabın önünden sür'atle geçiriyor, etraftaki tepeler arkasından yuvarlana yuvarlana gelen top gürültülerini alıp uzaklara götürüyordu. Etrafa yabancı bakınarak düşündüm. Ben neredeyim? Burası neresi, bu gece ne gecesidir, bu toplar nedir, kimlere atılıyor?.. Bu sualleri kendime tekrar tekrar sorarak dünyayı tutan şu velveleye karşı gayr-ı mütahassis kalmamak ve bu hadisatın 'azimet ve ehemmiyetini bütün mevcudiyetime ihsas etmek istiyordum. O sırada pek derine mi dalmışım yahud pek yükseklere mi çıkmışım bilemem? Bir hal oldu, yakınlar uzaklaşmaya, uzaklar yakınlaşmaya başladı. Ta Kafkasya hududunda bulunan pek âziz bir kardeşimi görür gibi oldum. Baktım: Kendine bir hatib tavrı vererek söz söylemeye hazırlanmıştı. Hayret ettim. Baki mektep adımla: Ali Vahid! Dedi. O deminden beri kendi kendine sorduğun suallerin cevabını dur ben sana vereyim!.. Hani sen bir vakitler beşeriyetin serencamını mütala'a ettikçe tarihe pek sönük sahifeler bırakacak bir asırda yaşadığımıza zahib olarak te'essüfler eder dururdun? İnsaniyetin geçirdiği o dahiyeler devrinde, o badireler arasında bulunarak canlı bir tarih görmek arzusunda bulunurdun! Onları sen unuttunsa ben unutmadım! İşte şimdi o isteklerin hep oldu! Bak bu isteklerin top gürültüsü değil haileler humurdanması, ummacılar gümmürdenmesidir! Sen bu sesleri vaktiyle kitap yapraklarından gözlerinde duymak isterdin; şimdi kulaklarınla işit!.. Yarın da menatık-ı harbiyeyi gezer, gözlerinle görürsün! Bununla da iktifa etmezsen Cihad-ı Ekber hazır.. Hemen durmayıp iştirak et!.. İşte sana canlı, şanlı bir tarih! Daha ne istersin?

"Hatib tavrındaki ciddiyeti az tahfif ve tebdil eyledi de gülerek: Sıkılma! Böyle hengamelere şahid olmak hevesini beslediğinden dolayı nedamet etme! Memat ba'z hayat ba'z: Hayat gül, mahâl farz düsturunu düşün de müteselli ol! Bu böyle gelmiş böyle gidecektir devip uzaklaşmaya başladı, manzara da değişti; ben uyuşmuş kalmıştım"[9].

19 Ekim 1915 Salı günü Kurban Bayramı olduğundan bayram namazı bir çam ağacı altında Trablusşam ulemasından Şeyh Abdülkerim Uvey-

9 Uryanizade Ali Vahid, **Çanakkal'a Cephesinde Duyup Düşündüklerim**, s.6-8.

Levent Şahverdi Arşivi

da tarafından kıldırılmış, kendisi askere hitaben bir de hutbe okumuştur. Uryanizade Ali Vahid Efendi bu hutbe için "Doğrusu zemin ve zaman itibariyle 'alem-i islamda irad olunan büyük ve mühim hutbelerden biri de bu hutbedir"[10] demektedir.

Namazdan sonra bayramlaşmaya geçilmiş, karargâha dönüş esnasında da düşman uçaklarına ateş için yerleştirilen bir topun atış taliminde bulunmuşlardı. Öğleden sonra ise heyet Arıburnu Cephesi'ne hareket etmişti[11].

Uryanizade Ali Vahid Efendi Arıburnu Cephesi'nin ziyaretine anılarında şöyle değinmekteydi:

"Her tarafta muntazam şoseler ikmal edilmekte ve lüzum görülen mahallerde kuyular kazılmakta idi. Pek latif ve dilnişin bir mevki'ide bu cephenin Topçu Kumandanı... Beyle* diğer ümera ve zabitana mülaki olduk. Sigara ve çaylar içilerek biraz istirahat edildi. Kumandan Bey bize civarda cereyan eden vekayi'-i azime hakkında tafsilat verdiler. Va'ziyetleri hiç gözümün önünden gitmez. Ayağa kalkıp gür bir ses, açık bir lisanla hikaye ettikleri vekayi'in mevki'ilerini de elleriyle gösterirlerdi. Biz onların muvaffakiyetlerini tebrik ve hudapesendâne mesa'ilerinden dolayı kendilerine teşekkür edecek olduk, hazret hiç oralara yanaşmayıp: Efendiler siz ne söylüyorsunuz? Biz mu'cizeler gördük, harikalar seyrettik. Bu böyle iken biz nasıl olur da kendi sa'y ve tedbirimize bir kıymet verebiliriz?

"....Oradan ayrılıp asıl harb sahasını tarafeyn siperlerini görmek üzere gizli yollara daldık. Aman Yarabbi bu nedir; ne himmettir? Ne iştir; ne gayrettir? Bunlar nasıl, ne vakit yapıldı, edildi? Bu yollar, bu tertibler ne

---

10 Uryanizade Ali Vahid, **Çanakkal'a Cephesinde Duyup Düşündüklerim,** s.10, Şeyh Abdülkerim Uveyda'nın bu hutbesi El-Bi'setü'l-İlmiyye İla Darü'l-Hilafeti'l-İslamiyye adlı eserin 117-120 sayfaları arasında yer almaktadır.

11 Uryanizade Ali Vahid, **Çanakkal'a Cephesinde Duyup Düşündüklerim,** s.10.

* Topçu Birliği Kumandanı Hasan Bey.

Levent Şahverdi Arşivi

emeklerle bu hale geldi? Buna şaşmamak elden gelmez. Bunlar öyle yalan yanlış... şeyler değil. Belki her yeri fennin iktizasına göre kurulmuş, ince ince işlenmiş. Bunlar lafla olmaz. İnsan bir kere bunları, bu emekleri; bu başarılan şeyleri görmeli de sonra küçüğünden büyüğüne kadar ordunun vatanı muhafaza uğrunda ne gayretler gösterdiğini, nasıl hayatını hiçe saydığını anlamalı!

"Lafı uzatmayalım. Bir hayli yürüdükten sonra tarassud noktasına geldik ki artık buradan bakılacak, o hep işitilip te görülmeyen harp sahalarından biri: Arıburnu mıntıkası tamamen görülecek idi. Nöbet bana geldiğinde meydan-ı haşrı görmeye hazırlanır gibi oldum. Bütün mevcudiyetimi gözlerime vererek şöyle bir baktım.. Aman Yarabbi! Ne hunhar bir saha.. Karşıda soğuk bir deniz, biri de renksiz bir kara.. Denizde birkaç harp gemisi ileri geri gider gelir. Bir de hastane gemisi sahilde pinekler durur.. Deniz de görülebilen hayat eseri bundan ibaret. Karaya gelince bir tek insan bile görmek mümkün değil. Düşman siperleriyle bizim siperlere dikkat ettim; her iki taraftan yer yer bomba te'ati olunuyordu. Bombalar düştüğü yerin tozunu toprağını havaya kaldırıyor; ortalığa acı sesler savuruyordu.

"Hey'et-i Mecmu'a itibariyle hakimiyet-i mevki'iyenin bizde olduğu pek açık bir surette görünüyordu. Tarafeyn siperleri ba'zı yerlerde birbirinden uzaklaşmış, ba'zı yerlerde birbirine pek yakınlaşmıştı. Mümkün olduğu kadar çok bakıp çok düşündüm. Ve birçok şeyler de duyduğum oldu. Diyelim ki bu gördüklerimi bir dereceye kadar tesbit kabil olabilsin. Ya bu mühevvil müşahedât esnasında duyup düşündüklerim ne olacak; onları ne yapmalı, nasıl söylemeli, ne lisanla ta'bir etmeli? Elde eyleyecek bir şey yok. Sade kelime kıtlığıyla ta'bir noksanlığı var.

"Geç vakit aramgâhımıza 'avdet ederken askerler hep bir ağızdan "Asker Du'ası" manzumesini terennüm ediyorlardı. Camlar arasından, karanlıklar içerisinden bu münâcât teranesinin gelişi ne kadar hoş idi.

"O gece aşinalardan bir zabitin çadırında çay ziyafetinde bulundum. Hiç şenlik görmemişin biri bir ma'mureye geldiğinde her gözüne ilişen şeye nasıl bakarsa ben de tıpkı onun gibi buralarda her gördüğüm şeyi zih-

Levent Şahverdi Arşivi

nime kaldırmak isterdim. Bu nişimengâhı süsleyen kitap, mecmu'a, karyola, masa, sandalye, ocak, lamba bunlar hep benim gözüme başka türlü görünüyordu. Ben bunlara, buradaki hayata baktıkça eski dertlerim tazelenmeye başladı. Çünkü vaktiyle asker olmaya pek heveskâr idim. Hemen hemen o silk-i celile girmek üzere iken dünyanın ne kadar engeli varsa hep gelip beni buldu. Ben bir müddet fikrimde sebat ettim. Lakin neticede mağlup oldum, asker olamadım. Bu hala içimde derttir.

"Şimdi bu kadar hasretkeş olduğum askerlik alemi içinde kendimi böylece sıfatsız, salahiyetsiz gördükçe kendi kendime acıyordum: Çünkü ben bu başıbozukluğumla oralara, 'aleme layık değildim. Zira bir insan başıbozuk mudur bitti. Herşey ona namahrem. Silah mı? Elini süremezsin! Cephane mi yanına yanaşamazsın! Çadır mı, kışla mı yasaktır giremezsin! Hayvan mı savul yanından!.. Doğrusu bana bunlar pek ağır gelir. Ben bütün mevcudiyetimle tam bir asker olayım da şeklim beni niçin böyle bigane kılsın!.

"Beni aralarına kabul edip çadırlarında yer gösteren lütufkâr ümera ve zabitan sanki bana karşı ikide bir de: Hey başıbozuklar! Sizin burada yeriniz olamaz! Siz buraların mahremi değilsiniz! Burada başarılan işler size açmaz! Elinize bir kılıç alsanız mutlaka birbirinizi kesersiniz! Size silah verilse bir yerine parmağınızı sıkıştırırsınız; yahut elinizden bir kaza çıkar! Koşup edemezsiniz, bir ata binemezsiniz!.. Ama biz harb ve darb ederiz, siz çocuklar gibi uzaktan bile bakmaya korkarsınız! Bizim gibi olmak isteseniz, dünyada olamazsınız! Biz işte böyle biziz.. Siz nesiniz zavallı adamcıklar! Ha sahih siz müsafirsiniz. Öyle ise gelsin bir kavhe, buyurunuz bir sigara... Giderken de bari, bir elinizi sıkalım!.. diyorlar.

"Neden ben böyle lisan-ı hal ile ezileyim? Neden ben o mukaddes vazifeleri görmeye layık olmayayım? Bu benim için züll değil, ölümdür. Ben bu sebepten oralarda hem meserretler tadıyor, hem acılar duyuyordum. Uyku zamanı mevki'ime döndüğüm vakit hala top sesleri kesilmemişti. Koyu bulutlar gökyüzünü tamamen örtmüş, kaplamış. Rüzgârlı bir gece..."[12].

---

12 Uryanizade Ali Vahid, **Çanakkal'a Cephesinde Duyup Düşündüklerim,** s.10-16.

Levent Şahverdi Arşivi

Heyet, 20 Ekim 1915 Çarşamba günü gezi programına ağır yaralıların bulunduğu hastaneyi ziyaret ederek başlamıştı.

Uryanizade Ali Vahid Efendi Çanakkale'ye gelişlerinin 3. günü olan o güne anılarında şöyle yer vermekteydi:

"Sabaha karşı musika herkesi Silistre Marşı'yla uyandırdı. O günü ağır mecruhlar hastanesini ziyaret eyledik. Hastane son derecelerde mükemmel ve muntazam bir halde olup, çamlar arasındaki mevki'ide gayet latif ve bi nazir idi.

"Mecruhları ziyarete başladık. Hepsi ağırca idi. Şöyle iki tarafa bir baktım. Hep hızlı soluklardan omuzlar kalkıp iniyor. Görülüyor ki hepsi az çok muzdarip. Böyle iken yine hiç halinden şikayet eden yok. Hepsi ızdırabını ketme çalışıyor. Lakin yüzlerinden belli ki kımıldayacak, duracak halleri yok. Hepsi bitab. Ben artık bunların yüzüne bakamıyordum. Böyle fedakâr gazilerin huzuruna varmaya kendimde bir liyakat göremiyordum. "Vallahi" onlardan utanıyor, sıkılıyordum. Öyle onların büyüklüklerine karşı ben ne yüzle, hangi bir fedakârlığımla vatana istihkak iddi'asında bulunabilecektim.

"Zabitana mahsus koğuşta ayağına 'ameliyat icra edilmiş Beyrutlu genç bir zabit bulunuyordu. Beyrut Müftüsü Mustafa Neca Efendi istifsarı hatır için yanına yaklaşarak elinden tuttu, aralarında şu muhavere cereyan etti:

"-Nasılsın oğlum? Ben senin hemşehrinim, Beyrut Müftüsüyüm. Bak biz ta oralardan sizi tebriğe geldik.

"-Ben... mahallesinden .....n oğluyum. Ayağım böyle oldu.

"-Merak etme evladım! Ne olduysa "Allah" yolunda oldu. Bunun mükâfatı büyüktür. Evinde, köyünde durup gezerken de ayağı öyle olanlar çoktur. Sen gönlünü geniş tut; endişe etme! İftihar et! Biz de sizinle iftihar ediyoruz.

"-Öyle ise eğil de sakalından öpeyim!

"Biz hep gizli gizli ağlıyor idik. Müftü Efendi o muhterem gaziye de-

Levent Şahverdi Arşivi

rağuş etmek üzere eğildiği esnada herikisinin dudakları yekdiğerini büyük bir muhabbetle takbil etti. Bu müşahede beni bitirdi. Artık başka koğuşu ziyaret için kendimde kudret ve cesaret bulamadım. Fena halde zehirlenmiştim.

"Karargâha avdetimizde bir ganimet mitralyöz taburunun atış ta'liminde bulunduk. Liman Paşa da ma'iyeti erkânıyla hazır bulunuyor idi. Hep birden hedeflere ateş açıldığında vadiler inlemeye, hedefler alt üst olmaya başladı. Ateş kesildiğinde hedefler mu'ayene olundu. Her biri kalbur gibi olmuştu".[13]

Çanakkale savaşları sırasında düşmandan ganimet olarak ele geçirilen mitralyözler, Türk ordusunun kullandığı kurşunları atacak hale getirilerek özel bir mitralyöz taburu oluşturulmuştu.

5.Ordu Kumandanı Liman Von Sanders Paşa o gün bu hususu açıklayan bir konuşma yaparak bu silahların Suriye vilayetlerinden gelen heyetin huzurunda denenmesinin büyük bir övünç kaynağı olduğunu belirtmişti[14].

Tören karşılıklı konuşmalar ve yapılan duadan sonra sona ermiş, mitralyöz taburu da bütün levazımatıyla birlikte arkalarından edilen dualar eşliğinde ateş hattına doğru harekete geçmişti. Uryanizade Ali Vahid Efendi taburun hareketini ve düşüncelerinde yarattığı duygusal manzarayı anılarında şöyle ifade etmekteydi:

"Akşam garibliği ortalığa tamamen çökmüş, her taraf koyu bir renk almaya başlamıştı. Ben bu taburun meşy ve hareketini seyrederken uzaklarda; dumanlar arkasında hasretzede bir valide görür gibi oldum. O mübarek hatun loş bir odanın sık kafesleri arkasından bakıyor, gözleri bir cami'i minaresinin etrafını alan koyu servilerin içine doğru dalıp dalıp gidiyordu. O yalnız evladını, işte şu bizim önümüzde taburunu çekip götüren

13 Uryanizade Ali Vahid, **Çanakkal'a Cephesinde Duyup Düşündüklerim,** s.16-18.
14 **El-Bi'setü'l-İlmiyye...,** s.126.

Levent Şahverdi Arşivi

oğlunu düşünüyordu. Ben işte o validenin hem düşünüşünü, hem de düşündüğünü görüyordum. Sağımda kalan manzara ne kadar hüzünaver ise solumda gittikçe uzaklaşan manzara da o nisbette şanaver idi. Daha ziyade düşünecek olsam o meydanda tek başıma kalacaktım. Güneş çoktan gurub etmiş, artık sular kararmıştı. O gece de sabaha kadar top sesleri kesilmedi"[15].

21 Ekim 1915 Perşembe günü heyet Anafartalar Grubu'nu ziyaret etmek üzere hareket edecek ve bu grubun kumandanı Mustafa Kemal Bey tarafından misafir edileceklerdir.

Çarşamba günü gecesi, Anafartalar Grubu karargâhında ise geç vakte kadar Perşembe günü gelecek heyeti karşılamak için hazırlıklar yapılmış, o gün Anafartalar Grubu Erkân-ı Harb Reisi Binbaşı İzzeddin Bey, otomobille Kumköy'üne kadar giderek heyeti karşılamış ve Heyet Başkanı Esad Eş-Şukayri ile görüşmüştü. Heyet için Kumköy'de bir süvari bölüğü ve Kumköy ile karargah arasında 26. Fırka'nın bütünüyle katıldığı büyük bir resmi tören yapılmıştı[16].

Uryanizade Ali Vahid Efendi 21 Ekim 1915 Perşembe günü Anafartalar Grubu ziyaretine anılarında şöyle yer vermekteydi.

"Ertesi günü Anafartalar Grubu'na gitmek üzere 'ale's-sabah hareket olundu. O gurubda da bu he'yet bir gün yaşadı ki dünyada ta'rif kabul etmez. İstikbal, hüsn-ü kabul, mihmannevazlık olsa da "Allah" için bu kadar olur. Geniş bir sahada Haleb Fırkası'na mülaki olduk. Beyrut Müftüsü Mustafa Neca Efendi; tercümesi Sebilü'r-Reşad'da münteşir hitabeyi askere karşı burada irad etti[17].

---

15 Uryanizade Ali Vahid, **Çanakkal'a Cephesinde Duyup Düşündüklerim,** s.18-19.

16 Orgeneral İzzettin Çalışlar, **On Yıllık Savaşın Günlüğü, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklâl Savaşları,** Hazırlayan: Dr.İsmet Görgülü-İzzeddin Çalışlar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s.122.

17 **Sebilü'r-Reşad** C.14 (29 Teşrin-i evvel 1331), İstanbul, s.102-103.

Levent Şahverdi Arşivi

"Bu grubun kahramanı Mustafa Kemal Bey'e bu büyük kumandana bütün İslamlar ve müttefiklerimiz medyun-u şükrandır. Anafartaların en nazik bir zamanında Mustafa Kemal Bey'in aldığı tertibat ve tertip ettiği bir hücum sayesinde boğaz büyük bir tehlikeden kurtulmuştur.

"Hey'et-i 'ilmiyye bu zat-ı şerife esasen 'anü'l-gıyab gönül vermişti. Memduhaları öyle bütün kemaletiyle karşılarında tecelli edince hepsi bülbül oldu, şakıdı. Her biri hissiyatını bir başka şekilde meydana koydu. Mustafa Kemal Bey de bil-mukabele beyan-ı ihtisasât ederek hey'eti büsbütün kendine meftun etti.

"Kuşluk vaktinde bütün Anafartalar Cephesi'ni görmek üzere icab eden mevki'e gittik. Bir mühim müşahede de orada vuku'a geldi. Evvelki günkü müşahedenin bir eşi. Yalnız bu saha biraz daha geniş... Nasılsa bugün ortalık bir sükûn içinde bulunuyor. Ses yok, sada yok. Sanki tenha bir mahşer seyrediyordum: Mavi bir deniz.. açık bir hava.. düşman zırhlıları ağır ağır dolaşmakta, hastane gemileri de uyuklamakta idi. Lütüfkâr bir zabit bana bir bir gösteriyordu: İşte Kemikli Burnu. İşte İsmailoğlu Tepesi. Şurası Küçük Kemikli. Tuzla Gölü de burası. İşte Mestan Tepe. Şu Küçük Anafarta Köyü. Büyük Anafarta da bu tarafta kalır.

"Nice mühim vekâyi'e cilvegâh olan bu mevâki'in hepsini birden böyle ihata suretiyle görmek insanı adeta tedhiş ediyor, pek başka düşündürüyor. O sırada bir düşman tayyaresinin pek yüksekten üzerimizde dolaşmakta olduğu görüldü. Hava gayet rakid ve saf olduğundan tayyare pek güzel seçiliyordu. Birdenbire tayyarenin ta yanıbaşında iki tane beyaz bir şey peyda oldu. Ben önce bunları birer tayyare zannettim. Meğer bunlar bizim taraftan atılan mermilerin patlaması imiş. Bunun üzerine tayyare uzaklaşarak gözden kayboldu.

"Grub karargâhına döndüğümüzde birtakım Halebli askerler kılıç kalkan oynuyorlardı. Oyunun nihayetinde bunlardan biri he'yet-i 'ilmiyyeye hitaben: "Ey Efendiler! Buradan döndüğünüzde evlad ve 'ıyâlimize söyleyin ki, biz düşmanın vücudunu şu mübarek topraktan kaldırmayınca dönmeyeceğiz. Bunu böylece onlara bildirmenizi bütün silah arkadaşlarım namına sizden rica ederim" dedi.

Levent Şahverdi Arşivi

"Gayet mükellef bir öğle ta'amından sonra hey'et altıya taksim edilip her kısım şayan-ı temaşa bir mevki'e müteveccihen hareket eyledi"[18].

21 Ekim 1915 tarihinde Anafartalar Grubu'na yapılan ziyaretle ilgili, Arap İlmî Heyeti'nde yer alan dört Arapça gazete sahibinin hazırlamış olduğu El-Bi'setü'l-İlmiyye İla Darü'l-Hilafeti'l-İslamiyye adlı eser de o güne dair kapsamlı bilgiler vermektedir.

Esere göre, heyet karargâhta yemek yedikten sonra saat 7'de Osmanlı topraklarına dahil olan Suriye, Filistin ve Lübnan halkının iyi dileklerini ulaştırmak için Anafartalar'daki savaş alanına gitmiş ve karargâhın yakınındaki köy halkı, Karargâh Kumandanı Mustafa Kemal Bey, kumandanlar ve yüksek rütbeli subaylar tarafından karşılanmıştı. Haleb Fırkası hep birlikte kendilerini takdimle, heyeti hep bir ağızdan selamlamış, Beyrut Müftüsü Mustafa Neca Efendi cihad ve cihadın dinî ve dünyevi açıdan önemi hakkında bir konuşma yapmıştı. Haleb Müftüsü Mustafa Salih El-Ubeysi'nin duasıyla törene son verildiği sırada bir düşman uçağı başlarının üzerinden geçmiş ancak herhangi bir hadise olmamıştı. Karargâhta kılıç kalkan oyunlarıyla gösteri yapılmış, Mustafa Kemal Bey heyeti çok sıcak karşılayıp, çay ve kahve ikramında bulunulmuş ve şiirler okunmuştu. Daha sonra heyet, Mustafa Kemal ile sohbet halinde Anafartalar'ın zirvesine* çıkmıştı[19]. Tören ve karargâhta yaşananlara bu şekilde yer veren eser ziyaretin bundan sonraki gelişmelerini Anafartalardan izlenen manzara ve günün ilk yarısına kadar karargâhta Mustafa Kemal Bey'le yapılan övgü dolu karşılıklı konuşmalara ayırmıştır.

Heyet Anafartalar'dan açık denizi, deniz üzerinde 20 vapur ve hücumbotu ayrıca düşman askerlerine ait yaralı çadırları izlemişti. Mustafa Kemal Bey heyete geçen sene düşmanın buraya nasıl geldiğini, sahile nasıl asker çıkardığını, çarpışmaları ve bulunduğu yerden onları nasıl engellediği hakkında bilgi vermiş, bu sırada bir düşman uçağı üzerlerinden geç-

18 Uryanizade Ali Vahid, **Çanakkal'a Cephesinde Duyup Düşündüklerim,** s.19-21.

* 59. Alay'ın yanında bulunduğu tepe.

19 **El-Bi'setü'l-İlmiyye...,** s.127.

Levent Şahverdi Arşivi

miş fakat o topluluktan yüksekte uçtuğu için herhangi bir zarar vermemişti. Karargâha dönüldükten sonra, Mustafa Kemal Bey'in sofrasında yemek yenmiş, peşinden hatipler ve şairler söz alarak konuşmaya başlamışlardı. Şeyh Ali Er-Rimavî, Muhammed El Halebî, Hüseyin El-Habbal, Antep Müftüsü Arif Efendi, Şeyh Abdülkerim Uveyda, Şeyh Salim El-Yakubî, Tevfik El-Attasi, Muhammed Rıfat Tuffaha, Abdurrahman Aziz manzum ve mensur sözler söylemiş, Şeyh Bedreddin En-Naasanî Mustafa Kemal'in başarılarını öven parlak bir kaside okumuş ve bu kaside Heyet Başkanı Esad Eş-Şukayri tarafından Mustafa Kemal Bey'e tercüme edilmişti[20].

Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal Bey ve başarılarını öven kasidelerden biri Hüseyin El-Habbal, diğeri Şeyh Abdulkerim Uveyda'ya aittir.

İşte bunlardan Hüseyin El-Habbal'ın Anafarta Kahramanı Mustafa Kemal Bey'e Kasidesi[21]:

Ey Mustafa adıyla müsemma olan, (adının anlamı gibi şahsı da seçilmiş olan), azizliğin bir örneği olarak bu ad sana yeter.

Sen Allah yolunda sapkınlara, doğru yoldan çıkanlara karşı gerçekten hakkıyla savaştın (Düşmanla cihad ettin).

Dağlar ve tepeler arasında onları yerkürenin güzelliğinden mahrum ettin (Dünyayı onlara dar ettin).

Onlara bayat ekmeği tattırdın bozuk şarabı içirdin (Ölümün acısını tattırıp, cezalarını verdin).

Onların zulüm bayraklarını (haçlı bayraklarını) indirdin, hilâl bayraklarını yükselttin.

Muhammed'in dinine gecenin karanlıkları, gündüzün aydınlıkları içinde yardım ettin.

---

20 **El-Bi'setü'l-İlmiyye...**, s.128.

21 **El-Bi'setü'l-İlmiyye...**, s.139-140.

Levent Şahverdi Arşivi

Kuşkusuz sen Mustafa'sın (seçilmişsin) ve
Kemal'in (mükemmelliğin) kardeşisin.

Şeyh Abdülkerim Uveyda'nın Anafarta Kumandanı'nı Öven Kasidesi[22]:

Yüceliği ve kahramanlığı dillere destan olan Kemal
Sonsuza dek senin adın anılacak ve sana şükran duyulacak.
Sen vatana (islam beldelerine) eski şanını, şerefini iade ettin.
Bize ise senin gibi biriyle övünmek düşer.
Kelime-i tevhitlerle mütecavizlerin ordularını kırıp geçirdin
Tekbir getirerek kılıcınla düşmanların başını uçurdun
Azminle onların bütün siperlerini yıktın, güçlerini bitirdin
O azim ki Anter'in şu sözünü hatırlatmaya değer:
"Zamanın afetlerini unutsunlar, o ne baskınlardı
"Ölüm afetlerde kol gezerken ben onlardan kurtuldum.
"Şayet zifiri karanlığı sarsılmaz bir azimle parçalasaydım
"O kayan bir yıldız olarak giderdi"
Eğer Hindenburg başkumandansa
Ey Kemal! Sen ondan hiç geri değilsin.
Ey kumandanların seçkini! Sen muzaffer olduğun
Ve senin kılıcın düşmanların başına indiği sürece
Tarih seni satırlar dolusu övgülerle anacak
Adın altın harflerle yazılacak
Sen hilalin gölgesinde muvaffak olmaya
Ve büyük zaferlerle yüzün aydınlanmaya devam edecek.

---

22 **El-Bi'setü'l-İlmiyye...**, s.140-141.

Levent Şahverdi Arşivi

Heyet Başkanı daha sonra bir saat süren Türkçe bir konuşma yapmış, konuşma sırasında ordunun Gelibolu'daki başarısına ve onlarla birlikte bu başarıda en büyük payın Anafarta Kahramanı Büyük Kumandan Mustafa Kemal'e ait olduğunu belirtmişti. Mustafa Kemal de buna bir konuşmayla cevap vermiş ve heyet tarafından alkışlanmıştı. Bu arada Halep ahalisinden Arif Efendi isimli ve Başçavuş rütbeli bir asker heyete, buraları düşman işgalinden kurtarıncaya kadar dönmeyeceklerini Suriye'deki halkına iletmelerini istemiş, bu sözler orada bulunanları özellikle Heyet Başkanı'nı duygulandırarak ağlatmıştı. Askerler heyetin rahatı için inanılmaz derecede çaba harcamış, gelişleri şerefine defalarca çiçekler sunmuşlardı.

Heyet karargâhta öğle yemeğini yedikten sonra altı gruba ayrılmış, her bir grup ayrı bir savaş hattına gitmişti. O günün diğer günlere göre daha tehlikeli olduğunu yazan eserde, düşmanın daha yoğun ateş ve bomba yağdırdığını bombaların heyetin başının üzerinden geçtiğini ancak hiç kimseye bir şey olmadığını ve altı grubun da Büyük ve Küçük Anafartalar'daki mevkileri dolaştıktan sonra bando takımının seslendirdiği marşlar eşliğinde heyecan ve sevinçle merkez karargaha döndüğünden bahsederek o günün ikinci yarısında yaşanan olaylara yer vermişti.

Eser ayrıca, heyetin cephede gördüklerinden çok mutlu olduklarını, askerlerin yoğun ateş ve bombalar önünde gösterdikleri sebatı, sergiledikleri direnişi ve düşman saldırılarını gelecekteki zaferi müjdeliyormuşcasına gülümseyerek karşılamalarını hayret ve hayranlıkla izlemiş olduklarını kaydetmiştir[23].

Yemekten sonra, heyette bulunanlar Anafartalar'daki savaş alanlarını görmek amacıyla altı gruba ayrılmış, herbir grup ayrı bir mevkiye gitmişti. Uryanizade Ali Vahid Efendi anılarında bu konuya şöyle değinmekteydi:

"Bizim hissemize "İsmailoğlu Tepesi" düşmüştü. İbtida güzel güzel gidiyorduk. Havanın letafeti, ortalığın sükûneti harb sahasında bulundu-

23 **El-Bi'setü'l-İlmiyye...**, s.128-130.

Levent Şahverdi Arşivi

ğunu insana unutturuyordu. Anafarta'yı solda bırakıp Azmak deresine karşı inmeye başladık. Karşımızda düşman gemileri birbirini çiğneyecek gibi karmakarışık dolaşıp duruyordu. İniş bitmek üzere iken sahilden bir top gürlemesini müte'akib sağ tarafımızda bir gülle patlayarak düştüğü yeri alt üst etti. "O ne" demeye kalmadı, bir tane de solda patladı. Ben sevinmeye başladım. Çünkü bunun bu kadarını da görmeden döneceğime te'essüfler ediyordum. Bir, bir daha, bir daha.. Artık gülleler dehşetli vıjırtılarla havayı yararak üzerimizden geçiyor, biraz evvel bulunduğumuz yerlerde patlayıp duruyordu. Belki bir iki saniye sonra burada da patlayabilirdi. Yerlerde yatan gülle parçalarına bakılacak olursa bu olmayacak bir şey de değildi. Biz seyreldik, hızlandık. Mamafih, korku denilen şey hatırımıza bile gelmiyordu. Hep birşeyler görmek, hep boş dönmemek istiyorduk.

"İsmailoğlu Tepesi'ne karib bir mevki'i de hayvanları bırakıp gizli yollara daldık. Yine emekler, gayretler kendini göstermeye başladı. Doğrusu bunlar görülmedikçe inanılacak şeyler değildir. Bu hususta ne kadar söylense yine azdır. Burada da pek muhterem simalar tarafından hüsn-ü kabul gördük. Çaylar içildi,yadigarlar te'ati olundu. Tarassud mevki'ine gittiğimiz vakit ela gözlü bir yağmur altında şiddetli top te'ati ediliyordu. Bu sahne sabahki gibi öyle tenha bir mahşer değil adeta kızılca kıyametten nişan veriyordu. Toplar patladığı vakit ortalık sarsılıyor, yağmurun kesafetinden gürültüler pek yakından geri dönüyordu. Muhterem bir zabit lütfetti bana: "Gel şuradan etrafı güzelce seyret! Bu temaşa her vakit ele geçmez" dedi. Ben de bu teklifi cana minnet bilerek hemen yürüdüm. Bir iki yere girip çıktık; baktım kendimi boş bir siper içinde, hem de siperin kademesi üzerinde buldum. Kum torbaları, herşey mükemmel. O zat başladı etrafı göstermeye... İşte Azmak.. İşte Kocaçimen Dağı.. Ben dedim: "Beyefendi! Çok güzel ama pek açıkta değil miyiz, bir tehlike yok mudur? Güldü. "Hayır" dedi, ben de bu hayıra hiç inanmadığım halde mahza yiğitliğe toz kondurmamak için, "Pekalâ" diyerek bana gösterilen yerleri tedkik eder gibi görünmeye başladım. Lakin acaba etraf kimin gözüne görünüyordu? Ben ha şimdi gelecek diye etraftan kurşun bekliyordum. Bütün vücudumun damarları çekiliyordu. Çünkü siperden dışarı baş çıkarılamayacağına iman etmiştim, meğer orası bir ihtiyat siperi imiş.

Levent Şahverdi Arşivi

"Artık akşam olmaya başlamıştı. Hareket arzusunda bulunduksa da "Şimdi yollar kapandı. Baksanıza kıyamet kopuyor. Böyle iken nasıl gidebilirsiniz?" diyerek bizi salıvermediler. Biraz sonra birdenbire ateş kesildi, top fırtınası durdu. Biz de veda' ederek oradan ayrıldık. Hayvanları bıraktığımız mevki'e giderken yerde bir gülle parçası gördüm. Elime alıp bakarken, orada bulunan bir zabit dedi: "O hain parça bir askerin şehadetine sebep olmuştur" Ben müte'essir olarak vurulmuşa döndüm. O kör ve bi haber gaddarı hemen fırlatıp attım. İnce ince yağmur yağıyor, ortalık da gittikçe kararıyordu. Hayvanlara binerek sür'atle yol almaya başladık. Büyük Anafarta hizasına geldiğimiz esnada takriben ikibuçuk metre 'arzında derince bir seyl yarması içinden giderken hayvan birşeyden ürkerek birdenbire durdu, geri geri çekilmeye başladı. Sağ tarafta yerden bir metre yükseklikte beyaz bir kağıt sallanıyor, sanki birisi el sallıyordu. Dikkat edince anladım. Hayvan ürkmemiş, irkilmemiş; sanki orada gördüğü birşeye ihtiramından geri geri çekilmiş... Hayvanı bu suretle tevkife mecbur eden: Bir şehid kabri idi. Anlaşılan o zat-ı şerif yerlerde pek mebzul görülen gülle parçalarından biriyle o yarma içinde şehid düşmüş, hemen orada defnolunuvermişti. Yarmanın toprak duvarı biraz yontulup oyulduktan sonra oracakta bir lahid vücuda getirilmiş, başı ucuna dikilen bir değneye de merhumun künyesini havi bir kağıt geçirilmiş idi. Yağmur yağar, rüzgâr da akşam karanlığı içinde o kağıdı sallar dururdu. Kendi kendime dedim: "Ah şa'irler, ressamlar neredesiniz! Kaleminizi, fırçanızı alıp geliniz! Size büyük bir vazife çıktı. Şu mübarek meşhedi görün! Bütün dünyaya da gösterin! Bu sizin boynunuzun borcudur."

"Arkadaşlar hayli yol almışlardı. Mahzun mahzun oradan ayrıldım. Hava gittikçe bozuldu, ortalığa zifiri bir karanlık bastı. Aramgâhımıza gece geç vakit dönebildik. Fırtına şiddetle hükmünü icra ediyor. Nasılsa bu gece top sesleri işitilmiyordu".[24]

Heyet Çanakkale'ye gelişinin 5. günü olan 22 Ekim 1915 Cuma gününü Çanakkale şehrini ziyarete ayırmıştı. Asya kıyısındaki limandan va-

24 Uryanizade Ali Vahid, **Çanakkal'a Cephesinde Duyup Düşündüklerim,** s.21-25.

Levent Şahverdi Arşivi

purlara binerek Hacı Paşa'daki karargâha gelmişler, Miralay Nihad Bey'in sofrasında yemek yemişlerdi. Daha sonra vapurlara binip şehirden bir saat uzaklıktaki kaleye gitmişler ve burada bulunan topları görmüşlerdi. İstihkam Birlikleri Kumandanı Miralay İzzet Bey'in de hazır bulunduğu alanda toplardan biri çekilerek heyetin önüne getirilmiş ve bilgi verilmişti[25].

Uryanizade Ali Vahid Efendi ise anılarında o günden şöyle bahsetmekteydi:

"Ertesi günü boğazdaki mevâki'-i müstahkemeyi ziyaret için 'ale's-sabah hareket ettik. Mevki'-i Müstahkem Kumandan Vekili tarafından gayet mükellef bir ziyafet keşide olundu. Ba'de'z-zuhur "Hasan Mevsuf" namı verilen tepeye giderek oradaki bataryayı ziyaret ettik. Zabitandan biri eliyle toplardan birini okşayarak bize dönüp: "Efendiler! Düşman 5 Mart'ta yalnız bu bataryaya tam 3.000 mermi attı. Lakin saklayan "Allah" sakladı. Düşmanın yaptığı zarar işte bundan ibarettir. Bakınız" diyerek ehemmiyetsiz bir çizinti gösterdi. Ben kendimden geçerek hemen dudaklarımı o hilafet kapısının mübarek kilidi üstüne koyup tebrik ettim.

"Tepenin vech-i tesmiyesi hakkında izahat verdiler. Kal'a-i Sultaniyeli Hasan Bey o bataryanın kumandanı, Trablusgarblı Mevsuf Bey de takım zabiti imiş. 5 Mart'ta boğazda vuku'bulan şiddetli ta'arruzda kemal-i maharet ve şeca'atle bu bataryayı idare eden bu iki zat ikindi vakti birbirini müte'akib burada yaralanarak şehid düşmüşler. Biz o iki mübarek zatla diğer şühedanın ruhlarına Fatiha okurken boğazın koyu mavi dalgaları koşup geliyor, düşmanın mağruk.. tahte'l-bahrının meydanda kalan aksamına çarparak köpükler saçıyordu.

Sonra... tabyasını da ziyaret ederek ağır endaht ta'liminde bulunduk. Birdenbire verilen bir kumanda üzerine tabya içerisinde bir fa'aliyettir başladı. Asker hemen karınca gibi topların başına üşüştü. Herkes vazife başına geçti. Kumandalar verilir, mesafeler ta'yin edilir; nişanlar alınır,

25 **El-Bi'setü'l-İlmiyye...**, s.141-142.

Levent Şahverdi Arşivi

ateşler edilir; gülleler naklolunur. Elhasıl ortalıkta bir kıyamettir kopuyor ama; hepsi bir intizam tahtında.. Bütün tabya bir sa'at gibi işliyordu. Fa'aliyet var, lakin kargaşalık yok. Herkes yaptığını, yapacağını biliyor. Bu hakikaten görülmeye seza bir manzara idi. Doğrusu iftiharımızdan koltuklarımız kabardı. Ümera ve erkâna arz-ı şükran ederek ayrıldık. Ancak nısfü'l-leylde aramgâhımıza dönebildik".[26]

23 Ekim 1915 Cumartesi günü heyetin Çanakkale ziyaretinin son günüydü. O gün heyet merkez karargâhta dinlenmiş, ikindi vakti de 5. Ordu Kumandanı Liman Von Sanders Paşa, ülkesi adına heyet üyelerine kendi eliyle madalya dağıtmıştı. Sanders Paşa, yaptığı veda konuşmasında Osmanlı Devleti ile Almanya arasında kadim ve sarsılmaz dostluk ilişkilerine değinerek heyete şükranlarını sunmuştu. Heyet Başkanı Esad Eş-Şukayri de şık bir konuşmayla cevap vererek Alman İmparatoruna dua etmiş, onlara zafer ve sağlık dilemişti. Heyet akşam üzeri arabalara bindirilmiş ve karargâh subayları tarafından Akbaş sahiline doğru uğurlanmıştı. Akbaş sahilinden vapurla İstanbul'a hareket eden heyet Pazar zabahı Ayastefanos sahiline ulaşmış burada şehrin ve hükümetin ileri gelenleri tarafından karşılanmışlardı[27].

Uryanizade Ali Vahid Efendi ise Çanakkale'de geçirilen son güne ve duygularına anılarında şöyle yer vermekteydi:

"Ertesi günü istirahat edilip akşam üzeri Dersaadet'e avdet edilecekti. Artık o günü benim için adeta bir matem günü idi. Çünkü ben oradan, o 'alemden ayrılmak istemiyordum. Lakin kabil mi? Benim gibi miskinlerin orada yeri olur mu? İster istemez hazırlanıverdik. Eski ve yeni 'aşinalarımı dolaşarak herbirine 'arz-ı veda' eyledim. Guruba bir saat kala hep harekete amade olduğumuz esnada Liman Paşa ma'iyeti erkânıyle gelerek heyete mülâki oldu. Pek hararetli nutuklar te'ati olundu. Hey'et ordudan gördüğü hüsn-ü kabule karşı 'arz-ı şükran ile veda' eyledi. Arabalara rakiben oradan ayrıldık.

---

26 Uryanizade Ali Vahid, **Çanakkal'a Cephesinde Duyup Düşündüklerim**, s.25-27.
27 **El-Bi'setü'l-İlmiyye...**, s.142-143.

Levent Şahverdi Arşivi

"Ben pek mağmum idim. Gelip karışacağım 'alemi düşündükçe büsbütün gözüm dünyayı görmüyordu. Hava da gönlüm gibi karardıkça kararda; artık etraf görünmez oldu. O esnada arkadaşlardan biri arabamızın pek geri kalmakta olduğunu söyleyecek oldu. Arabacı: "Dönüp ister misin be efendi? Bir bağırayım bu hayvanlara da.. Yıldırım gibi uçurayım şu arabayı? Ama o vakit korkarsın!" dedi. O sırada arabacı ile aramızda geçen muhavereyi olduğu gibi atiye naklediyorum: Ben:

"-Arkadaş bu hayvanlar neden senin sözünü bu kadar dinlerler bakayım?

"-Elbette dinleyecekler, onlar benim malım değil mi? Ben onların huyunu bilirim. Onlar da benim tabi'atımı bilirler.

"-Bunlar neden senin malın oluyor, sen asker değil misin?

"-Ben de asker oldum. Malım mülküm de asker oldu. Hayvanlarımı Tekâlif-i Harbiye'ye aldılar. Dedim nasıl olsa bu arabayı haylayacak bir adam lazım. İyisi mi? Koyun beni malımın üzerine; hem malımı muhafaza ederim, hem de millete hidmet eylerim. Kabul ettiler. İşte böylece malımın başında hidmet edip duruyorum.

"-"Vallahi" a'lâ.. Sen nerelisin adın nedir?

"-Kirmastılıyım. Adım Hacı Mehmed.

"-Yaşa be Hacı Mehmed! Sen ne vakitten beri buradasın? Buralarda neler gördün söyler misin?

"-Ah Efendi neler görmedim ki... Lakin doğrusunu istersen. Bu sefer millet iyi tuttu işi.. Asker de of demedi. Bakarsın: ayak dağılmış, darman duman olmuş: Hayla arkadaş arabayı! Korkma biz dayanırız derdi. Çok def'a biz yorulur uyurduk; arabayı o halleriyle yaralılar haylarlardı. Ne bizde, ne de hayvanlarda dinlenmek var.. Hayvancıklarıma torbayı bile yolda takardım. Hem yerler hem giderlerdi. Geceyi gündüze kattık. Dayanmak da olursa bu kadar olur.. Efendi! Sen ne dersen de! asker Balkan Muharebesi'nin öfkesini bu düşmanlardan aldı.

Levent Şahverdi Arşivi

Yahu vuruluyor da "of" demiyor, bu asker.. Usulcacık yanındakinin kulağına: Ben vuruldum arkadaş der; verir silahını, fişengini yanındakine.. Kendi sessiz sadasız çekilir, ölür de gık demez be!

"O sırada arkadaşlardan biri "Aman arkadaşım sen çok lafa daldın! Biraz önüne dikkat et ki karanlıkta arabayı devirmeyelim" dedi. Hacı Mehmed gülerek; "Merak etme efendi sen! Ben hem önümü görürüm, hem efendiye laf yetiştiririm. Gözünü sevdiğim millet bak ne yollar yapmış! Böyle yolda araba devrilir mi imiş? Divan yolu mübarek.."

"Ben -Eyy Hacı Mehmed! Söyle bakayım daha neler gördün?

"-Ah be efendi! Hangi birini söyleyeyim? Bu düşmanın bize yaptığı kalmadı ama, iki para etmedi. Ba'zı gün oldu, 18 tane tayyareyi birden milletin başı üstünde gezdirdi, gösteriş yaptı. Hergün en aşağı 5-6 tayyare üstümüzde dolaşır, dururdu. Bir gün çorba içiyorduk: "Gırr.. Gırr" diye bir ses gelmeye başladı. Baktık tayyare tepemize gelmiş. Yanımdaki arkadaşıma: "Osman kendini gözet! İyi bak geliyor." Dedim fırladım. Gürültüye bizim çavuşu çiğnedik. Bomba: "Faşşş" diyerek geldi; lap dedi biraz öteye düştü. Biz haydi yine çorbanın başına! Ne olduysa çavuşun ayağına oldu. Gülüşmeden öldük, bayıldık. Bir gece de çadırda yatıyorduk. Yine geldi: "Vıjj..Vıjj.." diye tepemizde gezmeye başladı. Çadırda bir arkadaşım vardı. Seslendim: "Kalk! Yine seninki geldi" dedim. O da: "yat be" dedi. Gece gündüz kaçacak mıyız bu herifin derdinden? Ne kalkarım, ne görürüm.. Allah'tan gelene: "Sada keralos".

"-Ey söyle ağam söyle! Ben senin sözlerini hep kargacık burgacık defterime işaret ettim. Senin haberin yok. Seni bana "Allah" gönderdi? Söyle bakayım! Daha neler gördün? Sen muharebeyi yakından gördün mü, ateş içine girdin mi?

"-Sen ne söylüyorsun be efendi! Neler oldu, neler.. Ben çok şeyler gördüm ama tüh böyle sorunca birden bire hatırlayamıyorum yoksa..

"-Vah vah.. Sen kaç gündür nerede idin a mübarek? Sen benim elime vaktiyle geçe idin senin sözlerinle ben koca bir kitap doldururdum. Söyle Hacı Mehmed! Vakit kalmadı.

Levent Şahverdi Arşivi

"-Demin ateş içine girdin mi demiştin. Şimdi hatırıma geldi. Bir gün "Kirte" tarafında rap arabalarına cephane veriyorduk. Bir şarapnel geldi orada bizimle beraber çalışan bir delikanlıyı parçaladı. O zavallı can alıp can verirken bize aman: "Kardaşlar! Ben gidiyorum.. Siz elinizi çabuk tutun! Cephaneyi yetiştirin! Kardaşlarımız siperlerde ateş içinde" diyerek ruhunu teslim etti. Biz de yaradanım: "Allah" dedik yapıştık cephaneye; "Ha babam ha.. Güllenin bini bir paraya.. Bir oraya, bir buraya: "Lap lap; güp güp.." düşer durur. Bini bir paraya.. İnsanı "Allah" kolluyor. Yoksa sağ kalmak ne mümkün.. Ortalık ateş içinde. Milletin de gözüne ne gülle görünüyor, ne bir şey. Ateş gibi çalıştı. İki dakika içinde onca cephaneyi uçurdu, siperlere yetiştirdi. Düşmanın yerden gökten yağdırdığına asker metelik vermedi. Hazret-i "Allah" böyle yürek verdi bu askere.. Biz o ateş içinde çalışırken askerin biri de kalkmış şakır şakır oynuyor: "Zorla değil ya öldürmüyor bu herifin güllesi be.. Korkmayın!" diyor, göbek atıp duruyor..

"...Havanın karanlığıyla arabanın sarsıntısına rağmen ben Hacı Mehmed'in sözlerini defterime işaret edebildim. Lakin şuna te'essüf ederim ki, kendisinden bu kadar müstefid olduğum Hacı Mehmed'in simasını görmek bana nasib olmadı. Çünkü akşam üzeri arabaya bindiğimizde yüzüne dikkat etmemiştim. Kendisiyle konuşmaya başladığımızda da ortalık karanlık olmuş idi. Veda' ederken de ortalık aynı halde idi, bu yüzden onun simasını görüp seçmek müyesser olamadı.. O gece mülaki olduğum bir doktor da şöyle hikâye ediyordu: "Şu askerin bu harbde gösterdiği metaneti, fedakârlığı ta'rif kabil değildir.. Bakarsın bir asker gelir, kol parçalanmış: "Doktor şu kolumu kes!" der, fütûr bile etmez. Kolunu değil, sanki saçını kestirecekmiş gibi lâkayd davranır, bir taraftan da "Ah canına yandığım.. İntikam alamadım" diyerek göğsünü yumruklar durur.. Hele o hastanelerdeki mecruhlar sabretmezler de, henüz yaraları iyileşmeden gizlice taburlarına kaçıp tekrar harbe girerler.. Bir def'a da tuhaf bir şey oldu. Bu da askerlerimizin 'ulv-i cenabını gösterir. Ma'lum ya ba'zı yerlerde bizim siperlerle düşman siperleri arasında mesafe pek azdır, hemen 15-20 hat ve kadar bir şey. Birgün böyle yakın bir Fransız siperinden bizim sipere ba'zı murdar şeyler atılır. Bizim askerler de bunların yaptıklarına kar-

Levent Şahverdi Arşivi

şılık bir mendilin içine biraz fındık, ceviz koyup o düşman siperine atarlar. Çıkının içindekini gören Fransızlar yaptıklarından utanmış olmalılar ki hemen o mendilin içine biskivüt bağlayarak tekrar bizim sipere atarlar. Bir daha da o siperden bize ateş edilmez. Daha bunun gibi neler.."

"Biz İstanbul'a döndük.."[28]

25 Ekim 1915 Pazartesi günü sabah saat 8'de Arap İlmî Heyeti beraberlerinde mihmandarlar ve diğer yardımcılar olmak üzere Haydarpaşa'dan gemiye binmişler Sirkeci'de konakladıkları yer olan Şahin Paşa konağına gitmek üzere hareket etmişlerdi. Heyet üyelerinden bazıları gemiye biner binmez memleketlerine, Çanakkale'de şahid oldukları olayları anlatan telgraflar çekmeye başlamışlardı.

Heyet Başkanı Esad Eş-Şukayri 5.Ordu Kumandanı Liman Von Sanders Paşa'ya çektiği telgrafta, Ordu Karargâhı'nda bulundukları sırada, heyete göstermiş olduğu ilgi ve yakınlıktan dolayı şükran duygularını iletmişti. Liman Von Sanders Paşa da 26 Ekim 1915 tarihinde gönderilen bu telgrafa cevaben şu telgrafı çekmişti:

"Erdemli Suriye ve Filistin Heyeti Riyaseti'ne

"Büyük bir kahramanlık örneği sergileyerek Hilafet evini ve Osmanlı saltanatını savunan askerlerimizle toplantılara teşrif etmeniz, bütün savaş alanlarında çarpıcı görüntülere şahit olmanız ve Osmanlı ordusuna pek muhterem Suriye ve Filistin halkının selamını iletmeniz orduda izleri kolay kolay silinmeyecek ve sizin devamlı minnet ve şükranla anılmanızı sağlayacak bir sevince yol açtı.

5. Ordu Kumandanı
Liman Von Sanders"[29].

Heyet bir süre İstanbul'da konuk olduktan sonra memleketlerine döneceklerdi. Bu arada Uryanizade Ali Vahid Efendi Çanakkale'de birkaç

---

28 Uryanizade Ali Vahid, **Çanakkal'a Cephesinde Duyup Düşündüklerim,** s.27-33.
29 **El-Bi'setü'l-İlmiyye...,** s.148-149.

Levent Şahverdi Arşivi

gün içinde görüp işittiklerinden oldukça etkilenmiş olarak anılarının yanısıra başından beri yaptığı duygusal muhasebeyi sonunda şu cümlelerle bitirecektir.

"...Ben artık kendimi hiç beğenmiyorum. Miskinlere tembellere garez oldum. Sosyete eğlencesine düşkün olup ta harbe lakayd kalanlara düşman kesildim. Nereye gitsem, ne ile meşgul olsam hep aklım fikrim orduda.. Hep onları düşünürüm. İsterim ki herkesin düşüncesi bu olsun. Böyle olmasa sade benim düşüncemden ne çıkar? Bunun için herkesi de böyle düşündürmek istiyorum. Aczime bakmayarak yüksek perdeden dindaşlarıma diyorum ki:

"Müslümanlar... Hele siz İstanbullular!

"Düşünün daima şu askerleri düşünün! Bakın, görün! Onlar ne gayretler gösteriyorlar, nasıl hayatlarını hiçe sayıyorlar. Arslanlar gibi vatanı müdafaa etikleri halde asla öğünmeyip hep ağır başlı davranıyorlar; sessiz sedasızca vazifelerini görüyorlar. Siz bu muhavviyata bakıp da sakın onlara karşı gayr-ı mütehassis kalmayın, düşünün ! Malsa mal.. Cansa can.. Ne lazımsa onu seve seve ordunun emrine amade kılın! Böyle yapın ki: Ordu olsun. Ordu olmazsa düşman gelir, düşman gelirse malın kıymeti değişir, o vakit can da insanın başına bir bela kesilir. İnsan o günleri görmedense bin kere ölmeyi müreccih bulur..

"...Boğazlarda, hudutlarda kıyametler koparken burada yan gelip keyfine bakmak, muharebe kaygısından ziyade kahve, şeker derdine düşmek reva değildir. Ama alışmış kursak bulamacını istermiş. Varsın seksen bin kere istesin.. Biz kursağımızdan ziyade o hastanelerde göğüsleri körük gibi şişip inen mecruhları düşünelim! O meydan-ı harbde can verirken arkadaşlarına: "Sakın korkmayın! Ateş içinde kalan kardeşlerimize cephane yetiştirin!" diyen şehidleri hatırdan çıkarmayalım!....

25 Aralık 1915"[30]

30 Uryanizade Ali Vahid, **Çanakkal'a Cephesinde Duyup Düşündüklerim**, s.33-34.

Levent Şahverdi Arşivi

18-23 Ekim 1915 tarihleri arasında Arap İlmî Heyeti'nin ve bu heyette mihmandar olarak yer alan Uryanizade Ali Vahid Efendi'nin Çanakkale Seyahati ve cephe hatlarına yaptıkları ziyaretleri kapsayan bu anılar, Çanakkale'ye dair gerçekleri, izlenimleri ve duyguları tüm açıklık ve samimiyetle ortaya koymaktadır. Bize düşen görev ise burada, ecdadın doğru ve gerçek tarihini aynı anlayışla izleyenlere hürmeten, hizmet vesilesi sayarak sunmak olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

SİVAS HALKEVİ DERGİSİ: ORTAYAYLA (4 EYLÜL)

Yrd.Doç.Dr.Serap TAŞDEMİR*

ÖZET

24 Şubat 1933 günü açılan Sivas Halkevi, 1936 yılı Mayıs ayından itibaren Ortayayla adında bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Dergi, 17. sayısından itibaren isim değiştirerek 4 Eylül adını almıştır. 4 Eylül dergisi, 31 Mart 1942 tarihinde 51. sayısını yayımladıktan sonra yayım hayatına veda etmiştir.

Dergide Sivas ili ve çevresinin tarihi, çevrede yetişmiş ve tanınmış kişilerin yaşam öyküleri, halk şairlerinin hayatları, eserleri, folklor, sosyal yazılar, ekonomi, sağlık, spor vb. konularda yazılar yer almıştır.

Makalede ayrıca Sivas halkevi çalışmalarına kısaca değinilmiş; Halkevinin verdiği konferanslar ve basılan kitaplar da ayrıntısıyla incelenmiştir. Ayrıca Ortayayla ve 4 Eylül dergilerinin içerdiği makalelerin bibliyografyası ve fotoğraflar da ek olarak sunulmuştur.

Ortayayla (4 Eylül) dergisi Sivas ve civarında yapılacak yerel tarih çalışmaları için kaynak teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler

Sivas, Halkevleri, Ortayayla, 4 Eylül, Basın.

* Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

Sivas Public House that opened 24 February 1936 have published a periodical whose name is Ortayayla after May 1936. Jaurnal's name has changed after 16 issue and its new name became 4 Eylül. Journal 4 Eylül published the last issue (51 number) on 31 March 1942.

In Journal, it is included the history of Sivas and around, procminents, poets, their works, folks, social writtens, economy, health, sport ... etc.

In article, it is briefly scrutinized the works of Sivas Public House. It is also examined the conferences in Public House and publicated books. In addition, it is also enclosed the bibliography of articles in 4 Eylül Journal and Ortayayla and the photos are submitted in enclose.

Ortayayla (4 Eylül) Journal is a source for the works of local history in Sivas and arounds.

Key Words

Sivas, Public House, Ortayayla, 4 Eylül, Press.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Verilen Kurtuluş Savaşı'nın ardından Cumhuriyet ilan edildikten sonra, yapılan devrimler sonucu batı medeniyeti benimsenmeye çalışılmış, kültürel bir değişme yaşanmıştır. Modernleşme ya da "muasır medeniyet seviyesi"ne erişme hedefinde sadece maddi ve teknik unsurlar değil, topyekun bir kalkınma/ modernleşme esas alınmıştır. Bu amacın gerçekleştirilmesinde Halkevleri lokomotif görevini üstlenmiştir[1].

Sivas Halkevi, 24 Şubat 1933 Cuma günü Vali, Ordu Müfettişi, Kolordu Komutanı ve Fırka Kumandanının katılımıyla açılmıştır. İlk binası uzun yıllar Selçuk Ortaokulu olarak kullanılan taş binadır. Halkevinin ilk başkanı, Hikmet Işık Bey'dir.

Sivas Halkevi çalışmalarını oluşturulan Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi, Ar (Güzel Sanatlar) Şubesi, Gösteri Şubesi, Sosyal Yardım Şubesi, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kitapsaray ve Yayın Şubesi, Köycü Şubesi, Spor Kolu ve Müze ve Sergi Kolu aracılığıyla yürütmüştür[2]. Halkevi, çalışmalarını sadece merkezde açılan kol çalışmalarıyla sınırlamamış (ki bunlara örnek olarak Konferans, konserler, geceler, müsamereler, sinema, tiyatro gösterileri. Spor çalışmaları vb. örnek verilebilir..), merkez binası dışında da çeşitli kolların ortaklaşa düzenlediği köy gezileri, spor kolunun yaptığı çeşitli kır sporları ve geniş saha sporları, halk dershaneleri ve kurslar kolunun kahvehanelerden hapishanelere kadar çeşitli yerlerde açtıkları kurslar, verilen konferanslar, sosyal yardım kolunun çalışmaları, çevredeki tarihi eser ve yerlerin araştırılması, dil derlemeleri vs. gibi çok zengin çalışmalar vardır. Halkevi şubelerinde üye olarak kadınlar da etkin bir

---

1 Halkevleri ilk defa 19 Şubat 1932 tarihinde 14 merkezde açılmıştır. Yine aynı yıl içinde açılan yirmi halkevi ile bu sayı devam etmiş, ilerleyen yıllarda halkevlerini halkodaları takip etmiştir. 8 Ağustos 1951 tarih ve 530 sayılı yasayla taşınır-taşınmaz tüm mal varlığına el konulması, halkevlerinin bir kültür kurumu olarak çalışmalarının devamına olanak vermemiştir.

2 Bu kolların çalışmalarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için: Serap Taşdemir. " Sivas'ta Toplumu Etkileyen Kültür Kurumları", **1. Uluslar arası 4 Eylül Sivas Kongresi.** Sivas, 2002.

Levent Şahverdi Arşivi

biçimde görev almıştır. Örneğin 1937 yılında yapılan komite seçimlerinde 9 komitede altı kadın üye görev almıştır.[3]

Bu kollar altında faaliyet gösteren Sivas Halkevi yanında bazı ilçelerde de halkevi açılmıştır. Sivas halkevi dışında Zara Halkevi (19.2.1939), Divriği Halkevi (20.2.1938), Gürün Halkevi[4] (19.2.1939) de çalışmalarda bulunmuştur. 1944 yılında Suşehri ve Şarkışla halkodası halkevine çevrilmiş[5] ve 24 Şubat 1946'da da Koyulhisar Halkodası halkevine çevrilince halkevi sayısı yediye yükselmiştir[6]. Bu sayı 22 Şubat 1948'de de yedi olarak verilmiştir[7]. 25.02.1940 tarihinde Sivas ilinde Suşehri, Şarkışla ve Yıldızeli Halkodaları açılmış; 1944 yılında Suşehri ve Şarkışla halkodaları eksikliklerini tamamlayarak halkevine dönüşmüş ve aynı yıl Gemerek halkodası açılmıştır[8]. 1945 yılında ildeki halkodaları sayısı 54'e[9], 1946 yılında da bu sayı 79'a ulaşmıştır[10]. 22 şubat 1948 tarihinde de bu sayı korunmuştur.[11]

A. Sivas Halkevi'nde Verilen Konferanslar

Halkevleri çalışma talimatnamesinde istendiği üzere belirli gün ve hafta etkinlikleriyle ilgili anma törenleri düzenlemek yoluyla halk devrimler konusunda aydınlatılmaya çalışılmıştır. Konferans konularıysa halkevleri açılış ve yıldönümü kutlamaları, Birinci ve İkinci İnönü, 23 Nisan, 19 Mayıs Gençlik Bayramı, Cumhuriyet Bayramı, Lozan, 30 Ağustos, Toprak Bayramı, Dil Bayramı, Atatürk'ün ihtifali vb. günler olmuş-

---

3 "Halkevi Haberleri", **Ortayayla, I/ 4 (Mayıs 1937),** s.32.

4 **Halkevleri ve Halkodaları 1940,** Ankara, 1941.

5 **Kızılırmak,** 25 Şubat 1942.

6 **Kızılırmak, 6 Kasım 1945. Sivas milletvekilleri buraya bir de radyo armağan etmiştir.**

7 **XVI. Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları.** Ankara, 1948. s.25.

8 **1945 Yılında Halkevleri ve Halkodaları.** Ankara, 1946. s 18.

9 **Kızılırmak,** 27 Şubat 1945.

10 **1945 Yılında Halkevleri ve Halkodaları..** s 30.

11 **XVI. Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları.** s.25.

Levent Şahverdi Arşivi

tur[12]. Özellikle 4 Eylülle ilgili olarak halka günün önemi anlatılmış, milli gururu heyecana getirecek şiirler okunmuştur. Bunlar hoparlörle şehrin kalabalık yerlerine de verilmiştir[13]. Namık Kemal[14], Mehmet Akif Ersoy[15], Mimar Sinan[16] gibi Türk büyükleriyle ilgili konularda çeşitli konferanslar düzenlenmiştir. Özel günlerde sadece konferans verilmemiş, bazıları bayram olarak üç gün kutlanmıştır. Örneğin 23-24 Temmuz günleri Hatay'ın kurtuluşu, Lozan sulhunun " 16"ıncı yıl dönümü münasebetiyle üç gün bayram yapılmıştır [17].

Diğer halkevlerinde olduğu gibi Sivas Halkevi'nde de konferanslar genelde öğretmenler ve doktorlar tarafından verilmiş; konferansların bir kısmı halkevinde, bir kısmı da sinema binasında yapılmıştır[18]. Genellikle hazırlanan program doğrultusunda Çarşamba günleri saat 20.30'da başlayan konferanslar İstiklâl Marşı ile açılmış, 40 dakika kadar devam edip, hazırlanan listedeki kişiler tarafından sosyal, sağlık, edebi vb. konuları içeren konferanslar verilmiştir. Konferansları alafranga veyahut alaturka müziğin takip edeceği de karara bağlanmıştır[19].

Sivas ili dışından da konularında uzman kişiler konuşmacı olarak davet edilmiştir[20]. Örnek verecek olursak: "Ahmet Hamdi Tanpınar tarafından " Milli Eğitim" konulu bir konferans verilmiştir[21]" ; "İstanbul Üniversitesi Siyasi Profesörü Ali Fuat'la Tarih Doçenti Mükrimin Halil üç konferans vermiştir[22]"; "Necip Ali Küçüka halkımıza kıymetli konferanslar

---

12 "Halkevlerinin Bir Yıllık Çalışmaları", **4 Eylül,** VII/40-24 (28 Şubat 1941) s.6
13 " Halkevi Haberleri", **4 Eylül,** VII/40-24 (**28 Şubat 1941),** ss. 5-6.
14 " Haberler- Çalışmalar", **4 Eylül,** VI/ 38-22 (30 1. Kanun 1940), s. 16.
15 " Halkevi Haberleri", **4 Eylül,** VIII/ 50 (28 Şubat 1942), s. 16.
16 " Haberler- Çalışmalar", **4 Eylül,** III/ 19-3 (1 Mayıs 1939), s. 16.
17 " Haberler- Çalışmalar", **4 Eylül,** IV/ 22-6(1 Ağustos 1939), s. 32.
18 "Halkevlerinin Bir Yıllık Çalışmaları", **4 Eylül,** VII/40-24 (28 Şubat 1941) s.6
19 "Halkevimizin Faaliyetleri", **4 Eylül,** VI/ 28-12 (1 Şubat 1940), s.9.
20 " Haberler- Çalışmalar", **4 Eylül,** III/ 19-3(1 Mayıs 1939), s.16.
21 " Haberler- Çalışmalar", **4 Eylül,** VI/30-14 (30 Nisan 1940), s.15.
22 " Haberler- Çalışmalar", **4 Eylül,**VI/ 33-17 (30 temmuz 1940), s. 15.

Levent Şahverdi Arşivi

verdi[23]"; " Maruf yazıcılardan Ercüment Ekrem Talu şehrimize gelerek, halkevi adına sinema binasında " Gazetecilik" konusunda bir konferans vermişlerdir[24]; " Ankara Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi doçenti Necati Akter tarafından " Modern İlim Karşısında Ahlak ve İdeal" mevzulu bir konferans verilmiştir[25]; " Nurullah Ataç 26.2.1941' de Halkevlerinde Fuzuli'den Bu Güne Türk Şiiri konulu bir konferans verdi[26]"; "Afet İnan 31 mayıs 1946'da Halkevlerinde Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri üzerine bir konferans verdi[27]."

Konferans konuları çeşitlilik göstermiştir. Beden Eğitiminde Usul, Türk Adının Menşei, Muasır Avrupa'da Ahlak Telakkisi, Türk İnkılabının İdeolojisi, Namık Kemal, Zehirli Gazlar, Sivas Halk Şairleri,[28] Altı Ok, Kapitülasyonlar[29], Tarihte Türk Kadınları, Güneş Dil Teorisi, Göz Hastalıkları, Verem, Çocuklarda Görülen Kuşpalazı, Kızıl, Kızamık, Çiçek Hastalıkları verilen konferanslara örnek olarak gösterilebilir[30]. Yapılan çalışmaların halka duyurulması için İstanbul'dan amplifikatör alınmış ve şehrin belirli yerlerine konulmak suretiyle yayınların şehre duyurulması amaçlanmıştır[31]. Yine 100 bin lira harcanarak her türlü konforun ve teşkilatın bulunacağı bir bina yapılması kararlaştırılmış, 1000 kişilik olması planlanan bina tamamlandığında halkevini eski binasının belediye dairesi olarak kullanılacağı belirtilmiştir [32].

---

23 **Sivas,** 5 Temmuz 1940.

24 " Haberler- Çalışmalar", **4 Eylül,** III/ 19-3(1 Mayıs 1939), s.16.

25 " Haberler- Çalışmalar", **4 Eylül,**VII/ 41-25 (31 Mart 1941), s. 15.

26 " Halkevlerinin Yıldönümü: Nurullah Ataç'ın Konferansı", **4 Eylül,** VII/40-24 (28 Şubat 1941), s.16.

27 Ayşe Afetinan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler,** 4.bsk., Ankara, 1984. s. 129.

28 " Haberler ve Çalışmalar", **4 Eylül,** III/ 17-1(1 Şubat 1939), s.32.

29 " Halkevi Haberleri", **4 Eylül,** III/ 18-2(1 Nisan 1939), s.32.

30 " Halkevi Haberleri", **Ortayayla,** II/ 12-13(2.Kanun- Şubat 1938), s. 32.

31 "Halkevi Haberleri", **Ortayayla,** II/14(Mart- Nisan 1938), s.32.

32 "Halkevi Haberleri", **Ortayayla,** II/12-13(2.Kanun-Şubat 1938) s. 32.

Levent Şahverdi Arşivi

B. Sivas Halkevi Tarafından Yayınlanan Kitaplar

Sivas Halkevi tarafından yayınlanan kitaplar arasında folklor ve edebiyat konusu ağırlık taşımaktadır. Sivas folkloru deyince ilk akla gelen isim Vehbi Cem Aşkun'dur. Bir bütün olarak Sivas folklorunu ilk defa ele alıp yayınlamıştır. Sivas Folkloru I, Vehbi Cem Aşkun, Sivas, Kamil Matbaası ,1940. Sivas Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Kolu Yayınları sayı:6. ; Sivas Folkloru II. Vehbi Cem Aşkun. Sivas, Kamil Matbaası, 1941. Sivas Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Kolu Yayınları sayı: 9. İçindekilere göz atacak olursak: Önsöz, Sivas'ın tarihçesi, tabii, sanat, kültür durumu, Sivas folkloru, evlenme ve düğün, dünür düşme, söz kesme, nişan okuyucu, düğün, hamam, kına gecesi, gelin götürme, koltuk babacanı, baba evi, kıyafetler, düğün türküleri, oyun çıkarma, gebelik, doğum ve çocuk büyütme, diğer adetler ve inanmalar, baca pilavı, herfene, yüzük oyunu, bayram adetleri, inanmalar, günler, kadın ve kocaya verilen adlar, akraba adları, büyü talih kayası, kaşık falı, atasözleri, maniler, bilmeceler, türküler, folklor gezintileri, A.K. Tecer, Kadı Burhaneddin, Mur Ali Baba, Gulami, Fazlullah Moral, Samih Fethi, Nuri Sivasi ve Behçet Efendi, Sivas Halk Şairleri, Ruhsati, Serdari, Minhaci, Mesleki, Bir meydan şairi ile görüştüm:R. N. Ergüer, Aşık Süleyman, Sonsöz, Ayrıca halaylara, tarihi eserlere ve Sivasa ait resimler[33].

Vehbi Cem Aşkun, Sivas Şairleri, Sivas, Kamil Matbaası, 1948. Sivas Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Kolu Yayınları sayı:13. 408s. Eserin oluşturulmasında şairlerin çoğunun şiirleri basılı olmadığından, zorunlu olarak, yazılmış cönklerden, defterlerden faydalanılmıştır. Bu nedenle bazı yazarların hayatları, doğum ve ölüm tarihleri hakkındaki bilgiler eksiktir. Eserde yer alan hemen hemen tüm şairler Divan edebiyatına mensuptur [34].

Vehbi Cem Aşkun, Sivas Kongresi, Sivas, Kamil Matbaası, 1945. Önsözden sonra kitap dört bölüme ayrılmış. Birinci bölüm, Atatürk'ün 19

33 " Sivas Folkloru", **4 Eylül,** VII/ 40-24(28 Şubat 1941), s.17.

34 Başçavuşoğlu, F., " Kitaplar Arasında", **Ülkü,** II/ 19 (Temmuz 1948), s. 43.

Levent Şahverdi Arşivi

Mayıs 1919'da Samsun'a çıkıp Sivas'tan Erzurum'a Geçişine Kadar" olan bölümü içermektedir. İkinci bölümde Erzurum Kongresi'nden Sivas 4 Eylül Kongresine kadar olan zaman anlatılmaktadır. Üçüncü bölüm Sivas Kongresi'ne ayrılmıştır. Dördüncü bölüm ise Ali Galip'in Akıbeti, Yenihan Ayaklanması, Kongre Binası ve Bir Hatıra başlığını taşıyor. Kitabın 193- 208. sayfaları fotoğraflara ve Sivas Valiliğine verilen tarihi dilekçe ve beyanname ile İrade-i Milliye Gazetesinin yedinci sayısına ait bir kilişeye ayrılmıştır[35].

Kadri Özyalçın,Deliktaşlı Ruhsati, Sivas, Kamil Matbaası, 1936. 217 s. Sivas Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Kolu Neşriyatı. Kitabın baş kısmı son asır halk şairlerinden Ruhsati'nin hayatı ve edebi kişiliği hakkında bilgileri, bundan sonrası da 178 şiirin yer aldığı metinleri içermektedir [36].

K. Özyalçın- K. Gürpınar, Deliktaşlı Ruhsati İkinci Kitap,

K. Özyalçın- K. Gürpınar, Şarkışlalı Serdari. Sivas, Kamil basımevi, 1938-1939. Sivas Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı No: 3. Kapak dahil beş formadan oluşan kitabın bir buçuk formasını, Şarkışlalı Serdari Hayatı ve eserleri başlığı altındaki mukaddime oluşturmaktadır.Burada 1250-1337 yılları arasında yaşayan şair hakkında, yalnız Şarkışla'dan elde edilen şifahi bilgilere yer verilmiştir. Eserin ikinci kısmı, Serdari'nin şiirlerine ayrılmıştır ki bunlar 32 parçadan ibarettir. Bu şiirlerin başında şairin bunları hangi amaçla yazdığına dair şifahi bilgiler yer almaktadır[37].

Kemal Gürpınar, Deliktaşlı Minhaci Hayatı ve Eserleri[38]. Sivas Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı No: 4. Sivas, Kamil Basımevi, 1939.Dış kapak hariç 68 sayfadan oluşan bu eserin ilk forması, 1279-

---

35 " Kitaplar Arasında", **Ülkü,** I / 6 (Haziran 1947), s. 42.

36 " Bibliyografya", **Ülkü,** VIII / 44 (İlkteşrin 1936), s. 155.

37 "Kitaplar", **Ülkü,** XIII/76 (Haziran 1939), s. 370.

38 " Sivas Halkevi Dil, Tarih, Edebiyat Kolu Yayınları", **4 Eylül,** IV/ 22-6 **(1 Ağustos 1939),** s.32.

Levent Şahverdi Arşivi

1317 yılları arasında yaşayan Minhaci'nin hayatı hakkında verilen şifahi malumata ayrılmış, ayrıca 48 adet de şiir eklenmiştir[39].

Darendeli Remzi, Sivas Halkevi Yayınları [40],

C. Ortayayla (4 Eylül) Dergisi

Sivas Halkevi Mayıs 1936 tarihinden itibaren Ortayayla adında bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Derginin ilk sayısında çıkış amacı: " Ortayayla: Büyük Türk ulusunun sinesinden doğan Büyük şefin yarattığı inkılap ve ulusal rejim ülkülerini yaymak için çıkıyor." şeklinde belirtilmektedir. Ortayayla dergisi bir ülkü dergisi olarak yayın hayatına çıktığı için her tür yazının çıkmayacağı belirtilmiş ve dergide yer alabilecek yazılar şu şekilde belirtilmiştir: "I.Tarih, dil ve edebiyat: Sivas çevresine ait ve vesikalara dayanan tarihsel tetkikler, bu havalide yetişmiş ve tanınmamış büyük adamlar ve halk şairlerinin hayatları, eserleri, en önemli kültür elemanları olan milli masallar, çevrede söylenen ata sözleri, maniler, destanlar, şarkılar, ninniler, inkılabımızın büyüklüğünü eşsizliğini, anlamını ve önemini anlatacak ve daima canlı olarak yaşatacak olan ulusal ve edebi yazılar, nesir ve şiirler, tasvir ve hikayeler, ulusal temsiller, çevredeki güzel sanatları etüd eden yazılar, halk musikisi ve bu havalide söylenen türküler, ve bunların notaya alınmış örnekleri...II.Sosyal Yazılar: Fertlerin sosyal borçları, yurt sevgisi, kanun karşısında ödevlerimiz, halk, aile ve çocuk terbiyeleri, sosyal ve ulusal kurumlar ve bunların yurda yaptıkları büyük faydalar, sosyal yardım, memleketin folklorunu toplayacak olan Türk içtimaiyatçılarına yarayacak ham maddeleri hazırlamak kavgasıyla yersel görenek ve ananeler üzerinde incelemeler, köycülük ve köylerimiz üzerine etütler..III. Ekonomik ve Finansal Yazılar: Ekonomide devletçilik, fabrikalar, demiryolları, bankalar, diğer ekonomik ve finansal kurumlar, çevrenin ekonomik ve finansal durumu, ekim işleri ve usulleri, ormanlarımız, ağaç ve meyve yetiştirme ve faydaları, ağaç sevgisi, hayvancılık,

---

39 "Kitaplar", **Ülkü,** XIII/76 (haziran 1939), s. 370.

40 "Halkevlerinin Bir Yıllık Çalışmaları", **4 Eylül,** VII/40-24 (28 Şubat 1941) s.6

Levent Şahverdi Arşivi

nebat ve hayvan hastalıklarına dair yazılar..IV.Sağlık ve Nüfus İşleri: Bu yoldaki ilmi tetkikler, geçici ve bulaşıcı hastalıklardan korunma çareleri, pislikle savaş, sularımız, nüfus siyasası..V. Spor: Sağlam dimağın sağlam vücutta bulunacağını gösteren propaganda yazıları, beden terbiyesi, çevremize en uygun sporlardan futbol, atlı spor, cirit, kayak ve avcılığa dair yazılar..

Kamil Basımevi'nde basılan derginin yazı işleri direktörü Halkevi başkanı av. Ahmet Göze idi. 8-9. sayıdan itibaren mesul direktörü Halkevi başkanı Ethem Tanrıverdi, Yazı işleri direktörü Cemal Gültekin oldu.18. sayıdan itibaren derginin idaresi Vehbi Cem Aşkun'la Feyzi Kutlu Kalkancı'ya geçmiş, sahip ve mesul müdürlüğüne de yeni Halkevi başkanı av. Ahmet Göze atanmıştır[41]. İlk zamanlar ücret olarak yıllığı 150, altı aylığı 75 kuruş, sayısı ise 15 kuruş olarak belirtilmiştir.

İlk sayısı Mayıs 1936'da, ikinci sayısı Haziran 1936'da çıkmasına rağmen 3. sayısı ancak Nisan 1937 tarihinde çıkmıştır. Bundan sonraki sayılarda 4-5 sayı birlikte Mayıs-Haziran 1937, 6-7.sayılar Temmuz-Ağustos, 8-9. sayılar Eylül- Birinci Teşrin, 10-11. sayılar İkinci Teşrin-Birinci Kanun, 12-13. sayılar İkinci Kanun- Şubat 1938, 14. sayı Mart- Nisan, 15.sayı Ağustos, 16. sayı Birinci Teşrin 1938 tarihinde çıkarılmıştır. Kamil Basımevi'nde basılan ve 16 sayı olarak çıkan Orta Yayla dergisinin son sayısı 29 Birinci Teşrin 1938 tarihini taşımaktadır. 17. sayıdan itibaren 17-1 şeklinde ve " 4 Eylül" adını alarak yayın hayatına devam eden dergi bunun sebebini şu şekilde açıklıyor: "*Halkevlerinin çıkardıkları dergilere ad verilirken bulundukları bölgenin yersel, tarihsel veyahut devrimsel özgülüklerinden asılanmaları normaldir.Örnek: Afyon'da çıkan : Taşpınar; Antalyada: Türk Akdeniz; Bafra'da: Altın Yaprak; Kars'ta: Doğuş; Samsun'da: 19 Mayıs gibi...Sivas'ın çıkardığı Ortayayla dergisine gelince: Büyük Kongrenin toplanması,Milli Misakın karar altına alınması, Türk Cumhuriyet hudutlarının çizilmesi gibi istiklalimizi gökleşti-*

41 " Haberler- Çalışmalar", **4 Eylül,** III/ 19-3(1 Mayıs 1939), s.16.

Levent Şahverdi Arşivi

ren, Cumhuriyet tarihimizin temellerini atan, 4 Eylül 1919 gibi tarihsel ve devrimsel bir adımız; şan ve şeref dolu bir sembolümüz olmasaydı Ortayayla adını bırakmazdık.

4 Eylülü benimsemek, onun tarihini, onun adını her vesile ile anmak, yaşatmak, geliştirmek kültür kaynağı olan halkevimizin başta gelen bir ödevi olduğuna göre; bu kutsal adı dergimizin başına getirdik. Dergimiz bu adın tarihsel kuvvetinden, 4 Eylül 1919 un enerji kaynaklarından feyz alarak bu parlak izde,bu ışıklı yolda yürüyecektir."[42]

4 Eylül dergisi Ortayayla'nın yazdığı konulara devam etmekle beraber daha aktüel konuları işlemiştir. İlk sayısı hem Ortayayla'nın devamı olarak "17" hem de 4 Eylül'ün ilk sayısı olarak "1" diye "17-1" olarak 1.2.1939 tarihlidir ve son sayısı 51'di(Ortayayla'nın devam numarası) ve 31 Mart 1942 tarihini taşıyordu.

Derginin geniş bir yazar kadrosu vardır: Rıfat Necdet Evrimer(Maarif müdürü), Cenap Muhittin Kozanoğlu, Eflatun Cem Güney, Behram Altay, Kadircan Kaflı, Vehbi Cem Aşkun(Ortaokul Türkçe Öğretmeni), Feyzi Kutlu Kalkancı(Ortaokul Türkçe Öğretmeni), Ebed Mahir Yalnız, Rıza Polat, Ferit Ragıp Tuncer, Kemal Edip, Baha Dürder, İskender Haki Engin, İbrahim Rüştü Altıok, Rasim Başgöz, Necip Erdem, İbrahim Olcaytu, Fikri Gürsel(Öğretmen Okulu Didaktika Öğretmeni) , Behire Aşkun, Ahmet Yılmaz, H. Rüştü Coşkun..

Ortayayla ve devamında 4 Eylül Dergisi hakkında Ülkü dergisinde çeşitli zamanlarda haber ve tenkitlerin yer aldığı görülmüştür.[43] Bununla birlikte Ortayayla Dergisi, Ülkü Halkevi dergisiyle bağlantı içinde olmuş, sadece Ülkü dergisinde haber olmamış, bazı sayılarında "Ülkü Kardeşimi-

---

42 C. Gültekin, " Dergimizin Adı", **4 Eylül,** IV/ 17-1(1 İkinciKanun 1939), s.1.

43 " Halkevleri Dergileri", **Ülkü,** VII / 41 (Temmuz 1936), s. 396. ; " Halkevleri Dergileri", **Ülkü,** VII / 42 (Ağustos 1936), s. 475. ; " Halkevleri Haberleri", **Ülkü,** IX / 52 (Haziran 1937), s. 309. ; " Halkevleri Dergileri", **Ülkü,** IX / 54 (Ağustos 1937), s. 473. ; " Halkevleri Dergileri", **Ülkü,** XVI/ 95 (İkinci Kanun 1941), s. 468.; " Halkevleri Dergileri", **Ülkü,** XVII/ 97 (Mart 1941), s. 76. ; " Günler Boyunca", **Ülkü,** "IV/ 41 (1 Haziran 1943), s.14.

Levent Şahverdi Arşivi

ze" veya " Ülkü dergisine" gibi hitaplar kullanarak Ülkü dergisine yanıt vermiş ya da istek ve dileklerini belirtmiştir[44]. Örneğin 10-11.sayısında Ortayayla dergisinin adı bildirildiği halde Ülkü Dergisinde yer almadığı için Ülkü arkadaşımıza diye başlayan seslenişle şikayet edilmiştir[45]. 4 Eylül Dergisi'nde de Ülkü Dergisi'nde olduğu gibi "Dergiler Arasında" başlığı altında halkevi dergilerinin tanıtımı yapılmıştır[46].

D. Sivas Halkevi Dergilerinde Yer Alan Bazı Konular

Ortayayla ve 4 Eylül dergilerinde Atatürk ve İsmet İnönü ile ilgili çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Atatürk ile ilgili yazılar özel biyografiler dışında, Lozan, Cumhuriyet Bayramı, 4 Eylül, Hatay Günü, 30 ağustos gibi hemen tüm resmi bayram ve özel günlerde geçmekte, Atatürk'ün kişilik özellikleri ile açıklanan konu arasında bağlantı kurulmaktadır. Örneğin Behram Altay 4 Eylül adlı makalesinde : " Mustafa Kemal bir semboldü. Atatürk onun tamamıdır. Bu tam varlığın anası da Sivas Kongresi'dir." demektedir[47]. Özellikle 4 Eylül konulu makalelerin sayfa altında Atatürk'ün sözleri büyük puntolarla verilmiştir[48]. Atatürk genelde "Büyük Şef" veya "Büyük Şef Atatürk" şeklinde nitelendirilmiş, gerek biyografisi, gerekse yaptığı çalışmalar ayrıntısıyla verilmiştir[49]. Atatürk ölümünden sonra ise "Ebedi Şef" olarak anılmıştır. İsmet İnönü ise dergi sayfala-

---

44 "Ülkü Dergisine", **Ortayayla,** II/12-13 (2.Kanun- Şubat 1938), s. 31.

45 " Ülkü arkadaşımıza: Adımızın derginize konulması halkevinden yazıldığı halde son nüshalarda yine adımıza rastlayamadık, bundan sonraki sayılarımıza konulmasını dileriz."... "Halkevi Dergileri", **Ortayayla,** II/10-11 (2.Teşrin 1.Kanun 1937), s.32.

46 A. Birkan, " Dergiler Arasında", **4 Eylül,** VII/ 44-28(30 Haziran 1941), s. 8-9,15; VII/45-29 (31 Temmuz 1941), s. 11,16; VII/ 47-31 (30 Birinciteşrin 1941), s. 12, 16.

47 Behram Altay, " 4 Eylül", **4 Eylül,** VII/ 30-46 (31 Ağustos -30 Eylül 1941) s.1.

48 " Bilelim ki milli benliğini bilmeyen milletler, başka milletlerin şikarıdır", Dr. Sırrı Alıçlı, " 4 Eylül", **4 Eylül,** VII/ 30-46 (31 Ağustos -30 Eylül 1941) s.2.

49 N. Erdem, " Bir Millet Yaratan ve Bir Medeniyet Kuran Şef Atatürk", **4 Eylül,**V/ 10-26 (1 İlkkanun 1939), s. 8-13; C. Gültekin, " Atamızın Ölümü Karşısında", **4 Eylül,** III/ 17-1 (1.2.1939), s.2-3; " Büyük Türk Milletine", **4 Eylül,**V/10-26 (1 İlkkanun 1939), s. 1-2; " Büyük Şefimizin Kamutayı Açarken Ulusumuza Gösterdiği Yeni Amaçlarla Verdiği Yüksek Direktifler" **Ortayayla,** II/ 10-11 (2. Teşrin- 1 Kanun 1937), s.1-3; General İsmet İnönü, " Büyük Şef Atatürk", **Ortayayla,** I/4 (Mayıs 1937), s. 1-7.

Levent Şahverdi Arşivi

rında "milli şef" olarak yer almıştır[50]. Atatürk ve İnönü ile ilgili bilgiler yanında gerek bu makalelerde gerekse genel olarak dergide çok sayıda fotoğrafları da yer almıştır. "Milli Şef" İnönü ile ilgili yazıların çoğu başyazı olarak verilmiştir.

Anayasada yer alan altı ilke dergide her vesile ile sık sık açıklanmaya çalışılmıştır.Tarihsel gelişimi verilen ilkelerin ülkemizdeki gelişim ve sonuçları bu araştırmalarla ortaya konulmuştur. Bu ilkelerin açıklanmasındaki ortak bir özellik de tüm ilkelerin parti programı doğrultusunda araştırılmış olmasıdır.

Milli mücadele günleri, Atatürk ilkeleri ve inkılapları, Lozan sulhu, Hatay'ın ana vatana katılması, dil bayramı vb. milli bayramlar ve özel günler dergi sayfalarında önemli bir yer tutmuş; genelde o ay içinde kutlanılacak özel günlerin yıldönümünde günün anlam ve önemi belirtilecek şekilde ve başyazı olarak verilmiştir. Örneğin Dil Bayramının önemiyle ilgili olarak Sivas Kültür Direktörü ve Halkevi Yayın Kolu Başkanı Cemal Gültekin : " Arkadaşlar, bilirsiniz ki, dilimiz Türk olmadıkça, düşünüşümüzün Türk olmayacağı; düşünüşümüz Türk olmadıkça da canlı bir Türk kültürünün varlığına imkan bulunamayacağı artık canlı ve özlü bir hakikat olarak ortaya konulmuştur. Bilirsiniz ki dil; cemiyetin içinden doğan ve onu gösteren bir varlıktır. Dil; bir milletin düşünüş, duyuş, görüş ve gidiş tarzının en sağlam ifadesidir" demektedir[51].

Kutlanan özel günlerle ilgili olarak sadece Sivaslı yazarların değil, başbakan ve/veya Cumhurbaşkanının yaptığı konuşmalara da yer verilmiştir[52].

---

50 " Milli Şefimizin Beyannamesi", **4 Eylül**,VI/ 21-37 (30 İkinciteşrin 1940), s.1-2; Behram Altay, " Milli Şefimiz ve Biz", **4 Eylül**, VII/ 44-28 (30 Haziran 1941), s.1; " Reisi Cumhurumuz ve Milli Şefimiz İsmet İnönü'nün Cumhuriyetimizin XVI. Yıl Dönümünde Türk Miletine Hitapları", **4 Eylül**, IV/ 9-25 (1.11.1939), s.1.

51 " Sivas Halkevinde Dil Bayramı Gününde Sivas Kültür Direktörü ve Evimizin Yayın Kolu Başkanı Cemal Gültekin Tarafından Verilen Konferans", **Ortayayla**, II/ 7-8 (Eylül- Birinci Teşrin 1937), s. 9-10.

52 " Baş Vekilimizin Cumhuriyetin 17 inci Yıl Dönümü Açış Nutku", **4 Eylül**,VI/20-36 (30 Birinci Teşrin 1940), s. 1-2.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet ve yeni Türkiye anlatılırken, bunun önemini daha da vurgulamak için dünya basınında Türk inkılabı ile ilgili haberlerin sayısı da verilmiştir: "1937 yılı sonuna kadar Atatürk ve onun büyük eseri için yalnız Almanca 493 kitap neşredilmiştir. Fransızca olarak neşredilenlerin sayısı 367'dir. İngilizce olarak 141 adettir. İstiklal savaşına ait bir Türk zabitinin(İstiklal Savaşı Nasıl Oldu) adlı eseri Çince'ye çevrilmiştir"[53]. Fikri Gürsel ise Cumhuriyetin on beşinci yılı nedeniyle yaptığı konuşmasında Cumhuriyetin Türkiye için taşıdığı önemi anlatırken aynı zamanda dünyadaki devletlere olan etkilerini de açıklamıştır[54].

Sivas Halkevi dergilerinde - diğer halkevi dergilerinde gözlemlendiği gibi- halkevleri ile ilgili çalışmalar önemli bir yer tutmuştur. Halkevlerinin kuruluş yıldönümlerinde genel olarak halkevleri üzerine makaleler bulunurken, Haberler- Çalışmalar adı altında her sayıda Sivas Halkevinin çalışmalarına yer verilmiştir. 1936 yılı haziran ayında çıkan ikinci sayıda halkevleriyle ilgili geniş bilgi verilirken halkevleri " inkılabın doğurduğu ulusal kurumlar" olarak tanımlanarak çalışma alanında temel prensip olarak altı ilkenin uygulanacağı belirtilmiştir[55]. Makalenin devamında halkevi talimatnamesindeki amaçlar, kimlerin üye olacağı, hangi kolların bulunduğu gibi bilgiler verilmiş; dünyadaki bu konuyla ilgili kurumlar da kısaca açıklanarak halk bu konuda aydınlatılmış, Sivas gençliğinin de Atanın ışıklı yolunda yürüyeceği belirtilmiştir[56].

1932 yılında Halkevleri açıldığında bu kurumların amacı "*milleti şuurlu, birbirini anlayan, birbirini seven, ideale bağlı bir kütle halinde teşkilatlandırmak*" şeklinde açıklanmıştı[57]. Her yerde ve her zaman ileri hareketi düşünen, ve yürüten kesimin entelektüel zümre olduğu belirtilerek

---

53 Cemal Gültekin, " On Beş Yılın Bayramı", **Ortayayla,** III/ 16 (29 Birinci Teşrin 1938), s. 1.

54 Fikri Gürsel, " Cumhuriyetimizin Evrensel Değeri", **Ortayayla,** III/ 16 (29 Birinci Teşrin 1938), s.7.

55 Cemal Köseoğlu, " Halkevleri", **Ortayayla,** I/2 (Haziran 1936), s. 1.

56 A.g.m., s.2

57 N.E., " Halkevleri ve Ülkü", **4 Eylül,** VI/ 12-28 (1 Şubat 1940), s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

, halkevlerini yaratan iradenin düşüncesi de " Türk entelektüelini bir ipek böceği, geniş halk kütlelerini ise manasız bir kemiyet olmaktan kurtarmak" olarak verilmiştir[58].

Feyzi Kutlu Kalkancı ise Halkevleri adlı makalesinde altı halkevinin daha açıldığını müjdelerken, halkevlerini Kemalist rejim ve inkılabın kökleşmesi yükünü üzerine almış, medeniyet ve kültür dağıtan ileri müesseseler olarak betimlemiştir[59].

4 Eylül dergisinde halkevleri anlatılırken görülen bir özellik de 1938 yılından sonraki makalelerde Atatürk yerine İsmet İnönü'nün söz ve fotoğraflarına yer verilmiş olmasıdır[60].

Halkevleri yıldönümlerinde halka sadece halkevleriyle ilgili bilgi vermekle kalınmamış, Türk Ocakları ile ilgili olarak da aradaki benzerlikler/farklar gibi açıklamalarda bulunulmuştur[61].

Ali Durukal ise " Halkevleri ve Öğretim" adlı makalesinde eğitimin önemi ve halkevlerinin eğitime katkısına değinmiştir. Halkçılık ilkesine uygun olarak halkın fikri ve bedeni yeteneklerini geliştirmek ve yurda yararlı bir unsur haline getirmenin birer kültür kurumu olan halkevlerinin sorumluluğunda olduğu ayrıntısıyla açıklanmış; halkevleriyle sadece bilgilerin geliştirilmesi değil, hayat ve kainat hakkındaki görüşleri de değişeceği belirtilmiştir[62].

Şeref Erdoğdu ise " Halkevlerinde Nasıl Çalışalım" adlı makalesinde onuncu yüzyıldan itibaren milli benlik uğruna yapılan mücadelenin 20.

---

58 A.g.m.,s.1.

59 Feyzi Kutlu Halıcı, " Halkevleri", **4 Eylül,** VI/ 12-28 (1 Şubat 1940), s.2.

60 Behram Altay, " Halkevlerimiz", **4 Eylül,** VII/ 24-40 (28 Şubat 1941), s.1 ; " Halkevlerinin Yedinci Yıldönümünde Evimiz Kitapsaray ve Yayın Komitesinin Başkanı Sayın Kültür Müdürümüz Cemal Gültekin'in Kıymetli Söylevleri", **4 Eylül,** IV/ 2-18 (1.4.1939), s. 1.

61 Behram Altay, " Evlerimizin Onuncu Yıldönümünü Kutlarken", **4 Eylül,** VIII/ 50 (28 Şubat 1942), s.1.

62 Ali Durukal, " Halkevleri ve Öğretim", **4 Eylül,** VIII/ 50 (28 Şubat 1942), s.5.

Levent Şahverdi Arşivi

yüzyılda Türk Ocakları ve devamında halkevleriyle devam ettiğini; halkevlerinin parti teşkilatına bir sistem içinde bağlandığını ancak çalışacakların " imkan ve mecburi mükellefiyetlerinin" gözetilmediğinden dolayı çalışmaların ruhtan çok şekilcilikte kaldığından yakınır ve " halkevleri büyük davalara şeklen değil, ruhen sarılmalıdır" sözleriyle düşüncelerini dile getirir[63].

Sivas Halkevi ve daha sonra ilçelerde açılan halkevleriyle ilgili çalışmalar, yerel haberler vb. konularla ilgili ayrıntılı bilgiler ise derginin " Haberler- Çalışmalar" kısmında yer almıştır. Yaşanan kağıt buhranı dergiyi olumsuz yönde etkilemiş, iki sayfadan uzun yazıların yayınlanmayacağı belirtilmiştir.

Sonuç

Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte yeni devletin kuruluş ve gelişim amaçlarını geniş halk kitlelerine açıklayan yayın,konferans vb. etkinliklerin her geçen gün daha planlı bir şekilde uygulandığı görülmüştür. 1928 yılında karar verilip derhal uygulanmaya konan harf devriminden sonra yeni Türk alfabesine uygun olarak yazılmış eserler vermek gerekiyordu. Başlangıçta Millet Mektepleri ve Halk Okuma Odalarının gidermeye çalıştığı bu boşluğu kapama görevini 1932 yılındaki kuruluşlarından itibaren Halkevleri üstlendi.

Halkevi yayınları arasında dergilerin özel bir yeri olmuştur. Halkevi dergileri yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal ve kültürel tarihini hatta siyasal tarihini inceleyenlere kaynak oluşturmuştur. Sivas halkevi dergisi de bu amaçla çalışmalarda bulunmuş, ancak yaşanan kağıt buhranı, yazar kadrosu vb. sebeplerle ülke genelinde okunan halkevi dergileri arasında yer alamamıştır.

---

63 Şeref Erdoğdu, " Halkevlerinde Nasıl Çalışalım", **4 Eylül,** VIII/ 50 (28 Şubat 1942),s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

Halkevi dergilerinin en önemli hizmetlerinden birisi yerel tarih çalışmalarına önem vermeleridir. Sivas Halkevi dergisinde de bu gerçek göz önünde bulundurularak mahalli yazılara geniş yer verilmiş, bu konunun önemi dergide sıklıkla gündeme getirilmiştir.

Küçük taşra şehirlerindeki halkevi dergilerinde olduğu gibi, Sivas Halkevi dergisi Ortayayla (4 Eylül) da yayınlandığı dönem içinde şehrin kültür organı olmuştur. Derginin sayfalarında çevrenin tarihi, coğrafyası, folklorü ve rejimin ideolojisi ile ilgili yazılar yer almıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLÎ MÜCADELE'DE KARA HARP OKULU: FOTOĞRAFLARLA ANKARA ABİDİNPAŞA KÖŞKÜ SINIF-I MUHTELİFE ZABİT NAMZETLERİ TALİMGÂHI

Dr. Ali GÜLER*

ÖZET

Türk ordusunun subay ihtiyacını karşılamak için açılan Harp Okulu, değişik şartlardan dolayı zaman zaman farklı yerlerde, binalarda eğitim ve öğrenime devam etmiştir. Milli Mücadele sırasında diğer bazı kurumlarımız gibi, Harp Okulu da İstanbul'u terk ederek Ankara'ya gelmiş, Abidinpaşa Köşkü'nde toplanabilen öğrencilerle birlikte eğitim ve öğrenime başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra tekrar İstanbul Pangaltı'daki eski binasına dönen Harp Okulu, 1936'ya kadar eğitim ve öğretime orada devam edecektir.

Bu araştırmada ilk defa yayınlanan fotoğraflarla, hakkında çok az şey bilinen Abidinpaşa Talimgahı ve buradaki faaliyetler, önemli ölçüde aydınlatılmış olmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Harp Okulu, Abidinpaşa Köşkü, Milli Mücadele.

* Kara Harp Okulu Dekanlığı Tarih Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

The Military Academy was established in order to supply the demand for officers in the Turkish army. Due to various reasons, education and training were conducted in different buildings and locations from time to time. The Military Academy, like some other institutions, moved from Istanbul to Ankara during the period of National Struggle. Education and training started with the cadets who were able to get together in the House of Abidinpaşa. After the State of Turkish Republic had been founded, the Military Academy moved back to its original building in Pangaltı, Istanbul and continued its education and training activities there until 1936.

In this research, the training field of Abidinpaşa, about which little is known, and the activities there are comprehensively brought to light through the photographs which are issued for the first time.

Key Words

Military Academy, House of Abidinpaşa, National Struggle.

Levent Şahverdi Arşivi

A. Bir Büyük Misyonun Okulu

Türk ordusunun subay ihtiyacını karşılamak amacıyla 1834 yılında açılan Harp Okulu, pek az okula nasip olabilecek bir büyük misyon yüklenmiştir. Bu yönüyle Türk tarihi içinde, milletimizin kaderini etkileyecek çapta önemli roller üstlenen Harp Okulu, zaman zaman ülkenin ve devletin bekasının teminatı olurken; zaman zaman da milletimizin çağdaşlaşma azminin bir temsilcisi olmuştur. Yunus Nadi, 30 Ağustos 1934'de kutlanan "Harbiye Mektebi'nin Yüzüncü Yıldönümü" vesilesi ile yazdığı bir yazıda, Harp Okulu'nun bu tarihî misyonunu şu şekilde ifade etmektedir:

"Umumî Harbin hitamından sonra muharip bütün milletler gibi Türkiye de pek yorgun ve bitap düşmüştü. Mütareke bizi bu halde bulmakla beraber güya galip devletlerin üzerimize çullanmaları ile silahlarımızdan tecrit olunarak daha perişan bir vaziyete düşürülmüştük. Nihayet hayatımıza suikast eden kararlara karşı bütün milletçe isyan etmeye kalkıştığımız zaman elde silah yok, fakat ortada yarım yamalak olsa da bir ordu kadrosu vardı. Bu kadro iskeletinin şahıs noktalarını zabitlerimiz teşkil ediyorlardı. Umumî harpte binler ve binlercesi ölen zabitlerimizin arda kalanları. İşte bu kadro bize Harbiye Mektebi'nin yadigârı idi, ona istinat ederektir ki, millî orduyu yeniden teşkil ettik ve bu millî ordu ile millî kurtuluş neticesine varmağa muvaffak olduk. En sonları en parlakları olmak üzere Harbiye Mektebi'nin yüz senelik hayatı bu memleketin hayatında destanlar teşkil edecek safhalar arz ederek devam etmiştir. Nitekim, gene bu mektep sayesindedir ki, bugün Türk ordusu daima daha fazla olmakta devam eden muazzam bir kudretin sahibi bulunmaktadır. Bizi Cumhuriyet rejimine götüren idrak ve irfanın bile bilhassa Harbiye Mektebi'nden doğmuş ve oradan kuvvet almış olduğunu iddia etmekte hata yoktur.

Rejim milletindir, ona şüphe yok. Harbiye'mizin çocukları da bu milletin çocuklarıdır, bu da çok malûm bir hakikattir.

Cumhuriyet ordusu gündelik siyasetle uğraşmayan, fakat millî halâs ve beka şartlarının ancak yeni rejimde olduğunu bilen, kendi işi ile gücü ile meşgul heybetli bir kudrettir Harbiye Mektebi, bu mütekasif kuvvete daima yeni cereyanlar ve yeni elemanlar akıtan çok feyizli bir pınardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Yüzüncü yıldönümü münasebeti ile önünde hürmetle eğildiğimiz bu şanlı müessesemizin, bundan sonra memlekete daha büyük ve daha şerefli hizmetler görüp gideceğinde bizim zerre kadar şüphemiz yoktur."[1]

B. "Kara Günlerde" Aydınlığı ve Umudu Temsil Eden Harbiye

Bilindiği gibi; Mondros Mütarekesi, Türk tarihinde yepyeni bir sayfa açmıştır. Mütareke'nin imzalanmasından hemen sonra bir iki gün içinde başlayan fiilî işgaller; Türk milleti için, ilerde Süleyman Nazif'e *"Kara Bir Gün"* isimli makalesini yazdırtacak kadar kararmış, umutsuzluklarla dolu günleri başlatmıştır. Şüphesiz bütün kurumlar gibi Harbiye de bu ortamdan etkilenecek; zorluklarla boğuşarak tarihî misyonu devam ettirme yolu ve gayreti Harbiye'yi değişik yerlere ve ortamlara "savuracak"tır.[2]

Birinci Dünya Harbi'nin patlak vermesinden sonra 4 Ağustos 1914'de Pangaltı'daki Harbiye Mektebi, birinci sınıf kıdemsiz öğrencileri de "kıdemsiz asteğmen" olarak mezun edilip kapanmıştı. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandıktan hemen sonra savaş içerisinde açılan ve Harp Okulu'nun işlevini gören *"İstanbul İhtiyat Zabit Namzetleri Talimgâhı"* lağvedilmiş; fakat, aynı yerde *"Muvazzaf Zabit Namzetleri Talimgâhı"* açılmıştır. Yeni talimgâhın öğrencileri, Kuleli ve Edirne Lisesi'nden gelenlerle 1918 Şubatında liseyi bitirip talimgâha sevk edilen, fakat talimgâhı henüz bitiremeyen öğrencilerdi. Sayıları 600'e yaklaşan bu öğrencilerden 3'er bölüklü iki tabur meydana getirildi. *"Muvazzaf Zabit Namzetleri Taburu"* adı verilen bu teşkilâtın yanı sıra eğitim öğretim devresini bitiremedikleri için geriye bırakılmış olan 450 öğrenciden de başka bir tabur kuruldu. Buna da "İhtiyat Zabit Namzetleri Taburu" adı verildi. Meydana getirilen alayın öğrencileri Harp Okulu birinci sınıfı olarak eği-

---

1 Y. Nadi, "Harbiye Mektebinin Yüzüncü Yıldönümü", **Cumhuriyet,** 31. 08. 1934.

2 Bu bölümde verilen bilgiler çoğunlukla şu çalışmadan alınmıştır: T. Ünal, "Harp Okulu Tarihi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** C: IV., Sayı: 21 (1969), s. 59-62. Ayrıca bakınız: İ. Kurtcephe-M. Balcıoğlu, **Kara Harp Okulu Tarihi,** Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara, 1991, s. 68 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

time tabi tutuldular. 1918'den 1919 Kasımına kadar faaliyet gösteren talimgâh bir taraftan ders ve eğitimine devam ederken,bir yandan da Kayış Dağını üs tutup Pendik, Maltepe, Bostancı bölgesine baskınlar yaparak Türkleri katleden ve mallarını yağma eden Rum çetelerine karşı bölgeyi korudu. Bölüklerden bir kısmı ders yaparken, bir kısmı nöbet tutup, devriye geziyor, bazıları da Rumlarla çatışmalara giriyorlardı. Bu görevlerini, talimgâh Halıcıoğlu'na taşınıncaya kadar başarı ile sürdürdüler.

Bu sırada İstanbul'un fiili olarak işgali üzerine İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı General Wilson, 13 Aralık 1918'de bizzat Harp Okulu'na gelerek, binanın dört gün içerisinde boşaltılmasını istedi. Ardından okula gelen Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya durum iletilmişse de taşınma için gerekli olan hiç bir araç verilmediği gibi; yeni bina da gösterilmemişti.16 Aralık Pazartesi günü tekrar okula gelen Wilson, beş saat içinde kışlaları işgal edeceğini bildirmiştir. Dolap ve karyolaların büyük bir kısmı okulda bırakılarak alelâcele Harbiye civarında bulunan Sarıyer Amele Taburu'nun oturduğu bir binaya sığınılmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında bina, "*hastaneye*" çevrildiğinden, mevcut hastalar taşınma sırasında pek büyük zorluklar çekmişlerdir.

Okulun sancağı, bayrak ve forsları da aynı binaya taşınmıştır. Harap bir binaya taşınan hastane ile Harp Okulu'nun da bağlı bulunduğu Askeri Okullar Müdürlüğü, daha sonra Kuleli' ye nakledilmiştir. Harbiye binası işgal edilirken Rumların da tahrik ve teşviki ve General Wilson'un emriyle bir İngiliz subayı "Muvazzaf Zabit Namzetleri Talimgâhı"na gelmiş, "*Pendik'ten Kartal civarına kadar olan yerlerin 24 saat içinde boşaltılmasını, buraların İngilizlerce işgal edileceğini, nakledilmemiş her eşyaya da el koyacaklarını*" söylemiştir. 24 saat içinde talimgâhın tahliyesi mümkün olamayacağından, süreyi uzatmak için girişimlerde bulunuldu ve süre 48 saate çıkarıldı. İki gün içerisinde, hava şartları çok ağır olmasına rağmen Pendik'ten Bostancı' ya taşınma işlemi gerçekleştirildi. Söz konusu talimgâh 5 Ağustos 1919'da lâğvedildi. Fakat Bostancı merkez olmak üzere Suadiye ve Erenköy'de biri Edirne Lisesi'nden, diğeri Kuleli' den mezun olup, talimgâha gönderilen öğrencilerden iki bölüklü bir tabur meydana getirildi. Adına "*Harp Okulu Taburu*" denildi. Harp Okulu birinci sınıfı-

Levent Şahverdi Arşivi

nın dersleri aynen okutuldu. Lağvedilen "*Muvazzaf Zabit Namzetleri Talimgâhı*" öğrencileri arasında henüz öğrenimlerini bitirmeyenler vardı. Bunlardan da bir tabur teşkil edildi. Ayrıca daha önceki ihtiyat Zabit Namzetleri Talimgâhı'nda bulunup da derslerini bitiremeyenlerden "*Talim Kıtaları*" adı ile bir tabur oluşturuldu. Bu üç karma taburdan bir alay, yani "*Harbiye Alayı*" kuruldu. Böylece Birinci Dünya Savaşı'ndan beri adı ve yeri belirsizleşen Harbiye 5 Ağustos 1919'da yeniden kurulmuş oluyordu. Harbiye Alay Komutanı Miralay Hasan Tosun Bey'di. Alay, Harp Okulu' nun birinci sınıf eğitim-öğretim programını uyguluyordu.

Harbiye Alayı'nın bir öğrenci taburu ve komutanlığı Kuleli'de, diğer iki taburu da Bostancı'daydı. Burada bulunanlar Kasım 1919'da "Subay Namzedi" olarak asteğmenliğe yükseltilmişlerdir.

Bostancı'daki Rumlar buradaki taburların, İngilizler de Kuleli' de bulunan taburun kaldırılmasını isteyince, buralardaki öğrenciler 20 Aralık 1919'da Halıcıoğlu'daki Mühendishâne-i Berri-i Hümâyun'a taşınmışlardır. Daha önce planlanan bu taşınma sorunsuz gerçekleştirilmiştir. Buradaki Topçu Harbiye'si öğrencileri ile birleşen Harbiye hemen eğitim ve öğretime başlamıştır. Bostancı'dan getirilen asteğmen öğrencilere Harp Okulu ikinci sınıf dersleri, Kuleli'den gelenlere Harp Okulu birinci sınıf dersleri gösterilmiştir. Her sınıfın ders ve programları; Birinci Dünya Savaşı'ndaki gelişmelere, tecrübeye ve sınıfların ihtiyaçlarına göre belirlenmiştir.[3]

Harp Okulu 20 Nisan 1920'de tekrar kapanmak zorunda kaldı. Çünkü 16 Mart 1920'de İstanbul resmen işgal edilmişti. Şehzadebaşı faciasından sonra Halıcıoğlu'ndaki öğrencilerin de aynı sona uğramamaları için gerekli tedbirler alınmıştı. Ancak bir süre sonra okulda öğrenci sayısının az olduğu bir zamanda İngilizler okul binasını işgal etmişlerdir. Bunun

---

3 Merhum Tahsin Ünal, adı geçen çalışmasında bu bilgileri Harp Akademileri Şube Müdürü Kurmay Yarbay Asım Eren (sonradan general) (Sicil No: 336-105)'in "**İstanbul'da Mütareke Yıllarında Harp Okulu Tahsili Hakkında Hatıralarım**" başlığı ile yazdığı anılarına dayandırmaktadır. Daktilo ile bir sayfa olan bu anılar, Dr. T. Ünal'ın evrakı arasında tarafımıza intikal etmiştir, özel arşivimizde bulunmaktadır. Bu belge için Ekler'e bakınız.

Levent Şahverdi Arşivi

üzerine alınan bir kararla okulda eğitim ve öğretim tatil edilmiştir. Evci olanlar İstanbul'a ailelerinin yanlarına, olmayanlar Kuleli'ye taşınmışlardır. öğrenciler burada da baskılara uğramışlardır. İngilizler Kuleli'yi "*Ermeni Yetimhanesi*" yapmak bahanesiyle işgal edince, öğrenciler durumu protesto etmişlerdir.

Açıkta kalan Kuleli ve Harp Okulu öğrencileri Kağıthane'de Sünnet Köprüsü yanında çadırlardan kurulu bir ordugaha yerleştirildiler. Bir aylık bir süre çok kötü şartlarda çadırlarda geçirildikten sonra, 1 Ağustos 1920'de Harp Okulu Eyüp'deki İplikhane'ye taşındı.

Çok harap bir halde olan yeni Harp Okulu binasında görevliler oturacak oda bulmakta zorluklarla karşılaştılar. Öğrencilerin sayısı da azalmıştı. Çünkü evci olanlar evlerine gitmiş, bir kısmına izin verilmiş, bir kısmı da ülkesinden düşmanı kovmak için Anadolu'daki "*Millî Hareket*"e katılmıştı. Yine bazıları da Halıcıoğlu'ndaki binanın işgalinden önce asteğmen ve teğmen rütbesiyle kıtalara gönderilmişlerdi. Anadolu'ya kaçan öğrencilerden bir kısmı Abidinpaşa Köşkü'nde açılacak talimgâha alınmışlardır.

İstanbul'da Kuleli öğrencileri Maçka'dan Beylerbeyi'ne taşınınca, Maçka'da onlardan boşalan binaya İplikhane'deki Harp Okulu getirildi. Adı "*Zabitan Mektebi*" olmuştu. Bu mektep, doğrudan doğruya Genelkurmay Başkanlığı'na bağlandı. Çünkü 14 Ağustos 1920'de askerî okullarla ilgilenen "*Mekâtib-i Askerî Müdüriyet-i Umumiliği*" lâğvedilmişti. Bu sırada eğitim ve öğretim yapılamıyordu.

12 Eylül 1921'de bu defa Maçka Kışlası İngilizlerce işgal olundu. Bunun üzerine okul Zeytinburnu Kışlasına taşındı. Burada 15 Eylül 1921'den 16 Ağustos 1922'ye kadar kaldıktan sonra Harp Okulu, yahut son adıyla "Zabitân Mektebi" Ekim 1922 de lağvedildi.

Bu sıralarda, Anadolu'da süren Millî Mücadele sonunda düşman Büyük Taarruz'la denize dökülmüş, Milli Kuvvetler İstanbul kapılarına dayanmışlardı.

Levent Şahverdi Arşivi

C. Harbiye Milletin Kalbinin Attığı Yerde

Harp Okulu' nun Kurtuluş Savaşı'nda önemli bir yeri vardır. İstanbul'la ilişkisini kesen Ankara Hükümeti'nin İstanbul'daki Harp Okulu'ndan bir şey beklemesi düşünülemezdi. Bu yüzden subay ihtiyacını karşılamak üzere 1 Temmuz 1920'de Ankara Cebeci'de Abidinpaşa Köşkü civarındaki barakalarda "*Sınıf-ı Muhtelife Zabit Namzetleri Talimgâhı*" açıldı. Talimgah kısa yoldan millî ordunun ihtiyaç duyduğu subayı yetiştirmek amacıyla kurulmuştu. Eğitim öğretim süresi bir sene idi ve 3 devreye ayrılmıştı. Talimgâhın ilk öğrencileri yedek subay öğrencileriyle Harp Okulu ve Kuleli'nin muhtelif sınıflarından Anadolu'ya kaçabilen öğrencilerdi. Daha önce Anadolu'ya geçen Harp Okulu öğrencilerinin eğitimlerini tamamlayabilecekleri bir okul olmadığı için kimisi birliklere kimileri de çete reislerinin yanlarına verilmişlerdi. Talimgâhın açılmasıyla dağınık durumda olan bu gençler bir okul etrafında toplanmışlardır.

Talimgâh üç devre üzerinden teşkil olmuştu. Birinci devreye Zabitân Mektebi'nden (Harp Okulu), ikinci devreye idadilerden ve üçüncü sınıfa ise Harp Okulu ve Kuleli'nin çeşitli sınıflarından gelen öğrenciler alındı. Daha sonra İstanbul ve Anadolu'dan gelen gençlerle beslenen talimgâh, ilk mezunlarını Ekim 1920'de verdi. Öğrenciler asteğmen olarak mezun oldular. Yüzbaşı Rusuhi komutasında 42 kişilik bu öğrenci grubunun diplomalarını Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalar verdiler. İlk zamanlarda talimgâh yalnız piyade ve süvari subayı çıkarıyordu. Ankara'da topçu sınıfına ayrılanlar Ekim 1921'de Konya'da açılan "*Topçu Zabit Namzetleri Talimgâhı*"na gönderiliyorlardı. Daha sonra topçu ve diğer sınıflar da Ankara'daki talimgâha yerleştirildiler. Talimgâhta öğrenciler barakalarda ve yerlerde ders görüyorlardı. Sınıflarda sıra yoktu.[4]

Talimgâhta ilk ders programı şu şekilde idi: Önce; "*Piyade Talimnamesi, Makineli Tüfek Talimnamesi, Atış Nazariyatı, Seferiye, Topoğrafya,*

4 1923'de barakada yapılan bir Fransızca dersinin fotoğrafı için Ekler'e bakınız.

Levent Şahverdi Arşivi

Terbiye-i Askeriye" dersleri okutuluyordu. Müessese geliştikçe ders programında bazı tadilat yapıldı. Talimgâhın üç devresinde şu dersler okutuluyordu:

1 nci Devre: Piyade Talimnamesi, Endaht Nizamnamesi, Dahiliye Kanunnamesi, Ceza Kanunnamesi, Seferiye, Topografya, Hıfzıssıhha, Kitabet, (Farsça), Talim Ve Ameliyatı.

2 nci Devre: Piyade Talimnamesi, Endaht Talimnamesi, Ceza Kanunnamesi, Topografya, Farsça, İstihkam, Hıfzıssıhha, Esliha, Talim Ameliyatı.

3 ncü Devre: Piyade Makineli Tüfek Talimnamesi, Tabya Ve Seferiye, Topografya, Esliha, İstihkam, Kitabet-i Askeriye, Talim, Tabiye, Seferiye ve Topografya Tatbikatları.[5]

Ayrıca Cumartesi, Pazar, Pazartesi ve Salı günleri 7-8 saat talim, akşam ve gece dersleri yapılıyordu. Çarşamba günü tamamen tatbikat, Perşembe umumi temizlik ve muayene ile geçiyordu.

Buradan çıkan subayların hepsi milli iman ve iradeye sahipti. Hepsi de muharebe meydanlarında kahramanca vuruşmuş, bilhassa Sakarya ve Büyük Taarruz'da düşmanı mağlup etmekte büyük rol oynamış, vatana cömertçe kanını akıtmış şehit ve gazi olmuşlardır.

Müdafaa-i Milliye Vekaleti ve Genelkurmay Başkanlığı önemli bir misyon üstlenen talimgâhla çok yakından ilgilenmişlerdir. Nitekim 28 Aralık 1920'de okulu teftiş eden Fevzi Paşa, gördüğü eksikliklerin hemen tamamlanmasını istemiştir. Fevzi Paşa'nın gördüğü eksiklikler ve istekleri şunlardı:

"*1. Öğrenciye hiç elbise verilmemiş, kaputları vücutlarına uydurulamamıştır. Yatakları da perişan bir durumdadır. Bunun için öğrencilere*

---

5 Gerek teknik, gerek askerî bu derslerin yapılışı ile ilgili fotoğraflar için Ekler'e bakınız.

Levent Şahverdi Arşivi

hemen elbise dağıtılmalı, okula iki terzi nefer tahsisi ile bir dikiş makinesi verilmelidir. Kaputlar öğrencilerin vücutlarına uydurulmalıdır.

2. Bundan başka öğrenciye birer manevra kayışı ile portatif kazma ve kürek verilmelidir.

3. Öğrencinin koğuşları ile okula tahsis edilen barakanın eksik kiremitleri tamamlanmalıdır.

4. Okula hizmet eden 58 erin tamamı kaputsuzdur. Bunlara kaput sağlanmalıdır."

Fevzi Paşa' nın yukarıdaki yazısında talimgâh için Mekteb-i Harbiye ifadesini kullanması, daha 1920 yılında Harp Okulu'nun Ankara'da Millî Mücadele saflarında yer aldığını göstermektedir.

Abidinpaşa Talimgâhı'ndan mezun olan subaylar cephelerde büyük yararlıklar göstermişlerdir. Özellikle Sakarya ve Büyük Taarruz'da düşmanın mağlubiyete uğratılmasında rol oynamışlardır.

Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasından sonra Harp Okulu ile ilgili düzenlemelere gidildi. İlk önce Mekâtib-i Askeriye Müfettişliği kuruldu. Ankara'daki Abidinpaşa Talimgâhı, 1 Nisan 1923'de eldeki kısıtlı imkanlara rağmen, Harp Okulu'na dönüştürüldü. Bu imkânsızlıklar daha sonra giderilmeye çalışılacaktı. Okul, 1923'te barış kadrosunda gösterilen kadro ile teşkilâtlandı. Okul "*Harp Okulu*" ismini aldı. Açılış törenine Ankara' da bulunan bakanlar, komutanlar, milletvekilleri, subaylar ve Konya'daki topçu subayları davet edildi. Aralarında Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, Millî Savunma Bakanı Kâzım Özalp Paşanın da bulunduğu davetliler katılmıştır. Törende önce Talimgâhın yetiştirdiği subaylardan şehit olanların ruhları taziz edildikten sonra yeni Harp Okulu talebeleri eğitim ve öğretime başladı.[6]

---

6 Bu töreni gösteren fotoğraf için Ekler'e bakınız.

Levent Şahverdi Arşivi

Okulun eğitim öğretim süresi iki sene idi. O sırada, Ankara'da bulunan Sınıf-ı Muhtelife Zabitân Namzetleri Talimgâhlarıyla, Topçu Talimgâhında bulunan öğrenciler birinci sınıfı teşkil edecek ve 1 Ağustos 1923 tarihine kadar bu öğrenciler ikinci sınıf öğrenimine hazırlanacaktı. 1 nci sınıf üç aylık öğretimden sonra Ankara'da imtihana tabi tutuldu. Başaranlar ikinci sınıfa geçtiler. Böylece ikinci sınıf da teşekkül etmiş oldu.

Okulun açılması ile birlikte Mekteb-i Askeriye Müfettişliği'ne Yarbay Naci Bey, Harp Okulu Komutanlığı'na Kurmay Albay Hayri Bey tayin edildi. İstanbul'dan nakilden önce Genelkurmay Başkanlığı'nın emri ile Kâzım Karabekir Paşa başkanlığında bir komisyon kurularak, Harp Okulu' nun yeni statüsü hazırlandı. Ders programları iki seneye göre düzenlendi. Her sınıf, bir bölük kabul edildi. Okulda mevcut sınıflar için (Piyade, Süvari, Topçu, Sınıf-ı Fenniye, İstihkâm ve Muhabere) grup amirleri teşkil olundu.

Okul kadrosuna bir müdür muavinliği konuldu. Bu kadrolara şu kişiler tayin olundu: Okul Komutan Vekilliği'ne Kurmay Albay Hayri Bey, Piyade Grup Amirliği'ne Yarbay Mehmet Ali Bey, Topçu Grup Amirliği'ne Albay Naci Bey, Sınıf-ı Fenniye Amirliği'ne Albay Muhtar Bey, Muhabere Grubu Amirliği'ne Yarbay Abdullah Bey, Süvari Amirliği'ne Binbaşı Feyzi Beyler.

D. İstanbul'a Dönüş

Zaferden sonra İstanbul İtilâf Devletleri işgalinden kurtarılınca, Pangaltı'ndaki tarihî Harp Okulu binasından yabancı bayrak indirilmişti. Okul, 17 Eylül 1923'te[7] Ankara'dan İstanbul'a nakledildi. Birinci sınıfa yeniden askerî liselerden ve sivillerden öğrenci alındı. Okul tam kadro ile İstanbul'da faaliyete geçti. Harp Okulu Ankara'daki yeni binasına taşına-

7 Bu tarih bazı araştırmalarda 25 Eylül, bazılarında da 27 Eylül olarak verilmektedir. Bu tarihlerden özellikle 25 Eylül tarihinin okulun İstanbul'a varış tarihi olması muhtemeldir.

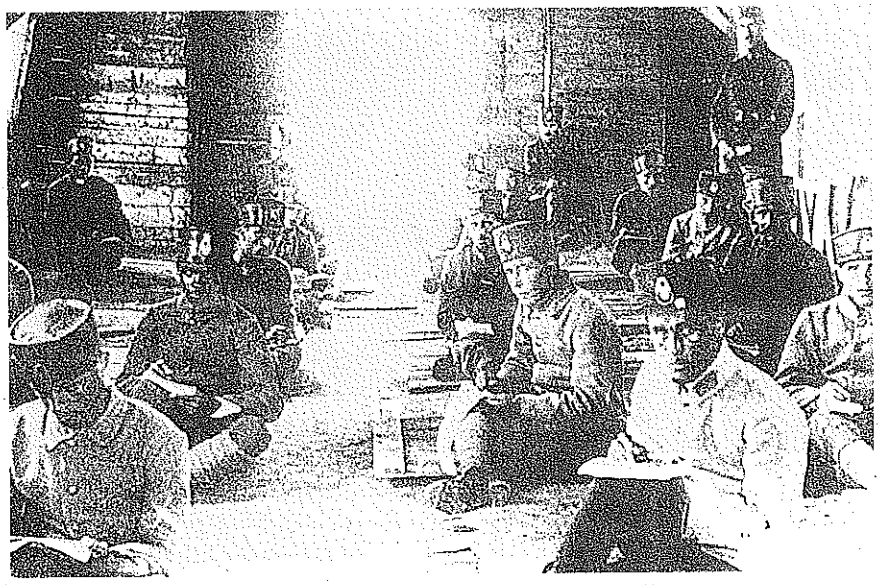
Levent Şahverdi Arşivi

rak eğitim ve öğretime başlayacağı 1936'ya kadar, Mustafa Kemal'in de hem "*Harbiye*" hem de "*Akademi*" öğrenimini gördüğü Pangaltı'daki binada faaliyetlerini sürdürecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara'da 1 Temmuz 1920'de kurulan "Zâbit Namzetleri Talimgâhı"nın "Harp Okulu" adını alış töreninde Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, Gen. Kâzım Özalp ve diğer subaylar (1 Nisan 1923).

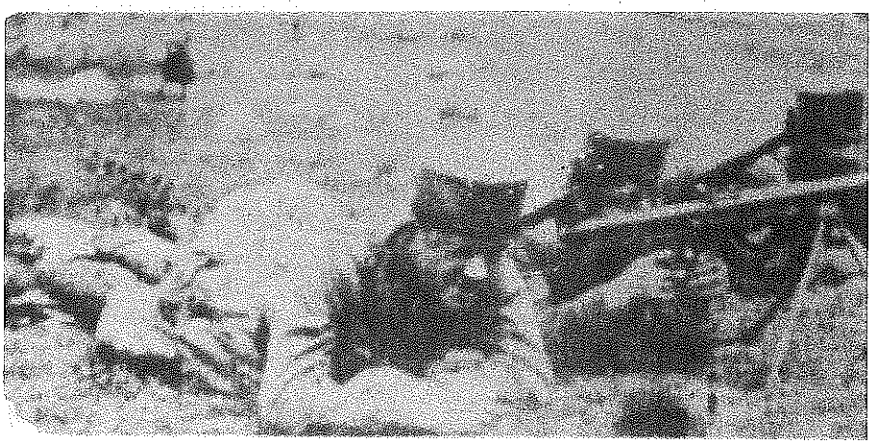

Harp Okulu'nda Fransızca dersi (1923)

Levent Şahverdi Arşivi

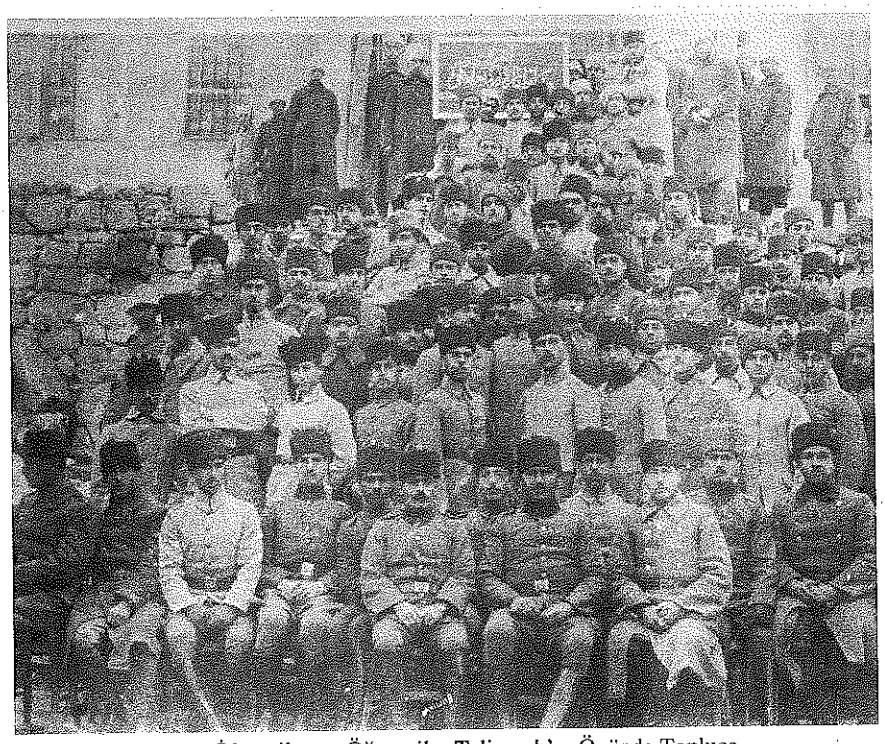

Talimgah'ta Öğrenciler Eğitimde

Talimgah'ta Öğrenciler Eğitimde

Levent Şahverdi Arşivi

İdareciler ve Öğrenciler Talimgah'ın Önünde Topluca

Levent Şahverdi Arşivi

Öğrencilerden Bazıları, Arkada Abidin Paşa Köşkü

Talimgah'ta Bazı İdareci ve Öğrenciler, Arkada Abidinpaşa Köşkü

Levent Şahverdi Arşivi

Öğrenciler Eğitimde, Arkada Abidinpaşa Köşkü

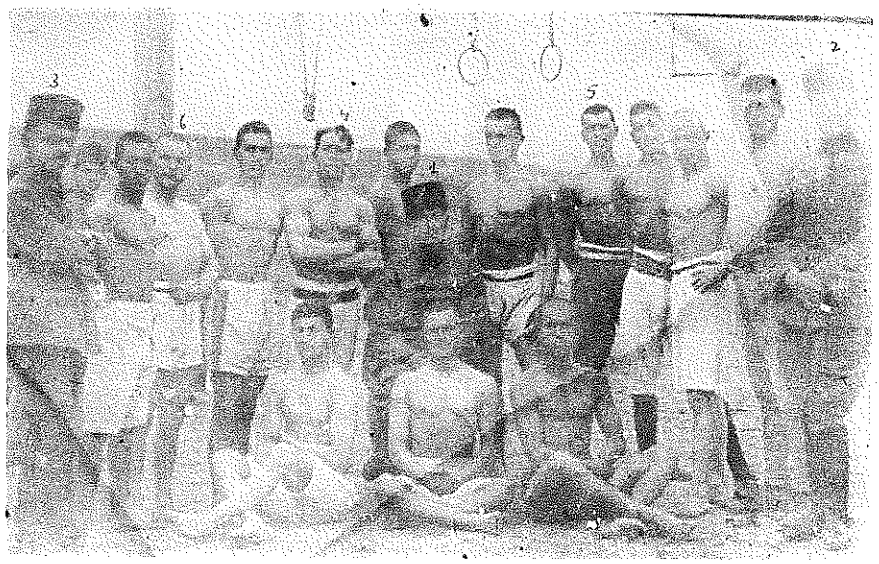

Talimgah'ta Öğrenciler Eğitim Yapıyorlar.

Levent Şahverdi Arşivi

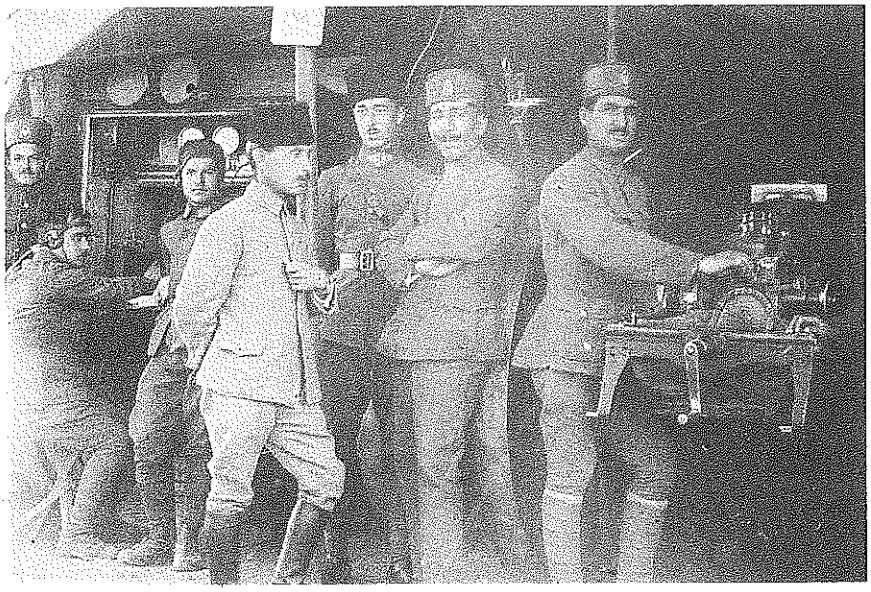

Talimgah'ta Öğrenciler Eğitimde

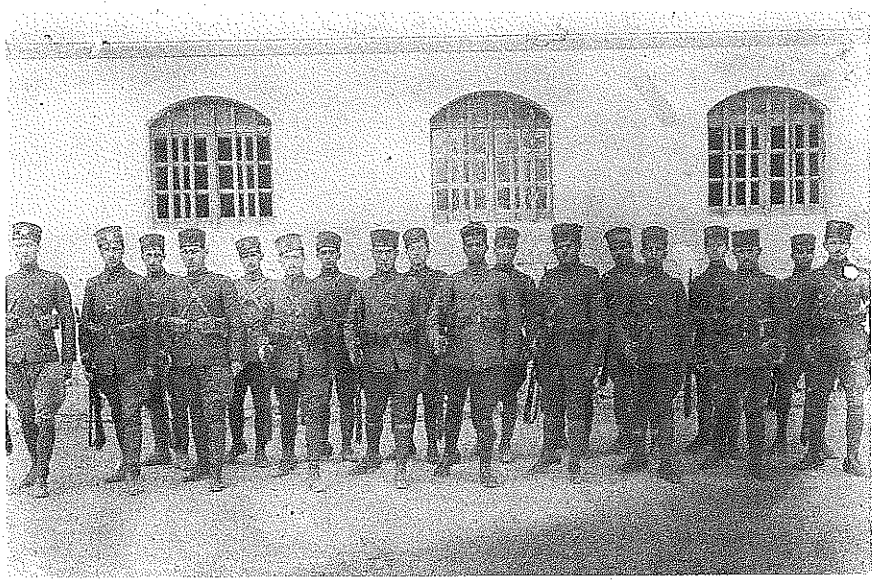

Öğrenciler Barakalardaki Spor Salonunda Savaş Beden Eğitimi'nde

Levent Şahverdi Arşivi

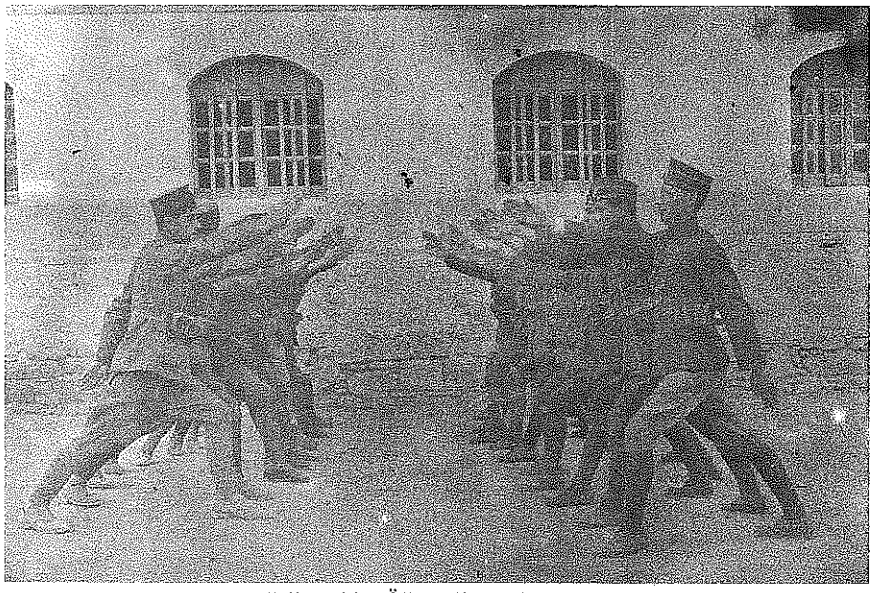

Talimgah'ta Bir Eğitim Sırasında

Talimgah'ta Öğrenciler Eğitim Yapıyorlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Talimgah'ta Öğrenciler Eğitim Yapıyorlar.

Öğrenciler Bir Arazi Eğitiminde

Levent Şahverdi Arşivi

1923 YILI ORTALARINDA ULUSLAR ARASI KIZILHAÇ KOMİTESİNCE GÖREVLENDİRİLEN HEYETİN ANADOLU'DAKİ TEFTİŞ GEZİLERİ VE HAZIRLADIKLARI RAPOR

Yrd. Doç. Dr. Osman AKANDERE*

ÖZET

Türk Milleti, Millî Mücadele'de işgalci devletlere ve onlarla işbirliği içerisinde olan Ermeni ve Rumlara karşı doğu, güney ve batı cephelerinde savaşmak durumunda kalmıştı. Bütün bu cephelerde savaşan tarafların askerleri karşılıklı olarak esir alınmıştı.

Yunan harp esirleri dışındaki esirlerin, Millî Mücadele içerisinde yapılan antlaşmalarla serbest bırakılmaları sağlanılmıştı. Yunan harp esirleri ise, Lozan Konferansı esnasında Yunanistan ve Türkiye arasında imzalanan esirlerin karşılıklı olarak serbest bırakılmasına ilişkin itilafnamenin uygulanmasına kadar oluşturulan garnizon ve üserâ taburlarında tutulmuşlardır.

Biz bu çalışmamızda Türkiye'deki Yunan Harp esirlerinin durumuyla ilgili olarak "esirlere kötü davranıldığı ve esirlerin zor şartlar altında olduğuna ilişkin" Yunan Kızılhaç'ının iddialarının ne derece doğru olduğunu belirlemek amacıyla Cenevre Uluslararası Kızılhaç Komitesi tarafından görevlendirilen "Burnier-Burckhardt" heyetinin Anadolu'da yaptıkları teftiş ziyaretlerini ve bununla ilgili olarak hazırlanan raporu ele alıp değerlendireceğiz.

Anahtar Kelimeler

Millî Mücadele,Yunan Savaş Esirleri, Uluslar arası Kızılhaç Komitesi, Teftiş, Rapor

* Selçuk Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

Turkey had to fight on fronts in the west and east against invading States and their Colobarators. There were captive Soldiers from each warring siders on there fronts.

During the war some treaties ensured the release of most of the captives of war except the Greek Soldiers.The Greek captives of war were held at captive camps where they had to serve for the army till their release within the framework of the treaty for the exchange of the captives of war. The treaty was signed during negotiotions in Lauseanna.

This study aims to clarify the truth in Greek Red Cross' claim that the Greek captives of war were maltreated in very squalid conditions. To make the issue clear, the study anlarges on the visit by Burnier-Burckhardt commitie commisioned by the Greek red Cross and their report on the issue.

Key Words

Turkish war of Independance, Greek captives of war, the International Red Cross commitee, the Inspection, the report.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Millî Mücadele'den önce bir biri ardına Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'na katılmış olan Türk Milleti, bu savaşlarda bir çok evladını esir bırakmıştı[1]. Bilhassa Birinci Dünya Savaşı'nın değişik cephelerinde binlerce Türk askeri esir düşmüştü. Bu esirlerin serbest bırakılarak, ülkeye getirilmesi senelerce sürmüş, bir kısmı da Millî Mücadele yıllarında yapılan teşebbüslerle hürriyetlerine kavuşturulmuş ve ülkeye dönebilmişlerdi[2].

Türk milleti, Millî Mücadele'de de ülkesini işgal eden işgalci devletlere ve onlarla işbirliği içerisinde olan Ermeni ve Rumlara karşı doğu, güney ve batı cephelerinde savaşmak durumunda kalmıştı. Bütün bu cephelerde savaşan tarafların askerleri karşılıklı olarak esir alınmıştır. Doğu cephesinde Ermenilere, güney cephesinde ise Fransızlara ve onlarla işbirliği yapan yerli Ermenilere karşı yapılan mücadelelerde şüphesiz ki savaş esirleri alınmıştır. Ancak bu cephelerde, ele geçirilen esirler ve esir düşen askerlerimiz, Millî Mücadele içerisinde yapılan antlaşmalarla karşılıklı olarak serbest bırakılmışlardı[3].

---

1 30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleri ile imzalanan Mondros Mütarekesinin ilgili maddesi gereğince Osmanlı Devleti, elindeki bütün esirleri (Ermeniler de dahil olmak üzere) derhal serbest bırakacaktı. Buna mukabil Türk esirlerinden yaşlı, sağlığı bozulmuş ve sivil olanlarının serbest bırakılacağı belirtilmişti.

2 Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilâf Devletleri tarafından 14 Şubat 1921 tarihine kadar iade edilen Türk esirlerinin sayısı şöyledir: İngiltere'den 7626 subay, 102 950 asker, Fransa'dan 24 subay, 772 asker, İtalya'dan 41 subay, 53 asker, Rusya'dan 634 subay, 18926 askerdir. Toplam 8326 subay, 122 701 asker olmak üzere 131 027'dir. Bu sayını dışında hala iade edilmeyen Türk esir sayısı bir hayli fazladır. Bu bilgi için bkz. Ahmet Özdemir, "Savaş Esirlerinin Millî Mücadeledeki Yeri", **Atatürk Yolu**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, C. 2, Yıl: 3, Sayı: 6 (Kasım 1990), s.322.

3 Doğu cephesinde esirlerin serbest bırakılmasıyla ilgili ilk antlaşma Rusya ile 16 Mart 1921 tarihinde yapılan Moskova Antlaşmasıdır. Bu antlaşmanın 8 inci maddesi ile Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ruslar tarafından esir alınan Türk subay ve askerlerinin serbest bırakılması sağlanmaya çalışılmıştır. Bkz. İskender Yılmaz, **Gümrü Antlaşması**, Atatürk Araştırma Merkezi yay. Ankara 2001, s. 192 Rusya'da bulunan Türk harp esirlerinin serbest bırakılması ile ilgilenen Yusuf Akçura'nın faaliyetleri ve bu konudaki raporu ile ilgili olarak bkz. Mesut Çapa, "Yusuf Akçura'nın Rusya Seyahati ve Türk Esirleri", **Türk Kültürü**, Yıl: XXXI, Sayı: 366, s.608-622.

Levent Şahverdi Arşivi

Millî Mücadele'de Türk tarafının en fazla esir aldığı cephe "batı cephesi" olmuştur. Yunanlılara karşı açılan bu cephe, Millî Mücadele içerisinde yapılan savaşların esas merkezi olmuştur. Nitekim düzenli ordu savaşlarının ilki olarak bilinen Birinci İnönü Savaşı'na kadar, bu cephede sürdürülen " Kuva-yı Milliye Harekâtı" çerçevesinde zaman zaman Yunan kuvvetlerinden esirlerimiz olmuştu. Ancak bunların sayısı oldukça azdı. Birinci İnönü Savaşı ile birlikte Türk ordusunun, daha çok sayıda Yunan askerini savaş esiri olarak ele geçirdiğini görmekteyiz. Devam eden İkinci İnönü ve Sakarya Savaşları'nda da yine bir çok esir alınmıştı. 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Meydan Muharebesi ile Yunan Ordusu kesin bir mağlubiyete uğratılmış ve düzensiz bir şekilde geri çekilme ve hatta kaçmaya başlamıştı. İşte Büyük Taarruzun hemen akabinde başlayan takip harekâtı esnasında Yunan ordusunun çok sayıda subay ve askeri esir alınmıştı. Öyle ki bu esirlerin sayısı on binleri geçmişti. Ele geçirilen esirler arasında Yunan askerleri olduğu gibi, Yunan işgaline yardımcı olarak işgal bölgelerinde ordumuza ve ahaliye karşı her türlü zulüm ve katliamlarda bulunan yerli Rumlar da vardı.

Esir sayısını artması beraberinde bazı sıkıntıları da gündeme getirmişti. O güne kadar cephe gerisinde çeşitli kamplarda tutulan bu esirler için artık daha ciddi tedbirlere gerek görülmüştü. Çünkü bu esirlerin durumları, iaşesi, korunması, nakli, mübadelesi gibi konularda büyük sıkıntı ve sorunlar yaşanmaya başlanmıştı. Alınan tedbirlerin başında "üserâ garnizonları ve karargahlarını kurulması" gelmektedir[4]. Değişik il ve ilçe-

---

Yine Doğu cephesinde Ermenilerle yapılan savaşlardan sonra 2 Aralık 1920 tarihinde imzalanan Gümrü Antlaşması'nın 17 nci maddesi, de esirlerin taraflarca iadesi kararlaştırılmıştı. Yılmaz, **a.g.e.**, s. 107. Fransızlarla yapılan 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'nın 2 nci maddesi ile, Güney cephesinde tarafların ele geçirdikleri esirleri serbest bırakmaları kararlaştırılmıştı. Bkz. Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s.145

4 Ahmet Özdemir, "Millî Mücadelede Yunan Harp Esirleri", **Askeri Tarih Bülteni**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl: 18, Sayı: 34, (Şubat 1993), s.153-154; Ahmet Özdemir, "Millî Mücadelede Üserâ Taburları", **Atatürk Yolu**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, C. 2, Yıl: 3, Sayı: 5, (Mayıs 1990), s.130.

Levent Şahverdi Arşivi

lerde kurulan bu üserâ garnizon ve taburlarına[5], ihtiyaca göre Yunan askerî ve sivil esirleri gönderilmiştir. Oluşturulan üserâ taburları, öncelikli olarak işgal sırasında tahrip edilen yerlerin yeniden inşasında, şimendifer hatlarının tamiri ve yol inşaatlarında çalıştırılmıştır[6].

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Yunan harp esirleri dışındaki esirlerin, Millî Mücadele içerisinde yapılan antlaşmalarla serbest bırakılmaları sağlanılmıştı. Yunan harp esirleri ise, Lozan Konferansı esnasında Yunanistan ve Türkiye arasında imzalanan esirlerin karşılıklı olarak serbest bırakılmasına ilişkin itilafnamenin uygulanmasına kadar oluşturulan garnizon ve üserâ taburlarında tutulmuşlardır.

Biz bu çalışmamızda Türkiye'deki Yunan Harp esirlerinin durumuyla ilgili olarak "esirlere kötü davranıldığı ve esirlerin zor şartlar altında olduğuna ilişkin" Yunan Kızılhaç'ının iddialarının ne derece doğru olduğunu belirlemek amacıyla Cenevre Uluslararası Kızılhaç Komitesi tarafından görevlendirilen "Burnier-Burckhard" heyetinin Anadolu'da yaptıkları teftiş ziyaretlerini ve bununla ilgili olarak hazırlanan raporu ele alıp değerlendireceğiz.

I. Uluslar Arası Kızılhaç Komitesi'nin Anadolu'daki Yunan Esir Garnizonlarına Daha Önce Yaptırttığı Teftişler

Millî Mücadele boyunca Türkler tarafından esir alınan Yunan Harp esirlerinin sayısı çok kesin bir rakam olmamakla beraber, 3'ü general, 381'i subay, 14.385'i asker ve 10.527'si sivil olmak üzere toplam

---

5 Meselâ, esir Yunan subayları için önce Balıkçı nahiyesinde kamp kurulması düşünülmüştür. Sonra sırasıyla Afyon'a, oradan Kırşehir ve Kayseri'ye nakledilmişlerdir. Diğer esirler (asker ve siviller) Anadolu'nun değişik yerlerine sevk edilmiştir. Taburlar zaman zaman yer değiştirmiştir. Mübadele başladıktan sonra elde kalan esirlerle yeni taburlar kurulmuştur. Bkz. Özdemir, **"Millî Mücadelede Üserâ Taburları"**, s.136.

6 Esir general ve subaylar her çeşit işten muaf tutulmuştur. Asker ve sivil esirler, durumlarına uygun işlerde çalıştırılmışlardır. Mesela esir asker ve sanatkarlar tahrip olan yerlerin tamiri için çalıştırılmışlardır. Özdemir, **"Millî Mücadelede Üsera Taburları"**, s. 137.

Levent Şahverdi Arşivi

25.299'dur[7]. Aynı şekilde Yunanistan'ın elinde bulunan Türk harp esirleri konusunda da Türk ve Yunan tarafları farklı rakamlar vermişlerdir[8]. Yunan Kızılhaç'ı Türk esir sayısını 510 subay, 6012 asker 309'u da sivil olmak üzere 6813 olarak verirken, mübadeleye esas olan Türk esir sayısı ise 329 subay, 6002 asker, 15740 kişide sivil esir olarak belirtilmiştir[9].

Gerek Yunan savaş esir sayısının ve gerekse Yunanistan'ın elinde esir bulunan Türk savaş esirlerinin içerisinde üst düzeyde generallerin ve subayların bulunması,[10] ayrıca çok sayıda sivil halkın da yer alması, tarafların esir meselesine önem vermelerine yol açmıştır. Sadece savaşan ülkelerin hükûmetleri değil, Türk Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti ile Yunan Salib-i Ahmer (Kızılhaç) kendi harp esirlerinin durumlarıyla ya-

---

7 Özdemir, **"Millî Mücadelede Yunan Harp Esirleri"**, s. 159.; Türklerin elindeki Yunan esir sayının ne kadar olduğu konusunda Lozan Konferansı esnasında baş delegemiz İsmet Paşa ile Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey arasında yapılan telgraf haberleşmelcri de bize bilgi vermektedir. Nitekim İsmet Paşa, 1 Aralık 1922 tarihli telgrafında " Türk ve Yunan esirlerinin mikdarı nedir" diyerek esir sayılarını sormuştu. Bu telgrafa Başbakan Rauf Bey "Elimizde bulunan Yunan esir ve zâbit ve efrâd mikdarı sûret-i kat'iyyede tespit edilemediği ve mevcud ma'lumâta göre 116 zâbit, 16648 nefer, 74 sivil, 34 kadın ve çocuktan ibâret bulunduğu ve ma'mâfih nâkıs ve nâtemam olan bu ma'lûmât esâs ittihâz edilmeyerek mâ'lûmât-i kat'iyyenin intizâr edilmesi..." diyerek cevap vermişti. Bilâl N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, Telgraf No: 61, s. 153 ve Telgraf No: 65, s. 154-155.

8 Genelkurmay Başkanlığınca yayınlanan **Türk İstiklâl Harbi** II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım III üncü Kitapta esirlerle ilgili şu bilgi verilmektedir: "Alınan esirlerin toplamı 20.286 idi. Bunlardan 23 inşaat taburu teşkil edilmiş ve memleketlerine gönderilinceye kadar yol, demiryolu onarımlarında çalıştırılmışlardı." Bkz. Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi** II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım III üncü Kitap, Büyük Taarruzda Takip Harekatı (31 Ağustos-18 Eylül 1922), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt başkanlığı Yayınları, Ankara 1995, s.291.

9 Özdemir, **"Savaş Esirlerinin Millî Mücadeledeki Yeri"**, s. 328-329.

10 -Alınan esirler arasında "1 inci Yunan Kolordusu Komutanı General Trikopis, 2 nci Yunan Kolordusu Komutanı general Diyenis, 13 üncü Yunan Tümen Komutanı albay Miryanidis, 2 inci Yunan Kolordusu Kurmay Başkanı Albay Yuvanis ve Albay Kalinablis gibi üst düzey general ve albaylar da bulunuyordu." **Türk İstiklâl Harbi** II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım III üncü Kitap, s. 79.Yunan Generali Trikopis'in esir düşmesiyle ilgili olarak bkz. Nikolaos Trikupis, General Trikupis'in Hatıraları, Çev. Ahmet Angın, İstanbul 1967, s. 100-103; Yunan Asya-yı Suğra Ordusu Birinci Kolordu Kumandanı General "Trikupis"in Raporu", **Askeri Mecmua** (74 Numaralı Askeri Mecmuaya mülhâk olarak neşredilmiştir), Sayı: 8, (Kununuevvel 1927), s.71-74.

Levent Şahverdi Arşivi

kından ilgilenmeye çalışmışlardır[11] Bu cemiyetler ortaya attıkları iddia ve hazırladıkları raporlarla birbirlerini Uluslararası Kızılhaç Komitesine şikayet etmişlerdir. Bu nedenle Uluslararası Kızılhaç Komitesi zaman zaman her iki ülkedeki esir kamplarını teftiş etmek amacıyla, uzmanlar göndermek durumunda kalmıştır. Nitekim 1922 ve 1923 yıllarında değişik teftiş heyetleri, Yunan savaş esirlerinin bulunduğu kampları teftiş etmek için Türkiye'ye gönderilmiştir.

İnönü ve Sakarya Savaşları'nda hem Türk tarafı hem de Yunanlılar karşılıklı olarak savaş esiri elde etmişlerdi. İşte bu esirlerin sayılarının tespit edilmesi, esir listelerinin hazırlanarak gönderilmesi, savaş esirlerinin durumlarının iyileştirilmesi ve savaş esiri olarak kabul edilemeyecek olanların serbest bırakılması gibi konularda Türk Kızılayı ile Yunan Kızılhaçı arasında görüşmeler başlatılmıştı. Ancak yapılan görüşmelerin bir sonuca ulaşmaması ve tarafların karşılıklı bir mutabakata varamayışları, devreye Uluslararası Kızılhaç Komitesini sokmuştu. Bu komite her iki ülkedeki esir kamlarını teftiş etmek amacıyla heyetler oluşturdu. Nitekim Yunanistan'a Paul Schatzmann, Türkiye'ye ise, A.W. Roerich başkanlığında heyetler gönderilmişti[12].

Yunan esirlerini ziyaret etmek amacıyla 27 Aralık 1921'de ülkemize gelen Doktor Roerich, İstanbul'da gayet iyi karşılanmıştı. Heyet, bu teftiş ziyaretinde, Anadolu'da Mersin, Kayseri, Ankara-İnebolu yolunu takip edecekti. 14 Ocak'ta Mersin'e gelen heyet, önce Kayseri'ye gelmiş

---

11 Hilâli Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Millî Mücadeledeki ve Lozan Antlaşması sonrası gerçekleşen mübadele esnasındaki hizmetleri için bkz. Seçil Akgün, Murat, Uluğtekin, " Hilâl-i Ahmer ve Kurtuluş Savaşı", **Askeri Tarih Bülteni**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Staratejik Etüt Başkanlığı Yay. Yıl: 20, Sayı: 39, (Ağustos 1995), s. 115-131; Mesut Çapa, "Lozan'da Öngörülen Türk Ahâlî Mübâdelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Katkıları", **Atatürk Yolu**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, C. 1, Yıl: 1, Sayı: 2, (Kasım 1988), s.242-256; Mesut Çapa, "Mübadelede Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Rolü", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Erciyes Üniversitesi Yay., Sayı: 10, Yıl: 2001, s. 29-49.

12 Mesut Çapa, "Millî Mücadele Yıllarında Anadolu'daki Yunan Savaş Esirlerini Ziyaret Eden Uluslar arası İlk Kızılhaç Heyeti", **Atatürk Yolu**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, C. 2, Yıl: 3, Sayı:6, (Kasım 1990), s.281.

Levent Şahverdi Arşivi

ve burada Talas esir garnizonunu ziyaret etmişti. Talas'ta ki esir kampında kalan Yunan savaş esirlerinin durumunu oldukça iyi bulan Doktor Roerich, esirlerin kamplarda hiçbir yapmadan tutulmaları yerine, yollarda ve tarlalarda çalıştırılmalarını tavsiye etmişti[13].

Daha sonra Ankara'ya gelen Doktor Roerich ve heyeti, burada da esirlerin bulunduğu garnizonları ve bilhassa hastahaneleri gezmişti. Bu teftiş esnasında Yunan esirlerinin isim listeleri Yunan Kızılhaç ve makamlarına verilmişti[14]. Bütün bu teftişleri ile ilgili müşahede ve intibalarını, hazırladığı raporda detaylı olarak dile getiren Doktor Roerich, bazı önerilerde de bulunmuştu. Bunlar arasında; Yunan hükûmetinin şartsız olarak iade edeceğine söz verdiği Türk sağlık personeli ile Yunanlıların elinde bulunan çok sayıdaki sivil rehinelerin memleketlerine iade edilmesi, Yunanistan'daki Türk savaş esirlerinin ve sivillerin bulunduğu garnizonların durumlarının daha iyi hale getirilmesi gibi konular yer almaktaydı. Bu arada Yunanistan'daki Türk esirlerinin bulunduğu kampları teftiş etmekle görevlendirilen Paul Schatzmann'da teftiş ziyaretlerini tamamlamış ve hazırladığı raporda; Yunanistan'daki Türk esirlerin çok kötü şartlar altında yaşamakta olduğunu dile getirmişti.

Türk ve Yunan Savaş esirlerinin bulunduğu garnizonlarına yapılan bu teftiş ziyaretleri, esirlerin durumları için olumlu gelişmeler sağlamıştı[15].

Türk ve Yunan savaş esirlerinin bulunduğu kamplara yapılan ikinci bir teftiş ziyareti 1923 yılının Şubat ayında söz konusu olmuştu. Yine savaş esirlerinin durumları konusunda her iki taraf arasında yapılan görüş-

---

13 Çapa, "Millî Mücadele Yıllarında Anadolu'daki Yunan Savaş Esirlerini Ziyaret Eden Uluslar arası İlk Kızılhaç Heyeti", s. 282-283.

14 Çapa, **a.g.m.**, s.284.

15 Bu heyetin ziyareti ve bu ziyaretle ilgili raporu konusunda yazdığı makalede Mesut Çapa Bey, bu teftiş ziyaretleri sonucunda Yunanistan'ın artık Türk esir listelerini tanzim ederek göndermeye başladığını, bunda da Büyük Taarruz esnasında Türk tarafının eline önemli ve çok sayıda Yunan esirinin geçmiş olmasının büyük payının olduğu kanaatini belirtiyor. Bkz. Çapa, **a.g.m.**, s. 284-285.

Levent Şahverdi Arşivi

melerin sonuçsuz kalması üzerine, Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Yunan Hükümetlerinin talepleri üzerine Uluslararası Kızılhaç Komitesi, ilgili dairelerinde gereken izni aldıktan sonra, her iki ülkedeki savaş esirlerinin durumlarını incelemek amacıyla birer teftiş heyeti gönderilmesini kararlaştırdı.[16].

1923 yılının Şubat ayında, teftiş heyetleri oluşturuldu. Buna göre Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Yunanistan'a Poul Schatzmann, Türkiye-'ye ise Guénod başkanlığında heyetleri gönderiyordu. Yunanistan'a gönderilen Schatzmann, yukarıda da belirttiğimiz gibi 1922 yılında aynı görevle yine Yunanistan'a gönderilmişti.

Türkiye'ye gönderilen Mösyö Guénod başkanlığındaki heyet, 23 Şubat 1923 tarihinde İstanbul'a gelmişti. Bu heyet önce, İzmir, Kemer, Torbalı ve Aydın'daki Yunan savaş esirlerinin bulunduğu garnizonları ziyaret etmişti[17].

Heyetin teftiş gezilerini sürdürdüğü dönemde Lozan'da sürmekte olan konferans görüşmelerinde Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923'te "Sivil Rehinelerin Geri Verilmesine ve Savaş Tutsaklarının Mübadelesine İlişkin Türk-Yunan Anlaşması" imzalanmıştı[18] Bu antlaşmayla Türkiye ve Yunanistan, alıkonulan ve gözaltında bulunan sivilleri karşılıklı olarak geri vermeyi ve savaş esirlerinin mübadelesini kabul ediyorlardı. Buna göre önce Yunanistan elindeki bütün savaş esirlerini, bir defada olmak üzere hepsini İzmir'e getirerek serbest bırakmayı, Türkiye ise Yunanistan'ın gönderdiği sayıda (subaya subay-ere-er) savaş esirini ilk etapta serbest bırakacaktı. Geri kalan savaş esirleri ise barış anlaşmasının imzalanmasından sonraki üç hafta içinde geri verileceklerdi[19].

---

16 **Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası**, (kısaltma THAM) 15 Teşrinievvel 1339 (1923), No: 26, s.378.

17 **THAM**, No. 26, s. 378.

18 **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, İkinci takım Cilt II, Konferansta İmzalanan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923), Çev. Seha L. Meray, 3. Bs. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s.89-91.

19 Bu hükümler için bkz. Meray, **a.g.e.**, s.90.

Levent Şahverdi Arşivi

İşte Lozan'da Türk ve Yunan taraflarınca imzalanan ve savaş esirleri ile sivillerin serbest bırakılmasına "ilişkin bu sözleşme hemen uygulamaya konuldu. Öncelikli olarak Anadolu'nun iç kısımlarında bulunan ve Yunan savaş esirlerinin bulunduğu garnizonlardaki esirlerin mübadelesi başlamıştı. İlk etapta taraflar 10.000 bin savaş esirini karşılıklı olarak serbest bıraktılar. Bu nedenle dahildeki bu esir garnizonları lağv edilmeye başlandı. Bunun üzerine Yunan savaş esirlerinin durumunu incelemek amacıyla Anadolu'ya geçmiş olan M. Cuénod başkanlığındaki heyet faaliyetlerini sona erdirmek zorunda kaldı.

Bilahare Anadolu'ya aşağıda teftiş gezilerini ve hazırladıkları raporlarını vermeye çalışacağımız "Burnier-Burckhardt Heyeti" gönderilmiştir.

II. Uluslar Arası Kızılhaç Komitesince Görevlendirilen Georges "Burnier - Charles Burckhardt" Heyetin Teftiş Gezileri ve Hazırladıkları Rapor

Lozan'da Türk ve Yunan baş delegelerince imzalanan ve hemen uygulamaya konulan sivil ve askerî esirlerin serbest bırakılarak, mübadele edilmesi ile ilgili sözleşme uyarınca, her iki tarafta sivil ve askerî esirleri serbest bırakmaya başlamıştı. Hatta ilk etapta bu sayı 10.000 olarak belirlenmişti. Bu çalışmalar devam ederken Yunan Kızılhaç'ı değişik ülke vatandaşlarından oluşan bir komisyon teşkil etmişti. Bu komisyon "Anadolu'dan mübadele yoluyla serbest bırakılan sivîl ve askerî savaş esirleri" ile ilgili gerçek olmayan bilgi ve iddialara dayanan bir rapor hazırlamıştı. Bu rapor özellikle Uluslar arası Kızılhaç Komitesi vasıtasıyla Lozan'da görüşmelerine de aksettirilmişti.

Türk Hükûmeti ve Kızılay, bu komisyonun ortaya attığı iddiaların doğru olmadığını, özellikle daha önce Anadolu'da bulunan Yunan savaş esirlerini ziyaret eden, Uluslar arası Kızılhaç Komitesi heyetlerinin raporlarının esas alınması gerektiğini açıklamışlardı. Tarafımızdan bu heyetlerin raporlarının yayınlanması ve bunların resmî vesika olarak kabul edilmesi savunulmuştu.

Levent Şahverdi Arşivi

Ancak Yunan Hükûmeti ve Yunan Kızılhaçının, değişik ülkelere mensup kişilerin oluşturduğu komisyonun, gerçeklere aykırı olarak yayınladığı raporun üzerinde ısrarla duruyor ve bu konuda yeni teşebbüslerde bulunuyordu. Bunun üzerine Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Lozan'daki Türk heyetinin baş delegesi İsmet Paşa ile görüşmüş ve varılan uzlaşma üzerine Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin, Anadolu'da bulunan Yunan esir garnizonlarını teftiş için bir heyet göndermesini kabul edilmişti.

Uluslararası Kızılhaç Komitesi bu teftiş için, İstanbul delegesi olarak görev yapan Georges Burnier[20] ile diğer bir delege Charles Burckhardt'ı görevlendirmişti. Heyete Hilal-i Ahmer Üsera Şubesi Müdürü Saffet Sav Bey de katılmıştı. Heyet 24 Haziran 1923'de İstanbul'dan hareket etmişti. Heyetin bu teftiş ziyaretleri Ağustos başlarına kadar devam etmişti. İncelemelerini tamamlayan heyet İzmir yoluyla tekrar İstanbul'a dönmüştü.[21]

Heyet üyelerinden Mösyö Burckhardt, Anadolu'daki teftiş ziyaretinden sonra İstanbul'daki Kızılay Genel Merkezi'ne bir veda ziyareti yapmış ve bilahare de İsviçre'ye gitmişti[22]. Heyetin hem Anadolu'da yaptıkları seyahatleri hem de Yunan esirlerinin bulunduğu garnizonları ziyaretiyle ilgili gözlem ve tespitleri bilahare yayınlanmıştır.

---

20 Cenevre Kızılhaç Merkezinin ve Milletler Cemiyeti'nin İstanbul temsilcisi olan Burnier'e, Trakya Paşaeli Cemiyeti İstanbul Merkezi tarafından Yunanlıların Trakya'yı işgal ettiklerinde Türklere yaptıkları mezalim dair listeler verilmişti. Burnier Türklerin Trakya'da uğradığı mezalimi ilgili mercilere belirteceklerini söylemişti. Hatta Burnier'in tavsiyesi üzerine, Trakya Paşaeli Cemiyeti İstanbul Merkezi, hazırladığı yirmi sayfalık bir raporu Milletler Cemiyetine göndermişti. Bu bilgi için bkz. Tevfik Bıyıkoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C.I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 423, 63 nolu dipnot.

21 Heyetin dönüşüyle ilgili olarak verilen bir haberde şöyle denilmekteydi: "Anadolu'da bulunan Yunan üserâsının ahvalini teftişe me'mûr Beynelmilel Salib-i Ahmer delegesi Mösyö Brunier , Mösyö Burckhardt ile Hilâl-i Ahmer Üsera Şubesi Müdürü Saffet Sav Bey teftişâtı bila-ikmâl İzmir tarikiyle şehrimize avdet eylemiştir" Bkz. **THAM**, 15 Ağustos 1339 (1923), NO: 24, s. 331.

22 **THAM**, NO: 24, s. 331.

Levent Şahverdi Arşivi

A. Georges Burnier - Charles Burckhardt Heyetinin Anadolu'da Yaptıkları Teftişle İlgili Uluslar Arası Kızılhaç Komitesine Verdikleri Rapor*

7 Haziran tarihli tahriratınızın muhtevi olduğu talimata tevfikan elyevm Anadolu'da maruf Yunan üserâsının bulunduğu karargahları teftiş etmek üzere İstanbul'dan hareket ettik.

Deruhte ettiğimiz vezâifin ifası için Anadolu'yu şimalden cenuba, Mudanya'dan Amanos Dağları'nı, Ankara, Kırşehir, Kayseri, Adana tarikiyle ve merkezden garba, Konya, Afyon Karahisar, Uşak, İzmir tarikiyle dahilden kat etmeğe mecbur olduk.

İş bu memleket-i vesîa, ancak Haydarpaşa, Eskişehir ve Adana demiryoluyla bu hattın İzmir ve Ankara üzerine açılan kolları vasıtasıyla geçilir. Yollar nadir ve tarik-i muvasala-i tabiiye gayr-ı muntazam ve mu'vecc patikalardan ibarettir.

Yekdiğeri üzerine mevzu cesim yaylaları ihtiva eden cibâl-i müteselsileyi Marmara'dan itibaren 1400 metreye kadar tırmanmak icap eder. Bu yaylalar Toros Dağı'nda müntehi olup mezkur dağları aştıktan sonra Amanos silsile-i cibâlinde nihayet bulan Kilikya'nın vasi ovalarına tesadüf olunur.

Tahminen her otuz kırk metrede ya bir silsile-i cibâl ve ya ufuklara uzanan bir ova geçildikten sonra buğday tarlalarıyla meralarla ve ya merzaga-i müstevîye ile muhat düz ve alçak ve kerpiç duvarlı bir köy müşahede edilir. 150 den 300 mil bade mesafede kalan merkez-i hükûmet ve merkez-i ticaret (kaza, sancak veya vilayet merkezi beş binden elli bin nüfusa malik olan şehir) İş bu köylere ancak harap bir tarik ile merbuttur. Sâlif-üz-zikr merakiz vasi bağ ve bahçe ile çevrilmiş ve umumiyetle en

*Ele alıp incelediğimiz bu rapor Türkiye Hilâli Ahmer Mecmuası'nın 15 Ağustos 1339 (1923) tarihli ve 24 numaralı sayısında 378-384 sayfalarında Osmanlıca olarak, aynı mecmuanın 392-400 sayfalarda ise Fransızca tam metin olarak verilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

münbit ve en feyznan menâtıkta bulunmaktadır. İşte bu merkeze müntehi olan patikalardan mürekkep deve katarları ve ya kağnı arabaları ile tarlaların mahsulü nakledilir.

Bu havalinin zaten adeden zayıf olan ahalisini Avrupa, Asya ve Afrika sahne-i harplerinde on dört sene devam eden muharebeler pek ağır vefeyât cizyeleri vermeğe mecbur etmiştir. Mamafih, bugün vefeyât ırk ve din hislerinden mütevellit kin ve husumet kurbanları adedinden pek noksandır. Tâlî harp ve mahall-i ihtilallerin hak bir ırkı ve zaman zaman diğer ırkı ve bazen bir taassup ehlini, bazen diğer taassup taraftarını mevkî-i iktidara is'âd ederek iş bu tebdil ve tahavvülün her birini kıtal, yangın ve yağma takip etmiştir. Her yerde yakılmış istasyon harabeleri, tahrîp edilmiş köprü enkazı, yağma edilmiş mahaller, insandan hali köyler nazara tesadüf etmektedir. Şehirlerde her ne kadar genç, dinç adamlar görülmekte ise de tarlalarda bu hal nadirdir. İhtiyarlar köyde otururlar ve ya davarlarını rü'y ile meşgul bulunurlar. Tarlalarda kadınlarla çocuklar çalışmakta ve bir çift öküz koşulu ağaç sabanı, on, on dört yaşında çocuklar idare etmektedirler. Kıtalden kurtulabilen erkekler ya orduya ve yâhûd amele taburları hidemâtına alınmıştır. Mamafih harbin hitam bulduğu on aydan beri memleket, pek büyük bir cehd ve gayret ibraz etmiştir. Arazi ziraatı yeniden başlamış, Türklerin nezâreti ve murakabesi altında şimendiferler tamir ve telgraf hutûtu bin kilometre tezyîd edilmiş ve hususiyle memlekette asayiş tesis etmiş ve harb-i dâhilîlerden ve bazı mevâkî'de vuku bulan ihtilallerden sonra memlekette müstevli olan çeteler imana davet edilmiştir. Bugün, jandarma kuvveti intizam ve asayişi temin etmektedir.

Feyz ve bereket -i türâba rağmen memleket fakirdir. Zaten cüzi olan menâbi'-i varidatın yüzde sekseni masârif-i askeriye bâliğ etmekte ve memleketin ıslah ve imarına ve nüfus-u memleket üzerinde icra ettiği tahribat ile bir bâliğ-i içtimai olan malaryaya karşı mücadele için meblağ-ı müktefîsiyi tedarik etmek devlet için hal ü hazırda gayr-i mümkün bulunmaktadır.

Yunan üserâsını, bu kadar ağır şerait-i iktisadiyeye tabi olan bir memlekette ziyaret etmek üzere hareket ettiğimiz zaman, üserây-ı mezkû-

Levent Şahverdi Arşivi

renin mikdârâtı daima endişemiz oluyordu. Karargahları pek uzak ve adeta ıssız ve insandan hali menatıkta bulmak mecburiyetinde kalacağımızı biliyor idik, size evvelce arz ettiğimiz erkama nazaran Türkler 16 ile 20 bin esir elde etmişlerdi. Lozan mukavelenâmesi ahkamına tevfikan on bin esir evvelce vasıtanızla mübadele edilmişti. Bunlardan kısm-ı a'zamı 26 Ağustostan Türk ordusunun İzmir'e tarih-i duhûlü olan 1922 senesi Eylülünün onuncu gününe kadar esir edilmişti. İstasyondan seksen kilometre bade mesafede Kömürlerdeki makarrize istisna edilecek olursa Yunan üserâsı şimendifer güzergahında bulunan mevâkiye taksim ve tevzii kılınmıştı. Üserâ, cephe geri hidmetinde istihdam edilen Türk taburları usul-ü idaresine tabidir. Silahsız olan bu taburlar, ancak lüzum görüldüğü zaman cepheye sevk edilmekte ve yol inşaatı, köprü, tünel, şimendifer tamiri gibi umur-u nafıada kullanılmaktadır. Bu taburlarda bulunan Türk askerine maaş verilmez. Elbise cepheye hin-i harekette ita edilir ve fakat kafi miktarda gıda alır. Üserânın yiyeceği bu Türk askerininkinin aynıdır. Bir çok mahallerde beraber çalışıyor ve taamlarını müştereken ihzar ediyorlar. Üserâ maaş almamakla beraber elbise ve ayakkabıları mükemmeldir. Üserâya mahsus gül renkte nazara güzel görünen bir üniforma imal edilmiştir.

Tam manasıyla üserâ karargahı yoktur ve hiçbir yerde esirler dikenli tel örgüler içinde mahfuz değildir. Ya şehrin evlerinde ikamet ederler ve-yâhûd şehir civarında çadırlarda yaşar. Şehirdeki her esirin temiz ot minderden bir yatağı bir yorganı ve bir kaputu vardır.

Üserâ, saat-i mesai haricinde oldukça serbest olup hatta Konya ve Ankara gibi şehirlerde arzu ettikleri gibi dolaşabilirler.

Üserânın mesken, ikametgah, yiyecek meselelerini hiçbir yerde şayan-ı muâheze bulmadık. Hatta esirler bile bize bu bap da şikayette bulunmadılar. Maaş meselesini takdirinize terk ediyoruz. Üserâ ve üserâ karargahlarını idareye memur Türk zâbitleri arasındaki münasebette iyidir. Zâbitlerden çok defa minnet ve şükran ile bahsettiklerini işittik. Ankara'da bir hotel inşaatında müstahdem müfrezeyi idareye memur bir yüzbaşının hayat-ı esaretin elim ve kederlerini tahfîf etmek için ibraz ettiği hüsn-i

Levent Şahverdi Arşivi

muâmeleyi mezkûr müfreze efradı takdir ve şükran ile yad etmekte olduklarını bilhassa bir misal olarak zikredebiliriz.

Bu hüsn-i niyet ve hayr-i hevâhı üserâ ile doğrudan doğruya temasta bulunan zâbitana mahsus olup üserâ umuruyla meşgul bilcümle silsile-i merâtibe de şamildir.

Üserânın ifadât ve beyânatını zabıt ve tahrirle iktifa etmeyerek ef'âl ve muamelâtı da tetkik edebildik. Ahali dahi misafirperver ve kin beslememektedir. Üserânın hemen tekmil çamaşırlarını ahali vermiştir. Tahlisinden sekiz gün ve bir seneden fazla devam eden işgalden sonra Afyon Karahisar ahalisi beş yüz kat çamaşır vermiş ve Konya şehri ise kaleleri dahilinde mevkûf Yunanlılara 350 adet yorgan tevzîi ve yirmiden kırk kuruşa kadar yevmiye i'tâ etmiştir.

Teftişimiz esnasında üserânın ne gibi işle meşgul olduğunu ve müddet-i mesainin sekiz saati geçtiğini ve tahmîl edilen i'mâl ve vezâifin müfrit ve mâ-lâ-yutâk olduğunu görüp anladık. Kömürlerde yol inşaatına memur edilen bir bölük, güzergahın merzagi; ovaya tesadüf etmesinden dolayı üç hafta istemeden hasta ve atıl kalmıştı. Ziyaretimizden bir gün evvel tarikin bu kısmı hitam bulmuş ve karargah tabibi hastaların tahliye edildiğini ve ahval-i sıhhiyenin mucib-i memnuniyet bir hale avdet eylediğini söylemiş idi.

Hülasa, Yunan üserâsıyla Türk taburlarının hal ve mevkîlerini mukayese edecek olur isek iaşe hususunda aralarında hiçbir fark bulunmadığı ve elbasta Rumların müzahir-i mesaide olduğu, vazife ve mesainin her iki taraf için aynı nispette olduğu ve ibate hususunda şehirlerde ve evlerde ikamet eden Rumların Türklerden daha müsait bir mevkîde kaldıkları tezahür eder.

Muntazam bir tarzda devam etmeyen yalnız muhaberat kısmıdır. Bir çok kimseler ebebeyn ve akaribinden mektup almıyorlar. Paket ve havale muamelatı pek noksandır ve nakliyattaki müşkülat ve üserânın sık sık tebdil-i mevkîi etmeleri bunun başlıca esbabındandır.

Levent Şahverdi Arşivi

Her yerde üserânın güzel görünüşü ile sıhhatleri tam kimseler olduğunu anlayabiliyor idik fakat, içlerinde nazar-ı dikkatimize tesadüf eden bir kısm-ı mühimmenin bünyelerinin su-i teşkili bize hayret veriyordu. Ale-l-husûs Yahşihan'da öyle adamlar gördük, ki bunların asker olarak istimal-i silah etmiş olduklarına asla ihtimal veremez idik.

Teşkilât-ı sıhhiye mükemmel ve muntazamdır. Her müfrezenin Yunan memurin-i sıhhiyesinin idare ettiği bir (reviri) ve bir hastahanesi vardır. Yalnız, Kömürler tabibi hastalarını seksen kilometrelik bir mesafeye göndermek mecburiyetindedir. Hastahanelerde Türk askeri ile Yunan askeri arasında fark yoktur. Hatta, aynı koğuşta bazen Türk askeri yere serili bir şiltede yattığı halde Yunan askerinin karyolada yattığına şahit olduk. Sıtmanın icra eylediği müthiş tahribat istisna edildiği takdirde dolaştığımız bilcümle menâtıkta hiçbir emrâz-ı sar'îyenin eserine tesadüf etmedik. Yüksek yaylalar sakinânından maada, ahali-i saire "malaryaya" duçar olmuş ve hastahanede bir çok koğuşlar tamamen emrâz-ı mezkûre musîbetine tahsis kılınmıştır.

Ahalinin lakaydisi ve kinin ve para fıkdanı her türlü vaki mücadeleye mani oluyor. Yunan hastalarının %80'i sıtmadan ve mütebakisi emrâz-ı mideviye, bronşit ve emsali gibi ehemmiyetsiz hastalıklardan muztaribtir. Üserânın ahval-i umumiyesinin mükemmel olduğunu beyan edebiliriz.

Bir çok adamların, İzmir'de mübadele heyeti üzerinde gayet fena bir tesir icra etmiş olması esbabını taharri ettik. Mensubin-i askeriyenin verdikleri izahta ordunun ihtiyacını temin etmek bile kolay olmadığı bir zamanda pek azim miktara baliğ olan üserânın ihtiyacını tatmine muvaffak olmak için epeyce bir zaman geçmesi lazım geldiğini söylediler. Nakliyatta tesadüf edilen müşkülat üserânın elbise, ibate ve çorap ve ayakkabı tevz"i hususlarında sarf edilen himmet ve mesaiyi teseyyüb etmiştir. Memurin-i sıhhiyenin beyanatından da üserânın mübadele ve iadesinde en zayıf olanlarla mezâhim-i esarete en az tahammül edenlerin intihap edilmiş olduğunu anladık.

İsti'câb ettiğimiz itbâ-i Yunaniye, üserâ-i Yunaniyenin esir oldukları anda ruhen müteessir ve cismen yorgun bulundukları ve esaretin ilk ay-

Levent Şahverdi Arşivi

larında sıhhat-i umumiyenin fena ve miktar-ı vefeyâtın yüksek bulunduğunu (nispet-i vefeyâtın yükselmesi emrâzı kalbiyeden ileri gelmiştir.) beyanda müttehid ül lisandırlar. Bugün vaziyet tamamen değişmiş ve ahval-i sıhhiye iyileşmiştir.

Müdâfaa-i Milliye Vekâletinden bi-dirig buyurulan müzâheret ve teshîlat sayesindedir, ki heyetimiz vazifesini serian ve tamamen ifaya muvaffak olmuştur. Anadolu'nun her tarafında hükûmet-i askeriye ve mülkiye mesaimizi teshîl zımnında bezl-i mukadderat etmiştir. Ale-l-husûs İsmet Bey'in lafz-ı muavenetlerine karşı teşekkürden aciziz. Türkiye Hilâl-i Ahmer merkezine vürud edipte mürselün ileyhlerine îsâl edilemeyen irsâlât nakdiyeyi eshâbına tevzîi etmek üzere cemiyet-i mezkûre heyetimize üserâ şubesi müdürü Saffet Sav Beyi memur etmiş idi.

İmza:
Charles Burckhardt
George Burnier

B. Üserâ Karargahlarını Ziyaret

1. Ankara

Ankara'da bulunan üserânın miktarı 600' dür. Dört "gruba" ayrılan iş bu üserâdan birinci grup Türk neferâtıyla beraber demiryollarında istihdam edilmektedir. İkinci ve üçüncü grup, şehir civarında şerait-i sıhhiyesi iyi iki tepecik üzerine kurulan çadırlarda ikamet etmektedirler.

Dördüncü ve sonuncu grup ise şehir dahilinde yerleşmiş olup inşa edilmekte olan bir otel ile bir mîrî binada istihdam kılınmaktadır.

Sâlif-üz-zikr altı yüz esirin sıhhatleri mükemmel görünmekte ve hepsine yeni üniforma verilmiştir. Meskenleri iyidir. Bulundukları barakalar temiz ve havadardır. Gerek barakalarda, gerek çadırlardaki üserâ şiltelerde yatmaktadır. İbate hususunda üserâ ile hidemât-ı fiiliye de bulunan Türk askeri arasında fark yoktur. Yiyecekleri derece-i kifâyededir ve iyidir.

Hastahanede ziyaret etmiş olduğumuz 24 hastadan emrâz-ı muhteli-

Levent Şahverdi Arşivi

feye duçar olmuş yirmi nefer ayrıca bir koğuşa nakil edilmiş ve kabakulağa tutulmuş dördü Türk hastaları ile hususî bir koğuşa verilmiştir.

Mektupların gayet geç gelmesinden ve ya hiç alınmamasından başka şikâyâta muttali olamadık. Üserâya maaş verilmiyor. Şurası dahi şayan-ı kayıttır, ki Türk askeri de aynı haldedir.

Muhabere ve mektup meselesini hal etmek için her müfrezeyi teşkil edenlerin aile adresleri ile bir cetvel-i esamisini tertip etmeyi Fransızca'ya vakıf bir esire havale ettik. Bu listeler tanzim edildikten sonra İstanbul'da Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumiyesi vasıtasıyla ailelerine tebliğ edilecektir.

2. Yahşihan

Buradaki üserâ da Ankara'dakiler gibidir.

3. Talas

Bu karargahta 3 General, biri tabip 12 Miralay, 4 Kaim-makam, biri tabip 12 Binbaşı, keza biri tabip 20 Yüzbaşı, 34 Mülâzım-ı evvel, 69 Mülâzım-ı sânî, 193 Zâbit vekili bulunmaktadır.

İş bu üserânın kaffesi şehrin en güzel büyük kargir binalarında ikamet etmektedir. Umumiyetle 6-7' si aynı odada yerleşmiş ve her birine birer karyola verilmiştir.

2 Haziranda Mayıs maaşları î'tâ edilmiş ve Haziran maaşının tediyesi Ankara'dan beklenmekte idi. Bu tarihte karargaha memur Türk zâbitanının mart maaşı henüz tesviye edilmemişti.

	Lira	Kurus
Generallere	62	69
Miralaylara	57	94
Kaim-makamlara	50	44
Binbaşılara	42	94
Yüzbaşılara	30	25
Mülâzım-ı evvellere	28	34
Mülâzım-ı sânîlere	27	49
Zabit vekillerine	19	7

Levent Şahverdi Arşivi

Maaşat-ı mezkûre Türk zâbitân-ı berriyesinin aldığı maaşa muadildir.

Esir zâbitan rütbelerine göre ayrı ayrı sofralara taksim edilmiştir. Bu sofralar Türk kontrolüne tâbi olmaksızın bizzat kendileri tarafından idare ve tanzim edilmektedir.

Üseranın tâbi oldukları bu usul cihan harbi esnasında kabul edilen usulün aynıdır. Yevm-i masrafları, kırk, kırk beş kuruş içinde dâiredir.

Üserâ, silahlı bir neferin refakatinde olarak haftada resmen ancak iki defa dışarıya çıkabilirler.

Sıhhatleri mükemmeldir. Sarî hastalık yoktur. Hastalarını tedavi için her şeyin mevcut olduğu heyet-i sıhhiye reisleri olan iki Yunan heyetinin beyanâtından anladık. Ehemmiyetsiz hastalıklar için kendilerine bir hastahane verilmiştir. Vahim hastalıklar için de Kayseri hastahanesine nakl-i derpiş edilmektedir.

Yevm-i ziyaretimizde sarılıktan hal ü nekahete dahil olmuş bir zâbit ile romatizmadan muztarib diğer bir zâbite tesadüf ettik.

Üserâ tarafından hiçbir şikayete dest-res olamadık. Bilakis, cümlesi Mevkîi Kumandanı Miralay Arif Bey Efendiden ve Karargah Kumandanı Kaim-makam Hüseyin Bey ile maiyetinden bir lisan-ı şükran ve sitayişle bahsettiler. Sanat ve vazifesi orada kalmasını müstelzim olmayan esir miralay tabibin terhis ve serbestisi için teşebbüsât-ı müessirede bulunduk.

Muhaberat ve paketlerin tehir ve adem-i vusulü efrat karargahının aynıdır.

4. Afyon Karahisar

Bizim ziyaretimiz gününe kadar şimendifer tamiratında istihdam edilmek üzere 56 esir Afyon Karahisar'dan Azarı Köyüne nakil olunmuşlar ve oradaki hidmet-i vazifeleri hitam bulmuş ve taraflardan hiçbir şikayet vuku bulmamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Afyon Karahisar'ında 220 esir vardır. Burası da ahval-i sıhhiye , elbise ve ibate hususunda şimdiye kadar gördüğümüz karargahlar gibidir. Askerî hastahanesinde elyevm muhtelif karargahlardan vürud etmiş 55 hasta vardır. Yunanlı bir mülâzım bir Türk zâbitinin yanında çalışmaktadır. Halen sarî hastalık yoktur. Hastalıkların en mühim kısmı cihâz-ı hazmîye aittir. Ahali-i mahalliye Yunanlılara asla asar-ı husumet göstermiyor. Bilakis kendi arzularıyla üserâya iç çamaşırı ihzâr etmiştir.

5. Kömürler

Bu karargahın mevcudu 498 nefer ile umur-u sıhhiyelerine nezaret eden bir sıhhiye mülazımından mürekkeptir. Karargah şerait-i sıhhiyesi mükemmel bir tepecikte satıh mâilinde bulunmakta ve üserâ yol inşaatında istihdam edilmektedir. Ale-l-takrîb ovaya tesadüf eden inşaat kısmında üserâ malaryaya musâb olmuş ve içlerinden yüz neferi hastahanelerde taht-ı tedaviye alınmıştır.

Mevcut 498 neferin ahval-i sıhhiyesi yolunda olduğunu Yunan sıhhiye mülâzımının sözlerinden anladık.

Yiyecekleri, yatacak yerleri ve elbiseleri bundan evvelki karargahlarınki gibidir.

6. Adana

Adana askerî hastahanesinde 68 esir taht-ı tedavidedir. Bunlardan 64'ü malaryaya ve dördü dizanteriye musâbdır. İçlerinden biri birkaç gün evvel malaryadan vefat etmiştir.

Hasta Yunanlı üserâ Türk askerleri gibi aynı tedaviye tabi tutulmakta hatta üserâ karyolalarda yattıkları halde Türkler yerde yatmaktadırlar. Bu sırada Adana ile civarında hiçbir sarî hastalık olmadığını ve ahali ile askerden % 90'nın malaryadan muzdarib bulunduğunu Erkân-ı Harp Şubesi Tabibi ve Umum Adana Hastahaneleri şefi Salih Beyin beyanatından anladık.

7. Konya

Konya'da 235 esir vardır. Burası, her nokta-i nazardan bizde hoş bir tesir bırakmıştır. Şerait-i iklimiyeye Adana ile civarına nispetle mükem-

Levent Şahverdi Arşivi

meldir. Bi-n-nisbe asr-ı mebânîye malik olan bu büyük şehir sath-ı bahriden bin metre yüksektedir, Üserâ havadar büyük odalarda yatmaktadır. Her esirin bir karyolası vardır. Beş guruş yevmiye ile yol inşaatında istihdam kılınmaktadır. İş başları otuz kırk guruş yevmiye almaktadır. Bundan maada üserâya bir gömlek, bir iş elbisesi, bir yorgan ve ihtiyaca göre çamaşır ve ayakkabı dahi verilmektedir.

Yiyecek mebzûl ve Türk askerinki gibi hastahanenin matbahında ihzar olunmaktadır.

8. Uşak

Mevcut 63 esir Uşak eşrafından birinin hanesinde ibate edilmektedir. Yatakları vâsi' odalar mesîrelidir.

Sıhhatleri, Elbise ve yiyecekleri evvelkiler gibidir. Hastahanede 75 hasta taht-ı tedavidedir. Bunlar muhtelif karargahlardan alınarak bu muntazam hastahaneye nakil edilmişlerdir. Ekserisi cihâz-ı hazmî hastalıklarından muzdaribtir.

9. Güney

Mevcudu 119' dur, Ahval-i umumiyesi bundan evvelki karargahlar gibidir. Elyevm hiç hasta yoktur.

10. Alaşehir-İzmir

Bu karargahlar 1923 senesi şubatında Beynelmilel Salib-i Ahmer Komitesi murahhası Mösyö Guénod tarafından teftiş edilmiştir.

Mösyö Guénod'un netice-i teftişatı memnuniyet bahştır. İskân ve ibate hususu ibtidai bir halde olmakla beraber temizdir. Yiyecek hususunda üserâyı müşteki bulmadık.

Sonuç ve Değerlendirme

Anadolu'daki Yunan savaş esirlerinin bulunduğu garnizonları teftiş amacıyla İstanbul'dan ayrılan Burnier-Burckhardt heyetinin hazırlamış olduğu raporun başlangıç, kısmında yol güzergahı belirtilmiştir. Buna gö-

Levent Şahverdi Arşivi

re heyet, Anadolu'yu kuzeyden Güneye, merkezden (Orta Anadolu'dan) batıya doğru kat etmişlerdir. Bu çerçeve içerisinde ziyaret edilen esir garnizon merkezleri şunlardı: Ankara, Yahşihan, Talas (Kayseri), Afyon Karahisar, Kömürler (Akhisar), Adana, Konya, Uşak, Güney, Alaşehir-İzmir. Heyet bu teftiş ziyaretinde görüleceği üzere 10 esir garnizonunu ziyaret etmiştir. Bu garnizonların coğrafi olarak durumuna baktığımızda, Anadolu'nun batı orta ve güney bölgelerini ihtiva ettiğini söyleyebiliriz. Bu durum, diğer bazı bölgelerde, daha önce varlığını bildiğimiz esir garnizonlarının lağv edildiğini göstermektedir. Gerçekten de, Lozan'da Türk ve Yunan tarafları arasında "öncelikli olarak sivil ve askeri esirlerin" serbest bırakılması sözleşmesinin imzalanmasından sonra, bu sözleşme uyarınca, uygulamaya hemen başlanmıştı. Yunanistan'a gönderilen ilk 10.000 kişilik sivil ve askeri esirlerin genellikle Sivas, Erzincan, Gümüşhane, Kastamonu, Çorum, Samsun gibi bölgelerden gönderildiğini anlamaktayız. Bu esir iadesi esnasında mevcudu tamamen gönderilen yani boşalan garnizon ve taburlar lağv edilmiştir[23].

Burnier-Burckhardt heyetinin raporunda seyahatleri esnasında geçtikleri yerlerin, coğrafi özellikler, zirai durum, ekonomik ve ticari yapı ve nüfus gibi konularda kısa fakat çarpıcı bilgilerin verildiğini de görmekteyiz. Nitekim "Her yerde yakılmış istasyon harabeleri, tahrîp edilmiş köprü enkazı, yağma edilmiş mahaller, insandan hali köyler nazara tesadüf etmektedir" şeklindeki tespiti, bilhassa Yunan işgal sahası içerisinde yer alan şehir, kaza, kasaba ve hatta köylerin, Yunanlılar tarafından yakılıp, yıkıldığı ve harabe haline getirildiğini teyit etmektedir.

Dikkat çekici diğer bir gözlemleri ise, şehirlerde görülen az sayıda genç ve dinç erkek nüfusun dışında köylerde ve bilhassa tarlalarda mütemadiyen kadın ve çocukların çalışmasıdır. Heyet üyelerine bunun sebeplerini; savaş esnasında genç nüfusun katledilmesi, katliamdan kurtulanların ise ya orduda veya amele taburlarında hizmete alınmasıdır.

---

23 Meselâ, 15.6.1923 tarihli bir yazıda "Erzincan üserâ garnizonunda üserâ ve mülteci kalmadığından lağvına" karar verildiği bildirilmiş, yine Millî savunma Bakanlığının 1.8.1923 tarihli bir emrinde "Üserâ-yı askeriyenin sevkleri nihayet bulduğundan garnizon ve üserâ taburlarının mülga" olduğu duyurulmuştur. Bkz. Özdemir, **Millî Mücadelede Üserâ Taburları**, s.142.

Levent Şahverdi Arşivi

Heyetin üzerinde durarak ifade ettiği bir diğer husus da, savaş sonrası Anadolu'nun yeniden toparlanmaya çalıştığı, ziraatın yeniden düzenli olarak yapılmaya başlandığı, demiryolu ve haberleşme hatlarının hızla tamir edildiği, her yerde asayiş ve huzurun sağlanmış olduğudur.

Raporda Yunan savaş esirlerinin tutulduğu garnizonların, birkaç istisna dışında, genellikle demiryolu hattına yakın olan mevkîlerde kurulduğu belirtilmektedir. Bu esir garnizonlarında buluna esirlerin, cephe gerisinde hizmet eden "amele taburları" ile aynı yönetim şekline ve muameleye tabi tutulduğu, ve genellikle yol inşaatı, köprü, tünel ve demiryolu hatlarının tamiri gibi işlerde çalıştırıldığı ifade edilmektedir. Heyetin bu konuyla ilgili önemli bir tespiti raporda yer almaktadır. Geri hizmette çalıştırılan Türk askerlerine hiçbir maaş verilmediğini, dolayısıyla esirlere de herhangi bir ödemenin yapılmadığı tespitidir. Türk askerleri ile onlarla birlikte çalışan üserâ taburlarındaki esirlerin, iaşelerinin de aynı olduğu raporda belirtilmektedir[24]. Heyet üyeleri, esir Yunan askerlerinin maaş almamakla birlikte, elbise ve ayakkabılarının mükemmel olduğunu ve esirlere göze hoş görünen "gül" renginde bir üniforma giydirildiğini raporlarında zikretmişlerdir.

Burnier-Burckhardt heyeti, teftiş ettikleri esir garnizonlarında, esirlerin mesken, ikametgah, yiyecek ve giyecekleri konusunda hiçbir şikayette bulunmadıklarını söylemektedirler. Raporda bazı garnizonların dikenli tellerle bile çevrilmediğini, esirlerin çalışma saatleri dışında serbestçe hareket ettikleri, hatta Ankara ve Konya gibi şehirlerde esirlerin arzu ettikleri gibi dolaştıkları da belirtilmektedir.

Heyetin hazırlamış olduğu raporda yer alan dikkat çekici bir konu da, esirlerden ve esir garnizonlarından sorumlu subay ve diğer personel-

---

24 Oysa Yunanistan'da bulunan Türk esirlerinin hali içler acısı bir durumdadır. Yeni Gün gazetesinde, Yunanistan'dan gönderilen bir Türk esirinin mektubu yayınlanmıştır. Buna göre "Türk esirlere 24 saatte bir, yüz dirhem ekmek ve 15 adet zeytin verildiği; esirler arasında işgal bölgelerinden getirilen âmâ, topal, çoluk çocuk ve ihtiyarlar bulunduğu, esirler en zor işte çalıştırıldığı ve bu sırada çok kimsenin öldüğü" belirtilmektedir. Bkz. Nurettin Gülmez, **Kurtuluş Savaşı'nda Yeni Gün**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, s. 198-199.

Levent Şahverdi Arşivi

le yunan esirleri arasındaki ilişkidir. Heyet üyeleri bu ilişkinin çok iyi bir düzeyde olduğunu, bunu bizzat esirlerin kendilerinden duyduklarını ve bu subay ve personelden minnet ve şükranla bahsettiklerini görüyoruz. Heyet üyeleri Yunan esirlerinin, kendilerinden sorumlu Türk subaylarıyla olan bu ilişkisine inanmamışlar ve bizzat kendi gözleriyle esirlere karşı takınılan muamele ve faaliyetleri gözlemek istemişlerdir. Bu gözlemleri esnasında bir şey daha onları oldukça hayrette bırakmıştır. Bu, esir garnizonlarının bulunduğu şehir ve kasabadaki halkın, Yunan esirlerine olan tutumlarıdır. İşgal yıllarında yaptıkları onca mezalim ve katliamlara rağmen Türk halkının bu esirlere, kin ve nefret duymadıklarını, bilakis misafirperver bir davranış sergilediklerini görmüşlerdir. Nitekim raporda; Afyon Karahisar'ın bir seneden fazla Yunan işgalinde kalmasına rağmen, kurtuluşundan hemen sonraki günlerde bu şehir halkının, Yunanlı esir askerlere beş yüz kat çamaşır verdiği, Konya'da ise halkın esirlere 350 adet yorgan dağıttığını ve günlük 20 kuruş ile 40 arasında yevmiye verdikleri" belirtilmiştir.

Heyet, Yunanlı savaş esirlerinin daha ziyade yol inşaatlarında çalıştırıldığını ve günde sekiz saate kadar esirlerin çalıştırıldığını raporlarında yazmıştır.

Heyet, Yunan esir kamplarında her şeyin düzenli olmakla beraber, yolunda gitmeyen ve aksayan tek konunun haberleşme olduğunu söylemektedir. Esirlerin ailelerinden ve akrabalarından mektup alamadıklarını, bilhassa paket ve havale gönderilmesinde büyük sıkıntıların olduğunu belirtmektedir. Bunun nedeni olarak ta, nakliyattaki sıkıntılar ile esirlerin sık sık yer değiştirmelerinden kaynaklandığı belirtilmiştir.

Heyet üyeleri gittikleri bütün esir garnizonlarında Yunanlı esirlerin iyi göründüklerini ve sağlıklarının yerinde olduğunu bir tespit olarak raporlarında dile getirmişlerdir. Garnizonlardaki sağlık teşkilâtlarının mükemmel ve düzenli olduğunu, her müfrezenin, Yunanlı sağlık memurlarınca yönetilen bir revirinin ve hastahanelerinin olduğu, hastahanelerde, Türk ve Yunan askerleri arasında bir fark bulunmadığı belirtilmektedir." Hatta, aynı koğuşta bazen Türk askeri yere serili bir şiltede yattığı halde

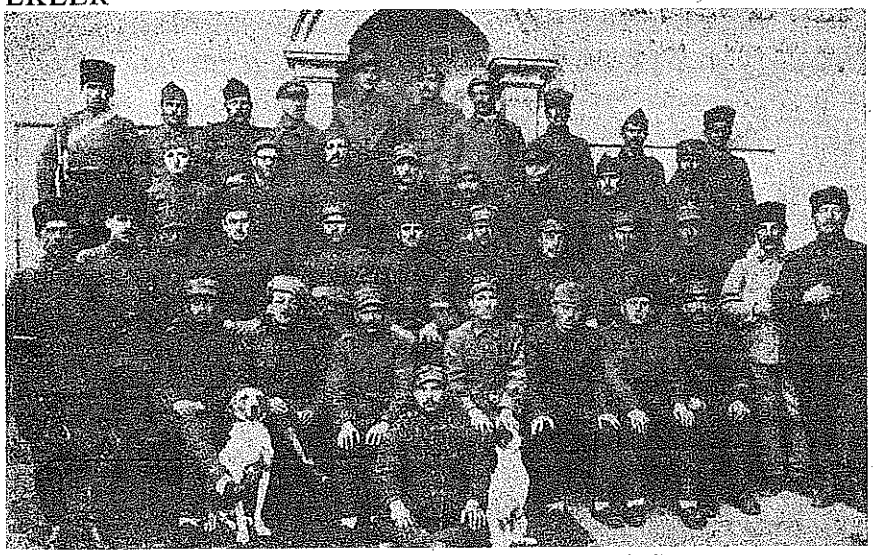
Levent Şahverdi Arşivi

Yunan askerinin karyolada yattığına şahit olduk" diyen heyet üyeleri, yaptıkları onca kötülüğe rağmen Türk insanının Yunanlı esirlere karşı çok iyi davranmalarını "Türklerin bunu bir insanlık görevi olarak gördüklerine" bağlamaktadırlar.

Heyet raporlarında, bu teftiş ziyareti esnasında kendilerine her türlü kolaylığı gösteren Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile Türk Kızılay Cemiyetine teşekkür borçlu olduklarını belirtmektedirler.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

Resim 1: Kayseri-Talas'da bulunan Yunan Esirlerinden Bir Grup

Resim 2: Uluslararası Kızılhaç Delegelerini ve Kızılay Temsilcisi ve Garnizon Subaylarını Gösteren Grup Resmi: Sağdan sola: Kayseri-Talas Garnizon Kumandanı Yarbay Hüseyin Bey, Kızılar Esirler Şubesi Müdürü Saffet Sav Bey, Mıntıka Kumandanı Albay İrfan Bey, Uluslararası Kızılhaç İstanbul Temsilcisi Burnier, Uluslararası Kızılhaç Temsilcilerinden Burckhardt, Heyet Rehberi İsmet Bey, Garnizon Subaylarından Teğmen Celal Bey

Levent Şahverdi Arşivi

Resim 3: Kayseri Talas'da Bulunan Yunan Esir Subaylarının, Talas'da Şark-i Karip Muavenet Heyeti Müdürü Dr. Deway'in Evinde Bulunduklarını Gösterir Grup resmi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İSTANBUL HÜKÜMETİ'NİN PROPAGANDA FAALİYETLERİ VE YENİ GAZETE

Yrd.Doç. Dr. Abdullah İLGAZİ*

ÖZET

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve uygulanmaya başlaması üzerine, yer yer işgaller başlamıştır. Padişah ve İstanbul Hükümeti'nin bu işgaller karşısındaki olumsuz tutumu, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere vatansever insanların büyük tepkisini çekmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'dan başlayarak Anadolu halkını bu kötü durumdan haberdar etmek üzere çalışmalara başlaması üzerine, İstanbul Hükümeti izlediği yanlış ve korkak politikasını anlatmakta zorlanmıştır. Düşüncelerini anlatmak ve insanları etkilemek için Yeni Gazete'yi seçmiş ve bu amaç için kullanmıştır. Bu gazetenin başarılı olması ve yaygın bir şekilde halka ulaştırılması için devletin bütün olanaklarını kullanmaktan da geri kalmamıştır.

Anahtar Kelimeler

Mondros Mütarekesi, Padişah, Mustafa Kemal, Yeni Gazete, İstanbul Hükümeti, Anadolu, Basın.

* Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

After Mudros Armistice was signed and put into effect, the occupations started to occur in various parts of the country. The negative attitute of the Sultan and Istanbul Government, attracted enourmous reactions of all patriots especially that of Mustafa Kemal Pasha. When Mustafa Kemal Pasha started his activities to inform the people in Anatolia of this unfavourable condition, the Government had difficulty in explaining their wrong and coward policies. They chose the 'Yeni Gazete' -a newspaper- to make their ideas public and have an effect on people and made use of this newspaper to reach this end. They did not refrain from using all the facilities of state to make this newspaper be read and their ideas be known by the public

Key Words

Armistice, Sultan, Mustafa Kemal Paşa, Yeni Gazete, Anadolu.

Levent Şahverdi Arşivi

İSTANBUL HÜKÜMETİ'NİN PROPAGANDA FAALİYETLERİ VE YENİ GAZETE

Giriş

Günümüzde, yönetim gücünü elinde tutan kuvvetlerin hemen yanı başında sayılan ve göz ardı edilemeyecek kadar büyük bir yere sahip olan basın; radyo ve televizyon gibi çağdaş kitle iletişim araçlarının bulunmadığı günlerde, halkı bilinçlendirmek konusunda kullanılan en etkili araç olmuştur. Kurtuluş Savaşı sırasında da, gerek ulusal birliğin ve bilincin oluşmasında[1] gerekse verilen bu büyük savaşın aleyhinde özellikle İstanbul'daki Padişah ve hükümet çevrelerince desteklenerek oluşan tepkileri ortadan kaldırmak için önemli bir rol oynamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı'nın her aşamasında propaganda çalışmalarına önem vermiş, halkı bilinçlendirmede basının üstlendiği rolün önemine inanmış ve bundan yararlanma yoluna gitmiştir[2]. Temsil Heyeti'nin görüş ve düşüncelerini duyurmak amacıyla çıkarılan İrâde-i Milliye[3] gazetesinin hem kuruluşunda hem de ilk yazılarının yazılmasında bizzat görev almıştır. Ulusal örgütlenme çalışmalarının merkezinin Sivas'tan Ankara'ya taşınmasından sonra da basına karşı ilgisi artarak devam etmiştir. Temsil Heyeti, Ankara'ya geldikten kısa bir süre sonra Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti[4] tarafından çıkarılan ve bu cemiyetin yarı resmi yayın organı olarak çalışmalarını devam ettiren Hâ-

---

1 İzzet Öztoprak, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını**, Ankara 1981, s.40-41.

2 'Atatürk ve Basın' konusunda daha geniş bilgi için bkz: Yücel Özkaya, **Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1989.

3 Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından, 14 Eylül 1919'da Sivas'ta kurulmuş ve yazı işleri müdürlüğünü Mazhar Müfit Kansu üstlenmiştir. İlk yazıları Mustafa Kemal Paşa tarafından dikte ettirilen bu gazete, başlangıçta haftalık, bir süre haftada iki sayı ve daha sonraları da günlük olarak çıkmaya başlamıştır. Batı cephesinde askeri başarının kesinleştiği 1922 yılının sonlarına kadar yayın hayatını sürdürmüş ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı açık ve net bir şekilde destekleme konusunda büyük bir görev üstlenmiştir. (Bkz. İzzet Öztoprak, **a.g.e.**, s.11)

4 Amasya genelgesiyle toplanması kararlaştırılmış olan Sivas Kongresi'nin hazırlıkları çalışmaları Erzurum Kongresi sırasında devam etmiş ve 4 Eylülde Sivas'ta toplanmıştır. Ulusal direniş örgütlerini tek çatı altında birleştirmeyi amaçlayan bu kongrede Manda meselesi tartışılmış, Heyet-i Temsiliye üyelerinin sayısı artırılmıştır. En önemli kararlarından birisi olarak bütün Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin tek çatı altında birleştirilmeleri sağlanmıştır. 11 Eylül 1919 tarihinde alınan kararla *"Anadolu ve Rumeli'de müteşekkil bilumum Müdâfaa-i Hukuku Milliye vesâir mili ve vatanî millî cemiyetlerle Reddi İlhak heyetlerinin Sivas'ta 4 Eylül 335 ta-*

Levent Şahverdi Arşivi

kimiyet-i Milliye[5] gazetesi ve Anadolu Ajansı'nın[6] kuruluşuna öncülük etmiştir.

Uzun süren ve ağır kayıplarla sonuçlanan Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti yöneticileri kendi iktidarlarını devam ettirmek amacıyla Mondros Mütarekesi'nin kabul edilemez koşullarını imza etmekte hiçbir sakınca görmemişlerdir[7]. İstanbul Hükümeti, bir taraftan Mustafa Kemal Paşa'nın[8] öncülüğünde yürütülen ulusal çalışmaları en-

---

*rihinde akdettikleri umumi kongre kararıyla - **Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti** - namı müştereki altında olmak ve hukuku milliye ve menafii Osmaniye'yi müdafaa etmek üzere birleşmiştir."* (Bkz. Faik Reşit Unat, *"Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin Kuruluşuna Dair Vesikalar"*, **Tarih Vesikaları Dergisi**, sayı:1(Haziran 1941), s.6; Durmuş Yalçın ve Diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s.176-177; Ayrıca bkz. Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Ankara 1969, s.82-84)

5 Mustafa Kemal Paşa tarafından 10 Ocak 1920'de Ankara'da kurularak Recep Zühtü'nün sorumluluğunda yayın hayatına başlayan bu gazete, Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına haftada iki gün olarak basılmış daha sonra üç güne çıkarılmış ve 16 Şubat 1921'den başlamak üzere Cumartesi dışında günlük olarak çıkarılmıştır.

6 Ulusal bağımsızlık savaşını desteklemek amacıyla, Anadolu halkına ulusal savaş hakkında doğru ve düzenli bilgiler vermek, haklılığımızı bütün dünyaya duyurmak için Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleriyle; Halide Edip Hanım ve Yunus Nadi'nin çalışmalarıyla 8 Nisan 1920'de Ankara'da kuruldu. Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kadınlar Cemiyeti'ne gönderdiği 8.IV.1920 tarihli telgrafta, Anadolu Ajansının kurulduğunu açıklıyor ve kuruluş amacını; *"... bütün Rumeli ve Anadolu'nun giriştiği millî ve mukaddes mücahede esnasında efradı ümmetin dahili ve harici en sahih havadis ile tenviri ihtiyacı mübremi nazarı dikkat ve ehemmiyete alınmış ve binetice burada en salahiyettar zevattan mürekkep bir heyeti mahsusa idaresinde ve (Anadolu Ajansı) unvanı altında bir müessese vücuda gelmiştir.."* sözleriyle özetliyordu. (Ayrıca daha geniş bilgi için bkz.Yücel Özkaya, *"Anadolu Ajansının Kurulması ve 1920 Nisan Tarihli Belgeler"*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara 1984, cilt:I, sayı:2, s.587-607; Telgrafın tam metni için bkz. **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, IV**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1991, s.300)

7 Mustafa Kemal Paşa, *"...Padişah ve Halife olan Vahdettin, soysuzlaşmış, kendini ve yalnız tahtını koruyabileceğini umduğu alçakça önlemler araştırmakta. Damat Ferit Paşa'nın başkanlığındaki hükümet, güçsüz, onursuz, korkak, yalnız padişahın isteklerine uymuş, onunla birlikte kendilerini koruyabilecek herhangi bir duruma boyun eğmiş."* sözleriyle imzalanan mütareke karşısında, Padişah ve Hükümeti'nin almış olduğu tavrı çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. (Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk-Söylev**, Cilt:I, Ankara 1989, s.3)

8 Afetinan, Mustafa Kemal Atatürk'ün basına duyduğu yakın ilgiyi şu sözlerle açıklamaktadır: *"O, hayatta atıldığı zaman Mustafa Kemal adı ile istibdat devrinin askeri mektebinde gazete çıkarmaya heves eden ve buna daha o zamanlarda büyük ehemmiyet veren bir tale-*

Levent Şahverdi Arşivi

gellemek, diğer taraftan ülkeye zarar veren tutum ve davranışlarını Türk halkına kabul ettirmek için basından yararlanmıştır. Bu çalışmamızda, İstanbul Hükümeti'nin bu amaç için kullanmak istediği bir gazeteyle olan ilişkileri üzerinde duracak ve aynı zamanda konuyla ilgili çok önemli bazı belgelere yer vereceğiz

1. Yeni Gazete

20 Ağustos 1324 (1908)-17 Ağustos 1335(1919) tarihleri arasında günlük olarak çıkarılan ve yaklaşık on bir yıl yayın hayatını sürdüren Yeni Gazete'nin 1 Recep 1337/20 Nisan 1919 tarihli nüshasında yer alan diğer bilgiler şunlardır:

Sahibi ve Sermuharriri: Abdullah Zühtü

Basım Yeri: İstanbul, İlhâmi ve Fevzi Matbaası,

Telefon Numarası: İstanbul,1997

Telgraf adresi: İstanbul, Yeni Gazete

Abone Şerâidi: İstanbul vilâyetleri için: Seneliği 650, altı aylık 360, üç aylık 190 kuruştur.

Memâlik-i Ecnebiye için seneliği 840, altı aylığı 460, üç aylığı 420 kuruştur.[9]

2. İstanbul Hükümeti ile İlişkisi

İstanbul Hükümeti, Anadolu'daki Kurtuluş çalışmalarını engellemek için eldeki bütün devlet imkanlarını kullanmakla kalmamış; aynı zaman-

---

be olduğunu söylerdi. O, devrin icabı olarak hür fikirlerini, gizli de olsa, teksir ederek yazılan gazetelerde arkadaşlarına okutmaktan büyük fayda ümit etmişti. O, hayatta atıldığı zamanda, İstanbul'da gazete çıkarmağa teşebbüs ettiğini anlatırdı Minber) Asker kumandan ve Cumhurbaşkanı iken ise, gazeteci arkadaşlarına verdiği değerin çok fazla olduğu yakınında bulunanlar bilirler" (Bkz. Afetinan, **Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler**, Dördüncü Baskı, Ankara: T.İ.Bankası Yay., 1984, s.289.)

9 **Yeni Gazete**, 15 Ağustos 1919, no: 1818-254(Bkz.Ek:1a,b)

Levent Şahverdi Arşivi

da basından da yararlanma yoluna gitmiştir[10]. Bir taraftan Anadolu'daki çalışmaları destekleyen gazeteler[11] üzerinde büyük bir baskı kurmuş[12] diğer taraftan da bazı çıkarlar karşılığında İstanbul'da çıkan gazeteleri kendi yanına çekmiştir. Bu çalışmalarda başarılı olduğu da söylenebilir.

İstanbul Hükümeti'nin daha da ileri giderek Yeni Gazete'yi, halka ulaşmak ve benimsemiş olduğu düşünceler doğrultusunda propaganda yapmak üzere kullandığını görüyoruz. Dâhiliye Vekâleti'nin valiliklere göndermiş olduğu telgraflarda hükümet yanlısı olarak yayın yaptığı anlaşılan Yeni Gazete'nin resmen bu amaç için kullanıldığı anlaşılmaktadır[13]. Adana, Maraş, Edirne, Ayıntâb ve diğer vilayetlere gönderilen bu telgraflarda[14] yer alan 'Hükümet, mürevvic-i efkâr olmak üzere Yeni Gazete'yi intihâb etti...' sözleri[15], konuyu açık bir şekilde ortaya koymaktadır

Dâhiliye Nezâreti, Yeni Gazete'nin verilen görevde başarılı olması için diğer nezaretlerce desteklenmesi gerektiği üzerinde durmuş ve bu konuda da çalışmalarda bulunmuştur[16]. Dâhiliye Nezâretinden Dâhiliye Nâzırı imzasıyla Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretine gönderilen 16 Nisan 1335 ta-

---

10 İstanbul'da ve özellikle işgal bölgelerinde çıkarılan gazetelerin İstanbul Hükümeti ve yabancı kuvvetlerin baskıları altında yayınlarını sürdürdüklerini kabul etmek gerekir.

11 Kurtuluş Savaşı'ndan yana olan ve Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'aki çalışmalarını destekleyen gazete ve dergiler şunlardır: İstanbul: Tasvir-i Efkâr, Vakit, İkdam, İleri, Yeni Gün, Akşam gazeteleri ile Sebilürreşat dergisi; Anadolu: Alemdar, Babalık (Konya), Albayrak (Erzurum), Öğüt (Afyon-Konya), Açıksöz, İrade-i Milliye, Hâkimiyet-i Milliye, İzmir'e Doğru, İstikbal (Trabzon) ve Yeni Adana (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. İzzet Öztoprak, **a.g.e.**, s.4-13.

12 Yücel Özkaya, **Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1989, s.10

13 Başbakanlık Osmanlı Arşivi **(BOA)**, *Dahiliye Nezâreti Kalem-i Mahsus* **(DH.KMS)**, nr. 52-5/71(1.1)

14 Valiliklere gönderilen bu telgraf metni şu şekildedir: *"Hükümet mürevvic-i efkâr olmak üzere Yeni Gazete'yi intihâb etti. Bu mahrem tutulmak üzre îcâb eden zevâd nazarında teşebüsât icrâsıyla oradan bu gazeteye elli abone tedârik-î esbâbını te'min buyurmanızı ricâ ederim"*.

15 Mürevvic-i Efkâr: Benimsenen düşünceler

16 **BOA, DH.KMS**, nr. 52-5/71(3)

Levent Şahverdi Arşivi

rihli ve 5366 numaralı yazıda, Hükümet yanlısı Yeni Gazete'nin kendisine verilen görevde başarılı olabilmesi için maddi yönde desteklenmesi gerektiği ve bu amaçla nezarete ait bütün resmi ilanların bu gazetede yayımlanmasının sağlanması istenmektedir. Yine aynı yazıda, diğer resmi kurumlarında ilanlarının bu gazeteye vermeleri için gerekli yerlere emir verilmesi istenmektedir. Önemli gördüğümüz bu belgenin yeni harflere çevrilmiş metni aşağıdaki şekildedir:

Adliye Nezâreti Celîlesine

Devletlü Efendim Hazretleri

Hükümetin mürevvec-i efkâr u âmâli olmak üzre Yeni Gazete intihâb edilmiş ve deruhte ettiği vazife makrûn-ı muvaffakiyet olması için dermiyân eylediği teklifâtda taraf-ı âcizânemden kabul olunmuşdur. Teklîfât-ı mezkûre meyânında icrâ dâ'iresi i'lânâtının bu gazete ile neşrî için îcâb edenlere emr-i i'tâ buyrulması mutemennâdır. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. 12 Mayıs 335

Dâhiliye Nâzırı[17]

Yeni Gazete'nin Hükümet tarafından yönlendirildiğini ortaya koyan diğer bir çalışma ise abone çalışmalarında devlet görevlilerinin kullanılmış olmasıdır. Dâhiliye Nezâreti, söz konusu gazeteye maddi destek sağlamakla kalmamış, devletin valileri aracılığıyla abone çalışmalarına yardımcı olmuş ve bu çalışmalarla ilgili yazışmalarda aktif rol oynamıştır. Ayrıca Yeni Gazete ile ilgili yazışmaların Dâhiliye Nezâreti, Evrâk Müdüriyetinde kayıt altına alınması da[18] hükümetin ve özellikle Dâhiliye Nezâretinin bu konuyla yakın ilgisini göstermektedir[19].

---

17 **BOA, DH.KMS**, nr.52-5/71(2)

18 **BOA, DH.KMS**, nr.52-5/71(4,5,9)

19 Çok sayıda örneği bulunan bu kayıtlardan bir tanesi şu şekildedir. "Evrak Müdüriyeti. 20 Mayıs 335 tarihli tahrirât 22 Mayıs 67 numroyla kalem-i mahsûs müdîriyetine tevrîh edildiği kayden ma'ruzdur".

Levent Şahverdi Arşivi

3. Abone Çalışmaları

İstanbul Hükümeti'nin Birinci Dünya Savaşı sonunda yaşadığı siyasi bunalım ve Türklerin geleceğiyle ilgili çok önemleri kararları içeren Mondros Mütarekesi'ni imzalaması sonucu, Anadolu'da büyük bir itibar kaybına uğradığı düşünülecek olursa böyle bir gazetenin seçilmiş olmasının önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Yeni Gazete'yle doğrudan ilişkili olduğu anlaşılmakta olan İstanbul Hükümeti'nin bu gazetenin abone sayısını artırmak için devletin bütün olanaklarını sonuna kadar kullandığını, devlet memurları ve özellikle valiler üzerinde baskı kurduğunu, onları abone olmaya zorladığını eldeki belgeler açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Verilen emirler doğrultusunda her vali en az 50 abone bulmak zorunda bırakılmıştır[20]. Anadolu'da yapılan abonelerden toplanan abone bedellerinin Tasvir-i Efkâr[21] gazetesi aracılığıyla İstanbul'a gönderildiği anlaşılmaktadır[22].

Hükümetin Yeni Gazete'nin abone çalışmalarında ne kadar etkin bir rol oynadığını ortaya koymak için, abone çalışmalarının yapıldığı vilâyetlerden Dâhiliye Nâzırlığına gönderilen ve bu çalışmaların çok ayrıntılı bir şekilde ele alındığını gösteren bir yazışma örneği aşağıdaki şekildedir:

---

20 Bkz. Ek:2

21 Yeni Gazete ile böyle bir ilişki içerisinde olduğu söz konusu yazışmada anlaşılan Tasvir-i Efkâr gazetesi; ilk olarak 1862'de Şinasi, 31 Mayıs 1909 tarihinde Ebüzziya Tefvik, 19 Ocak 1913 yılından itibaren oğulları Velit ve Talha tarafından yayın hayatını sürdürmüştür. Bir ara Tevhid-i Efkâr adını alan bu gazete, Mütâreke döneminin ağır şartları ve baskıları karşısında Ulusal Mücadele yanlısı bir çizgide yer almış ve önemli görevler üstlenmiştir. (Daha geniş bilgi için bkz. Yücel Özkaya, **Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, Ankara, 1989, 20-21; İzzet Öztoprak; **a.g.e.**, Ankara 1981, s.4-5)

22 Sivas valisi imzası ile Dâhiliye Nezâreti Celîlesine gönderilen 12 Ocak 1920 tarihli yazıda, vilâyete gelen söz konusu telgraf emirleri doğrultusunda çalışmalara başlandığı, abone olan bazı memurların abone bedellerinin Tasvîr-i Efkâr gazetesi aracılığıyla gönderdiği açık bir şekilde yazılmaktadır. (**BOA, DH.KMS**, nr.52-5/71.25; Ayrıca bkz Ek:3)

Levent Şahverdi Arşivi

Dâhiliye Nezâreti Celîlesine

2811
227

Devletlü Efendim Hazretleri

Der-sa'âdetde münteşir (Yeni Gazete)'den merkez-i livâca bir senelik abone kaydedilmiş, 30 zâtın esâmîsini mübeyyin pusula leffen takdîm ve irsâl kılınmakla nâmlarına gazete irsâlâtına mübâşeret olunmuş ve senelik abone bedelinin bildirilmesi husûsunun matba'asını emr ü irâdesi ve 20 abone de başkaca mülhikât-ı livâdan yazılacağı esâmîsi bi'l-âhere arz u iş'âr edileceği arz olunur. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. 2 Mayıs 335

Kayseri Mutasarrıfı
Mühür[23]

Yine bir başka yazışma örneğinde de açıkça görüleceği üzere, yeni Gazete'ye abone kaydedilen kişilerin isimleri, meslekleri ve hatta bürokrasideki makamları hiyerarşik bir sırada yazılarak merkeze ulaştırılmıştır. Bu konuyla ilgili bir yazışma örneğini, aşağıda vermek istiyoruz.

Dâhiliye Nezâreti Celilesine

2961
247

Devletlü Efendim Hazretleri

Der-sa'âdetde münteşir Yeni Gazeteye merkez-i livâdan bir senelik abone kaydedildiği 2 Mayıs 35 tarihli ve 2811 numrolu tahrîrât-ı âcizîde arz edilmiş idi. Bunda merkeze merbût Erkilet nâhiyesinden iki zât abone edilerek isimlerini mübeyyin silsile leffen takdîm kılınmış ve şu halde abonelerin mikdârı otuzaltı zâta bâliğ olmağla altı zâta daha gazete irsâli husûsunu arz buyrulmak bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

8 Şa'bân-ı Şerîf 337
8 Mayıs 335

23 **BOA, DH.KMS**, nr.52-5/71(7)

Levent Şahverdi Arşivi

Kayseri Mutasarrıfı
Mühür [24]

Der-sa'âdetde münteşir Yeni Gazete'ye (Kayseri'den) abone kayd olunacak zevât esâmîsini mübeyyin cedveldir:

Kayseri Ma'ârif Müdîri Tevfik Bey
Kayseri Belediye Reîsi Rıfat
Kayseri Posta Merkezi Me'mûrı Tevfik Bey
Kayseri Muhâsebe Başkâtibi Cemal Bey
Kayseri Muhâsebe-i Husûsî Müdîri Ali Nuri Bey
Kayseri Defter-i Hakanî Me'mûrı Abdulaziz Bey
Kayseri Jandarma Kumandanı Binbaşı Hayri Bey
Kayseri Meclis-i idâre Başkâtibi Süleyman Efendi
Kayseri Polis Komiseri Ahmed Âsım Efendi

Tüccâr-ı mu'teberândan İmâm-zâde Ali Efendi
Tüccâr-ı mu'teberândan İmâm-zâde Reşîd Efendi
Tüccâr-ı mu'teberândan İmâm-zâde Mehmed Bey
Tüccâr-ı mu'teberândan Taşçı-zâde Hüseyin Bey
Tüccâr-ı mu'teberândan Petekçi-zâde Hüseyin Efendi
Tüccâr-ı mu'teberândan Hacılarlı-zâde Mustafa Fahri Efendi

Kayseri Sühûlet Şirketi Müdîri Hacı Kâmil Efendi
Tüccâr-ı mu'teberândan Kâtib-zâde Nuh Hacı Efendi
Tüccâr-ı mu'teberândan Gönci-zâde Mustafa Efendi
Tüccâr-ı mu'teberândan Alaybegi-zâde Mehmed Efendi
Tüccâr-ı mu'teberândan Atçı-zâde Ahmed Efendi
Tüccâr-ı mu'teberândan Hafızağa-zâde Cevad Efendi
Tüccâr-ı mu'teberândan Karabey-zâde Mustafa Efendi
Tüccâr-ı mu'teberândan Bıçakçı-zâde Mehmed Efendi

---

24 **BOA, DH.KMS,** nr. 52-5/71(10)

Levent Şahverdi Arşivi

Meclis-i idâre livâsından Akçakayalı-zâde Rıfat
Kayseri ticâret odası reîsi eşrâfdan Nafiz Efendi
Tüccâr-ı mu'teberândan Dıraz-zâde Reşid Efendi
Tüccâr-ı mu'teberândan İbrahim Safâ Efendi
Eşrâfdan Belediye A'zâsı Osman Efendi
Kayseri Anonim Şirketi Müdîri Kâmil Efendi[25]

Abone çalışmalarıyla ilgili yazışmalara göre Yeni Gazete, yıllık, altı aylık ve üç aylık olmak üzere abone yapılmış ve her yerleşim biriminde abone yapılan kişilerin isimleri ve abone koşulları valilikler eliyle Dâhiliye Nâzırlığına ve oradan da gazete merkezine ulaştırılmıştır. Yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla kısa sürede[26] Kayseri'den[27] 44, Erzurum'dan[28] 301, Diyarbakır'dan[29] 11 ve Van'dan[30] 10 olmak üzere yaklaşık 400 abone kaydı yapılmıştır.

Yeni Gazete'ye abone olanların genelde üst düzeyden başlamak üzere devlet memurları ve yörenin ileri gelenleri arasında seçildiği anlaşılmaktadır. Valiler, belediye başkanları, maarif müdürleri, muhasebe başkatip ve memurları, kumandanlar, meclis üyeleri ve öğretmenler, ticaret odalarının başkanları, önemli şirket yöneticileri bunlar arasında sayılabilir[31]. Sayıları az olmakla birlikte halktan bazı kişilerin abone oldukları, ancak meslek ve toplum içindeki konumlarına bakıldığında bunların da

---

25 **BOA, DH.KMS**, nr. 52-5/71(11)

26 Yazışmalardan anlaşıldığına göre, İstanbul Hükümeti'nin Yeni Gazete ile ilgili bu çalışmaları, Nisan ayının sonlarında (20 Nisan 1919) Dahiliye Nezareti'nin valiliklere gönderdiği emirlerle başlamış ve yaklaşık dört ay (17 Ağustos 1919) sonra bu gazetenin yayın hayatından çekilmesiyle sona ermiştir. Ancak valilerden gelen yazılara bakılacak olursa, bazı bölgelerde ve özellikle daha küçük yerleşim birimlerinde bu yöndeki çalışmaların gazetenin kapandığı tarihten sonra da devam ettiği söylenebilir.

27 **BOA, DH.KMS**, nr. 52-5/71(10,18,23)

28 **BOA, DH.KMS**, nr. 52-5/71(16)

29 **BOA, DH.KMS**, nr. 52-5/71(20)

30 **BOA, DH.KMS**, nr. 52-5/71(11)

31 Konuyla ilgili yazışmalar incelendiğinde, devlet memurları, tüccarlar, önemli şirket sahipleri ve varlıklılar dışında, örneğin sade vatandaşlar arasında hiçbir abone ismine rastlayamadık. Bu durum, ekonomik ve sosyal nedenlerin yanında, yöneticilerin kaybettikleri saygınlıklarını tekrar elde etme ve etkinlik kurma çabasının bir sonucu olarak açıklanabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

daha çok halk üzerinde etkili olabilecek, varlıklı ve aynı zamanda saygın insanlar olduğu görülmektedir[32].

Belgelerden elde ettiğimiz bilgilere göre, Yeni Gazete'ye abone sağlamak için seçilen bölgeler arasında, İstanbul'un batısında[33] Edirne, Orta Anadolu'da Kayseri, Güney ve Doğu Anadolu'da bir çok il bulunmaktadır[34]. Bunlar arasında abone çalışmalarının en yoğun olarak yürütüldüğü yerler Adana, Ayıntâb, Bitlis, Diyarbakır, Edirne, Erzurum, Kayseri, Maraş, Sivas, ve Van'dır. Abone çalışmaları bu illere bağlı yerleşim birimlerinde de aynı hızla sürdürülmüştür[35]. Ancak, kongre çalışmalarının sürdürüldüğü Erzurum'da temin edilen abone sayısı yüksek olmasına rağmen, Sivas valisi imzası ile Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen 12 Ocak 1920 tarihli bir yazıda; yazışmaya konu olan gazete ile ilgili gerekli emirlerin verildiği ve özellikle kazalardan bir kısım abonenin kaydedildiği fakat gazetenin bir iki haftadan sonra ulaşmadığı şikayet edilmektedir. Sivas'ta yapılan abone çalışmalarında başarılı bir sonuca ulaşılmadığı, kazalarda çok az sayıda abone kaydedildiği anlaşılmaktadır.

Propaganda amacıyla kongre merkezlerine yönelik yapılan bu faaliyetlerin Mustafa Kemal Paşa tarafından yürütülen ulusal çalışmaları engellemeye yönelik olduğu açıktır. Erzurum'da elde edilen başarıya Sivas'ta ulaşılamaması ise, Mustafa Kemal Paşa'nın henüz Amasya'da iken almış olduğu tedbirlerin etkili olmasıyla açıklanabilir[36].

---

32 **BOA, DH.KMS**, nr. 52-5/71(14)

33 Trakya'da bu yöndeki çalışmalara üst düzey yöneticilerin ilgisiz kaldığı anlaşılmaktadır. Örneğin, çatalca mutasarrıfı Mehmet Recep'in İstanbul'a gönderdiği bir yazıda, Yeni Gazete abone teminiyle ilgili şifreli bir telgrafa kayıtlar arasında rastlandığı ve bir işlem yapılmadığı, bundan sonra da yapılamayacağı konusunda açık bilgiler bulunmaktadır.

34 İstanbul Hükümeti'nin konuyla ilgili ilk yazışmalarına bakıldığında; Yeni Gazete'ye abone temin etme çalışmalarının bütün illere yönelik olduğu görülmektedir. Ancak merkeze gönderilen çalışma raporlarında bazı illerden hiçbir olumlu çalışma yapılamadığı anlaşılmaktadır.

35 Konuyla ilgili olarak Kayseri, Erzurum, Bitlis, Van valiliklerinden Dahiliye Nazırlığı'na gelen durum raporları için bkz. Ek: 4,5

36 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk-Söylev**, Türk Tarih Kurumu Yay., Cilt:I, Ankara 1989, s.55

Levent Şahverdi Arşivi

Yazışmalardan ortaya çıkardığımız bir başka önemli nokta ise, 1919 yılının Mayıs sonu ve Haziran başlarından itibaren İstanbul Hükümeti'nin bu çalışmalara ara vermiş olmasıdır. Dâhiliye Nâzırlığından valiliklere gönderilen telgraflarda[37] bu konuyla ilgili tutum değişikliği görülmektedir[38]. Bütün valiliklerin abone çalışmalarına ara vermesi, yapılan abonelerle yetinilmesi gerektiği bildirilen bu yazılarda; ayrıca para işleriyle hiçbir surette ilgilenilmemeşi şeklinde kesin emirler bulunmaktadır. Kayseri valiliğine gönderilen telgrafta ise toplanan abone bedellerinin ya sahiplerine iade edilmesi ya da bir an önce gazeteye ulaştırılması istenmektedir[39].

4. Sonuç

Mondros Mütarekesi'nin imzalamasıyla ortaya çıkan ve Türklerin elinde kalan son toprak parçasını da yabancılara bırakmak anlamına gelen bu yeni siyasi gelişme karşısında; bir taraftan işgallerin başlaması diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkarak, ülkenin içinde bulunduğu kötü durumdan Türk insanını haberdar etmesi üzerine, İstanbul Hükümeti'nin bu yeni gelişmeleri anlatmakta zorlandığı görülmektedir. Kendi görüşlerini halka anlatmak ve bir anlamda benimsetmek ihtiyacı, İstanbul Hükümeti'ni böyle bir çalışma yapmaya ve Yeni Gazete'yi bu amaçla kullanmaya zorlamıştır. Maddi olarak doğrudan desteklenen bu gazetenin halka ulaşmasında bütün devlet olanaklarının kullanılması, devlet memurlarının abone çalışmalarında görev almaya ve abone olmaya zorlanması ilginçtir.

İstanbul Hükümeti ile bu gazete arasında böyle bir ilişkinin gündeme gelmesinin, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'na çıkması ve Kurtuluş Savaşı'nın hazırlık çalışmalarını başlattığı günlere rastlaması, dikkat çekicidir. Ayrıca, abone çalışmalarının Mustafa Kemal Paşa'nın Kurtuluş Sa-

---

37 Bu telgraflardan bir tanesi şu şekildedir: "Toplanan parayı ya sahiplerine iâde yâhûd matbaaya irsâl ile ba'denizin bu gibi işlerle kat'iyyen meşgul olmayınız"

38 **BOA, DH.KMS**, nr. 52-5/71(17.1, 19.2)

39 **BOA, DH.KMS**, nr. 52-5/71(21.1)

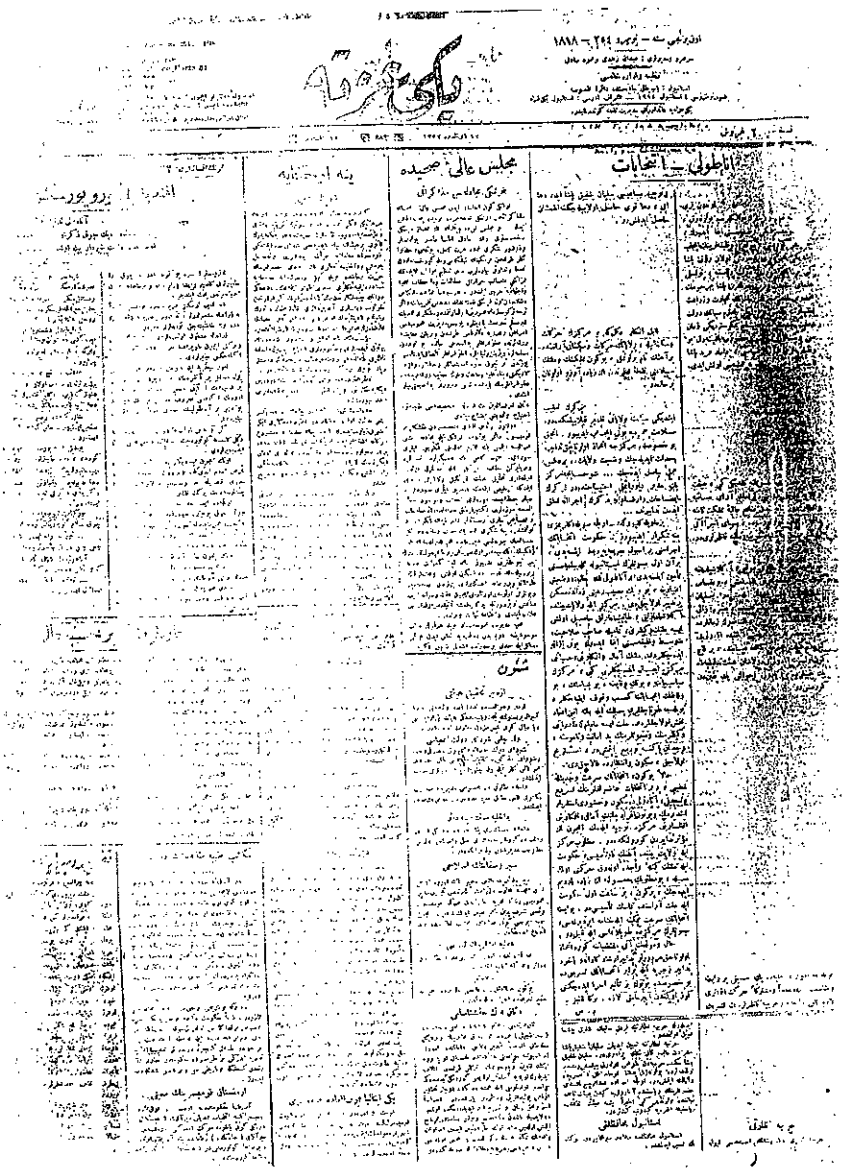
Levent Şahverdi Arşivi

vaşı çalışmalarını yoğun bir şekilde yürüttüğü bölgelerde yoğunlaşması; ilçe ve hatta daha küçük yerleşim birimlerine kadar yayılması da anlamlıdır.

Yeni Gazete'nin Kurtuluş Savaşı'nın hazırlık çalışmalarının başlatılmasından kısa bir süre sonra yayın hayatından çekilmesi, İstanbul Hükümeti'nin bu gazete ile amaçladığı hedefe ulaşmasına engel olmuştur. Erzurum Kongresi'nin başarılı bir şekilde toplanması ve ulusal amaçlar doğrultusunda olumlu sonuçlara ulaşılarak Sivas Kongresi hazırlıklarının büyük ölçüde tamamlanması üzerine, İstanbul Hükümeti ile bu gazete arasındaki ilişkilerin zayıfladığı anlaşılmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

EK : 1

EK : 2

يكى غزته

آنادولى بنك خالى

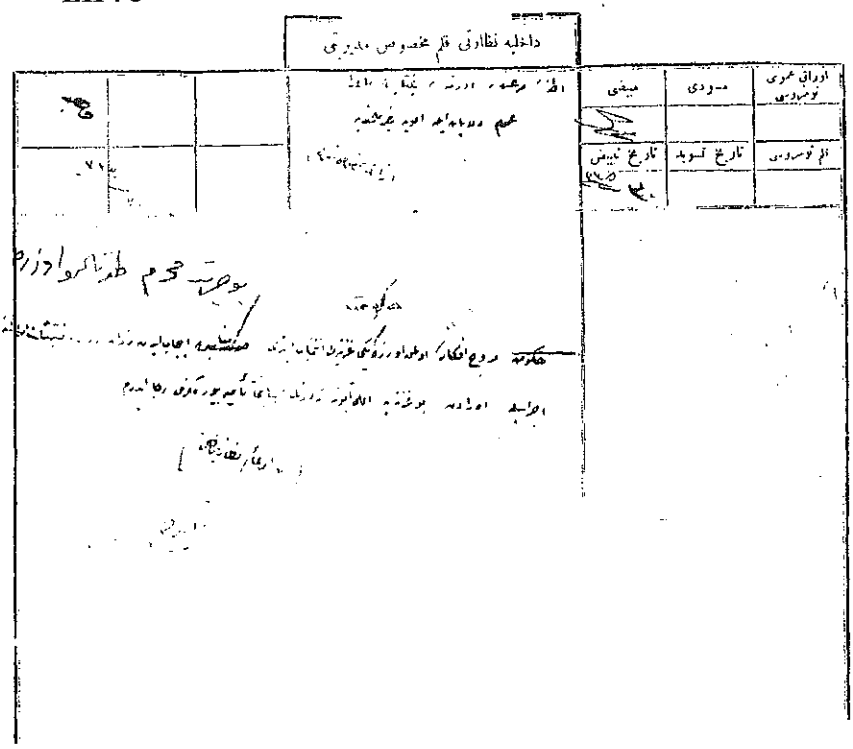
قونفرانسده ترا كيانك طالعى

داخلیه ناظری

ويريله جك جوابلر

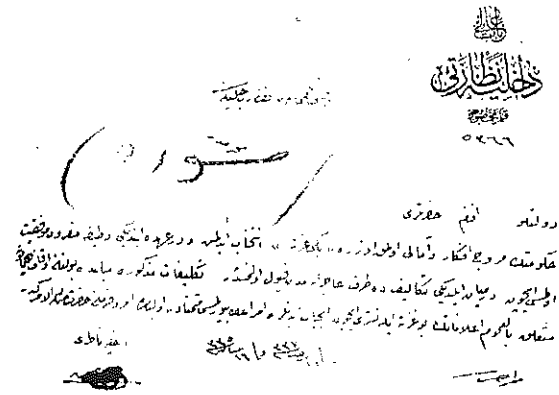
Levent Şahverdi Arşivi

EK : 3

داخلیه نظارتی قلم مخصوص مدیریتی

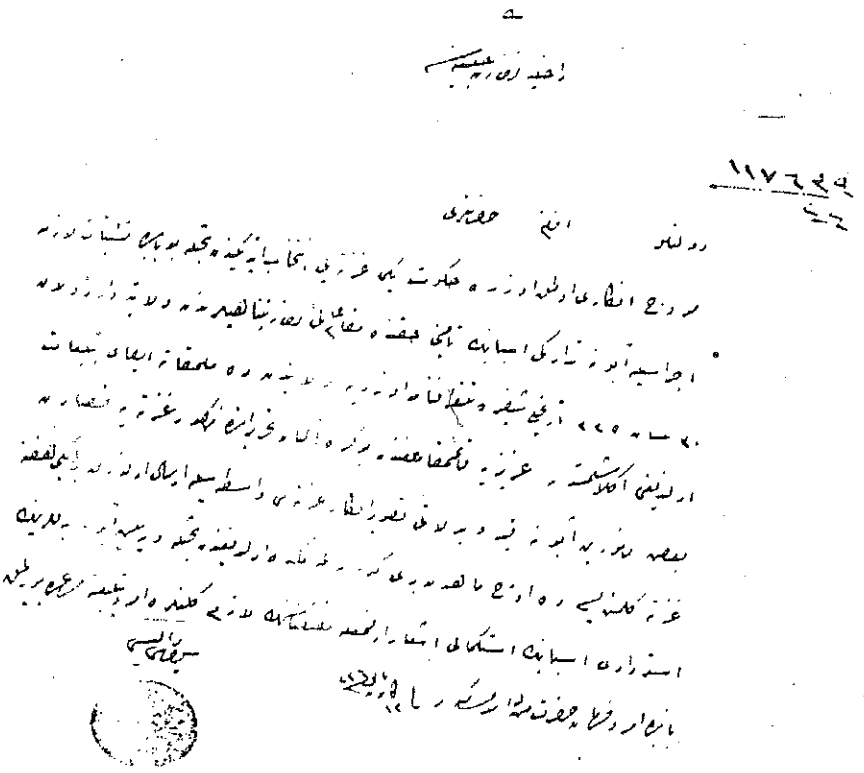
اوراق عمومی توسیدی | مـودی | میعادی

قلم توسیدی | تاریخ تسوید | تاریخ تبیض

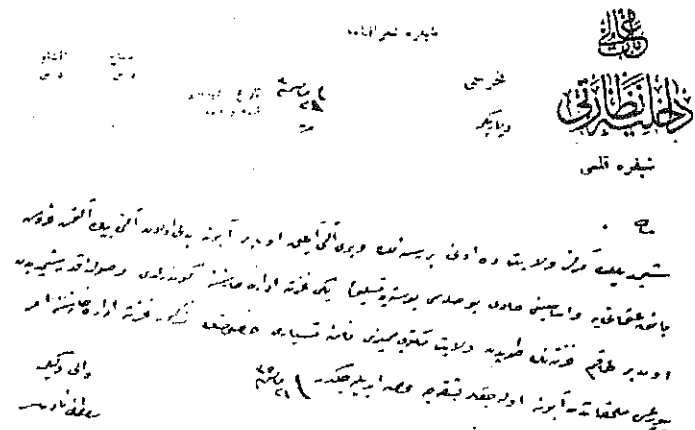

داخلیه نظارتی

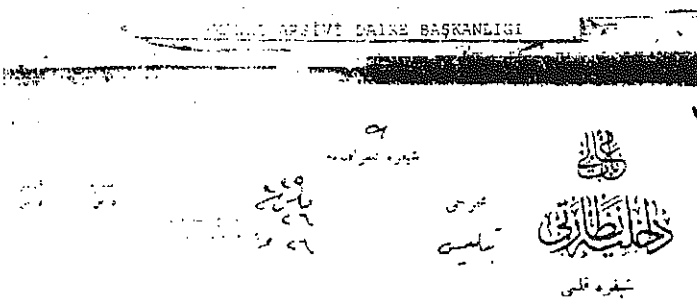
٥٢٦٦

EK : 4

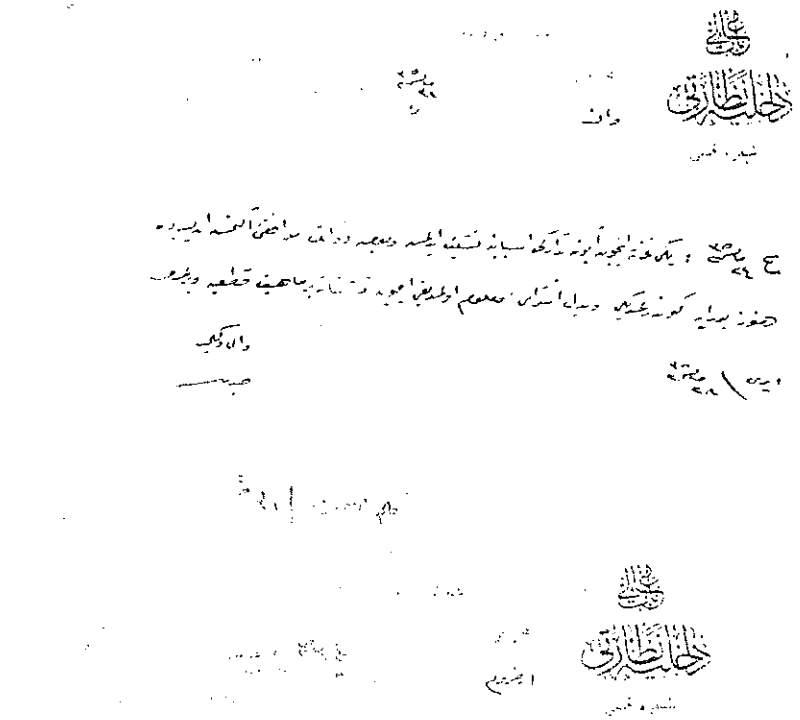

EK : 5

EK : 6

LÂİKLİK - DİN İLİŞKİLERİ

Yrd.Doç.Dr.Cemal AVCI*

ÖZET

Antik çağda kullanılan laikos sıfatından gelen lâiklik, insanlık tarihi içinde olgunlaşmış, din ile felsefenin, ilimin, hukukun, sanatın ayrılması aşamalarının ardından din ile devletin ayrılması ile gelişimini tamamlamıştır.

Lâik olmayan bir düzende, din, siyasi istismara uğramakta, çeşitli insanlar tarafından şahsi çıkar elde etmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu istismarlar zamanla hurafeler şekline dönüşmekte, her iyi ve güzel şey karşısında onu yok edecek gerici kuvvet oluşturmak için alet edilmektedir. Böyle bir düzende, din saflığını ve özünü kaybetmektedir. Osmanlı Devletinin gerileme döneminde bu yöndeki gelişmeleri tüm çıplaklığı ile görmek mümkündür.

Dinin asıl görevi insanların kişiler olarak tek tek ulu bir varlık olan Allah'a bağlanmalarını sağlamaktır. Dinin bu görevini yaparken en büyük yardımı laiklikten alır. Çünkü Atatürk ilkelerinden Lâiklik, dini ve dinî duyguları, din adına gerçekleştirilen sömürüden, kişisel çıkar için alet olmaktan kurtarır, vicdanlardaki kutsal yerinde en temiz haliyle korur.

Anahtar Kelimeler

Lâiklik, Din, Atatürk, Osmanlı, Türkiye, Çağdaşlık.

---

* Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

The word "Secularism", rooted from the adjective "laikos" and used in ancient times, has stemmed through human history so much that it has finally reached its contemprary meaning as the scopes religion on the one hand and philosophy, science, law and fine arts, on the other hand, have been differentiated afterwards.

In non-secular systems, the institute religion is politically corrupted and distorted to be missued in line with the interests of particular people. These misuses , in time, turns into superstitutions. Besides, the corrupted belief is made use of as a factor damaging the good and virtue, in contrast. In such a system, the purity and the essence of religion are all faded away. It is apparent to observe such affairs within the period of collapse of Ottoman State.

The basic furction of religion is to enable the individuals to reach their One God. Carrying out such a service, religion is continiously empowered by secularism, for secularism, one of the principles of prevents the religion and religious feelings from being corrupted and distorted. Moreover it helps them to be kept pure in people's corscience.

Key Words

Secularism, Religion, Atatürk, Ottoman, Turkey, Modernism.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Atatürkçü düşünce sistemini oluşturan Atatürk ilke ve inkılâpları, Türk milletinin ihtiyaçlarından kaynaklanır. Bu gün ve gelecekte Türk milletinin çağdaş, mutlu, refah içinde yaşamasını hedefler ve bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğinin garantisidir.

Lâiklik ilkesi ise Atatürkçü düşünce sisteminin genel özelliğidir. Bu ilkenin uygulanması ile Türk halkı hurafelerden ve din adına gerçekleştirilen sömürüden kurtarılmış, din ise kişisel çıkarlar için bir alet olmaktan kurtarılarak vicdanlardaki kutsal yerinde en temiz haliyle korunmuştur.

Bu çalışmamızda, laikliğin din ile ilişkilerini, bu ilişkilerin toplum ve bilim alanına etkilerini ele alıp, Atatürk'ün bu konudaki düşüncelerini ortaya koymaya çalışacağız.[1]

A. Lâikliğin Kökeni ve Din İle İlişkisi

Antik çağda kullanılan laikos sıfatından gelen lâiklik kelimesi dilimize Fransızca'dan geçmiştir. Bu sıfat, Antik Yunan'da din adamı olmayan, kişiler için kullanılırdı. Buna göre laik kimse, ruhban sınıfına mensup olmayan halktan olan demektir.

Lâikliğin tarihi gelişimini anlayabilmek için insanlığın gelişimine göz atmak gereklidir. Din, insanın ortaya çıkışıyla başlar ve insan topluluklarının her çeşidinde vardır. Din, toplumların başlangıcından itibaren sadece bir inanç sistemi olarak görülmez. Kainatı izah eden bir yol ve toplumların idaresi için gerekli tedbir ve düzenlemelerin bir kaynağı olarak görülür. Böyle olduğu için de başlangıçta ilim, felsefe, sanat, hukuk, devlet hepsi dini karaktere sahipti. Buna göre laikliğin tarih terimi olarak manası din ile felsefenin, din ile ilimin, din ile hukukun, din ile sanatın ayrılmasıdır. Din ile devletin ayrılması bu gelişmenin son halkasını oluşturmaktadır.[2]

---

1 Laikliğin Türkiye'deki gelişimi için bkz. Cemal Avcı, "Atatürk Din ve Laiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik,** Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 1999, s.57-72.

2 Enver Ziya Karal, "Devrim ve Laiklik", **Atatürk, Din ve Laiklik**, Menteş Matbaası, İstanbul, 1968, s.23.

Levent Şahverdi Arşivi

Lâikliğin din ile ilişkilerini açıklayabilmek için, din ve dinin diğer toplumsal kurumlarla ilişkilerini Atatürkçü düşünce ışığında ele almak istiyorum. Atatürkçü düşünceye göre toplumların temel kurumlarından birini oluşturan din, evrende meydana gelen ve açıklanabilen olayların ötesindeki, ilmin sınırı ilerisindeki gerçeği insanların anlaması, onunla temas etmesi ve ona uygun olarak yaşama çabasıdır. Vahye dayanan dinlerin temel görevi, insanların kişiler olarak tek tek ulu bir varlık olan Allah'a bağlanmalarını sağlamaktır.[3]

Dinin bu esas görevini tam anlamıyla yapabilmesi ancak lâik düzende gerçekleşebilir. Yani dinin dünya işlerine karışmaması, dünya sorunlarını diğer kurumların yeni buluşlara göre, bilimsel yöntemlerle çözmelerine bırakması, temel vazifesini yapmasının esas koşuludur. Ancak bu şekilde, dinle şahsi ve siyasi çıkarların ilişkisi kesilir. Kötü niyetli kişiler, dini amaçları doğrultusunda kullanamazlar.

Bu nedenle laik bir toplumda kültürel, sosyal, politik, teknolojik, askeri ve eğitime ilişkin kurumlar dinin etkisi dışında kalırlar. Din bu kurumları yönlendiremez ve kontrol edemez. Hz. Muhammed'in şu sözleri İslamiyetin de buna uygun olduğunu gösterir: "Ben dine ilişkin bir şey emredersem ona uyunuz. Dünyaya ilişkin işlerinizi siz benden iyi bilirsiniz. Onları bilginiz ve tecrübeniz üzerine yapınız." Hz.Muhammed İslam dinini yayarken diğer devletlere gönderdiği mektuplarda da bu konuyu şöyle açıklamıştır. "Allah birdir ve ben onun tarafından size gerçeği anlatmakla vazifeliyim. Hak dini İslam dinidir ve bunu kabul ediniz" dedikten sonra şöyle devam etmiştir: "Ben size Hak dinini kabul ettirmekle zannetmeyiniz ki sizin milletinize, sizin hükümetinize el koymuş olacağım. Siz hangi hükümet şeklinde, hangi durumda bulunuyorsanız , o, yine aynı kalacaktır." Hz.Muhammed, bu sözleri ile İslâm dininin vicdan özgürlüğüne verdiği önemi ve laik bir düzende devlet işlerinin dinden ayrı olarak yürütülmesinin İslâm dinine aykırı olmadığını göstermektedir.

---

3 "Din" **Atatürkçülük: Atatürkçü Düşünce Sistemi,** Üçüncü Kitap, MEB Yayını, İstanbul 1984, **A.g.m.,** s. 225.

Levent Şahverdi Arşivi

B. Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne Lâiklik - Din İlişkileri

Lâiklik, din kurumunu, diğer dünyevi kurumların çalışmalarına ilişkin bilimsel yöntemlerle belirlenen ve kanıtlanan, insanın inceleme, araştırma, deneme ve açıklama yetenekleri içinde kalan hususların dışında tutarak, dinin saf ve temiz kalarak temel görevlerini yerine getirmesine yardımcı olur. Lâik olmayan bir düzende, din, siyasi istismara uğramakta, çeşitli insanlar tarafından şahsi çıkar şirket çıkarı, siyasi parti çıkarı ve benzeri çıkarlar elde etmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu istismarlar zamanla hurafeler şekline dönüşmekte, din saflığını ve özünü kaybetmektedir.

Hurafeler zamanla din kuralı gibi algılanmakta ve dini, toplumun gelişmesi önünde bir engelmiş gibi göstermektedir. Sonuçta din her yeniliğe, her çağdaşlaşma hareketine engel olucu bir hurafeler yığını haline gelmektedir. Dinin toplumda bu şekilde kullanılması insanların milli duygularını köreltmekte, ulusal bir devlet kurabilmek için gerekli olan ulusal bilincin oluşmasına engel olmaktadır. Osmanlı Devletinin yıkılışını hazırlayan etkenlerden biri de bu devletin son dönemlerinde hurafelerin din olarak kabul edilmesi, bilimin ve milli bilincin sürekli olarak arka plana atılması olmuştur.

Osmanlı Devletinin son zamanlarında, insanlar bilimden ve dünya işlerinden uzaklaştırılmışlardı. Halkın arasında, dünya nimetlerinin boş olduğu, ahiret için çalışmak gerektiği düşüncesi yayılmış, bir lokma bir hırka bu dünya için yeterlidir mantığı yayılmıştı. Bu dünya görüşü ile hareket eden halk, dünya işlerini boşlamış ve elindeki dünya nimetlerinin hesabını ahirette nasıl vereceğini düşünmeye başlamıştı. Sözde dine dayandırılan bu dünya görüşü, ahiretin yanında dünya için de çalışan Batılılar karşısında sürekli gerilememize ve sonunda Osmanlı Devletinin yıkılmasına neden olmuştur. Lâiklikte böyle bir şey olamaz. Lâiklik, dini insanların vicdanlarındaki kutsal yerinde korurken, devlet ve dünya işlerini çağın gereklerine göre yürütür.[4]

---

4 Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, TTK yayını, Ankara 1982, s.102.; "Din", **a.g.m.**, s.226.

Levent Şahverdi Arşivi

Din adına uydurulan hurafelerle gelişmelerin önüne nasıl geçildiğini aşağıdaki örneklerde görmekteyiz.

Hazarfen Ahmet Çelebi, uçma denemesinde bulunan ilk Türktür. Galata kulesine çıkmış ve kanat takıp uçmuştur. Alkışlanacağı yerde uçması küfür sayılmış, öldürülmesine karar verilmiş fakat padişah onu Cezayire sürgün göndererek canını bağışlamıştır. Lagari Hasan Çelebi roketi bulan ilk kişidir. Bir rokete binmiş, İstanbul Boğazını karşıdan karşıya geçmiştir. O da küfür sayılan bir hareket yaptığı gerekçesiyle sürgün cezasına çarptırılmıştır. İstanbul'da yapılan bir rasathane ile gökyüzündeki gelişmeler incelenirken Şeyhülislamın, yıldızları incelemenin dinen yasak olduğunu belirten bir fetvasıyla bu rasathane yıktırılmıştır. Bilim adamlarının havanın hayvanlar için önemini ortaya koymak için yaptıkları bir deneyde iki farenin ölmesi üzerine yine Şeyhülislama gidilmiş ve fetva alınmıştır. Hayvanların canlarının Allah tarafından verildiği ve ancak Allah tarafından alınabileceği şeklindeki bu fetva ile Osmanlı'da bu tür deneylerin yapılması yasaklanmıştır.

16 yy'ın ünlü şeyhülislamlarından Ebussuud Efendi ile Birgili Mehmed Efendi'nin fetvaları ile tıp bilimi gereksiz bilimlerden sayılmış ve medreselerdeki eğitim programlarından çıkarılmıştır. Onların görüşlerine göre bir Müslüman Cennet'e gitmek için gerekli bilimleri öğrenmeli, diğerlerini öğrenmemelidir.

Görüldüğü gibi, koyu dini taassup ve hurafeler bir toplumu sararsa hurafeler sanki din emri gibi görülmekte ve gelişmenin önünde bir engel oluşturmaktadır.

Devlet idaresinin laik olmadığı toplumlarda, insanlar ihtiyaçlarını karşılamak için bazen aldatmaca yollara da başvurmak zorunda kalmışlardır. Onlardan biri de faiz konusundadır. Osmanlı Devleti'nde açıkça faiz alıp vermek yasaktı. Ancak faiz adını anmadan çeşitli yollarla faiz alıp veriyorlardı. Örneğin bir Müslüman bir bankadan %20 faizle 100 lira borç alacak. Önce gidiyor veznenin önündeki bir tesbihi 20 liraya satın alıyor. Sonra bu tesbihi geri bankaya hediye ediyor. Bu şekilde alacağı 100 liranın faizini peşin olarak veriyor ve kasadan bir sene sonra ödemek üzere

Levent Şahverdi Arşivi

100 lira borç alıyor. Bu şekilde aynı tesbih günde belki yüz kez satılıp geri bankaya hediye ediliyor. Şeyhülislam fetvasıyla uygun görülen bu ve buna benzer hilelere paranın "rib-i mülzem-i şerî" diyorlar.[5]

Bu örnekler de göstermektedir ki laiklik dinin en saf şekilde korunmasına yardımcı olur, dini istismarlardan, şahsi çıkarlardan korur ve toplumun gelişmesine engel olmak için uydurulmuş sözde dine dayandırılan hurafeleri ortadan kaldırır.

Atatürk'ün Türkiye'de uyguladığı laiklik bu amaçları taşımaktadır. Atatürk, dinin devlet işlerine karışmamasını, Türk insanının önce Türklüğünü hatırlamasını sonra da iyi bir Müslüman olmasını istemiştir. Atatürk şöyle demiştir: "Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkan yoktur. Yalnız şurası vardır ki din, Allah ile kul arasındaki bağlılıktır"[6] , "Milletimiz din ve dil gibi iki kuvvetli fazilete sahiptir. Bu faziletleri hiçbir kuvvet milletimizin kalp ve vicdanından çekip alamamıştır ve alamaz"[7].

"Büyük dinimiz, çalışmayanın insanlıkla alâkası olmadığını bildiriyor. Bazı kimseler zamanın yeniliklerine uymayı kâfir olmak sanıyorlar. Asıl küfür, onların bu zannıdır. Bu yanlış yorumu yapanların amacı, İslâmların kâfirlere esir olmasını istemek değil de nedir? Her sarıklıyı hoca sanmayın, hoca olmak sarıkla değil, beyinledir."[8] diyen Atatürk, milletimizin dinini kaynağından öğrenmesi için çalıştı. Elmalılı Hamdi Yazır'ın "Hak Dini Kurân Dili" adlı tefsiri yazması için maddi yardımda bulundu ve bu eseri devlet eliyle bastırarak halka ücretsiz veya çok ucuz bir ücretle dağıttırdı. Kurân-ı Kerim'in Türkçeye çevrilmesi için Mehmet Akif'e teklif götürdü. En iyi hadis kitabı olarak bilinen Buhari'nin hadis kitabının

---

5 Necip Bilge, "Atatürk Devrimlerinin Temel Ögesi Layiklik", **Belleten,** Cilt:XIII, No.168, Ekim 1978, s.612.

6 Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 1999 s.228

7 Kocatürk, **a.g.e.,** s.233.

8 Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II,** Toplayan: Nimet Unan; Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: I, İkinci Basım, 1959, s.128.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkçeye çevrilerek 12 cilt halinde yayınlanmasını sağladı. Görüldüğü gibi Atatürk, milletimizin dinini en iyi şekilde öğrenmesi için onlara Türkçe eserler sunmuştur.

Ancak O, dini çıkarlarına alet edip toplumu geriletenlerle sürekli bir mücadele halinde idi. Bu konudaki düşüncelerini de şöyle ifade etmiştir: Dinden maddî menfaat temin edenler, iğrenç kimselerdir. İşte biz, bu vaziyete karşıyız ve buna müsaade etmiyoruz. Bu gibi din ticareti yapan insanlar, saf ve masum halkımızı aldatmışlardır. Bizim ve sizlerin asıl mücadele edeceğimiz ve ettiğimiz bu kimselerdir.[9]

Sonuç

Lâiklik uygulaması çağdaş bir toplum olabilmek için gereklidir. Lâiklikle, insanların dinlerini daha iyi anlamalarına olanak sağlanmıştır. Din, istismarlardan ve hurafelerden arındırılmıştır.

Türkiye'nin lâiklik anlayışı hiçbir şekilde dine karşı olmamıştır. İslâm dinini, maneviyatı, ahlakiyatı reddetmiş değildir. Atatürk, siyaset sahnesinde sömürülmekten kurtarmakla dini yüceltmiştir.

Ayrıca, Türkiye Cumhuriyetinin lâik devlet anlayışını, Marksizmin her türlü dini inancı ve Allah'ı reddeden ateizmi ile asla karıştırmamak lazımdır Ne Atatürk, ne de devrimin öğretisini ortaya koymaya çalışmış olan aydınlar, hiçbir zaman din düşmanlığı etmemişlerdir. Atatürk'ün çabası toplum yaşamını laik bir temele oturtmaya yöneliktir. [10]

Çağdaş bir devlet içinde mutlu bir yaşam sürdürebilmek için, Atatürk ilke ve inkılaplarını tam anlamıyla anlamalı ve hayata geçirmeliyiz. Dinin kişisel kazanç ve politik çıkar sağlamak amacıyla kullanılmasına, her iyi ve güzel şey karşısında onu yok edecek gerici kuvvet oluşturmak için alet edilmesine engel olan lâiklik ilkesine sahip çıkmalıyız.

---

9 Kocatürk, **a.g.e.,** s.77

10 **Atatürk Yolu,** Turhan Feyzioğlu koordinatörlüğünde bir ekip tarafından hazırlanmıştır, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 1987, s.218-219.

Levent Şahverdi Arşivi

HALKEVLERİNİN TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL İŞLEVLERİ

Dr. Mustafa ORAL*

ÖZET

13 Eylül 1920 tarihli Halkçılık Programı, Türkiye'de anayasa düzeni ve sosyal siyasa açısından önemli bir metindir. Üstelik, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın toplumsal boyutuna ilişkin tarihsel bir belgedir. Halkçılık prensibi ise, Halkçılık Programı'nın açılımı, uzantısı ve Atatürk'ün toplumsal demokrasi düşüncesinin mihveridir. 1932'de kurulan Halkevleri, onları takiben 1940'ta kurulan Halkodaları Atatürkçü halkçılık düşüncesinin teoriden pratiğe konulduğu kurumlardır. Bu kurumlar ulusal kültür, sosyal dayanışma, ulusal bilinç ve benzeri alanlarda yaptıkları çalışmalarla ülkemizin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu kurumlar bünyesindeki faaliyetler sayesinde halkımızın uluslaşması alanında önemli mesafe alınmıştır. Atatürkçü halkçılık ilkesi de ulusal değerler arasında mümtaz yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler

Atatürk, Atatürk İlkeleri, Halk Fırkası, Halkevleri, Millet Mektepleri.

* Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma-Uygulama Merkezi.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

Populist Program, established in 13 September 1920, is important for the constitutional system and social politics. Furthermore, it is a historical document about social dimension of National Independence War. Populist prenciple is the expansion and extension of Populist Program and the helmet of Atatürk's social democracy thought. People's Houses (Halkevleri), built in 1932, also People's Rooms (Halkodaları), established in 1940 are the alive samples of Atatürk's populist idea. These institutions helped the development of Turkey by the works on national culture, social solidarity, national concious. With the help of activities in these institutions Turkish society came close to nationalistic. Populist prenciple of Atatürk also became an important subject among the national values.

Key Words

Atatürk, Atatürk's Principles, People Party, Public House, Nation Schools.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Genel anlamda halkçılık, modernleşme sürecindeki toplumlarda aydın-halk ilişkisi, toplumsal politika ile milletin kalkındırılması konularıyla yakından ilgilidir. Türkiye'de halkçılık, modernleşme ve milliyetçilik hareketinin beraberinde getirdiği düşünsel, kültürel, sosyal ve siyasal koşullar ortamında şekillenmiştir. İkinci Meşrutiyet devrinde siyasal-popüler bir nitelik, Kurtuluş Savaşı yıllarında toplumsal-ideolojik bir karakter kazanmış, Atatürk'ün altı ilkesinden birisi olarak ve Anayasada değişmez yerini alarak Cumhuriyet döneminin etkili bir prensibi haline gelmiş ve devamlı surette güncelliğini korumuştur. Bu süreçte, düşünce ve kültür hayatında aydın-halk ilişkisi önemli tartışma konularından birisi olmuştur. Bununla birlikte, toplumsal konumunun, entelektüellerin niteliğini belirleyici etkileri vardır.

Bir toplumda entelektüel işlevi görenler, geleneksel ve organik aydınlar olmak üzere başlıca iki kategoride değerlendirilir. Geleneksel entelektüeller "öğretmenler, din adamları ve yöneticiler gibi kuşaktan kuşağa belirli bir işi yapmayı sürdüren meslek sahipleridir". Organik entelektüeller ise, "çıkarlarını örgütlemek, daha fazla iktidar, daha fazla denetim gücü elde etmek için kullanan sınıflarla veya kuruluşlarla doğrudan bağlantılıdır"[1]. Niyazi Berkes'e göre Tanzimat ve Abdülhamit döneminde Türkiye'de dört çeşit aydın (okumuş) kitlesi ve geleneği oluşmuştu: Kapıkulu okumuşlar, bireyci okumuşlar, alafranga okumuşlar, (az sayıdaki) ciddi aydınlar[2]. Berkes'e göre Türkiye'de aydının niteliği, okumuşların iktidara yakın olup olmamasıyla doğrudan ilgilidir; iktidara yakın olan aydınlar "gerici", olmayanlar "ilerici"dir[3]. Berkes'in bu hükmü, tarihen bütünüyle geçerli olmadığı görülür, tashihe muhtaçtır.

---

1 Edward Said, **Entellektüel: Sürgün Marjinal**, Çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995, s. 21-22.

2 Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975, s. 229.

3 Berkes, **a.g.e.**, s. 227.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'de halkçılık düşüncesi, özellikle Rusya kökenli Türkçü aydınlar kanalıyla tanınmış ve bundan sonra milliyetçilik ideolojisiyle ilişkili hale gelmiştir. Bu süreçte, fikirleri İkinci Meşrutiyet yıllarında Türkçüler çevresinde hayli taraftar bulmuş Hüseyinzade'nin önemli etkileri olmuştur. Aynı yıllarda halkçılık düşüncesinin oluşumunda, Nisan 1913-Nisan 1934 arasında haftalık olarak elli iki sayı çıkarılan ve yazarları arasında dönemin Türkçülük hareketinin önemli simaları bulunan "Halka Doğru" dergisinin önemli yeri vardır. Derginin düşünsel niteliği milliyetçilik-halkçılık birlikteliğinin somut bir göstergesi sayılabilir. Bu hareketin kökeninde, aydınların, milliyetçilik düşüncesinin yalnızca münevverlerin ve memurların bilincini etkilemesinin yeterli olmayacağı ve bu köylülere kadar ulaştırılması gerekliliği düşüncesi bulunuyordu. Atatürk'ün önderliğinde Kurtuluş Savaşı'nın gelişimi ve toplumsal politikası ise halkçılık düşüncesine yeni boyutlar katmıştır.

A. Kemal Atatürk'ün Halkçılık Anlayışı

Kurtuluş Savaşı'nın en önemli iki belgesi 17 Şubat 1920 tarihli Misak-ı Millî ile 13 Eylül 1920 tarihli Halkçılık Programı olarak görülmektedir. Hakçılık Programı, hazırlanış biçimi açısından bir bakıma hükümet programıdır. Atatürk, 24 Nisan 1920'de yeni bir hükümetin kurulması amacıyla, TBMM Riyaseti'ne takdim ettiği önergede "halk hükümeti" kavramını kullanmıştır. Halkçılık Programı, incelenmek üzere 18 Eylül 1920'de özel komisyona gönderilmiş, fakat hükümet ile komisyonun program üzerinde görüş ayrılığı ve o sıralarda TBMM Hükümeti'ne karşı Konya'da isyan çıkması nedenleri ile ancak iki ay sonra Meclis gündemine alınmıştır. Komisyon, bu programın amaç ve öğreti bölümünü 18 Kasım 1920'de "TBMM Beyannamesi" olarak ilan etmiş, diğer bölümü ise Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olarak tanzim etmiştir[4]. Halkçılık Programı üzerinde görüşmeler sırasında Mecliste ideolojik farklılıklar netleşmiş ve Türkiye'nin siyasal ve kültürel yapılanmasına ilişkin hararetli tartışmalar olmuştur. Görüşmeler sırasında bir mebus, Halkçılık Programı'nın, "Mec-

4 İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı** (1920 - 1923), Kültür Yayınları, Ankara 1997.

Levent Şahverdi Arşivi

lisin herşeyde inkılap yapmaya, herşey ve herşey yapmaya" karar vermesinin sonucunda ortaya konduğunu belirtmiştir[5].

Halkçılık Programı, içeriği ve kapsamı bakımından Kurtuluş Savaşı'nın ideolojisi[6] gibidir. Kurtuluş Savaşı yıllarında çeşitli ideolojik gruplar, siyasal amaçlarını halkçılık ideolojisi üzerinde yorumu çerçevesinde belirlemişlerdir. Bu ideoloji, Türkiye'nin hem Batılı ülkeler hem de Sovyet Rusya karşısında tutumunu ve konumunu sergileyici bir işleve sahiptir. Bu yıllarda TBMM'nde halkçılık düşüncesi, Halkçılık Programı'nda, şöyle açıklanır: Türkiye halkı emperyalizmin ve kapitalizmin tahakkümü ve zulmü altındadır. Büyük Millet Meclisi'nin tek ve kutsal ameli, Türk halkını emperyalist ve kapitalist tahakkümünden kurtararak kendi irade ve hakimiyetinin sahibi kılmaktır. Halkın öteden beri içinde bulunduğu sefaletin nedenlerini kaldırarak, yerine refah ve saadet getirmek Meclisin başlıca hedefidir. Toprak, eğitim, adâlet, maliye, ekonomi ve evkâf işleriyle diğer bütün kurumlar halkın ihtiyaçlarına göre yenilenecektir. Bunun için gerekli politik ve sosyal prensipler, milletin ruhundan alınacaktır. Halkçılık, bu özelliğiyle modern Türkiye'yi öngören bir düşünüştür.

Halkçılık Programı, Meclis başkanı Mustafa Kemal'in 24 Nisan 1920 tarihli "Hükümet Teşkili Hakkında" başlıklı önergesi ile Anayasa Komisyonunun 18 Ağustos 1920 tarihli "TBMM'nin Şekil ve Mahiyetine Dair" kanun tasarısı üzerindeki çalışmaların sonucunda ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal'in 24 Nisan tarihli önerisini inceleyen mebuslar, bu metinde belirtilen hükümet biçiminin (halk hükümeti) mevcut hükümet şekillerine benzemediğini görmüşlerdir. Bu öneriyle, Meclise "başsız bir devlet" formülü sunuluyor ve geçici kaydıyla da olsa, bir hükümet başkanı tanı-

---

5 Sabahattin Selek, **Millî Mücadele II: İstiklâl Harbi**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1965, s. 117-118.

6 Tekeli ve Şaylan, Halkçılık'ın "Cumhuriyetin ilk ideolojik ögesi" (s.45), "tüm Cumhuriyet döneminin en etkin ideolojik ögesi" (s.109) olduğunu ve bunun zaman içinde çeşitlenmiş ve zenginleşmiş olduğunu belirtirler. Onlara göre, "bu çeşitlenme, zaman içinde ideolojiye yeni boyutlar kazandırmış, bu boyutların her biri giderek ayrı bir ideolojk ilke haline gelmiştir. Böylece halkçılık, bu yeni ilkelere göre üst düzeyde, genel bir ilke özelliğini kazanmıştır." (Tekeli-Şaylan, 1978: 110).

Levent Şahverdi Arşivi

mak veya "bir padişah kaymakamı ihdas etmek" caiz değildir[7]. Fakat kurulacak hükümetin, İstanbul'un tekrar ülke yönetimini devralacağı vakte kadar geçici olarak çalışacağı gerekçesiyle, Onun önerisini kabul etmişlerdir. 18 Ağustos tarihli tasarıda da, Meclisin daimî nitelikte olmadığı görüşü mevcuttur. Mustafa Kemal, son kanun tasarısının Meclis tarafından reddinden sonra, önceki tasarılardan da yararlanarak bir Anayasa Tasarısı hazırlamış ve bunu 13 Eylül 1920 tarihinde "Halkçılık Programı" adıyla Meclise sunmuştur[8].

Meclis Bildirisi'nde Meclisin ve Hükümetin sosyal ve siyasal görüşü ile oluşum halindeki Türkiye Devleti hakkında temel düşünceler ifade edilmiştir. Bildiride, TBMM'nin, "emperyalist devletlerin, devlet ve milletimizin hayatına açıkça kastetmeleri neticesinde müdafaa-i meşrua için toplandığı" ve Meclisin "şimdiye kadar muhtelif vesilelerle sarahaten veya zımnen ilan ettiği maksat ve mesleğini bir kere daha bütün cihana arz etmeyi gerekli gördüğü" belirtilir. Bildiride, Meclisin iki temel hedefinin olduğu belirtilir. Birincisi, "hayat ve istiklâlini yegâne ve mukaddes emel bildiği Türkiye halkını emperyalizm ve kapitalizmin tahakküm ve zulmünden kurtararak irade ve hakimiyetin sahibi kılmak"tır. İkincisi, "halkın öteden beri maruz bulunduğu sefalet sebeplerini yeni vesait ve teşkilat ile kaldırarak yerine refah ve saadet ikame etmek"tir[9].

Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye Devleti'nin ve TBMM Hükümeti'nin temel niteliğini anlayabilmek açısından Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nu dikkatle incelenmelidir. Atatürk, 1 Aralık 1921'de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu hakkında uzun bir konuşma yapmış ve hükümet şeklinin mevcut hükümet biçimlerinden hiçbirine benzemediği eleştirileri karşısında şöyle demiştir[10]. "Halkçılık, nizam-ı içtimaîsini sâyine, hukukuna istinad ettirmek isteyen bir meslek-i içtimaîdir. Efendiler! Biz bu hakkımızı mahfuz

7 Selek, **a.g.e.**, s. 126.

8 Güneş, **a.g.e.**, s. 198.

9 Selek, **a.g.e.**, s. 116.

10 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. 3, AAM Yayını, 1989, s. 211-222.

Levent Şahverdi Arşivi

bulundurmak, istiklâlimizi emin bulundurmak için heyet-i umumiyemiz ve heyet-i milliyemizce bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı heyet-i milliyece mücahedeyi caiz gören bir mesleği takip eden insanlarız. Binaenaleyh bu ve bu gibi teşvikatla ve izahatla hükümetimizin istinad ettiği esasın, ilmi içtimaîye müstenid bir esas olduğunu bâriz bir surette görürüz! Fakat ne yapalım ki demokrasiye benzemiyormuş, sosyalizme benzemiyormuş, hiçbir şeye benzemiyormuş! Efendiler biz benzememekle ve benzetmemekle iftihar etmeliyiz! Çünkü biz bize benziyoruz efendiler!"

Atatürk, TBMM Hükümeti'nin bir halk hükümeti olduğunu sıklıkla dile getirmiştir. Onun bu açıklamaları, Türkiye'de halkçılık düşüncesinin yaygınlık kazandığı ve yerleşik bir şekil aldığı dönemin karakteristiği ile uyum içindedir. Ülkemizde halkçılık düşüncesinin gelişiminde Kurtuluş Savaşı yılları önemli bir evredir. Bu dönemde halkçılık, özellikle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu üzerindeki görüşmeler sırasında yeni bir boyut kazanmış ve memur otokrasisine karşı bir savunma aracı haline gelmiştir[11]. Bununla birlikte halkçılık, yalnızca Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yapısıyla ilgili bir düşünce olmakla kalmamış, Sovyet Rusya'nın Bolşeviklik ideolojisine karşı bir kalkan işlevi de görmüştür. Atatürk, 14 Ağustos 1920'de Mecliste yaptığı bir konuşmada TBMM'nin halkçılık düşüncesine dayandığını, bunun Bolşeviklik prensiplerine zıtlık göstermediğini, fakat kendilerinin milliyetçi olmakla Bolşeviklerden ayrıldığını belirtmiştir[12].

Türkiye'de modern anlamda halkçılık düşüncesinin oluşumunda İkinci Meşrutiyet döneminde önemli gelişmeler olmakla birlikte, Meşrutiyetten Cumhuriyete geçiş sürecinde diğer düşünsel ve kültürel konularda olduğu gibi toplum ve aydın anlayışında da esaslı bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşümde ise, Kurtuluş Savaşı'nın hemen sonrasındaki gelişmelerin önemli etkileri olmuştur. Modern Türkiye'de halk ve ay-

11 Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara 2001, s. 206-207.
12 **ASD** I, s. 102.

Levent Şahverdi Arşivi

dın kavramları 1923 yılı başlarında yeniden şekillenmeye başlamıştır. Atatürk, Balıkesir'de Paşa Camiinde 7 Şubat 1923'te bir hutbe vermiş ve hutbeden sonra orada bulunanların kendisine yönelttiği bazı soruları yanıtlamıştır. Bu sorulardan birisi, iki ay önce (6 Aralık 1922) kurulacağını duyurduğu yeni partiyle ilgilidir. Bu soruyu yanıtlarken Atatürk, kurmayı tasarladığı partiyle ilintili olarak halk ve halkçılık hakkında da açıklamalar yapmıştır. Bundan sonra, ilk iş olarak Mart 1923'te İstanbul'da "Halk Fırkası'na Hazırlık Cemiyeti" kurulmasına girişilmiştir[13].

Halk Fırkası'na Hazırlık Cemiyeti, "memleketin istiklâl ve inkişâfını gaye olarak istihdaf eden Halk Fırkası'nın kuruluşuna kadar halkın memlekete ait gayelerden müttehit ve âmal-i milliyeyi müdrik olarak sarf-ı mesai etmesini temin eylemek üzere" kuruluyordu. Cemiyetin kurulmasına, bütün milleti ve halkı sinesinde tutan Müdafaa-i Milliye teşkilâtına karşıt olarak, "Anadolu namına münhasıran söz söyleyebilmeye salahiyetdar olduğunu iddia ve ilân eden" bir müdafaa-i hukuk cemiyetinin oluşum sürecine girmesi neden olmuştur. Ayrıca, "Müdafaa-i Hukuk adıyla ortaya atıldıkları halde, hüviyet ve şahsiyetlerini ketmeden" kişilerin gazetelerde Müdafaa-i Milliye ismiyle lüzumsuz yere oynayarak mahrem olan teşkilatımızı ifşa ile millî cebheyi zaafa uğratmaları" ve İstanbul'da " kendilerinden başka Anadolu namına bir teşkilat olmadığını ilân etmeleri", üstelik intihabat listelerinin başına "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin listesi" ibaresini ilâve etmeleri sözü edilen cemiyetin kuruluşunu etkilemiştir. Halk Fırkasına Hazırlık Cemiyeti'nin kuruluş gerekçesi ise, "efkâr-ı teşettütten ve Müdafaa-i Milliye ile dava-yı milliyeyi ihlalden kurtarmak"tır.

Atatürk'ün 14 Ocak-20 Şubat (1923) tarihleri arasında gerçekleştirdiği Batı Anadolu seyahatinde verdiği söylevleri halkın vatanseverlik duygularını kamçılayıcı veya öğretici niteliktedir. Bu seyahatler, "Onun ileride de çıkacağı yurt gezilerinin birincisidir ve Türkiye'de yönetenle yönetilenler arasında yeni ve insan insana bir ilişkinin başlangıcıdır." Ata-

13 TİTE Arşivi Kutu Nu.42, Gömlek Nu.68, Belge Nu.68. Belgenin tamamı için EKLER kısmına bakınız.

Levent Şahverdi Arşivi

türk, bu yurt gezisi sırasında yaptığı konuşmalarda gericiliğin ve yobazlığın etkilerine karşı koymaya çalışmıştır[14]. Atatürk, bu seyahatinin nedenini şöyle açıklar[15]. "Efendiler, saltanatın ilgası, hilâfet makamının salâhiyetsiz kalışı üzerine, halk ile yakından temasa gelmek, ahval-i ruhiye ve temayülât-ı fikriyeyi bir daha tetkik etmek mühimdi. Bundan başka, Meclis son senesine dahil olmuş bulunuyordu. Yeni intihap münasebetiyle, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni siyasî bir fırkaya tahvil etmeye karar vermiştim. Sulh takarrür ettiği takdirde, cemiyet teşkilâtımızın, siyasî fırkaya inkılâbını lüzumlu görüyordum. Bu hususta da halk ile bizzat hasbihal etmeği muvafık ve faydalı mütalâa ediyordum. Zaferden sonra, talim ve terbiye ile iştigale başlamış olan ordumuzu da yakından görmek istiyordum."

Atatürk, Balıkesir konuşmasında açıkladığı şekliyle, halkı meslekler ve mesleklerdeki insanların çokluğuna göre beş kategoriye ayırır: Çiftçi ve çoban, büyük arazi ve çiftlik sahipleri, sanat sahipleri ve kasabalarda ticaret yapan küçük tüccarlar, işçiler ile aydınlar ve bilim adamları. Atatürk'e göre, aydınlara ve bilginlere düşen görev, halkın içine girerek onları aydınlatmak, yükseltmek ve onların kendilerini geliştirme çabalarına yardımcı olmaktır. Onun ifadesiyle, "münevver sınıfla halkın zihniyet ve hedefi arasında tabii bir intibak olmak lazımdır". Yine Ona göre, çeşitli meslek erbabının çıkarları birbirine bağlı olduğundan, halkı sınıflara ayırma olanağı yoktur; bu meslek sahiplerinin tamamına halk denir[16]. Atatürk'ün toplum görüşünde, milletin refahının ve ülkenin bayındırlığının önemli yeri vardır. Taner Timur'a göre, "belli bir 'refah devleti' ideali Atatürk'te asıl amaç değildir; asıl amaç, 'çaşdaş madeniyet'tir ve refah devleti fikri çağdaş medeniyetin maddi temelini teşkil etmesi bakımından benimsenmiştir"[17]. Çünkü Ona göre, "azınlık çoğunluğun cehaletinde menfaat ararsa genel felaket kesindir".

---

14 Lord Kinros, **Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, Altın Kitaplar, İstanbul 1994, s. 428-429.

15 Kemal Atatürk, Nutuk (1919 - 1927), AAM Yayını, Ankara 1997, s. 467.

16 **ASD** II, s. 101-102.

17 Timur, **a.g.e.**, s. 117.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk, 17 Şubat 1923'te İzmir İktisat Kongresi'ni açış konuşmasında da halk kavramına değinmiştir. Bu konuşmasında Atatürk, Kurtuluş Savaşı'na başlamakla, milletin, "halk devresi"nin temelini attığını belirtmiş, "halk devri" ile eş anlamlı olarak "milli devir" sözcüğünü kullanmıştır. Atatürk, 8 Nisan 1923'te de yakın bir gelecekte yapılması tasarlanan milletvekili seçimleri için "Dokuz Umde" olarak bilinen seçim beyannamesini yayımlamıştır. Aslında Dokuz Umde olarak bilinen belgenin[18] asıl adı "Dokuz Umde ve Bir Nokta-i Nazar" dır. Buradaki nokta-i nazar o sıralarda kesintiye uğramış olan Lozan Konferansı'nın yeniden başlaması durumunda, barış görüşmelerinden beklentinin dile getirildiği iki cümlelik bir ifadedir. Bu bildirge, aynı yılın Haziran ayı sonlarına kadar "Hakimiyet-i Milliye" gazetesinde "Zaferden Saadete Ulaşmak İçin Etrafında Toplanacağımız Umdeler" başlığıyla bir seçim ilanı şeklinde yer almıştır[19]. Atatürk, bu bildirgede kendisi için "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi" unvanını kullanmıştır. Beyannamede, Meclisteki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun Halk Fırkası'na dönüştürüleceği, daha sonra sözü edilen partinin "halk hakimiyeti, maddî ve manevi yenileştirmeye ve gelişmeye dayanan ayrıntılı ve derli-toplu" bir programının yapılacağı açıklanmıştır. Bu bildirge, 1931 kurultayına kadar CHF Programı olarak da kabul edilmiştir[20].

Halk Fırkası Nizamnamesi'nde (1923) halkçılık kavramı şu şekilde ifade edilmiştir: "Halk Fırkası nazarında halk mefhumu, herhangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiçbiri imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir müsavatı kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunlarını vaz'etmekteki mutlak hürriyet ve istiklâli tanıyan fertlerdir."[21] Nizamnamedeki bu halkçılık ta-

---

18 Dokuz Umde'nin hazırlanışında, giriş kısmında da belitildiği gibi, "İzmir'de bütün memleket mümessillerinden müteşekkil olarak toplanan İktisat Kongresi çalışmaları da nazarı itibara alınmıştır." (Tunaya, 1995:580-582).

19 **Hakimiyet-i Milliye,** 10 Nisan 1923, s.2.

20 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasî Partiler**, s. 13.

21 **Hakimiyet-i Milliye,** 12 Eylül 1923, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

nımı, Halkevlerinin kurulması kararının alındığı CHF'nin 1931 programında da aynen yer almıştır. Ayrıca aynı programda, Atatürk'ün 7 Şubat 1923'te açıkladığı halk kategorileri de "çalışma zümreleri" şeklinde yeniden ifade edilmiştir. Halkçılık Programı ise, 1927 CHF Kongresinde yer almış, 1931 CHF Programında da bunun esasları açıklanmıştır[22]. Atatürkçü düşüncede halkçılık ilkesi, sınıf mücadelesine karşıt ve onu izale edecek bir araçtır. Aynı zamanda bu ilke, dinsel hakimiyet anlayışına karşı kullanılan ve sonunda onun yerini alan laik bir egemenlik anlayışı da gerektirir. Böylece Halkçılık, siyasal iktidarın kaynağının bir bütün olarak - ulus anlamında- halkta olmasını öngörür ve Cumhuriyetçilik ilkesinin temelini oluşturur[23].

B. Halkevlerinin Kuruluşu, Çalışmaları ve İşlevleri

Halkevlerinin kuruluşunu hazırlayan gelişmeler dönemin siyasi ve sosyal koşullarıyla yakından ilişkilidir: 1929 yılında ortaya çıkan dünya iktisat buhranı ve 1930 yılındaki çok partili siyasi hayat deneyimi. Bu iki olayın Türkiye'yi yeni arayışlara yönelttiği ve Halkevlerinin kuruluşu üzerinde etkilerde bulunmuş olduğu görülmektedir. Atatürk, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapandığı gün (17 Kasım 1930) üç aylık bir yurt gezisine çıkmış ve bu geziden ülkemizin içinde bulunduğu iktisadi ve toplumsal bunalımdan çıkabilmesine yönelik bazı çözüm yollarıyla başkente dönmüştür. Halkevlerinin kurulacağı da bu gezi sırasında kamuoyuna duyurulmuştur. Atatürk, 2 Ocak 1931'de İstanbul'da gazetecilere "Halkevleri" kurulacağı haberini vermiştir. Bununla birlikte Halkevlerinin resmen kurulma kararı, 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında yapılan CHF Kurultayı'nda alınmıştır. Bu kurultayda, sekiz yıllık parti programının yerine yeni bir program da hazırlanmıştır. Bu program, CHF Umumî Kâtibi Recep Peker tarafından 16 Ekim 1931'de Darülfünun'da verilen bir konferansla tefsir edilmiştir.

---

22 Timur, **a.g.e.**, s. 118.

23 Yücel Özkaya, "Atatürk ve Halkçılık", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, AAM Yayını, Ankara 1998, s. 9.

Levent Şahverdi Arşivi

CHF Programı'nda millet, "dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasî ve içtimaî heyet" şeklinde tanımlanmıştır. Halkçılık ise, "irade ve hakimiyetin kaynağı millettir. Bu irade ve hakimiyetin, devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete karşılıklı vazifelerinin hakkiyle ifasını tanzim yolunda kullanılması" şeklinde açıklanmıştır[24]. Recep Peker, Darülfünun'da verdiği konferansta, diğer ilkelerle birlikte halkçılık ilkesini de açıklamıştır. Peker'e göre, ülkenin mutluluğu, vatandaşın vatandaşı ezmesi anlamına gelen sınıflı bir toplumu savunan düşüncenin egemenliği altında yaşamamasındadır. Ona göre ulus ve ulusçuluk kavramlarını benimsemiş "vatandaşların kütleleşmesi" ancak bu kavramların "halkçılık zihniyeti ile saflaşması" sayesinde olanaklıdır. Toplumun kendisini yalnızca bir millet olarak görmesi ve hissetmesi, yeni dönemin ayrılıkçı duygular uyandıran akımlarına (iftirak hisleri uyandıran zararlı cereyanlar) direnmek için yeterli değildir. Buna ilaveten, Peker'e göre Parti, kendi kimliğini tanımlayan halkçı özelliğinde "demokratlık manasını"[25] da görmektedir[26].

Halkevlerinin kurulduğu sıralarda halkçılık ve devletçilik ilkelerinin etkileşim içine girdiği görülmektedir. Bir başka deyişle, toplumsal politikanın iktisadi yönünün devletçilik, siyasal yönünü de halkçılık ilkesinin oluşturduğu anlaşılmaktadır. İlhan Başgöz'e göre Halkevleri, "Millet Mektepleri'nin çalışmasının tavsamasından doğan gediği kapatmak amacıyla" açılmıştır[27]). Gerçekten de, 1930 sonlarında halkın Millet Mekteplerine devamsızlığı yöneticilerin dikkatini çekmiş ve buna karşı önlemler alma gereği ortaya çıkmıştır[28]. Çünkü Millet Mektepleri, cehalete ve sko-

---

24 **Cumhuriyet Halk Fırkası Programı**, TBMM Matbaası, Ankara 1931, s. 4-5.

25 Bilindiği üzere, Türk demokrasi tarihinde Atatürk dönemi "potansiyel demokrasi" evresi olarak görülür. Halkçılık ilkesi de bunun düşünsel mihveri olarak kabul edilir. Atatürk'ün halkçılık ilkesinin demokratik nitelikleri hakkında bakınız. Özbudun, 1998: 115-124.

26 Recep Peker, CHF Programının İzahı, Hakimiyet-i Millîye Matbaası, Ankara 1931, s. 8-9.

27 İlhan Başgöz, **Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı**, Kültür Bak. Yayını, Ankara 1995, s. 194.

28 12 Aralık 1930 tarihli bir belgede, bu konuyla ilgili olarak şöyle deniliyordu: "Rağbet geçen seneden azdır. Mıntıkanızda yapılacak en şerefli vazifenin cehâlete karşı cidâl olacağından şübhe etmeyiniz. Bu uğurda sarf edeceğiniz mesaiyi dikkatle takîb eyleyecek ve bunu icrâtınız için bir mikyâs telakki edeceğim. Sizden irfân seferberliğimiz olan Millet Mekteplerinin

Levent Şahverdi Arşivi

lastik zihniyete karşı mücadelenin simgesiydi. Füsun Üstel ise, Ocakların faaliyetlerine son verilmesini ve onların yerine Halkevlerinin faaliyete geçirilmesini bir yeni dönem yapılanması olarak değerlendiriyor. 1925 Türk Ocakları kongresinde, Ocakların toplumsal görevlerini saptaması için seçilen komisyon, yönetim kuruluna bir rapor vererek, Ocakların bir kulüpten çok "Halkevleri" olmasını önermiştir. Raporda, "Ocak bir Halkevi telakki edildiği takdirde faaliyeti daha geniş olacaktır" deniyordu[29]. Ancak Ocaklardan Evlere geçiş, tedricî bir şekilde değil, ülkemizin bir değişim ve dönüşüm ortamında 1930 buhranı etkisinde olmuştur.

Halkevlerinin kuruluşunda, özellikle Çekoslovakya'da başarılı bir çalışma süreci geçirmiş ve ulusal kültür merkezleri durumuna gelmiş olan "Sokollar"[30] örnek alınmış ve bu konuda Vildan Aşir Savaşır'ın önemli gayretleri olmuştur. Bu süreçte, yalnızca Sokolların değil, mevcut halkçı kurumların da dikkatle incelendiği belirtilir. Nafi Atuf Kansu'nun aynı konuda Rusya'da inceleme gezileri buna kanıttır. İlk kez 19 Şubat 1932'de Türkiye'nin çeşitli yerlerinde ve özellikle büyük ve orta büyüklükteki ondört büyük kentte birer Halkevi açılmıştır[31] Adana, Afyon, Ankara, Ay-

---

bu devre zarfındaki mesaisi ve müdavim mikdârı hakkında alınan malumât memnuniyet vermesi görülmemiştir. Memlekette ümmîlerin çokluğuna ve talimâtnâmenin vilâyette verdiği geniş salâhiyetlere rağmen halkın dershânelerimize bütün gün kuvvetinizle iştirake davet ediyor ve mesailerinizin neticelerini bekliyorum." **TİTE** Arşivi Kutu Nu.27, Gömlek Nu.74, Belge Nu.74. Belgenin tamamı için EKLER kısmına bakınız.

29 Füsun Üstel, **İmparatorluktan Ulus - Devlete Türkiye'de Milliyetçilik: Türk Ocakları (1912-1931)**, İletişim Yayınları, Ankara 1997, s. 321-384.

30 Türk Ocakları'nın Halkevleri olması gerektiği ilk kez 14 Mart 1925 tarihli "Vakit" gazetesinde açıklanır. Türkiye'de Sokollara benzer şekilde toplumsal kuruluşların kurulması da 1920'li yılların ortasında gündeme gelmiştir. Terbiye-i Bedeniye Müfettiş-i Umumîsi Selim Sırrı Tarcan, 7 Nisan 1927'de İstanbul'da bir gazeteciye verdiği demeçte, Maarif Vekâleti'nce "Stocholm Beden Terbiyesi gibi" Ankara'da da iki yıllık "leylî bir terbiye-i bedeniye mektebinin vücuda getirilmesi" kararının alındığını belirtmiş ve şöyle devam etmiştir: "Sokol Teşkilâtına gelince; bu teşkilât hakikaten mükemmel bir teşkilâttır. Bizde de ona benzer bir teşkilât vücud bulacaktır. Fakat bu her şeyden evvel mütehassıs muallim meselesidir. Bunu, ancak terbiye-i bedeniye kurslarını ikmâl eden muallimler vücuda getirecektir". "Türkiye'de Sokol Teşkilâtı Yapılacak", **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Nisan 1927, s.1.

31 Anıl Çeçen, **Atatürk'ün Kültür Kurumları Halkevleri**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1990, s. 103-108.

Levent Şahverdi Arşivi

dın, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Samsun, Van. Ayrıca, Halkevlerinin örgütlenmesi, yönetimi ve çalışmasıyla ilgili CHF tarafından bir yönetmelik yayımlanmıştır. Bu yönetmelikte Halkevlerinin kuruluş gerekçesi şöyle açıklanmıştır[32]

"Bu birkaç misal bu sahalarda (millî kültür cemiyetleri) çalışmaya her milletten çok fazla mecbur bulunduğu halde maddî ve manevî vasıtaları maalesef çok eksik olan memleketimizde resmî, gayri resmî kuvvetlerin aynı maksat üzerinde teksifi lüzumunun kıymetini tebarüz ettirebilir. Biz bu vadide başka memleketlere nazaran fazla olarak şimdi tarihe geçmiş müesseselerin cemiyet bünyesinin en derin tabakalarına kadar işlemiş köklerini sökmek, cumhuriyet ve inkılâp esaslarını bütün ruhlara ve fikirlere hâkim mukaddes iman şartları halinde perçinlemek vazife ve mecburiyeti karşısındayız. Menemen hâdisesi ve emsali vakalardan çok uzakta olmadığımız gibi menfi cereyan safhalarını artık biran evvel geçerek tarihe terk etmek zarureti de aşikârdır. Milletlerin hayat yolunda yürüyüş kudret ve sürati, sarfedilen terbiye ve irşat emeği ile mütenasip ve mütevazidir."

Halkevleri Talimatnamesi'nde Halkevlerinin amaçları altı ilke doğrultusunda vatandaşlar yetiştirmek, ulusal karakteri yükseltmek, güzel sanatları, ulusal kültürü ve bilimsel çalışmaları desteklemek ve güçlendirmek olarak açıklanır. Aynı yönetmeliğe göre Türkiye, ulusal kültür kurumları kurma yönünden Batılı ülkelerin gerisinde kalmıştır. Bu açığı kapatmak için kurulan her Halkevinde lisan, edebiyat, tarih, güzel sanatlar, tiyatro, spor, sosyal yardım, halk dershaneleri ve kurslar, kütüphane ve yayın, köycülük ile müze ve sergi şubelerinden oluşan çalışma kolları oluşturulmalıdır[33]. Halkevleri, 1932'de dokuz faaliyet koluyla çalışmalarına başlamış, ilk üç yıldaki çalışmalarıyla kendilerinden beklenenleri fazlasıyla vermiştir. Bu şubelerin vazifeleri "her şubenin üç beş âzalık seçilmiş komiteleri bulunur. Komitenin mümessilleri Halkevi İdare Heyetini teşkil ederler. Halkevine girmek ve orada millî kütlenin terbiyesine çalış-

32 **CHF Halkevleri Talimatnamesi**, Hakimiyeti Millîye Matbaası, Ankara 1932, s. 1-3.
33 **CHF Halkevleri Talimatnamesi**, s.

Levent Şahverdi Arşivi

mak için partiye girmek şartı yoktur. Bununla beraber evler, mahallindeki Parti İdare Heyeti âzasından birinin reisliği altında çalışır. Halkevlerinden -ne mahiyette olursa olsun- geri[ci]lik ve beynelmilelci fikirler yer bulamaz. Halkevleri inkılâba sadık ve milliyetçi bir havanın bütün vatandaşları saran samimî kardeşlik duygusu içinde çalışırlar."[34] şeklinde açıklanmıştır.

Halkevleri yönetmeliğinde, okul-dışı halk eğitimine öncelik tanınıyor ve bu konuda kimi kurum ve kuruluşlarla işbirliğine önem veriliyordu. Türk Dili Tetkik Cemiyeti (TDTC), tüzüğünün onbirinci maddesine dayanarak, çalışmalarını daha verimli kılabilmek amacıyla, Halkevlerinin olanaklarından yararlanma yoluna gitmiştir. Sözü edilen tüzüğün onikinci maddesinin birinci paragrafında şöyle deniyordu: "Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin her vilayet merkezinde bir merkez heyeti vardır. Halkevi bulunan vilayetlerde halkevinin dil, tarih ve edebiyat şubesi vilayet merkez heyetinin yerini tutar."[35] Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (TTTC) tüzüğünde ise, TTTC'nin Halkevleri ile ilişkisi ve işbirliği konusuna değinilmez. Çünkü, bu dernek Halkevlerinden önce, 1931 yılında kurulmuştu. TTTC'nin nizamnamesinde, derneğin amaçları sayılırken, dördüncü maddede "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti mesaisinin semerelerini her türlü yollarla neşre çalışmak" ifadesi kullanılır[36]. Bununla birlikte TTTC, faaliyetlerinde CHF kanalıyla Halkevlerinin çalışmalarından yararlanmış ve yardımlarına başvurmuştur.

Bu kapsamlı kültür politikasının göstergesi olarak, ülkenin çeşitli yerlerinde, (26 Eylül) Dil Bayramı Halkevleri öncülüğünde ve Halkevleri çatısı altında kutlanıyordu. Halkevleri yöneticisi Necip Ali (Küçüka), Türk toplumunun manevi prensiplerinin dil ve tarih tezleri olduğunu belirtmekte ve bu tezleri Halkevlerinin varlık nedeni olarak göstermektedir. Necip Ali, Türk Devrimi açısından Halkevlerinin dil ve tarih karşısındaki konumunu şöyle açıklamaktadır[37]. "Türk inkılâpçıları bütün hareketle-

---

34 **Halkevleri 1940**, Ulus Matbaa, Ankara 1940.

35 **Türk Dili Tetkik Cemiyeti Nizamnamesi**, Devlet Matbaası, İstanbul 1932, s. 4-5.

36 **Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Nizamnamesi**, Devlet Matbaası, İstanbul 1932, s. 4.

37 Necip Ali Küçüka, "Halkevleri", **Ülkü**, Nu. 11/9 (Birinci Teşrin 1933).

Levent Şahverdi Arşivi

rinde millici olmayı en kuvvetli bir şiar saydıklarından milli kültürün iki temeli olan dil ve tarih müesseselerinin Osmanlı bakımına göre boyanmış şekillerini değiştirmek ve bunlara kendi hüviyetiyle tabiî akışını vermek lâzım geliyordu. Bizzat memleketin en büyüğü tarafından idare edilen bu iki büyük hareketle Halkevleri kendilerine düşen vazifeyi işin büyüklük ve kutsiyetini imanla kavrayan bir zihniyetle çalışmaktadırlar."

Halkevlerinin önemli bir işlevinin de bir ideoloji taşıma görevi olduğu belirtilir. Emre Kongar'a göre CHP'nin ideoloji üretme konusunda üç yardımcı kuruluşu vardır: TTTC, TDTC ve Halkevleri. Kongar'a göre, TTTC ve TDTC ideoloji üreten kuruluşlar, Halkevleri ise üretilen ideolojiyi halka aktaran örgütlerdir[38]. Buna karşın zamanın Halkevleri yöneticileri, Kongar'ın yaklaşımından farklı bir söylemde bulunarak, Halkevleri ile toplumun belirli bir kesiminin değil, bütününün kucaklanmasının amaçlandığını belirtirler. Bu nedenle, Halkevleri çalışmalarında bütünsel bir toplumsal sorumluluk üstlenilmiştir. Başbakan İsmet İnönü'ye göre Halkevleri, vatandaşların gerek bilimsel gerekse sosyal konularda topluca konuşabilecekleri bir ortamdır ve Türk insanının sosyalleşme amacıyla gittiği bir toplanma mekânıdır[39]. Halkevleri Genel Başkanı Nafi Atuf Kansu'ya göre bu kurumların düşünsel kaynağı CHF'nin Altı İlke'sidir[40]. Yetkililerin konuşmalarında altı ilkenin, siyasi olduğu kadar toplumsal ve kültürel bir kavramlar toplamı olduğu da vurgulanmıştır.

Munis Tekinalp'e göre Halkevleri, yalnızca CHF ideolojisinin aktarıldığı tek yönlü bir mekanizma değildir. Nasıl ki parti, devletle ulus arasında bir bağ işlevi görüyorsa, parti-ulus ve dolayısıyla devlet-ulus ilişkisi de Halkevlerince yürütülüyordu. Ona göre yüzbinlerce üyesi bulunan

---

38 İzmir'deki Benoit College'de 1930'lu yıllarda Sosyoloji dersleri veren Donald Everett Webster, Halkevlerini (Folk Houses) Cumhuriyet Halk Partisi'nin en önemli propaganda organlarından birisi olduğunu belirtir. Webster, Halkevlerini, örgüt yapısı açısından, aynı yıllarda ABD'de faaliyet gösteren Genç Hıristiyanlar Derneği'ne (YMCA) benzetir (Webster, 1939: 181-196).

39 İsmet İnönü, "Yeni Halkevlerini Açma Nutku" **Ülkü**, Nu. XIII/13 (Mart 1934).

40 Atuf Nafi Kansu, "Halkevlerimiz", **Ülkü**, Nu. XIII/73 (Mart 1939).

Levent Şahverdi Arşivi

parti, üyeleri aracılığıyla toplumun her kesimiyle sıkı ve sürekli biçimde temastadır. Ulusun isteklerini inceleyip belirleyerek olanaklar ölçüsünde halkın gereksinimlerini karşılıyordu. Tekinalp bunun, eşine demokratik ülkelerde dahi ender rastlanan bir demokrasi biçimi olduğunu belirtir. Onun ifadesiyle bu gereksinimler, "en sıradan yurttaşlarca" parti şubelerine bildirilir ve daha sonra özel komisyonlarca gözden geçirilir. Bunlardan dikkate alınanlar ilgili bakana resmen sunulur ve bakan bu isteği kabul ya da neden göstererek reddederdi. Partinin bu çalışmaları, CHP'nin koruması ve denetimi altında bulunan Halkevleri tarafından tamamlanır ve sürdürülür. Bu işler, Halkevlerinin asli görevleri arasındadır ve bu çalışmalar, Evlerin Sosyal Yardım şubeleri aracılığıyla yapılırdı[41].

Sosyal Yardım şubesi, Halkevlerinin dokuz çalışma kolundan biridir. Halkevi sayısının artmasına koşut olarak Sosyal Yardım şubesinin çalışmalarına daha çok değer verildiği görülür. Bunun, toplum ile siyasilerin yakınlaşma sürecinin birer parçası olduğu söylenebilir. Bu konunun, yani söz konusu çalışma grubunun ve çalışmalarının İkinci Dünya Savaşı günlerinde Halkevleri faaliyetlerinde önplana geçmiş olduğu dikkati çekmektedir. Bu yıllarda, Halkevleri merkez yayın organı "Ülkü Mecmuası"nda 'bu konuda daha iyi nasıl hizmet verilebilir?' sorusunu yanıtlamaya çalışan yazılara sıklıkla yer verilmiştir. 17 Nisan 1940'da Halkevleri örneğine göre bir de 141 şubesiyle "Halkodaları" faaliyete geçirilmiş, böylece Sosyal Yardım faaliyetleri kapsamlı ve verimli bir şekil almıştır. Halkodaları ile aynı tarihte "Köy Enstitüleri Kanunu" çıkarılmıştır.

1940'da Halkevi sayısı 379'a ulaşmıştır. Ancak daha küçük yerleşim yerlerinde "Halkodaları" hizmete sokulunca, Halkevleri yönetmeliğinde bazı değişiklikler yapılması gereği ortaya çıkmıştır. Bu değişiklikleri açıklayan ve yorumlayan yazılarda, diğer konulara oranla sosyal yardım konusuna daha fazla ağırlık verilmiştir. Bundan başka, Halkevlerinin ku-

41 Munis Tekinalp, **Kemalizm**, Cumhuriyet Gazetesi ve Matbaası, İstanbul 1936, s. 265.

Levent Şahverdi Arşivi

ruluş yıldönümlerinde verilen söylevler başta olmak üzere, sürekli biçimde halk eğitimi ve aydın-halk birlikteliği bahis konusu edilmiştir[42]. Bu yeni sayılabilecek yaklaşımların, İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye üzerindeki muhtemel olumsuz etkilerine maruz kalmamak düşüncesinden kaynaklandığı belirtilebilir. İşte bu sıralarda, öteden beri halk eğitimine verilen değerin bir kat daha arttığı görülmektedir.

C. Halkevi Aydınlarının Sosyal ve Kültürel İşlevleri

Halkevlerinde halkın tenviri işinde Ziya Gökalp'in "halk ve güzide" hakkındaki düşünceleri temel alınmış ve onun bu konudaki fikirlerinin Köycülük şubesinin faaliyetleriyle "daha müşahhas olarak yer almış" olduğu[43] görülmektedir Gökalp, "Harsın halkta medeniyetin de aydında (münevver) olduğunu" belirterek, "milletleşme açısında aydınların (güzide) harslaşması ve halkın da medenileşmesi" gerektiğini açıklıyordu. Bunun için Gökalp, Türkçü gençlerin muallimlik göreviyle köylere gitmesini, yaşlı olanların ise hiç olmazsa Anadolu'nun iç şehirlerinde vazife almasını tavsiye ediyordu. Gökalp bunun, "Halka Doğru" düşüncesinin "seçkinlerin ulusallaşması" düşüncesinin bir gereği olduğuna inanırdı[44]. Gerçekten de, özellikle modernleşen ülkelerde seçkinleri eğitmek ve "mümtaz sınıf" yetiştirmek önemli bir konudur. 1910'lu yıllarda "tedrisat" bağlamında mezkur mevzu üzerinde önemle durulmuştur.

Yeni değerlerle donatılmış bir toplum oluşturma hedefi yönündeki çalışmalar çoğunlukla "halk terbiyesi" ve kimi zaman da "inkılâp terbiyesi" kavramlarıyla ifade edilmiştir. Halk terbiyesi kavramında somutlaşan amaçlar şöyle özetlenebilir: Alıştırma, eğitim ve anlatma yöntemleriyle yeni kuşakların yetiştirilmesi, buna koşut olarak eski kuşakların yeni dü-

---

42 İsmet İnönü, "Yeni Halkevlerini Açma Nutku", **Ülkü**, Nu: III/13 (Mart 1934); Küçüka, **a.g.e.**, s. 1-9; Şükrü Kaya, "Halkevlerinin Açılış Konferansı", **Ülkü**, Nu. XI/61 (Mart 1938).

43 **Halkevleri 1943**, s. 18.

44 Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1987, s. 40-45.

Levent Şahverdi Arşivi

şüncelere ısındırılması ve bunları sağlayacak toplumsal değişimlerin gerçekleştirilmesi. 1930'larda devrimlerin, genelde toplumsal nitelikli olduğu ileri sürülebilir. Bu yıllarda yaygın halk eğitimine öncelik verilmeye ve bu amaçla kurum ve kuruluşlar oluşturulmaya çalışılmıştır. Bununla, toplumsal ve kültürel bir değişim, dönüşüm ve yapılanmaya gidilmesi amaçlanıyordu. Bu bağlamda halk eğitiminden amaç, toplumu sosyal ve kültürel bir varlık haline getirmektir. Halkevleri bunları gerçekleştirmek için çalışıyordu.

1930'lu yıllarda halkçılık anlayışı, vatandaşlar arasında dayanışma ve eşitlik düşüncesini göz önünde tutan, toplumsal değerlendirme ve yaklaşımlarda sınıfsal ölçütlere olanak tanımayan, benzer yaklaşımları yadsıyan özelliktedir. Belirtilen bu biçimiyle halkçılığın algılanması ve anlatılmasında Cumhuriyetin başlangıç yıllarından itibaren belirgin bir anlayış farklılığının oluşmadığı söylenebilir. Aydınların ve siyasilerin halkçılığa yaklaşımları pozitivizm düşüncesiyle ilişkilidir ve pozitivist içeriktedir. Türkiye'de halkçılık, İkinci Meşrutiyet yıllarında olduğu gibi, Halkevleri çatısı altında da, pozitivist düşünceyle yorumlanıyordu. Halkevlerinde halkçılık kavramı genel olarak şöyle ifade ediliyordu: Halk sınıflardan değil kütlelerden, zümrelerden, tabakalardan oluşur ve "halklaşmak", "kütleleşmek" demektir. Aynı düşünsel yaklaşımın bir uzantısı olarak, toplum (halk) bir insan vücuduna ya da elektrik şebekesine benzetiliyor, onun uzuvları da ondan ayrılmaz ve birbirlerini tamamlayıcı niteliklere sahip bir organizma olarak görülüyordu.

Aynı yıllarda, iktisat politikasında devletçi uygulamaların sonucu olarak, sanayi kesiminde önemli sayılabilecek ölçüde bir işçi kitlesi oluşmuş ve bunun etkisiyle, toplumsal sınıfları yadsımaktan çok "sınıf mücadelesini dışlayıcı veya sınıfların birbirlerine karşı düşmanca davranışlarını önlemeye yönelik" önlemler alınması gereği gündeme gelmiştir[45]. Bu sıralarda yöneticilerin yanısıra aydınların çoğunluğu da bir "sınıfsız top-

45 Zafer Toprak, "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu", **Atatürk Dönemi Ekonomik ve Toplumsal Sorunlar**, İTİAMV, İstanbul 1977, s. 25.

Levent Şahverdi Arşivi

lum" konusunda benzer görüşleri paylaşıyordu. Bu düşünce yönünde halkın bilgilendirilmesi ve yönlendirilmesi halk eğitimi işini üstlenen aydınların görevleri arasında sayılıyordu. Halkevleri yetkililerine göre aydınlar, yetiştikleri ortamlar, koşullar ve benzer durumlar nedeniyle halka karşı borçludurlar. Aydınlar, bu borçlarını ancak bilgi ve görgülerini halkla paylaştıkları sürece ödeyebilirler ve bu paylaşımın aydınlar açısından da yararları olabilirdi. Şükrü Kaya bunu şöyle ifade ediyor[46]. "Halk kütlesi arasında münevverler, ne kadar çok olursa olsun eğer bilgisini okumak veya dinlemek yolu ile günün bilgisi seviyesinde tutmazsa hem münevverliğini kaybeder, hem de bilgisi ve görgüsü mektep sıralarında öğrendiklerine münhasır kalacağından yarı cahil olur ve irfan hayatında tam cahilden daha muzır bir hale gelir." "Kadro" dergisi yazarlarından Aydemir de, kimi aydınları "yarı aydın" olarak nitelemiş ve bunu "ya şahsî veya zümrevî fakat muayyen bir 'cihanı telâkki tarzından mahrum olan adam" şeklinde tanımlamıştır[47].

Kısacası, aydınların işlevleri, özellikle Halkevleri çalışmaları çerçevesindeki, oldukça önemli bir fonksiyon olarak görülmektedir. Aydınların bu işlevleri, yetkililer tarafından zaman zaman hatırlatılmış, yeri geldikçe de konunun çeşitli boyutları üzerinde durulmuştur. Aydınların halkı nasıl aydınlatacağı, halka nasıl rehber olacağı konusu yöneticilerin söylevlerinde kimi zaman günün ortam ve koşullarından kaynaklanan, fakat temel yaklaşımlardan sapmayan bazı farklılıklar göstermektedir. Onlara göre, aydınların halka karşı sorumlulukları birkaç başlık altında toplanabilir: Halkın kendi arasında dayanışma sağlamasına ve bunu devam ettirmesine yardımcı olmak, pozitif bilimleri halk arasında yaymak ve tanıtmak, "halkın milletleşmesi" için çalışmak, insanların çeşitli becerilerini ortaya çıkarmasına ve kullanmasına yardımcı olmak, çağdaş uygarlığı halka götürmek, sınıf ayrılığı oluşumuna ve oluşturma çabalarına olanak tanımamak ve benzeri.

---

46 Kaya, **a.g.e.**, s. 5.

47 Şevket Süreyya Aydemir, "Yarı Münevverler Klübü", **Kadro**, C. I, No. 8, (Ağustos 1932).

Levent Şahverdi Arşivi

Halkevlerinin kültürel faaliyetlerinde halkın aydınlatılmasına özel önem verilmiş ve bu işlerde çeşitli mesleklerden aydınlara görevler yüklenmiştir. Zamanla Halkevlerini ülkenin her tarafına yaygınlaştırmak öncelikli bir amaç olunca ve bu amaç somut ürünlerini vermeye başlayınca aydın kavramına da yeni anlamlar eklenmiştir. İşte bu sıralarda aydın-halk birlikteliğinden ve işbirliğinden sıkça söz edilmeye başlanmıştır. Halkevlilerin, Halkevli aydınların kendilerinden beklenenleri tam olarak yapabilmeleri Halkevlerinin çokça yaygın olmadığı zamanlarda daha olanaklıdır. Ancak bu kültür kurumlarını memleketin en ücra köşelerine kadar yaygınlaştırma çalışmaları aydın kavramına yeni anlamlar kattığı gibi aydına ilave sorumluluklar yüklenmesine de neden olmuştur. Böylece halk eğitiminin başka boyutları gündeme gelmiştir. İlk zamanlarda Halkevlerinin kültürel ve sosyal faaliyetlerinde öğretmenlere ihtiyaç olmadığı görülmektedir.

Zamanla Halkevi sayısı arttıkça, başta öğretmenler olmak üzere devlet hizmetindeki herkesin Halkevi çatısı altında etkin görevler almaları yönünde çağrılar yapılmıştır. Halkodalarının Halkevlerine eklenmesiyle, özellikle eğitmen sıkıntısı göz önüne alınacak olursa, halk eğitiminin istenilen şekilde sürdürülmesini zorlaştırmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle "her yörenin en aydın kişileri" göreve çağrılmıştır. Böylece aydın kavramına da yeni anlamlar eklenmiştir. Bundan sonra aydın, daha çok halkın eğitiminde görev alabilecek, halkı yenilikler yönünde eğitebilecek "okumuş insan" olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Bu aşamada, köyün kente, kentin köye tanıtılması, köylere uygarlığın götürülmesi aydınların başlıca görevleri arasına girmiştir. Bir Batılı gözlemci, Halkevlerinin (People's Houses) bulunduğu bölgenin "kültür merkezi" işlevini gördüğü saptamasında bulunur. Lio Linke, 1936 yılında ülkemizde gerçekleştirdiği uzun seyahatinde Halkevlerini de gezerek buradaki gözlemlerini ayrıntılı şekilde anlatmıştır. Linke, örneğin Samsun Halkevi'nin bir haftalık faaliyet izlencesini şöyle kaydetmiştir[48].

---

48 Lilo linke, **Allah Dethroned: A Juney Through Modern Turkey**, London 1994, s. 169-176.

Levent Şahverdi Arşivi

Pazartesi: kadınların iğneişi sınıfı, futbol kulübü toplantısı, tiyatro grubu, yetişkinler okuma-yazma sınıfı, (bedava) avukatlık hizmeti; Salı: Türk tarihi grubu, satranç oynama, parti üyeleri toplantısı, kitap ciltleme ve elişleri sınıfı; Çarşamba: çeşitli komitelerin toplantıları, kadınların biçki-dikiş sınıfı, oda müziği sınıfı, Türk tarihi ve sanatı grubu; Perşembe: askerî bando takımı çalışması, okuma ve yazma sınıfı, kızların jimnastik grubu, müze ve sergi topluluğu; Cuma: orkestra çalışması, (bedava) sağlık yardımı, köy grubu toplantısı; Cumartesi: spor kulüpleri, dil sınıfları (ing., fra., alm.).

Halkevleri altı ayda bir rapor göndererek her şubenin faaliyetlerinden rakamlar ve kısa izahlarla haber verirlerdi. Örneğin 1940 yılında Halkevlerinde düzenlenen Türkçe kurslarına 11.430 müdavim katılmıştı. Muhtelif vesilelerle bir yılda Halkevlerine gelenlerin sayısı 8.133.829'u bulmuştur. Vilayet merkezinde, kazada, nahiyede ve köylerde 378 Halkevi faaliyet gösteriyordu. Aynı yılda vilayetlere bağlı kazalarda, nahiyelerde ve köylerde 141 adet Halkodası açılmasıyla (Halkevleri 1940) Halkevlerinin faaliyetleri kapsamlı hale gelmiştir. 1946'ya gelindiğinde Türkiye'de bir elektrik santrali benzeri 408 Halkevi ve 2338 Halkodası faaliyette bulunuyordu[49]. 1950'de 63 ilde 478 Halkevi ve 4332 Halkodası faaliyette bulunuyordu[50]. Halkevleri, "resmi daire ve müesseselerin siyasi partilere bedelsiz mal devredemeyeceklerine ve bu daire ve müesseselerle münfesih derneklere ait olup siyasi partilere terkedilmiş olan gayrimenkul mallarla bu partiler tarafından genel menfaatler için yaptırılmış olan binaların sahiplerine ve hazineye iadesine dair" 11 Ağustos 1951 tarihli kanun gereğince, bütün taşınır-taşınmaz emlakıyla hazineye devredilmiştir. Bunun ardından, Atatürk'ün ulusal kültür kurumları Halkevlerine karşı vandalist bir hareket başlamıştır.

---

49 **1945 Yılında Halkevleri ve Halkodaları**, Ankara 1946, s. 32.

50 Bu yıllarda yurt dışında ise yalnızca Londra Halkevi etkinlik gösteriyordu. Gerek Halkevleri faaiyet raporlarında gerekse günümüzde Londra Halkevi ve icraatı hakkında herhangi çalışma yapılmış değildir.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

Özetlersek, Atatürk ve İnönü devrinde, 1920-1950 yıllarında toplumsal politika açısından Atatürk'ün Halkçılık Programı ile halkçılık ilkesinin ve Halkevleri ile Halkodalarının önemli işlevleri olmuştur. Bu otuz yıllık dönemde, Atatürkçü düşüncede halkçılık prensibi siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik koşullarla da ilişkili olarak sürekli bir değişim, dönüşüm ve gelişim içinde olmuştur. 1950'den sonra halkçılık, ulusal ve küresel şartların da etkisiyle, Halkevleri örneğinde erozyona maruz kalmıştır. Özellikle Halkevlerinin kültürel hayatımıza katkıları ve bu alandaki birikimler ulusal hazinemizde mümtaz yerini almıştır. Fakat bunlar, arkaik değil güncel bir önemi haizdir. Üstelik, henüz layıkıyla incelenmiş ve ortaya konmuş değildir. Ancak, Atatürkçü düşüncenin ulusumuz arasında ve kurumlar bazında yerleşik etkilerini anlamak bakımından bunun gerekli olduğu ortadadır.

Atatürk'ün vefatından sonra da Onun kültür kurumları, dolayısıyla kültürel alandaki fikirleri yayılma alanını genişletmeye devam etmiştir. Onun düşüncelerinin topluma götürülmesi ve halk arasında kökleşmesinde Halkevleri ve Halkodaları önemli işlevler görmüştür. Bu yorumumuzun, kuruluşundan itibaren Halkevlerinin Atatürk Devrimi'nin yerleşmesindeki fonksiyonları dikkate alınacak olursa, biçimsel olmaktan ziyade derinlemesine irdelenecek nitelikte anlamları olduğu görülecektir. Bir diğer ifadeyle, Atatürk'ün vefatından sonra Onun ilkelerinin ve devrimlerinin ihmal edildiği yolundaki iddiaların tamamen geçerli olmadığı, en azından bunun Halkevleri örneğinde sağlamasının yapılamadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Atatürkçü düşünceyi, Onun hayatı ile sınırlamak yerine eserleriyle bütüncül şekilde araştırmak ve incelemek gerekliliği ortadadır.

Sonuç olarak, Atatürk'ün halkçılık ilkesi Halkevlerinin kültürel ve toplumsal faaliyetlerinin mihverini oluşturmuştur. Onun devrimlerini, "halka rağmen, halk için" düsturundan hareketle uygulamaya koyduğu ve başarıya ulaştırdığı dikkate alınırsa, demokratik toplum düzeninin oluşumu açısından irdelemek yerinde olacaktır. Bazı çevrelerin, Atatürk'ün

Levent Şahverdi Arşivi

devrimlerini "tepeden inme" yaptığı yollu ifadeleri ise gerçekleri yansıtmaz. Çünkü O, yaptıklarını Kocatepe'den inerek gerçekleştirmiş ve oraya halkı bırakıp saraylara tünemiş olanlara karşı çıkmıştı. Üstelik, Onun zorladıkları halktan değildi, "halkın tepesindeki" zorbalardı[51]. Dolayısıyla Atatürk, yaptığı ve yapmayı tasarladığı işlerle, ülkemizde sosyal özgürlük yolunu açıyordu ve bunun temelini atıyordu. Kısacası, Halkevleri örneğinde Atatürk ve eserleri millete malolmuştur.

51 Sabahattin Eyüboğlu, **Mavi ve Kara**, Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s. 38.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

Belge 1*: [Halk Fırkasının Hazırlık Cemiyeti]

E.H.[Erkân-ı Harbiye]

1. Bütün milleti ve halkı sinesinde tutan Müdafaa-i Milliye İstanbul'da tamamen kendisinden hariç ve Anadolu nâmına münhasıran söz söyleyebilmeye salâhiyetdâr olduğunu iddia ve ilân eden bir müdafaa-i hukuk cemiyetinin teşekkül ettiğini görmektedir.

2. Müdafaa-i Hukuk nâmıyla ortaya atıldıkları halde hüviyet ve şahsiyetlerini ketmeden bu zevât gazetelerde Müdafaa-i Milliye ismiyle lüzumsuz yere oynayarak mahrem olan teşkilâtımızı ifşâ ile millî cebheyi zaafa uğratmakta ve yine gazetelerle İstanbul'da kendilerinden başka Anadolu nâmına bir teşkilât olmadığını ilân etmekte ve intihabât listelerinin başına Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin listesi kelimelerini ilâve eylemektedirler.

3. İstanbul'da efkârı teşettütten ve Müdafaa-i Milliye ile davâ-yı milliyeyi ihlâlden kurtarmak içün Müdafaa-i Hukuk nâmına makasıd-ı mahsûs ile çalışan kimselere muhalefet edenlerin ve binaen-aleyh yeni bir teşekkül-i siyasî olacak olan Halk Fırkası'na İstanbul halkını ihzâr edecek bir teşkilât yapmak zarureti hâsıl olmuştur.

4. Heyetimiz Halk Fırkası içün esâmisi evvelce arz edilen ondört zât arasından dokuzu İstanbul heyet-i merkeziyesi ve azâsı tamamen Müdafaa-i Milliye olmak üzere İstanbul'da ihzâr edilen otuz şubeyi hemen faaliyete sevk ederek açık bir cemiyet hâlinde sarf-ı mesaî edilmesi husûsuna salâhiyet itasını istirham eyleriz.

5. Bu cemiyetin ihzâr eyleyen dokuz maddelik nizâmnâmesinin diğer mevâddı teşkilâta ait olub maksad-ı bahis birinci maddesi ber-vech-i zîrdir: Madde 1- Hâkimiyet-i Milliye esasâtına göre memleketin istiklâl ve inkişâfını istihdâf eden Halk Fırkası'nın teşekkülüne kadar İstanbul'da halkın memlekete ait mesaîsinde müttehid ve amâl-i milliyeyi müdrik ola-

Levent Şahverdi Arşivi

rak sarf-ı mesaî etmesini temîn eylemek üzere Halk Fırkası'na Hazırlık Cemiyeti nâmıyla bir cemiyet teşkîl edilmiştir.

6. Meselenin ehemmiyet ve nezâketine binaen heyetimizin içtima hâlinde emr-i devletlerine muntazır olduğu ve emr-i riyâset-penâhîlerinin heyetimize teblîği ile beraber keyfiyetten makamât-ı âliyenin ve Birinci Grubun ve matbuâtın haberdâr edilmesi marûzdur.

10 Mart 1339
İstanbul Müdafaa-i Milliye Reisi
Mîrlivâ Selâhaddin Âdil

Levent Şahverdi Arşivi

[Halk Fırkası'na Hazırlık Cemiyeti Nizâmnamesi]

1. Memleketin istiklâl ve inkişâfını gaye olarak istihdâf eden Halk Fırkasının teşkîline kadar İstanbul'da halkın memlekete ait gayelerden müttehid ve amâl-i milliyeyi müdrik olarak sarf-ı mesaî etmesini temîn eylemek üzere "Halk Fırkası'na Hazırlık Cemiyeti" namıyla bir cemiyet teşkîl edilmiştir.

2. Cemiyet, gayesini temîn içün her türlü vesâit-i meşrua ve kanuniyeye müracaât eder.

3. Cemiyet, bir merkez-i umumî ve müteaddid şuabât-ı heyet-i merkeziyeleriyle mıntıka heyetlerinden müteşekkildir.

4. Merkez-i umumî, dokuz zâttan ibaret olub cemiyetin bütün muamelât-ı mesaîsinden mesûl ve bu itibarla şuabât-ı heyet-i merkeziyeleriyle mıntıka heyetlerinin âmiridir. İlk seneye ait olan merkez-i umumî azâları müessisler arasından intihab edilmiş olub müddetleri kongrenin ilk in'ikadına kadar devam eder.

5. Şuabât-ı heyet-i merkeziyeleri, beş elliyedi ve mıntıka heyetleri üç ellibeş kişiden müteşekkil olub mıntıka heyetleri muamelât itibariyle doğrudan doğruya mensûb olduğu şubeye merbût addedilir. İlk seneye ait şube ve mıntıka heyetleri merkez-i umumîce intihab olunur.

6. Umumî kongre her sene mart ibtidasında merkez-i umumînin daveti üzerine akd-ı içtima eder. Kongreye her şube azâ-yı mütekayyide elli zât nâmına bir murahhas ile merkez-i umumî azâsı iştirâk eyler. Umumî kongre toplanmazdan bir buçuk ay evvel kongreleri toplayarak heyet-i merkeziye ve mıntıka heyetleri ve umumî kongreye izâm edilecek murahhaslar intihab edilir.

7. Cemiyete azâ, şubeler ve mıntıkalarca kayd olunur. Azâ olmak içün sıfat-ı kanuniyeyi haiz olmak ve azâ-yı mukayyede oniki zâtın tezkiresini hâmil bulunmak lâzımdır. Bu gibi nâmzedlerin kaydı aslında şuabât-ı heyet-i merkeziyelerince verilen kararın merkez-i umumîce tasdîkinden sonra nâmzed azâlığa kabul olunur.

Levent Şahverdi Arşivi

8. Cemiyetin varidâtı azâsının taahhüdât-ı şubesinden ve sair kanunî karar ve evrâktan ibaret olub mesarifi cemiyetin makasıdını temîn içün vuku bulan sarfiyâtlardan ibarettir.

9. Halk Fırkası'nın resmen teşeklülünden sonra cemiyet fesh edilmiş olub bil-umûm makbuz ve matlubâtı Halk Fırkasına devredilir.

Belge 2: [Millet Mekteplerine Halkın Devamı]

"Suret"

Rağbet geçen seneden azdır. Mıntıkanızda yapılacak en şerefli vazifenin cehâlete karşı cidâl olacağından şübhe etmeyiniz. Bu uğurda sarf edeceğiniz mesaiyi dikkatle takîb eyleyecek ve bunu icraâtınız için bir mikyâs telakki edeceğim. Sizden irfân seferberliğimiz olan Millet Mekteplerinin bu devre zarfındaki mesaisi ve müdavim mikdârı hakkında alınan malumât memnuniyet vermesi görülmemiştir. Memlekette ümmîlerin çokluğuna ve talimâtnâmenin vilâyette verdiği geniş salâhiyetlere rağmen halkın dershânelerimize bütün gün kuvvetinizle iştirake davet ediyor ve mesailerinizin neticelerini bekliyorum.

"Diğer Suret"

Maarif Vekâleti'nin balâdaki 13/12/930 ve 139 şifresi mucebince muamele ifâsı ve bu çok mühim ve vatanî vazifenin suret-i dâimede bizzât takîbi ve bütün kuvvetimizin sarfı ve salâhiyetinizin istikmâliyle şehri mükellefiyet dahilindeki bil-umum erkek ve kadınların behe-mahâl Millet Mekteplerine devamlarının temîni ve neticeden malumât itası ehemmiyetlidir.

Jandarma Kumandanlığına, Maarif Memurluğuna, Dağardı Nahiyesi Müdüriyetine tezkere ve tahrirât.

Mahrem

Millet Mektepleri hakkında Maarif Vekâlet-i celîlesinden mevrût şifre telgrafnâme ile bunu yine şifre ile teblîğ buyuran 14 Kanun-ı evvel 29 tarih ve 246 numrolu zeylnâme-i vilâyet-penahî suretleri aynen balâya naklolunmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunları geçenlerde bizzât şifahen dahi irae ve icabâtını arz etmiştim. Mesele ne kadar vatanî ve ne kadar mühim olduğu muhtac-ı ifade olmadığından bütün kudret ve kuvvetinizle çalışmanız -şübhesiz ki- vazife icabı olduğu kadar şiârcılığınıza bir lâzime-i şeref ve kudsiyettir.

Ders ve tedrîs zamanlarında kahvehânelere devriyeler göndererek dershânelerine gitmeyib oralarda kalmış olan mükelleflerin hemen taliye mekteblere sevki ve her mahalle muhtar ve imamına bir jandarma terfîk ederek bu bâbda mükelleflere sıkı sıkı tebligât yaptırılması ve buna rağmen devamsızlıkta ısrar edenler olursa tecrübe edilmek üzere bit-tensîb isimleri havî cetvellerin hemen makama tevdî ve ara sıra münâdiler vasıtasıyla da keyfiyetin her tarafa ilânı ve köy muallimlerine de şedît ve kat'î tebliğler yapılması ehemmiyetle rica olunur.

Jandarma Kumandanlığına, Maarif Memurluğuna, Dağardı Nahiyesi Müdürlüğüne yazılmıştır efendim.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK İLKELERİ İLE İLGİLİ BİBLİYOGRAFYA DENEMESİ

Mukaddes ARSLAN*

ÖZET

Bu makalede "Atatürk İlkeleri" konusunda bir bibliyografya çalışması yapılmıştır. Bu çalışma, seçilmiş bir bibliyografya çalışmasıdır.

Çalışmamızda; A- Kitaplar, B- Makaleler şeklinde iki türlü tasnif yapılmıştır.

Umarız bu çalışma Türkiye ve Atatürk ile ilgilenenlere yararlı bir kaynak olur.

Anahtar Kelimeler

Atatürk, Atatürk İlkeleri, Türkiye Cumhuriyeti, Kitaplar, Makaleler.

* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanı.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

This article includes a selected bibliography about "Atatürk's Principles". Entries are grouped under two groups which are books and articles.

We hope that it will be useful to those who are interested in Atatürk and Turkey.

Key Words

Atatürk, Atatürk's Principles, Republic of Turkey, Books, Articles.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Osmanlı Devletinin külleri üzerinde yeni Türk Devletini, Türkiye Cumhuriyetini kuran Gazi Mustafa Kemal Atatürk yirminci asrın en büyük asker ve devlet adamlarındandır. Atatürk yanmış yıkılmış toprakların ezilmiş zavallı insanlarını ayağa kaldırmış, Anadolu'da yeni Türk Devletinin doğmasında yürekleri ve beyinleri ateşleyen bir kıvılcım olmuştur. Türk tarihine adını altın harflerle yazdıran Atatürk, üstün zekâsı ve dâhi görüşleriyle hem kendisinin hem de Türk Milletinin kaderini çizmiştir.

Atatürk vatan kurtarmada Milli Mücadele ve Kuvay-ı Milliye ruhunun ön saflarında yer alırken, vatan kurmada ise ilkeleri ve fikirleriyle lider şahsiyet hüviyetini ortaya koymuştur. Atatürk'ün tarihi hadiselerde oynadığı rol, ülkenin fikir hayatında da açıkça kendini göstermiştir. Aziz Atatürk, ilkeleri ve fikirleriyle olmaz denileni olur kılan güçlü bir iradeye, yenilmez bir güce ve yıllar sonra yapılacakları çok önceden tespit eden geniş bir ufka sahiptir. Atatürk'ün "Bu söylediklerim hakikat olduğu gün senden ve bütün medeni beşeriyetten dileğim şudur: Beni hatırlayınız."sözleri bu tespitimizi teyit eder mahiyettedir.

Büyük adamlar ulvî fikirlere sahiptir. Ancak her büyük adam bu fikirlerini gerçekleştirme gücüne sahip değildir. O halde yaşama alanına geçirilmek istenen fikirler; kudret, cesaret ve geniş ufuk ister. Bu noktada Atatürk'ü çok iyi değerlendirmemiz gerekir. Elbette ki inançla, umutla ekilen fikir tohumları, hücrelerde yeşerir, vücuda hayatiyet verir. Topraklarda yeşerir, ülke ufukları parlak istikballere yönelir.

Atatürk'ün fikirleri bir mesaj ve mirastır. Bu fikirler Anadolu'daki son Türk Devletinin ve Türk Milletinin gelecekteki güzel günleri için atılan adımlarda temeldir. Mücadele ortadadır. Fikirler açık ve nettir. Geriye dönüş yoktur. Kervan yola çıkmış ve adım atılmıştır bir kez. Atatürk ve silâh arkadaşlarının arkasında koca bir millet yürümektedir. Bu, "Cumhuriyet Türküsü" ile yola çıkılan "Cumhuriyet Yolculuğu"dur.

Atatürk'ün Türk Milletine en büyük mirası ve eseri, fikirleriyle donattığı Türkiye Cumhuriyetidir. Atatürk'ün abidevî ismi ile, devletimi-

Levent Şahverdi Arşivi

zin güzide ismi âdeta özdeşleşmiştir. Bu isimler yarınlarımıza yeni umutlar katan, ufuklarımızı zenginleştiren, yüreklerimizi titreten yegâne ifadelerdir.

Atatürk diyor ki: "Beni görmek demek mutlaka yüzümü görmek değildir. Benim fikirlerimi benim duygularımı anlıyorsanız ve hissediyorsanız bu kâfidir." Onun "Mesudum çünkü muvaffak oldum."sözleriyse diğer dünya liderlerini kıskandıracak mahiyettedir. Çünkü her lider zaferi amaçlar, ancak muvaffakıyet dâhilere mahsustur.

Atatürk tarih yazan ve tarih yapan şahsiyettir. Dolayısıyla Atatürk için yazılanlar ve söylenenler bitmeyecektir. Çünkü geçen asırda yaşamış olmasına rağmen, Atatürk'ün çağlar ötesine ışık tutan fikirleri ve ilkeleri, insanları her asırda aydınlatmaya devam edecektir kanaatindeyiz.

Bütün bu düşüncelerden hareketle, "Atatürk İlkeleri" konusunda bir bibliyografya çalışması yapılmıştır. "Atatürk İlkeleri" şu başlıklarda altında toplanmıştır:1-Cumhuriyetçilik, 2-Milliyetçilik, 3-Halkçılık, 4-Lâiklik, 5-İnkılâpçılık, 6-Devletçilik. "Temel Kavramlar" ise şu başlıklar altında ele alınmıştır:1-Milli Egemenlik, 2-Milli Birlik ve Beraberlik, 3-Barışçılık, 4-Bağımsızlık, 5-Akılcılık ve Bilimsellik, 6-Çağdaşlaşma. Çalışmamızda A- Kitaplar, B- Makaleler şeklinde tasnif yapılmıştır. Temel Kavramlar, kendisiyle ilgili ilkelere dahil edilerek çalışmada bütünlük sağlanmıştır. Bu itibarla "Milli Egemenlik ve Bağımsızlık" kavramı "Cumhuriyetçilik" ilkesi içinde, "Milli Birlik ve Beraberlik" kavramı "Milliyetçilik"ilkesi içinde, "Çağdaşlaşma" kavramı "İnkılâpçılık"ilkesi içinde, "Akılcılık ve Bilimsellik" kavramı ile "Barışçılık" kavramları ise "Atatürk İlkeleri ile İlgili Eserler" kısmında değerlendirilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

I. Atatürk İlkeleri

A. Kitaplar

1. Cumhuriyetçilik

ABALIOĞLU, Yunus Nadi, **Ankara'nın İlk Günleri,** Sel Yay., İstanbul 1955

AKBULUT, Dursun Ali, **Saltanat, Hilafet ve Milli Hâkimiyet,** Samsun 1994

AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat, **Atatürk, Milli Egemenlik ve Türk Çocuğu,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985

AKSOY, Muammer, **Atatürk'ün Işığında Tam Bağımsızlık İlkesi,** Prof. Dr. Yavuz Abadan'a Armağan, Ankara 1969

————, **Atatürk ve Tam Bağımsızlık,** Gündoğan Yay., Ankara 1990

————, **Atatürk ve Sosyal Demokrasi,** Gündoğan Yay., Ankara 1990

Atatürk ve Milli Egemenlik Paneli, Bildiriler, haz. S. Hatipoğlu, M. Tekin, Mustafa Kemal Üniversitesi Yay., Antakya 1994

Atatürk ve Ulusal Egemenlik, Atatürk ve Ulusal Egemenlik Türkiye Kemalistler Teşkilatı Yay., İstanbul 1964

Atatürk, Milli Egemenlik ve Evrensel Barış Paneli Bildirileri, haz.Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000

ATAY, Neşet Halil, **Büyük Meclis ve İnkılâp,** TBMM Matb., Ankara 1933

ATEŞ, Sami, **Milli Hâkimiyet Prensibinin Tarihi Gelişimi ve Türk İnkılâbındaki Yeri,** Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara 1987

ATEŞ, Toktamış, **Biz Devrimi Çok Seviyoruz Atatürkçülük ve Sosyal Demokrasi Üstüne Düşünceler,** Der Yay., İstanbul 1992

BAYSAN, Galip, **Milli Mücadele Dönemi ve Sonrasında Atatürk ve Demokrasi,** Türk Demokrasi Vakfı Yay., Ankara 1997

ÇEÇEN, Anıl, **Atatürk ve Cumhuriyet,** Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1981

Levent Şahverdi Arşivi

ÇEVİK, Zeki, **Milli Mücadelede Müdafaa-i Hukuktan Halk Fırkasına Geçiş (1918 - 1923),** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2002

ENGİN, M. Saffet, **Türkiye'de Demokrasi İnkılabı,** Kitaphane-i Sudi, İstanbul 1928

ERENDİL, Muzaffer, **Atatürk ve Demokrasi,** Türk Tarih Kurumu Basımevi., Ankara 1986 (Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi II/5'ten ayrıbasım)

EROĞLU, Hamza, **Atatürk ve Cumhuriyet,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998

————, **Atatürk ve Milli Egemenlik,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998

EVSİLE, Mehmet, **Atatürk Milli Mücadele Cumhuriyet,** Makaleler, Cem Ofset, Amasya 1999

GENÇOSMAN, Kemal Zeki, **Devleti Kuran Meclis,** Hürriyet Yay., İstanbul 1981

GÖKMEN, Sami, **En İyi Yönetim Cumhuriyet,** Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973

GÜNEŞ, İhsan, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Düşünsel Yapısı,** (1920- 1923), Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 1985

GÜVENTÜRK, Faruk, **Atatürk ve Devlet,** y.y.1981

HALİL PAŞA, **Bitmeyen Savaş: İttihat ve Terakkiden Cumhuriyete,** Yedigün Yay., İstanbul 1972

Hilafet ve Milli Hakimiyet, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi, Ankara 1339(1923)

KOP, Kadri Kemal, **Cumhuriyet,** Köy hocası Matb., Ankara 1933

Milli Egemenlik, Yurtta Sulh, Cihanda Sulh, İlkeleri ve Atatürk Paneli, (2 Mayıs 1986), TBMM Kültür Sanat Yayın Kurulu Yay., Ankara 1986

MUMCU, Ahmet, **Atatürk'e Göre Milli Egemenlik,** Ankara 1986

RASİM, Ahmet, **İstibdattan Hakimiyeti Milliyeye,** I-II, Vatan Matb., İstanbul 1923

Levent Şahverdi Arşivi

SARAY, Mehmet, **Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento) Demokratik Düşünce ve Atatürk,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999

SARIŞ, Behçet Macit, **Atatürk'ün Gençliğe En Aziz Emaneti Olan Cumhuriyetimiz,** Hüsnütabiat Matb., İstanbul 1936

SELÇUK, Sami, **Demokrasiye Doğru,** Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999

SEYYİD BEY, **Hilafet ve Hâkimiyeti Milliye,** Ankara 1923

TANERİ, Aydın, **Atatürk ve Milli Hâkimiyet,** Ankara 1983

TANJU, Sadun, **Atatürk ve Milli Hâkimiyet,** Ankara 1983

TEVFİK, Besim, **Cumhuriyetimizin Temelleri,** Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1939

TUNÇAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923- 1931),** Yurt Yay., Ankara 1981

TURAL, M. Akif, **Hilafet Sevdası Karşısında Milli Hâkimiyet Mücadelesi,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2001

Türkiye'de Demokrasi ve Demokrasi Kültürünün Gelişmesi Semineri, haz. Türk Demokrasi Vakfı, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir 1990

TÜZÜN, Necat, **Atatürk İlkelerinde Devletçilik-Cumhuriyetçilik,** Gazi Üniversitesi Yay., Ankara 1988

UYAR, Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi,** İstanbul 1998

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, **İlk Meclis ve Milli Mücadelede Anadolu,** Çağdaş Yay., İstanbul 1990

2. Milliyetçilik

ABADAN, Yavuz, **Hukukçu Gözüyle Milliyetçilik ve Halkçılık,** Ankara 1938

ARIK, Remzi Oğuz, **Türk İnkılâbı ve Milliyetçiliğimiz,** Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981

ARSAL, Sadri Maksudi, **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları,** Çeltüt Basımevi., İstanbul 1955

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk ve Kültür, Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara 1982

Atatürk'ün Milliyetçilik ve Devletçilik Anlayışı, Türk Kadınları Kültür Derneğince Düzenlenen Seminer Bildirileri , Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1982

CUNBUR, Müjgan, **Atatürk ve Milli Kültür,** Başbakanlık Basımevi., Ankara 1981

DİZDAROĞLU, Hikmet, **Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışı,** Diyarbakır 1981

ER, Şükrü, **Ekonomik Kalkınmamızda Milliyetçilik -Hümanizm ve Sosyalizm Liberalizm,** y.y. t.y

EROĞLU, Hamza, **Atatürk ve Milliyetçilik,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1992

FEYZİOĞLU, Turhan, **Atatürk ve Milliyetçilik,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996

————, **Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999

GİRİTLİ, İsmet, **Atatürk, Kültür ve Sanat,** Ankara 1987

GÜZEL, Abdurrahman, **Mustafa Kemal Atatürk'te Milli Birlik ve Beraberlik,** Onsekiz Mart Üniversitesi Yay., Çanakkale 1996

HEYD, Uriel, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri,** çev. Kadir Günay, Başbakanlık Basımevi., Ankara 1979

İLHAN, Attila, **Ulusal Kültür Savaşı,** Özgür Yay., İstanbul 1987

İZGİ, Özkan, **Atatürk ve Milli Birlik,** Türk Tarih Kurumu Basımevi., Ankara 1988

KAYNAR, Reşat, **Atatürk ve Milli Birlik,** Türk Tarih Kurumu Basımevi., Ankara 1986

KESKİN, Mustafa, **Tarihi Açıdan Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999

KUBAN, Doğan, **Atatürk Ulusçuluğu ve Geleneksel Kültür,** Ankara 1993

Levent Şahverdi Arşivi

Milli Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler, Ortak Yayın, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1990

ORAN, Baskın, **Atatürk Milliyetçiliği,** Dost Kitabevi., Ankara 1988

PERİN, Cevdet, **Atatürk Kültür Devrimi,** İnkılap ve Aka Kitapevleri., İstanbul 1981

SARINAY, Yusuf, **Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı,** Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1990

TANYU, Hikmet, **Atatürk ve Türk Milliyetçiliği,** Orkun Yay., Ankara 1961

TURAN, Şerafettin, **Atatürk Milliyetçiliği,** Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1970

TÜNAY, Bekir, **Atatürk ve Milli Birlik,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara1987

TÜZÜN, Necat, **Atatürk Milliyetçiliği,** Akdeniz Üniversitesi Yay., 1985

ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Cumhuriyetimiz, Atatürk İnkılâpları, Türk Milliyetçiliği, Milli Birlik ve Beraberlik,** Milli Eğitim Bakanlığı 50.Yıl Konferansları, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını

ÜLMAN, Haluk, **Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışı Üzerinde Bir Deneme,** Yüzüncü Yıl Armağanı, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., , Ankara 1959

ÜNAYDIN, Ruşen Eşref, **Atatürk ve Milli Tesanüt,** Anıl Matb., İstanbul 1954

3. Halkçılık

ABADAN, Yavuz, **Hukukçu Gözüyle Milliyetçilik ve Halkçılık,** Cumhuriyet Halk Partisi Yay., Ankara 1938

AKMAN, Arif, **Atatürk ve İnsanlık Ülküsü,** Adana 1990

ALTAN, Çetin, **Atatürk'ün Sosyal Görüşleri,** Dönem Yay., İstanbul 1965

ALPAR, Cem, **Kadro, Aylık Fikir Mecmuası, (tıpkıbasım),** I-III, AİTİA Yay., Ankara 1978-80

Levent Şahverdi Arşivi

ARAR, İsmail, **Atatürk'ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi,** Baha Matb., İstanbul 1963

Cumhuriyet Halk Partisinin Temel İlkelerinden Devletçilik Halkçılık, Cumhuriyet Halk Partisi Yay., Ankara 1965

ÇEÇEN, Anıl, **Atatürk ve Halkçılık,** Balta'ya Armağan, 1974

————, **Halkevleri,** Gündoğan Yay., Ankara 1990

ERASLAN, Cezmi, **Halkçılık Kavramı Türk Düşüncesindeki Gelişimi ve Atatürk,** İstanbul 2000

ERTAN, Temuçin Faik, **Kadrocular ve Kadro Hareketi Görüşler Yorumlar ve Değerlendirmeler,** Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara 1992

GÜLSARAN, Sadrettin, **Cumhuriyet Yönetiminde Halkın Rolü ve Önemi,** Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 1973

KANSU, Ceyhun Atıf, **Halk Önderi Atatürk,** Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1972

KARAHAN, A.Neyzar, **Atatürk'ün Halk İktidarı Anlayışı,** Spor Toto Matb., Ankara 1981

KÖYMEN, Nusret Kemal, **Halkçılık ve Köycülük,** Tarık Edip ve Ş.Kütüphanesi, Ankara 1934

MEHMET EMİN, **Halk Hükümeti ve Halkçılık,** İstihbarat Matb., Ankara 1339(1923) , Metin eski harfli Türkçe'dir.

ÖKMEN, Necdet, **Halkçılık Üzerine,** İstanbul 1969

ÖZTÜRK, Halil Nimetullah, **Halkçılık ve Cumhuriyet ve Türk Halkçılığı ve Cumhuriyeti,** Orhaniye Matb., İstanbul 1930

SARICA, Murat, **Toplumcu Açıdan Halkçılık Milliyetçilik Devrimcilik,** TİP Yay., İstanbul 1966

SİNANOĞLU, Suat, **Türk Hümanizmi,** Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1988

TANYOL, Cahit, **Atatürk ve Halkçılık,** Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1981

TÜZÜN, Necat, **Atatürk Halkçılığı,** Ankara 1987

Levent Şahverdi Arşivi

ÜLKEN, Yüksel, **Atatürk ve İnsan Sevgisi,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987

ÜLKÜMEN, Hamdi, **Hümanist Atatürk,** Çağdaş Yay., İstanbul 1994

4. Lâiklik

ADIVAR, Halide Edip, **Türkiye'de Şark Garp ve Amerikan Tesirleri,** İstanbul 1955

AKGÜN, Seçil, **Halifeliğin Kaldırılması ve Lâiklik,** Olgaç Matb., Ankara t.y.

AKSOY, Muammer, **Lâikliğe Çağrı,** Gündoğan Yay., Ankara 1989

AKYOL, Avni, **Lâiklik ve Din Öğretimi,** Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 1991

ALDAĞ, Talat, **Neden Lâiklik,** Selçuk Üniversitesi Yay., Konya t.y.

ARSAL, Sadri Maksudi, **Teokratik Devlet ve Lâik Devlet,** Tanzimat, I, İstanbul 1940

ARSEL, İlhan, **Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına,** Ankara Hukuk Fakültesi Yay., Ankara 1975

————, **Lâyik Devlet Anlayışından Sapmalar,** İstanbul 1974

Atatürk, Din ve Lâiklik Üzerine, der. Doğu Perinçek, Kaynak Yay., İstanbul 1997

Atatürk, Din ve Lâiklik, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Yay., Ankara 1968

Atatürk Din ve Lâiklik, Menteş Matb., İstanbul 1968

Atatürk Din ve Lâiklik, Akdeniz Üniversitesi Atatürk Devrimleri ve İlkeleri Araştırma Merkezi Yayını

Atatürk Devrimlerinde Lâiklik, Akdeniz Üniversitesi Atatürk Devrimleri ve İlkeleri Araştırma Merkezi Yayını

Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik, haz. Ethem Ruhi Fığlalı, Taha Müftüoğlu, İdris Karakuş, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999

ATEŞ, Toktamış, **Lâiklik, Dünyada ve Türkiye'de,** Ümit Yay., Ankara 1994

Levent Şahverdi Arşivi

————, **Gene Lâiklik, Gene Demokrasi,** Ümit Yay., Ankara 1998

AYBARS, Ergün, **Atatürk Çağdaşlaşma ve Lâik Demokrasi,** İleri Kitabevi, İzmir 1994

AYTAÇ, Kemal, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Din Politikası Üzerine Konuşmalar,** Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara 1986

BARKAN, Ömer Lütfü, **Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi,** Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1975

BAŞGİL, Ali Fuad, **Din ve Lâiklik,** Yağmur Yay., İstanbul 1982

BELEN, Fahri, **Atatürk Din ve Lâiklik,** Menteş Matb., İstanbul 1968

BERKEM, Ali Rıza, **Atatürk, Atatürkçülük ve Lâik Türkiye,** İstanbul Üniversitesi Basımevi, İstanbul 2001

BERKES, Niyazi, **Teokrasi ve Lâiklik,** Adam Yay., İstanbul 1984

BİLGE, Necip, **Atatürk Devrimlerinin Temel Öğesi Lâiklik,** Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1978

BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan, **Atatürk Lâiklik ve İslâm,** Kemalist Atılım Birliği Yay., Ankara 1989

BORAK, Sadi, **Atatürk ve Din,** Anıl Yayınevi, İstanbul 1962

BOZKURTOĞLU, Zeki, **Atatürk'ün İslâm Görüşü ve Hayatı,** Ankara t. y.

ÇAĞATAY, Neşet, **Lâiklik ve Din İlişkileri,** Türk Tarih Kurumu Basımevi., Ankara 1988

————, **Lâiklik Nedir? Şeriat Nedir?,** Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1978

ÇERMAN, Osman Nuri, **Modern Türkiye İçin Dinde Reform Kemalizm,** Vakit Matb., İstanbul 1959

ÇUBUKÇU, İbrahim Agâh, **Halifelik, Din ve Lâiklik,** Türk Tarih Kurumu Basımevi., Ankara 1990

DAVER, Bülent, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Lâiklik,** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1955

Levent Şahverdi Arşivi

DEMİREL, Hakkı, **Atatürk, Atatürkçülük, Lâiklik,** Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., Antalya 1989

DEMİREL, Süleyman, **İslam Demokrasi ve Lâiklik,** İstanbul 1991

DEMİRER, Ercüment, **Din, Toplum ve Kemal Atatürk,** Kardeş Matb., Ankara 1969

DENKTAŞ, Rauf, **Atatürk, Din ve Lâiklik,** Kastaş A.Ş. Yay., İstanbul 1989

Dinimizde Reform Kemalizm, Sayı:1(Aralık 1957), İstanbul

DÖNMEZ, Şerafettin, **Atatürk'ün Çağdaş Toplum ve Din Anlayışı,** Ayışığı Kitapları, İstanbul 1998

DURUKAN, Hüseyin, **Türkiye Nasıl Lâikleştirildi,** Çıdam Yay., İstanbul 1991

ECER, Vehbi, **Atatürk'ün Din ve İslâm Dini hakkındaki Görüşleri,** Kayseri 1998

ERGİL, Doğu, **Lâiklik, Atatürkçü Toplum ve Siyaset Felsefesi Açısından,** Turhan Kitabevi Yay., Ankara 1990

————, **Atatürkçü Düşüncenin Temeli Lâiklik,** Ankara 1990

ESEN, Bülent Nuri, **Vicdan Hürriyeti ve Lâiklik,** Türkiye İnsan Hakları Semineri, 1970

EYUPOĞLU, İsmet Zeki, **Atatürk Devrimleri Işığında Lâiklik,** İstanbul 1994

FIĞLALI, Ethem Ruhi, **Atatürk ve Din,** Azerbaycan Kültür Derneği Yay., Ankara 1981

GENÇ, Reşat, **Türkiye'yi Lâikleştiren Yasalar 3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararlar,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998

GÖKALP, İskender, **Kemalizm ve İslâm Dünyası,** çev. C.Akalın, Arba Yay., İstanbul 1990

GÜLER, Vehbi, **Atatürk'te Lâiklik,** Ankara 1983

Levent Şahverdi Arşivi

GÜRTAŞ, Ahmet, **Atatürk ve Din Eğitimi,** Gelişim Matb., Ankara 1981

GÜVENTÜRK, Faruk, **Kemalizmde Lâiklik,** Erler Matb., İstanbul 1981

————, **Lâiklik Prensibi ve Atatürk,** Erler Matb., İstanbul 1978

HAFIZOĞULLLARI, Zeki, **Lâiklik,** Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1998

JAESCHKE, Gotthard, **Yeni Türkiye'de İslâmlık,** çev. H. Örs, Bilgi Yay., Ankara 1972

KARAL, Enver Ziya, **Halifeliğin Kaldırılması,** Ankara 1980

KAYACAN, İsa, **Atatürk ve Lâiklik,** Güven Matb., Ankara 1986

KİŞİOĞLU, Mir Hamza, **Atatürk İlkeleri ve Din,** Işın Yay., Resimli Posta Matb., Ankara 1965

KÜÇÜKAĞA, Ahmet, **Türkiye'de Lâiklik Serüveni,** Emre Yay., İstanbul 1996

Lâiklik ve Atatürk'ün Lâiklik Politikaları, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1980

MERT, Nuray, **Lâiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış: Cumhuriyet Kurulurken Lâik Düşünce,** Bağlam Yay., İstanbul 1994

MİRKELAMOĞLU, Necip, **Atatürkçü Düşünce ve Uygarlıkta Din ve Lâiklik,** Çağdaş Eğitim Vakfı Yay., İstanbul 2000

MUMCU, Ahmet, **Atatürk'ün Kültür Anlayışında Vicdan ve Din Özgürlüğünün Yeri,** Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1991

OZANKAYA, Özer, **Atatürk ve Lâiklik Türk Demokrasi Devriminin Temeli,** Tekin Yayınevi., İstanbul 1983

————, **Atatürk ve Lâiklik, Atatürkçü Düşüncenin Temel Niteliği,** Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1981

————, **Türkiye'de Lâiklik-Atatürk Devrimlerinin Temeli,** Cem Yay., İstanbul 1981

ÖKLEM, Necdet, **Hilafetin Sonu,** Ege Üniversitesi Yay., İzmir 1981

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZDEN, Yekta Güngör, **Atatürk ve Hukuk,** Anayasa Mahkemesi Yay., Ankara 1982

ÖZEK, Çetin, **Türkiye'de Lâiklik Gelişim ve Koruyucu Ceza Hükümleri,** Baha Matb., İstanbul 1962

————, **Devlet ve Din,** Ada Yay, İstanbul 1982

ÖZER, Yusuf Ziya, **Cumhuriyette Hukuk İnkılâbı,** Devlet Matb., İstanbul 1938

ÖZTÜRK, Halil Nimetullah, **Türkleşmek Layıklaşmak Çağdaşlaşmak,** M. Sıralar Matb., İstanbul 1953

SARAY, Mehmet, **Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörü, Atatürk ve Lâiklik,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2002

SERTOĞLU, Mithat, **Atatürk Din ve Lâiklik,** Menteş Matb., İstanbul 1968

Taassuptan Çağdaşlığa Lâiklik, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yay., y.y.t.y.

TANYOL, Cahit, **Lâiklik ve İrtica,** Altın Kitaplar Yayınevi., İstanbul 1989

————, **Sosyolojik Açıdan Din Ahlâk Lâiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar,** Okat Yayınevi, İstanbul 1970

————, **Sosyal Ahlak Lâik Ahlaka Giriş,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1960

TARHANLI, İştar B., **Müslüman Toplum Lâik Devlet,** Afa Yay., İstanbul 1993

TEKİN, Abdullah, **Türk Toplumunun Çağdaşlaşmasında Atatürkçü Lâiklik,** Emel Matb., Ankara 1983

TUNAYA, Tarık Zafer, **İslâmcılık Cereyanı: İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatı Boyunca Gelişmesi ve Bugüne Bıraktığı Meseleler,** İstanbul 1962

TUNCER, Acar, **Lâiklik ve Din,** Ticaret Matb.T.A.Ş., İzmir 1973

Türkiye Cumhuriyeti'nin Lâikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi, Panel Bildirileri, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1995

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Lâiklik (Panel), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1995

TÜZÜN, Necat, **Atatürk İnkılâplarında Lâiklik,** Gazi Üniversitesi Yay., Ankara 1987

————, **Atatürk Devrimlerinde Lâiklik,** Akdeniz Üniversitesi Yay.,Isparta t.y.

ÜÇOK, Coşkun-Bahriye Üçok, **Lâiklik ve Türkiye'de Çağ Değişimi,** İstanbul 1975

ÜLKÜMEN, Lütfü, **Atatürk İlkeleri ve İslâm,** Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1973

ÜNSAL, Hüsamettin, **Lâiklik ve Atatürk'ün Lâiklik Politikası,** Ankara 1989 (Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi V/15 Temmuz 1989'dan ayrıbasım)

YAKIT, İsmail, **Atatürk ve Din,** Süleyman Demirel Üniversitesi Basımevi, Isparta 1999

YAŞATAN, Şemsettin, **Kemalizm Işığında Din Eğitimi,** Serdar Matb., İzmir 1982

YAZICIOĞLU, H., **Bir Din Politikası Lâiklik,** İstanbul 1993

5. İnkılâpçılık

ABADAN, Yavuz, **İnkılâp ve İnkılâpçılık,** Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1933

————, **Türk İnkılâbı Tarihi Notları,** Ulus Basımevi, Ankara 1951

AKMAN, E.H., **Türk Devrimi ve Devrimciliği,** Meşher Matb., İzmir 1936

ATAY, Neşet Halil, **Büyük Meclis ve İnkılâp,** Ankara 1933

ATIF, **Türk İnkılâbı ve Tasarruf,** Hakimiyeti Milliye Matb., Ankara 1927

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İnkılâp ve Kadro, İnkılâbın İdeolojisi,** İstanbul Milliyet Matb.,Ankara 1932

BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı, **Talim ve Terbiyede İnkılâp,** İstanbul 1328

Levent Şahverdi Arşivi

BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma,** Doğu Batı Yay., İstanbul 1973

BORAK, Sadi, **Atatürk Gençlik ve Hürriyet,** Hamle Matb., İstanbul 1960

BOZDAĞ, İsmet, **Atatürk'ün Evrensel Boyutları,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988

Büyük İnkılâbımız, Matbuat ve İstihbarat Matb., Ankara 1922

CELAL NURİ, **Türk İnkılâbı,** Ahmet Kemal Matb., İstanbul 1926

DEMİROĞLU, Cemi, **Atatürk ve Gençlik,** Türk Tarih Kurumu Basımevi., Ankara 1986

ECEVİT, Bülent, **Atatürk ve Devrimcilik,** Tekin Yay., İstanbul 1974

ELİÇİN, E.T., **Türk İnkılâbı Yahut Şark Garp,** Numune Matb., İstanbul 1940

EMRE, Ahmet Cevat, **Atatürk'ün İnkılâp Hedefi ve Tarih Tezi,** Ekin Matb., İstanbul 1956

ERDENTUĞ, Nermin, **Türkiye'de Çağdaşlaşma Eğitim ve Kültür Münasebetleri,** Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981

ERENDİL, Muzaffer, **Atatürk'ün Güvendiği Gençlik ve Eğitim,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987

ERTEM, Sadri Etem, **Türk İnkılâbının Karakterleri,** Devlet Matb., İstanbul 1933

EVRENOL, Hilmi, A.Malik, **İnkılâp Yolunda,** Hakimiyeti Milliye Matb., Ankara 1933

Evrensel Yönüyle Atatürk, ATASE Yay., Ankara 1981

GİRİTLİ, İsmet, **Atatürkçü Çağdaşlaşmanın Türk Toplumundaki Sonuçları,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985

GÖKÇEN, Sabiha, **Atatürk ve Gençlik,** Türk Tarih Kurumu Basımevi., Ankara 1986

GÖKSEL, Burhan, **Atatürk'ün Gençlik Konusuna Bakışı ve Niçin Atatürkçülük Eğitimi,** Ankara 1986 (Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi II /5'ten ayrıbasım)

Levent Şahverdi Arşivi

GÖKTÜRK, Hakkı, **Atatürk Amaçlı Gençlik,** Ayyıldız Matb., Ankara 1974

GÜR, Refik Sıtkı, **İnkılâplar Muvacehesinde Türk İnkılâbı,** Yeni Matb., İstanbul 1927

GÜRSES, Hilmi, **Atatürk'ün Türk Toplumuna Bakış Açısı ve Gençliğin Bu Bakış İçerisindeki Yeri,** Türk Tarih Kurumu Basımevi., Ankara 1986

GÜVENTÜRK, Faruk, **Yirmidokuz Yıl Sonra Atatürk İnkılâplarına Bakış,** Ak Yay., İstanbul 1968

İNALCIK, Halil, **Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi,** Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1964

İNAN, Rauf, **Atatürk'ün Evrenselliği, Önder Kişiliği, Eğitimci Kişiliği ve Amaçları,** Unesco Türkiye Milli Komisyonu, Ankara 1983

KARAHAN, A. Neyzar, **Atatürk ve Eğitimde Çağdaşlaşma,** Spor Toto Matb., Ankara 1981

KARAL, Enver Ziya, **Türk İnkılâbının Mahiyeti ve Önemi,** Milli Mecmua Matb., İstanbul 1937

KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk'te Gençlik Kavramı ve Atatürkçü Gençliğin Nitelikleri,** Türk Tarih Kurumu Basımevi., Ankara 1985

————, **Türk Toplumunda Çağdaşlaşma Gereği,** Türk Tarih Kurumu Basımevi., Ankara 1985

KURAN, Ercüment, **Türk Çağdaşlaşması, Çileli Bir Yolda İlerleyiş,** Akçağ Yay., Ankara 1997

MUMCU, Ahmet, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi,** İnkılâp ve Aka Basımevi, İstanbul 1981

MENEMENLİ, Ethem, **İnkılâbımız İdeoloji ve Realite Karşısında,** Türkiye Matb., İstanbul 1934

MUZAFFER, Mediha, **İnkılâbın Ruhu,** Devlet Matb., İstanbul 1933

ÖZTOPRAK, İzzet, **Atatürk, Çağdaşlaşma ve Dış Dünyadaki Etkileri,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984 (Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi I/1 Kasım1984'ten ayrıbasım)

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZTÜRK, Halil Nimetullah, **İnkılâbın Felsefesi,** İkdam Matb., İstanbul 1928

PEKER, Recep, **İnkılâp Dersleri Notları,** Ulus Basımevi, Ankara 1936

REFİK SITKI, **İnkılâplar Muvacehesinde Türk İnkılâbı,** İstanbul 1927 (Metin eski harfli Türkçe'dir)

SAFA, Peyami, **Türk İnkılâbına Bakışlar,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996

SAKAOĞLU, Saim, **Atatürk, Gençlik ve Kültür,** Selçuk Üniversitesi Yay., Konya 1990

SAVCI, Bahri, **Atatürk ve Çağdaş Türkiye,** Varlık Yay., İstanbul 1981

SAYGIN, M. Celal, **Diyanet Cephesinden Atatürk İnkılâpları,** Ankara 1952

SAYILI, Aydın, **Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir,** Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 1948

SEVİĞ, Vasfi Raşit, **İnkılâbın Öğrettikleri,** Gazetecilik ve Matb.T.A.Ş.Yay., İstanbul 1934

SEYFİ, Ali Rıza, **Gazi ve İnkılâp,** Muallim Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1933

ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Türk İnkılâp Tarihi Notları,** İstanbul 1949

TENGİRŞENK,Yusuf Kemal, **Türk İnkılâbı Dersleri,** Resimli Ay Basımevi, İstanbul 1935

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'nin Hayatında Batılılaşma Hareketleri,** İstanbul 1960

TUNÇ, Cevat Kazım, **Atatürk ve Gençlik,** Karınca Matb., İzmir 1972

VARDAR,Yusuf, **Atatürk ve Bilimde Batılılaşma Gayretlerimiz,** Duyal Matb., İzmir 1981

Levent Şahverdi Arşivi

6. Devletçilik

ACAR, Yalçın, **Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963),** Uludağ Üniversitesi Yay., Bursa 1991

AFETİNAN, A., **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti Birinci Sanayi Planı 1933,** Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1972

AKSOY, Yaşar, **Atatürk'ün Ekonomi Devrimi, Kalpaklı Kalkınma,** Ümit Yay., Ankara 1998

ARIBURNU, Kemal, **Atatürk'ün Milli Ekonomi Üzerindeki Düşünceleri,** Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1981

Atatürk'ün Ekonomik Görüşü, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yay., Ankara 1982

AYSAN, Mustafa A., **Atatürk ve Ekonomi Politikası,** Sermet Matb., Kırklareli 1981

————, **Atatürkçü Düşüncede Milli Güç Unsurları Ekonomik Güç,** Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992

BAŞAR, Ahmed Hamdi, **İktisadi Devletçilik,** I -II, İstanbul 1931-1933

BAŞGİL, Ali Fuat, **Klasik Ferdi Hak ve Hürriyetler Nazariyesi ve Muasır Devletçilik Sistemi,** Hukuk İlmini Yayma Kurumu Yay., Ankara 1938

BORATAV, Korkut, **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik (1923-1950),** Gerçek Yayınevi , İstanbul 1974

————, **Türkiye'de Devletçilik,** Savaş Yay., Ankara 1982

DERBİL, Süheyp, **Devletçilik,** Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1939

DERİN, Haldun, **Türkiye'de Devletçilik,** Ç.Biraderler Basımevi, İstanbul 1940

DURU, Cihan, v.d., **Atatürk Dönemi Maliye Politikası,** TİSA Matb., Ankara t.y.

ER.Şükrü, **Kemal Atatürk ve Teşebbüs Hürriyeti,** Afşaroğlu Matb., Ankara 1981

Levent Şahverdi Arşivi

ERDEM, Halil Kadri, **İktisadi Devletçiliğimiz,** Kütahya Halkevi Neşriyatı, Kütahya 1933

ERGİN, Feridun, **Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi,** Duran Ofset Matb., İstanbul 1977

EROĞLU, Hamza, **Atatürk ve Devletçilik,** Olgaç Matb., Ankara 1981

GİRİTLİ, İsmet, **Kalkınma ve Türkiye,** İzlem Yay., İstanbul 1962

KESER, İhsan, **Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik,** Gündoğan Yay., Ankara 1993

KİPAL, Ulaş, **Türkiye Milli İktisat Tarihi Devletçilik,** Kaynak Yay., İstanbul 2001

KURUÇ, Bilsay, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi,** Bilgi Yay., Ankara 1987

ÖZELMAS, Ekrem, **Devletçilik ve Türkiye'deki Tatbikatından Sümerbank,** y.y.1963

ÖZGÜLER, Halil İbrahim, **Atatürk ve İktisadi Görüşleri,** Şafak Matb., Ankara 1983

SEMİZ, Yaşar, **Atatürk Döneminin İktisadi Politikası,** Saray Kitabevi., Konya 1996

TEKELİ, İlhan, Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu,** ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yay., Ankara 1982

TOPRAK, Zafer, **İttihat Terakki ve Devletçilik, Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950),** Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1995

TURAL, M. Akif, **Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar (1920-1938),** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987

Türkiye'de Devletçilik, der. Nevin Coşar, Bağlam Yay., İstanbul 1995

TÜZÜN, Necat, **Atatürk İlkelerinde Devletçilik Cumhuriyetçilik,** Gazi Üniversitesi Yay., Ankara 1988

ÜLKEN, Yüksel, **Atatürk ve İktisat,** Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1981

Levent Şahverdi Arşivi

VEYİSOĞLU, Avni, **Ekonomide Atatürkçülük,** İstanbul Matb., İstanbul 1981

ZARAKOĞLU, Avni, **Atatürk Döneminde Ülkemizde İzlenen Ekonomi Politikası,** Olgaç Matb., Ankara 1981

————, **Cumhuriyetin 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık,** İstanbul 1973

B. Makaleler

1. Cumhuriyetçilik

AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat, "Atatürk, Milli Egemenlik ve Türk Çocuğu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** I / 2 (Mart 1985)

AKFIRAT, Mehmet Adnan, "Atatürk'ün Bağımsızlık İlkesi ve Gençlik", **Uluslar arası Atatürk Konferansı,** İstanbul 1980

AKGÜN, Seçil, "Atatürk ve Ulusal Egemenlik", **Uluslar arası Atatürk Konferansı,** İstanbul 1981

AKSOY, Muammer, "Gerçek Bağımsızlık ve Atatürk", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** XXVI / 2 (Haziran 1971)

————, "Atatürk'te Milli Bağımsızlık İlkesi", **Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu,** İstanbul 1975

————, "Atatürk Işığında Tam Bağımsızlık İlkesi", **Abadan'a Armağan, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** Ankara 1969

ALP, Ali Rıza," Milli Hâkimiyet", **Tercüman,** 23 Nisan 1963

ATAY, Falih Rıfkı, "23 Nisan", **Hakimiyet-i Milliye,** 23 Nisan 1340 (1924)

AVCI, Cemal, "Atatürk ve Cumhuriyet", **Atatürk Konferansları,** Ankara 2000

AYBARS, Ergün, "Türkiye'de Demokrasinin Temellerinin Atılmasında 1923-1927 Dönemi", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

AYGÜN, Tahsin, "Kemalizm ve Ulusal Egemenlik", **Çağdaş Eğitim,** VI / 55 (Nisan 1981)

Levent Şahverdi Arşivi

BAŞARAN, Mehmet, "Atatürk, Cumhuriyet ve Tarih Şuuru", **Erdem,** XI / 32 (Eylül 1998)

BAYKAL, Bekir Sıtkı, "Cumhuriyetimizin Tarihsel Anlamı", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

CİN, Halil, "Milli Hakimiyet ve Atatürk", **Selçuk Üniversitesi Atatürk Dergisi,** Sayı:2 (1992)

————, "Hakimiyet ve Atatürk", **Atatürk ve Hukuk,** Ankara 1982

ÇALLI, İsmail, "Atatürk, Cumhuriyet ve Türk Dünyası", **Erdem,** XI / 32 (Eylül 1998)

ÇAPA, Mesut, "Milli Mücadele Döneminde Milli Egemenlik Düşüncesinin Gelişimi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XIV / 42 (Kasım 1998)

ÇEÇEN, Anıl, "Atatürk Cumhuriyeti ve İkinci Cumhuriyetçilik", **Yeni Türkiye,** IV/23-24 (Eylül-Aralık1998)

ÇETİNOĞLU, Neşe, "Cumhuriyet Kavramı ve Atatürk'ün Cumhuriyet Anlayışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XII / 36 (Kasım 1996)

ÇİÇEK, Rahmi, "Atatürkçü Düşünce İçinde Milli Egemenlik Kavramı Konulu Panel Konuşması", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XIV/ 42 (Kasım 1998)

ÇORUH, Şinasi, "Atatürk ve Cumhuriyetimiz", **Tarih ve Edebiyat Mecmuası,** Sayı:11 (Kasım 1981)

DAL, Kemal, "Milli Egemenlik ve Temsili", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** II / 4 (Kasım 1985)

DANILOV, Vladimir, "Milletin Egemenliği Kemalizmin Başlıca Prensiplerindendir" **Atatürk 2. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1996

————, "Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Bağımsız Gelişmesinin İlkeleri", **Uluslar arası Atatürk Konferansı,** İstanbul 1980

DOĞANAY, Rahmi, "Saltanattan Cumhuriyete, İmparatorluktan

Levent Şahverdi Arşivi

Milli Devlete", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XVII/ 49 (Mart 2001)

DURUSOY, Nuri, "Atatürk'ün Milli Hâkimiyet Düşüncesi", **Hamle,** 21-23 Nisan 1981

ERDOĞRU, M. Akif, " Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyet Fikri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XV / 43 (Mart 1999)

ERENDİL, Muzaffer, "Atatürk ve Demokrasi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** II/ 6 (Temmuz 1986)

————, "Atatürk ve Demokrasi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** II/ 5 (Mart 1986)

ERGİNER, Suat, "Cumhuriyet Fazilettir", **Türk Birliği,** V/55 (Ekim 1970)

EROĞLU, Hamza, "Atatürk ve Milli İrade", **Milli Kültür,** II/6-8 (1981)

————, "Atatürk ve Cumhuriyet", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1998

————, "Milli Egemenlik İlkesi ve Anayasalarımız", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** I/1 (Kasım 1984)

ESEN, Bülent, "Kemalizm ve Bağımsızlık Düşüncesi", **Atatürk Devrimleri I. Milletler arası Sempozyumu,** İstanbul 1975

FEYZİOĞLU, Turhan, "Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** I/3 (Temmuz1985)

————, "Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

GİRİTLİ, İsmet, "Atatürk ve Cumhuriyet", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** X/33 (Kasım 1995)

————, "Milli Egemenlik , Atatürk ve Anayasalarımız", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XIII/38 (Temmuz 1997)

————, "Ulusal Egemenlik ve Atatürk", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XII/34 (Mart 1996)

Levent Şahverdi Arşivi

GÖKBİLGİN, Tayip "Atatürk ve Demokrasi", **Kemalizm,** XIX/231 (Ekim 1981)

GÖKÇEER, Fikri, "Cumhuriyetin İlanı ve Cumhuriyetçilik", **Atatürkçü Düşünce,** IV/42 (Ekim 1997)

GÜNEŞ, İhsan, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkasına Geçiş", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** III/8 (Mart 1987)

HABERAL, Mehmet, "Atatürk, Cumhuriyet, Eğitimde Ulusallık ve Bütünlük", **Erdem,** XI/31 (Mayıs 1999)

HAYTAOĞLU, Ercan, "Cumhuriyet, Türk Tarihindeki Gelişimi ve Atatürk", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XIV/42 (Kasım 1998)

HEPER, Metin, "Atatürk'te Devlet Düşüncesi", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1995

————, "Atatürk'te Devlet Düşüncesi", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————, "Atatürk'te Devlet Düşüncesi", **Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk,** İstanbul 1983

İLHAN, Attila, "Kemalizm: Müdafaa-i Hukuk Doktrini", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm,** İstanbul 2001

KAHRAMAN, Hasan Bülent, "Kemalist Cumhuriyetçilik Yurttaşlık ve Demokrasi İlişkisi Üzerine", **Varlık,** LXIV/1069 (Ekim 1996)

KARADUMAN, Necmettin, "Milli Egemenlik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** I/2 (Ankara 1985)

KARATAY, Baha Vefa, "Atatürk Ulusal Egemenlik ve Çağdaşlık", **Kemalist Atılım,** I/9 (Nisan 1982)

KESKİN, Mustafa, "Cumhuriyetçilik", **Silahlı Kuvvetler Dergisi,** Ankara 1990

KOLLU, Atilla, "Mustafa Kemal ve Cumhuriyet", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XIV/42 (Kasım 1998)

KÖPRÜLÜ, Orhan, "Atatürk ve Milli İrade", **Adalet,** 21 Mayıs1981

NAZIM, İzzet, "Hakimiyet , İlahi Hukuk ve Millet Hakimiyeti, Hakimiyetin Hudutları", **Ülkü,** II (Eylül 1933)

Levent Şahverdi Arşivi

OLCAYTU, Turhan, "Saltanattan Ulusal Egemenliğe Geçiş", **Kemalist Atılım,** I/10 (Mayıs 1982)

ÖZBUDUN, Ergun, "Atatürk ve Demokrasi", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

ÖZÇELİK, İsmail, "Atatürk, Cumhuriyet ve Tarih Şuuru", **Erdem,** XI/31 (Mayıs 1999)

ÖZER, Atilla, "Atatürk'ün Egemenlik , Hükümet ve Devlet Anlayışı", **100. Yıl Atatürk Konferansları,** Ankara 1982

ÖZKAYA, Yücel, "Cumhuriyetin İlanı ve Rejim Olarak Eğitime Katkıları", **Erdem,** XI/31 (Mayıs 1999)

ÖZYURT, Hasan, "Atatürkçü Düşünce İçinde Milli Egemenlik Kavramı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XIV/42 (Kasım 1998)

PEHLİVANLI, Hamit, "Saltanattan Milli Hakimiyete", **Erdem,** XI/32 (Eylül 1998)

POLAT, Abdulkadir, "Atatürk Öncülüğü ve Ulusal Bağımsızlık", **Atatürk ve Diyarbakır,** Diyarbakır 1981

SAVCI, Bahri, "Temel İlke Demokrasi", **Türk Dili,** Sayı:359 (Kasım 1989)

SÜSLÜ, Azmi, "Milli Egemenlik ve Atatürk", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XIV/42 (Kasım 1998)

ŞAKAR, Adem, "Atatürk İlkelerinden Milli Egemenlik", **Polis Emeklileri Dergisi,** XXVIII/348 (Haziran 1981)

TANYOL, Cahit, "Atatürk'ün Egemenlik Anlayışı ve Cumhuriyet", **Kemalizm ve Türkiye,** VI/61(Nisan 1981)

TONGSİR, H.Senih, "Atatürk Cumhuriyetçiliği", **Atatürk'ün 100.Doğum Yıldönümü Konferansları,** Ankara 1981

TOSUN, Hüseyin, "Türkiye'de Demokratik Gelişmelere Genel Bir Bakış", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XVIII/52 (Mart 2002)

TURAL, Sadık, "Türkiye İçin Cumhuriyet Değerlere Sahip Çıkmadır", **Erdem,** XI/ 33 (Ocak 1999)

TURAN, Refik, "Atatürkçü Düşünce İçinde Milli Egemenlik Kavramı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XIV/42 (Kasım 1998)

Levent Şahverdi Arşivi

TÜNAY, Bekir, "Atatürk ve Cumhuriyet", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** III/7 (Kasım 1986)

TÜRKDOĞAN, Berna, "Osmanlıdan Cumhuriyete Yenileşme Hareketleri", **Atatürk Konferansları,** Ankara 2000

ÜLKÜ, Vural, "Atatürk, Cumhuriyet ve Milli Benlik", **Erdem,** XI/31 (Mayıs 1999)

2. Milliyetçilik

AFETİNAN, A., "Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Kültür", **Belleten,** XX/80 (Ekim 1956)

AÇIKSES, Erdal, "Atatürk, Milli Birlik ve Beraberlik Ruhu", **Atatürk Konferansları,** Ankara 2000

AKARSU, Bedia, "Atatürk'ün Ulusallıkla Evrenselliği Bütünleştiren Kültür Anlayışı", **Uluslararası Atatürk Konferansı,** İstanbul 1981

AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat, "Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı", **Atatürkçü Düşünce,** III/30-31 (Ekim Kasım 1996)

AKÇORA, Ergünöz, "Atatürkçü Düşüncede Milli Birlik ve Beraberlik", **Atatürk Konferansları,** Ankara 2000

AKGÜN, Seçil, "Atatürk'ün Sanat ve Kültür Anlayışı", **100. Yıl Atatürk Konferansları,** Ankara 1982

AKSIN, Ahmet, "Atatürk ve Milliyetçilik İlkesi", **Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi,** Sayı:176 (Ağustos 2001)

ALYILMAZ, Cengiz, "Atatürk Milliyetçilik ve Türk Dünyası", **Türk Yurdu,** XX/152 (Nisan 2000)

ANDAY, M. Cevdet, "Ulusçuluk Bilinci", **Cumhuriyet,** 29 Mayıs 1981

AYBARS, Ergün, "Millileşme ve Çağdaşlaşma Lideri Atatürk", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

AYDINEL, Sıtkı, "Atatürkçülükte Ulusal Hedefler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XIV/41, (Temmuz 1998)

AYIN, Faruk, "Atatürk ve Milliyetçilik", **Askeri Tarih Dergisi,** XXIV/46 (Şubat 1999)

Levent Şahverdi Arşivi

————, "Atatürk ve Milliyetçilik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XIV/42 (Kasım 1998)

BAYKAL, Bekir Sıtkı, "Atatürk'ün Milliyetçiliği", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

BİLGİÇ, Emin, "Atatürk'ün Fikir Cephesi ve Milliyetçiliği", **Milli Kültür,** II/2 (Temmuz 1980)

CAFEROĞLU, Ahmet, "Kültürcü Atatürk", **Türk Kültürü,** V/49 (Kasım 1966)

CİLASUN, Ahmet B., "Atatürk ve Dil", **Atatürk 3. Uluslararası Sempozyumu,** Ankara 1998

CUNBUR, Müjgan, "Atatürk ve Milli Birlik", **Erdem,** III/7, (Ocak 1987)

————, "Atatürk ve Milli Birlik", **Erdem,** II/6, (Eylül 1986)

ÇAĞLAR, Günay, "Atatürk ve Tarih Reformu", **Erdem,** XI/33 (Ocak 1999)

ÇANLI, Mehmet, "Atatürk ve Kültür", **Atatürk,** Muğla 1995

ÇAY, M. Abdulhaluk, "Atatürk ve Türk Milliyetçiliği", **Yeni Çığ,** I/1 (Temmuz 1981)

DAVER, Bülent, "Atatürk Dönemi Kültür Politikası", **Atatürk 3. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1998

DAYI, Sinever Esin Derinsu, "Atatürk ve Türk Dünyası", **Atatürk 4. Uluslararası Kongresi,** Ankara 2000

DİZDAROĞLU, Hikmet, "Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışı", **Atatürk ve Diyarbakır,** Diyarbakır 1981

ERCİLASUN, Ahmet B., "Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışı", **Töre,** XI/127 (Aralık 1981)

ERENDİL, Muzaffer, "Atatürkçü Düşünce Işığında Milli Birlik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** II/4 (Kasım 1985)

————, "Atatürkçü Uygulamada Milli Güç", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, V/14 (Mart 1989)

EROĞLU, Hamza, "Atatürk ve Milliyetçilik", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

Levent Şahverdi Arşivi

————————, " Atatürk'e Göre Millet ve Milliyetçilik", **Atatürk Yolu,** İstanbul 1981

————————, "Milli Birlik ve Beraberlik", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————————, "Milli Birlik ve Beraberlik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** III/7 (Kasım 1986)

FEYZİOĞLU, Turhan, "Atatürk ve Milliyetçilik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** I/2 (Mart 1985)

————————, "Atatürk ve Milliyetçilik", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————————, "Atatürk ve Milliyetçilik", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1998

GÖLEN, Zafer, "Atatürk'ün Tarih Anlayışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XVIII/52 (Mart 2002)

GÜLDİKEN, Kadir, "Atatürkçülüğün Kültürde Etkisi ve Türk Dünyasında Değeri", **Atatürk ve Modern Türkiye,** Ankara 2001

GÜNDAĞ, Nevzat, "Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışının Totaliter İdeolojiler Karşısındaki Tavrı", **Türk Yurdu,** XIX/139-141 (Mart - Mayıs 1999)

GÜVENTÜRK, Faruk, "Atatürk Milliyetçiliği ve Gerçek Atatürkçülük", **Kemalist Atılım,** I/2 (Eylül 1981)

————————, "Milliyetçilik İlkesi", **Kemalist Atılım,** I/7 (Şubat 1982)

HACIEMİNOĞLU, Necmettin, "Gerçek Atatürk ve Milliyetçilik", **Türk Yurdu,** IX/28 (Aralık 1989)

HESENLİ, Cemil, "Atatürk Bağımsızlık ve Milliyetçilik", **Atatürk 3. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1998

IRMAK, Sadi, "Atatürk Milliyetçiliği ve Milliyet", **Ziya Gökalp Dergisi,** IV/21 (Mart1981)

İNCE, Nilgün, "Atatürk ve Kültür", **Atatürk Konferansları,** Ankara 2000

Levent Şahverdi Arşivi

————————, "Atatürk İnkılâplarında Kültür ve Önemi", **Atatürk 4. Uluslar arası Kongresi,** Ankara 2000

İZGİ, Özkan, "Atatürk ve Milli Birlik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** IV/12 (Temmuz 1988)

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, "Atatürk'ün Milliyetçiliği", **Kemalist Ülkü,** XIII-XIV/157-159 (Aralık1981)

KAVCAR, Cahit, "Atatürk ve Kültür Reformu", **Erdem,** IV/12 (Eylül 1988)

KAYNAR, Reşat, "Atatürk ve Milli Birlik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** III / 7 (Kasım 1986)

————————, "Atatürkçülükte Millileşme, Laikleşme, Çağdaşlaşma", **Atatürk I. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1994

————————, "Atatürk'ün Kültür ve Eğitim Anlayışı", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1995

————————, "Atatürk'ün Kültür ve Eğitim Anlayışı", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————————, "Atatürkçülükte Millileşme, Laikleşme, Çağdaşlaşma (Medeniyetçilik)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** IV/12 (Temmuz 1988)

KESKİN, Mustafa, "Cumhuriyetin Kuruluşunda Millet ve Milliyetçilik", **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi,** LXVI (İstanbul 1990)

————————, "Atatürk'e Göre Millet ve Türk Milliyetçiliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XIV/41 (Temmuz 1998)

————————, "Atatürk Milli Mücadele ve Milli Devlet", **Atatürk Konferansları,** Ankara 2000

————————, "Atatürk'e Göre Milliyetçilik ve Bağımsızlık", **Atatürk 3. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1998

KIŞLALI, A. Taner, "Atatürk'ün Kültür Siyaseti", **Milliyet,** 2 Mayıs 1981

KODAMAN, Bayram, "Atatürkçü Düşünce ve Kalkınma Modelinde

Levent Şahverdi Arşivi

Kültürün Yeri", **Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri Bildirileri,** Kayseri 1983

————, "Atatürk Milli Kültür ve Tarih", **100. Yıl Atatürk Konferansları,** Ankara 1982

KORKMAZ, Zeynep, "Atatürkçü Düşüncede Türk Dilinin Yeri", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1998

KURAN, Ercüment, "Atatürk ve Milliyetçilik", **Türk Kültürü,** XIX/217 (Kasım-Aralık 1980)

MUMCU, Ahmet, "Atatürkçü Düşünce Sisteminde Milli Birliğin Yeri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** III/8 (Mart 1987)

————, "Atatürk'ün Kültür Anlayışında Hukukun yeri", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————, "Atatürkçü Düşünce Sisteminde Milli Birliğin Yeri", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1995

————, "Atatürkçü Düşünce Sisteminde Milli Birliğin Yeri", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

OLCAYTU, Turhan, "Milliyetçilik İlkesi", **Kemalist Atılım,** I/7 (Şubat 1982)

ORAN, Baskın, "Altı Ok Arasındaki İlişkiler Ya da Milliyetçilik Ekseni Çevresinde Kemalizm", **Uluslar arası Atatürk Konferansı,** İstanbul 1981

SARAY, Mehmet, "Atatürk ve Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği", **Atatürk 3. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1998

SARINAY, Yusuf, "Atatürk Döneminde Milliyetçilik Anlayışı ve Uygulamaları", **Türk Yurdu,** XIX/139-141 (Mart-Mayıs 1999)

SAYILI, Aydın, "Atatürk ve Milli Kültürümüz", **Erdem,** VI/17 (Mayıs 1990)

SÖNMEZ, Mustafa, "Atatürkçü Düşünce Işığında Millet ve Milliyetçilik", **Hava Kuvvetleri Dergisi,** Sayı:335 (Haziran 2000)

SÜMER, Necdet, "Atatürk Ulusçuluğunun Felsefi Temeli", **Arayış,** Sayı:11 (Mayıs 1981)

Levent Şahverdi Arşivi

SÜSLÜ, Azmi, "Türk Tarihçiliği ve Atatürk", **Atatürk 3. Uluslararası Sempozyumu,** Ankara 1998

————, "Atatürk ve Tarih", **Atatürkçü Düşünce El kitabı,** Ankara 1998

————, "Cumhuriyet Döneminin Türk Kültürüne Bakışı ve Kültür Politikaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XI/31 (Mart 1995)

ŞAHİN, Mehmet, "Atatürk'ün Bilim Sanat ve Kültür Görüşlerine Kısa Bir Bakış", **Atatürk ve Modern Türkiye,** Ankara 2001

ŞEHİRLİ, Yücel Atilla, "Atatürk, Milli Birlik ve Beraberlik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XVI/46 (Mart 2000)

ŞEHSUVAROĞLU, Lütfü, "Devletçi Milliyetçilikten Milletçi Milliyetçiliğe", **Yeni Türkiye,** IV/21 (Mayıs-Haziran 1998)

TAŞKIN, Yüksel, "Kemalist Kültür Politikaları Açısından Türk Tarih ve Dil Kurumları", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm,** İstanbul 2001

TEVETOĞLU, Fethi, "Milliyetçi Atatürk", **Türk Kültürü,** Sayı:37 (1965)

TEZCAN, Mahmut, "Kültür Kurumlarımızın Oluşmasında Atatürk'ün Rolü", **Erdem,** XI/31 (Mayıs 1999)

TİMURTAŞ, Faruk, "Tarih Şuuru ve Atatürk", **Gençlikte Hamle,** XIII/216 (Ekim 1981)

TUNA, Ali, "Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışı", **Atatürk Konferansları,** Ankara 2000

————, "Atatürk ve Dil Çalışmaları", **Atatürk Konferansları,** Ankara 2000

————, " Atatürk ve Dış Türkler", **Atatürk Konferansları,** Ankara 2000

TUNÇ, Hasan, F.Bilir, "Cumhuriyet Dönemi Anayasalarımızda Milliyetçilik Anlayışı ve Atatürk Milliyetçiliği", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** II/1-2 (Haziran-Aralık1998)

Levent Şahverdi Arşivi

TURAL, Sadık, "Atatürk'ün Kültüre Bakışı ve Fikir Adamı Atatürk", **Atatürk 3. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1998

TURAN, Şerafettin, "Atatürk Milliyetçiliği", **Atatürk Konferansları,** Ankara 1970

————, "Atatürk ve Tarih", **Arayış,** I/2(1981)

TÜFEKÇİ, Gürbüz D., "Atatürk Milliyetçiliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** I/3 (Temmuz 1985)

TÜNAY, Bekir, "Atatürk ve Milli Birlik", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1998

————, "Atatürk ve Milli Birlik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** III/8 (Mart 1987)

————, "Atatürk ve Milli Birlik", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

VARIŞ, Fatma, "Eğitim Yolu İle Atatürkçü Çizgide Milli Bütünleşme", **Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu,** Ankara 1981

YILDIRIM, Hüsamettin, "Atatürk'ün Türk Dünyası ile İlgili Görüş ve Düşünceleri", **Atatürk ve Modern Türkiye,** Ankara 2001

YILMAZ, Mustafa, "İngiliz Kamuoyunda Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı", **Türk Yurdu,** XX/160 (Aralık 2000)

YUVALI, Abdulkadir, "Atatürk, Millet ve Milletleşme", **Erdem,** XI/31 (Mayıs 1999)

————, "Millet Milletleşme Milliyetçilik", **Türk Yurdu,** XIX/139-141 (Mart-Mayıs 1999)

————, "Atatürk ve Milli Mücadele", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XIII/37 (Mart 1997)

————, "Milliyetçilik Anlayışının Tarihi Temelleri ve Çağdaş Yorumu", **Atatürk 4 . Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 2000

3. Halkçılık

APAYDIN, Orhan, "Atatürk'ün Halkçılık Programı ve 1921 Anayasasına İlişkin Tasarılar", **İstanbul Barosu Dergisi,** LV/10-11-12 (Ekim-Aralık 1981)

Levent Şahverdi Arşivi

BİNBAŞIOĞLU, Cavit, "Cumhuriyet Döneminin Başında Halkçılık ve Köycülük Hareketleri ile Köy Enstitülerinin Kuruluşu", **Çağdaş Eğitim,** XXIV/253 (Nisan1999)

CERECİ, Sedat, "Halkın İçinden Halkçı Bir Önder", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XVIII/52 (Mart 2002)

ÇEÇEN, Anıl, "Atatürk ve Halkçılık", **Prof. Dr. Tahsin Balta'ya Armağan, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** Ankara 1974

ÇUBUKÇU, İbrahim Agah, "Atatürkçülükte Barış ve Sevgi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** III/9 (Temmuz 1987)

ENGİNSOY, Cemal, "Atatürk'te İnsan Sevgisi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** II/4 (Kasım 1985)

ERASLAN, Cezmi, "Atatürk'ün Halkçılık Anlayışının 21. Yüzyıl İçin Önemi", **Atatürk 4. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 2000

EVYAPAN, Rafet, "Atatürk ve Sosyal Devlet", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XV/43 (Mart 1999)

EYYÜPOĞLU, İsmail, "Bir Demokrasi Açılımı Halkçılık ve Mustafa Kemal Atatürk", **Atatürk,** III/1 (Mayıs 2000)

EYÜPOĞLU, Sabahattin, "Atatürk ve Halk", **Türkiye Atatürk Dergisi,** Mart 1981

GİRİTLİ, İsmet, "Atatürk ve Halkçılık, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** VII/20 (Mart 1991)

————, "Atatürk ve Halkçılık", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

İÇLİ, Tülin Günşen, "Atatürk Düşüncesinde Sosyal Yapı Unsurları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** VII/20 (Ankara 1991)

İNAN, Rauf, "Gazi'nin (Atatürk'ün) Halkçılık Ülküsü, Halkevleri ve Sonrası", **Atatürk Konferansları,** Ankara 1983

KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım, "Tek Parti Döneminde Halkçılık", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm,** İstanbul 2001

————, "Tek Parti Döneminde Halkevleri ve Halkçılık", **Toplum ve Bilim,** Sayı:88 (2001)

Levent Şahverdi Arşivi

KÖYMEN, Nusret Kemal, "Halk Kuvveti", **Ülkü,** I (Şubat 1933-Mart 1934)

————, "İnkılap İdeolojisinde Halkçılık", **Ülkü,** III

ÖZBUDUN, Ergun, "Atatürk ve Halkçılık", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

ÖZKAYA, Yücel, "Atatürk ve Halkçılık", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————, "Atatürk ve Halkçılık", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1998

SEVÜK, İsmail Habib, "Halkın Karşısında Atatürk", **Tarih ve Edebiyat,** XVII/9 (Eylül 1981)

TANYOL, Cahit, "Atatürk ve Halkçılık", **Atatürk'ün 100. Doğum yıldönümü Seri Konferansları,** İstanbul 1981

TEKELİ, İlhan -G.Ş., "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", **Toplum ve Bilim,** Sayı:6-7 (1978)

TEKELİ, İlhan - S.İlkin, "Türkiye'de Bir Aydın Hareketi, Kadro", **Toplum ve Bilim,** Sayı:24 (1984)

TOPRAK, Zafer, "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu", **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu,** İstanbul 1977

TÜNAY, Muharrem, "Atatürk'ün Halkçılık İlkesi ve Çalışma Hayatı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** II/5 (Mart 1986)

ÜLKEN, Yüksel, "Atatürk ve İnsan Sevgisi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** III/9 (Temmuz 1987)

YURDAKUL, Mehmet Emin, "Halk Hükümeti, Halkçılık", **Hâkimiyet- i Milliye,** 7-8 Mayıs 1339(1923)

4. Lâiklik

AHMAD, Feroz, "Türkiye'de Kemalizm ve Siyasetin Lâikleşmesi", **Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları Sempozyumu,** Ankara 1983

ALDAĞ, Talat, "Neden Lâiklik", **Selçuk Üniversitesi Ata Dergisi,** Sayı:2, Konya 1992

Levent Şahverdi Arşivi

ALDIKAÇTI, Orhan, "Atatürk İnkılâplarından Lâiklik", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası,** Sayı:1-4 (İstanbul 1979-1981)

ALTAY, Fahrettin, "Dindar Atatürk", **Atatürk Din ve Lâiklik,** İstanbul 1968

ARMANER, Neda, "Atatürk'ün Din Anlayışı", **Silahlı Kuvvetler Dergisi,** Sayı: 276 (Mart 1981)

————, "Atatürk Din ve Lâiklik", **Atatürkçülük,Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** İstanbul 1983

ARSEL, İlhan, "Dinde Reform ve Atatürk", **Uluslar arası Atatürk Konferansları,** İstanbul 1981

ATALAY, İbrahim Ethem, "Lâiklik ve Din İlişkileri", **Kemalist Ülkü,** No: 268 (1991)

AVCI, Cemal, "Atatürk , Din ve Lâiklik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** VI/18, (Temmuz 1990)

————, "Atatürk , Din ve Lâiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik,** Ankara 1999

————, "Atatürk ve Lâiklik", **Atatürk Konferansları,** Ankara 2000

AYBAY, Aydın, "Devrim Açısından Lâiklik İlkesinin Oluşumu ve Önemi", **Atatürk 100. Yıl Konferansları,** İstanbul 1981

————, "Devrim Açısından Lâiklik İlkesinin Oluşumu ve Önemi", **İstanbul Barosu Dergisi,** LV/10-12 (Ekim -Aralık 1981)

AYDIN, Hasan, "Atatürk İlkeleri ve Hukuk Devrimi", **İstanbul Barosu Dergisi,** LV/10-12 (Ekim-Aralık 1981)

BARKAN, Ömer Lütfü, " Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi", **Cumhuriyetin Ellinci Yılı Semineri,** Ankara 1975

BAŞGİL, Ali Fuat, "Din Hürriyeti", **Atatürk Din ve Lâiklik,** Ankara 1968

BAYRAMOĞLU, Fuat, "Atatürkçülük ve Lâiklik", **Atatürk 3. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1998

BELEN, Fahri, "Atatürk Devrimi ve Din", **Atatürk Din ve Lâiklik,** Ankara 1968

Levent Şahverdi Arşivi

BİLGE, Necip, "Atatürk Devrimlerinin Temel Öğesi Lâiklik", **Belleten,** XLII/168 (Ekim 1978)

————, "Atatürk Devrimlerinin Temel Öğesi Lâiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din Ve Lâiklik,** Ankara 1999

BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan, "Atatürk ve Lâiklik", **Türk Kültürü,** Sayı:310 (1989)

BOYACIOĞLU, Ramazan, "Atatürk, Din ve Lâiklik", **Atatürk 4. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 2000

————, "Atatürk'ün Hilafetle İlgili Görüşleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XIII/37 (Mart 1997)

————, "Bilim, Din ve Atatürk", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XV/44 (Temmuz 1999)

BOZKURT, Gülnihal, "Atatürk'ün Hukuk Alanında Getirdikleri", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

BOZYEL, M. Nesih, "Atatürk ve Lâiklik", **Atatürk ve Diyarbakır,** Diyarbakır 1981

CİHAN, Erol, "Atatürk ve Hukuk Devleti Kavramı", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1995

————, "Atatürk ve Hukuk Devleti Kavramı", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

ÇAĞATAY, Neşet, "Lâiklik ve Din İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** IV/12 (Temmuz 1988)

————, "Lâiklik ve Din İlişkileri", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999

————, "Lâiklik ve Din İlişkileri", **Atatürk I. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1994

————, "Atatürk ve Din Kültürü", **Uluslar arası Atatürk Konferansı,** İstanbul 1981

ÇUBUKÇU, İ.Agâh, "Atatürk, Din ve Lâiklik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** I/2 (Mart 1985)

————, "Halifelik , Din ve Lâiklik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** VI/17 (Mart 1990)

Levent Şahverdi Arşivi

————, "Halifelik Din ve Lâiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999

DAVER, Bülent, "Lâiklik", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1995

————, "Lâiklik", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

DÖNMEZER, Sulhi, "Atatürk Hukuk İnkılâbı", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

DÜNDAR, Ali, "Lâiklik ve Atatürk'ün Lâiklik Politikası", **Ilgaz,** XX/239 (Ağustos 1981)

ECER, Vehbi, "Atatürk'ün Kültür ve Din Anlayışı", **Ölümünün 50. Yılında Atatürk,** Kayseri 1988

————, "Atatürk'ün Kültür Politikasında Akılcı Yön", **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Sayı:2 (Kayseri 1985)

————, "Atatürk'ün Din ve İslâm Dini Hakkındaki Görüşleri", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 2000

————, "Atatürkçü Düşüncedeki Lâiklik , Türkiye Gerçeklerine Uygundur", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XVI/48 (Kasım 2000)

EMİN, Mehmet, " Lâiklik Karşısındaki Vazifelerimiz", **Hayat,** III/72 (12 Nisan 1928)

ERGİL, Doğu, "Atatürkçü Düşüncenin Temeli Lâiklik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** VI/17 (Mart 199o)

ERGİN, Sabahattin, "Lâiklik", **Atatürk Haftası Armağanı,** Ankara 1992

ERİKAN, Celal, "Lâyiklik", **Atatürkçülük: Kemalizm,** Ankara 1974

EROĞLU, Hazma, "Lâikliğin Bedeli", **Atatürk I. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1994

FEYZİOĞLU, Turhan, "Türk İnkılâbının Temel Taşı Lâiklik", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————, "Türk İnkılâbının Temel Taşı Lâiklik", **Atatürk Yolu,** İstanbul 1981

Levent Şahverdi Arşivi

————————, "Atatürk Yolu: Akılcı Bilimci Gerçekçi Yol", **Atatürk Yolu,** İstanbul 1981

————————, "Türk İnkılâbının Temel Taşı Lâiklik", **Atatürk Yolu,** İstanbul 1981

FIĞLALI, Ethem Ruhi, "Atatürk ve Din", **Türk Kültürü,** Sayı:304 (1988)

————————, "Atatürk Düşüncesinde Lâiklik", **Atatürk 4. Uluslararası Kongresi,** Ankara 2000

————————, "Atatürk ve Lâiklik", **Atatürk 3. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1998

————————, "İslâm ve Lâiklik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XI/33 (Kasım 1995)

————————, "Din ve Devlet İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XIII/38 (Temmuz 1997)

————————, "İslâm ve Lâiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999

————————, "Atatürkçü Düşüncede Milliyetçilik ve Lâiklik", **Atatürk,** Muğla 1995

————————, "Atatürk, Din ve Lâiklik", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1998

————————, "Atatürk ve Lâiklik", **Atatürk I. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1998

————————, "Atatürk ve Din", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999

GENÇ, Reşat, "Atatürkçü Düşüncede Lâiklik ve Din Anlayışı", **Atatürk Düşüncesinde Din Ve Lâiklik,** Ankara 1999

————————, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Temel İlkelerinden Lâiklik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** X/29 (Temmuz 1994)

GİRİTLİ, İsmet, "Atatürk Cumhuriyetinin Lâiklik İlkesi", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————————, "Atatürk Cumhuriyetinin Lâiklik İlkesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** II/4 (Kasım 1985)

Levent Şahverdi Arşivi

————, "Lâiklik ve Köktenciliğe Dair", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** X/28 (Mart 1994)

————, "Atatürkçü Lâiklik Anlayışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** VI/18 (Temmuz 1990)

————, "Günümüz Işığında Lâiklik , Milli Egemenlik ve Milli Birlik ve Beraberlik İlkeleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XIV/41 (Temmuz 1998)

————, "Atatürkçü Lâiklik", **Atatürk Haftası Armağanı,** Ankara 1987

GÜRLEK, Cemal, "Atatürk Devlet ve Lâiklik", **Kemalist Ülkü,** No:222 (1987)

GÜVENTÜRK, Faruk, "Kemalizmde Lâiklik", **Kemalizm ve Türkiye,** VI-VII/64-71 (Temmuz-Aralık1981)

HAFIZOĞULLARI, Zeki, "Lâiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999

————, "Lâiklik", **Erdem,** VII/20 (Ocak 1991)

————, "Türk Hukuk Devrimi ve Lâiklik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** IV/12, (Temmuz 1988)

————, "Türk Hukuk Devrimi ve Lâiklik", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Temel İlkeleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XIV/42 (Kasım 1998)

————, "Lâiklik ve Türk Hukuk Devrimi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XII/35 (Temmuz 1996)

HİZMETLİ, Sabri, "Mustafa Kemal Atatürk'ün İslâm Anlayışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XV/44 (Temmuz 1999)

ILGAR, İhsan, "Atatürk Lâiklik Din ve Devrim", **Atatürk Din ve Lâiklik,** Ankara 1968

İSPİR, Eyüp, "Lâiklik", **Atatürkçü Düşüncede Özellik Taşıyan Önemli Yaklaşımlar,** Ankara 1988

JAESCHKE, Gotthard, "Atatürk'ün İndinde Dinin Önemi", çev. Nimet Arsan, **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999

Levent Şahverdi Arşivi

KARAL, Enver Ziya, "Devrim ve Lâiklik", **Atatürk Din ve Lâiklik,** Ankara 1968

KARASAR, Niyazi, "Lâiklik ve Bilimsel Temelleri", **Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu,** Ankara 1981

KAYACAN, İsa, "Atatürk ve Lâiklik", **Kemalist Ülkü,** No:218 (1986)

KAYADİBİ, Fahri, "Atatürk'ün Dini Yönü ve Din Eğitimine Bakış", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XVI/48 (Kasım 2000)

KAYNAR, Reşat, "Türkiye'yi Lâikleştiren Yasalar", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999

KAZMAZ, Süleyman, "Atatürk Düşüncesinde Milli Hukuk", **Erdem,** XI/32 (Eylül 1998)

————, "Atatürk, Cumhuriyet ve Lâik Hukuk", **Erdem,** XI/31 (Mayıs 1999)

KİLİ, Suna, "Atatürk ve Laiklik", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** Sayı:26 (Kasım 1969)

KODAMANOĞLU, Nuri M., "Lâik Devlet Düzenimizin İlk Yasal Dayanağı", **Atatürk Yolu,** II/8 (1991)

KÖKLÜGİLLER, Ahmet, "Atatürk'ün Din ve Lâiklik Anlayışı", **Varlık,** Sayı: 880 (Ocak 1981)

KUTLU, Muammer, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Lâiklik", **Türk İdare Dergisi,** LXIX/414 (Mart1997)

MARDİN, Şerif, "Lâiklik İdeali ve Gerçekler", **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Semineri,** İstanbul 1977

MERT, Nuray, Cumhuriyet Türkiyesi'nde Lâiklik ve Karşı Lâikliğin Düşünsel Boyutu", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm,** İstanbul 2001

MUMCU, Ahmet, "Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Lâiklik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** I/2 (Mart 1985)

————, "Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Lâiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999

Levent Şahverdi Arşivi

NİRUN, Nihat, "Atatürk ve Din", **Milli Kültür,** III/4 (Eylül 1981)

OLCAYTU, Turhan, "Din Ekonomi ve Atatürk", **Kemalist Atılım,** No:14 (1982)

————, "Lâiklik İlkesi", **Atatürkçü Düşünce,** III/22 (Şubat 1996)

OLGUN, İbrahim, "Türkiye'de Lâikliği Gerektiren Nedenler", **Atatürk Konferansları,** Ankara 1983

OZANKAYA, Özer, "Laiklik: Atatürk Devrimlerinin Genel Niteliği Olarak Anlamı ve Çağdaş, Demokratik, Ulusal Toplumun Gelişimi Açısından Önemi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** XXXVI/1-4 (1981)

ÖKTE, Ertuğrul Zekâi, "Lâik Toplum, Lâik Devlet", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** XI/63-66 (Aralık 1972 - Mart 1973)

ÖZBUDUN, Ergun, "Atatürk ve Lâiklik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** VII/24 (Temmuz 1992)

————, "Atatürk ve Lâiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999

————, "Halifeliğin Kaldırılmasının Cumhuriyetin Lâikleşmesindeki Önemi", **Türkiye Cumhuriyeti'nin Lâikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi,** Ankara 1995

ÖZDEN, Yekta Güngör, "Lâikliğin Türkiye İçin Ulusal ve Hukuksal Değeri", **Atatürk ve Hukuk,** Ankara 1981

ÖZERDİM, N.Sami, "Atatürk'ü Lâiklikten Uzaklaştırma Çabaları", **Kemalist Ülkü,** No:244 (1989)

ÖZGÜNEŞ, Mehmet, "Neden ve Nasıl Bir Lâiklik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** X/28 (Mart 1994)

————, "Neden ve Nasıl Bir Lâiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999

ÖZTURANLI, M. İskender, "İnsan Hakları Lâiklik ve Atatürk", **Atatürkçü Düşünce,** I/2 (Haziran 1994)

PARMAKSIZOĞLU, İsmet, "Atatürk'ün İslâm Devlet Telâkkisinin Yorumu", **Milli Kültür,** III/8 (Ocak 1982)

Levent Şahverdi Arşivi

SARAY, Mehmet, "Türk Devletlerinde Hoşgörü ve Bugünkü Lâiklik Anlayışı", **Atatürk 4. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 2000

SAVCI, Bahri, "Atatürk Lâikliğinin Gerçek Amacı ve Anlamı", **Atatürk'e Saygı,** Ankara 1969

SELÇUK, İlhan, "Lâiklik", **Cumhuriyet,** 5 Ağustos 1981

SERTOĞLU, Mithat, "Atatürk ve İslâmiyet", **Atatürk Din ve Lâiklik,** Ankara 1968

TANFER, Vehbi, "Atatürk'ün Din ve Lâiklik Anlayışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XV/43 (Mart 1999)

TARAKÇIOĞLU, Nurettin, "Lâiklik ve Din", **Atatürk Haftası Armağanı,** Ankara 1989

TAŞDEMİRCİ, Ersoy, "Atatürkçü Düşünce Sisteminde Lâikliğin Yeri ve Önemi" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XIV/40 (Mart 1998)

————, "Atatürk Devletinde Lâiklik", **DTCF Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümü Armağan Dergisi,** Ankara 1982

TAŞKALE, İsmet, "Atatürk ve Lâiklik", **Kemalist Ülkü,** No:345 (1997)

TAŞTANOĞLU, Ö.Lütfü-F. Bolayır, "Atatürk ve Lâiklik", **Bir Destanın Kahramanı Atatürk ve İlkeleri,** Ankara 1981

TUNAYA, Tarık Zafer, "Atatürkçü Lâyiklik Politikası", **Atatürk Konferansları,** Ankara 1970

TURAL, Sadık, "Atatürk'ün Yapılandırmayı İstediği Hukukun Gereği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XIV/42 (Kasım 1998)

————, "Hukuk Kültür Oluşturucudur", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999

"Türkiye Cumhuriyeti'nde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Yeri (Panel)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XII/35 (Temmuz 1996)

"Türkiye Cumhuriyeti'nin Temel İlkelerinden Lâiklik (Panel)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** III/8 (Mart 1987)

TÜZÜN, Necat, "Atatürk İnkılâplarında Lâiklik", **Atatürk I. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1994

Levent Şahverdi Arşivi

————————, "Atatürk İnkılaplarında Lâiklik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** IV/10 (Kasım 1987)

UĞRAŞKAN, Muzaffer, "Atatürk İlkeleri-4-Lâiklik", **Kemalist Ülkü**, No: 210 (1986)

UZER, Celalettin, " Mustafa Kemal'in Din Görüşü", **Kemalist Ülkü,** No:208 (1986)

ÜNSAL, Hüsamettin, "Lâiklik ve Atatürk'ün Lâiklik Politikası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** V/15 (Temmuz 1989)

————————, "Lâiklik ve Atatürk'ün Lâiklik Politikası", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik,** Ankara 1999

————————, "Lâiklik ve Atatürk'ün Lâiklik Politikası", **100. Yıl Atatürk Konferansları,** Ankara 1982

————————, "Türk Devriminde Lâikliğin Önemi ve Atatürk'ün Lâiklik İlkesini Geliştirme Çabaları", **Atatürk Haftası Armağanı,** Ankara 1981

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, "Din, Halk, Devlet", **Cumhuriyet,** 16 Nisan 1952

YUVALI, Abdulkadir, "Atatürk'ün İslâm Dünyasına Bakışı", **Atatürk 3. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1998

YÜCE, Turhan Tufan, "Bilimsel Açıdan Demokrasi Lâiklik İrtica ve Atatürk", **Yeni Türkiye,** III/17 (Eylül-Ekim 1997)

ZÜLFİKAR, Hamza, Atatürk'ün İslâm Dini ile İlgili Görüşleri ve Değerlendirmeleri", **Atatürk 4. Uluslar arası Kongresi**, Ankara 2000

ZÜMRÜT, Osman, "Atatürk'ün Din Anlayışı", **İktisadi Düşünce,** IV/48 (Kasım 1981)

5. İnkılâpçılık

ALP, İlker, "Atatürk ve Türk Gençliği", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1998

————————, "Atatürk ve Türk Gençliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XIII/38, (Temmuz 1997)

ANDAY, Melih Cevdet, "Çağdaş Kültür ve Atatürk", **Gösteri,** I/6 (Mayıs 1981)

Levent Şahverdi Arşivi

ATAÖV, Türkkaya, "Atatürk ve Çağdaş Türkiye", **Atatürk ve Modern Türkiye,** Ankara 2001

AVCI, Cemal, "Atatürk ve Batı Uygarlığı", **Atatürk 3. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1998

AVŞAR, Halil, "Cumhuriyet Felsefesi Çağdaşlaşma", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XV/44, (Temmuz 1999)

AYBARS, Ergün, "Atatürk ve İnkılâpçılık", **Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türk Tarihi Araştırma Dergisi,** I/2 (1992)

————, "Atatürk'ün Evrenselliği", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————, "Millileşme ve Çağdaşlaşma Lideri Atatürk", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** I/3 (Temmuz 1985)

AYGÜN, Tahsin "Kemalizm ve Batıcılık", **Çağdaş Eğitim,** VI/57-62 (Haziran-Aralık 1981)

BAYKAL, Bekir Sıtkı "Atatürk ve İnkılâp", **Belleten,** XXXXIII/188 (Ekim 1983)

BAYKAL, Hülya, "Atatürkçü Çağdaşlaşma Yönünden Türkiye'nin Avrupa Topluluklarına Tam Üyeliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** IV/12 (Temmuz 1988)

BELEN, Fahri, "Türk Devriminin Evrensel Yönleri", **Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu,** İstanbul 1975

CİCİOĞLU, Hasan, "Türkiye Cumhuriyeti ve Modern Çağdaşlaşma Modeli", **Atatürk ve Modern Türkiye,** Ankara 2001

ÇAPUK, Erdal, "Atatürk ve Gençlik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XV/44 (Temmuz 1999)

ÇAYCI, Abdurrahman, "Atatürk'ün Uygarlık Anlayışı", **Atatürk Konferansları,** Ankara 1977

————, "Atatürk ve Çağdaşlaşma", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————, "Atatürk ve Kültür Alanında Çağdaşlaşma", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

Levent Şahverdi Arşivi

————, "Atatürk ve Tarih Boyutu İçinde Çağdaşlaşma", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** VI/16 (Kasım 1989)

ÇETİNOĞLU, Neşe, "Atatürk ve Gençlik", **Atatürk Konferansları,** Ankara 2000

DAVER, Bülent, "Atatürk'te Bilim , Fen Kavramları ve Çağdaşlaşma", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XI/32 (Temmuz 1995)

————, "Atatürk'te Bilim, Fen Kavramları ve Çağdaşlaşma", **Atatürk 2. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1996

DEMİROĞLU, Cemi, "Atatürk ve Gençlik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** II/6 (Temmuz 1986)

DÖNMEZER, Sulhi, "Çağdaşlaşma , Uygarlık ve Türk Toplumu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XI/31 (Mart 1995)

————, "Atatürk İnkılâpları ve Sosyal Değişim Teorileri", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————, "Sosyal Değişmede Atatürk Stratejisi", **Atatürk 3. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1998

————, "Atatürk ve Çağdaşlaşmada İnsan Prototipi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** IX/26 (Mart 1993)

ECEVİT, Bülent, "Atatürk'ün Emaneti ve Gençlik", **Arayış,** I/Şubat 1981

ENGİN, M. Saffet, "Türk İnkılâbının Karakterleri", **Yeni Türk Mecmuası,** I/6, 1933

ERENDİL, Muzaffer, "Evrensel Nitelikleriyle Atatürk", **Atatürk Yolu,** III/9

————, "Atatürk'ün Güvendiği Gençlik ve Eğitim", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** III/8 (Mart 1987)

FEYZİOĞLU, Turhan, "Atatürk ve Gençlik", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

GİRİTLİ, İsmet, "Atatürk İlkeleri ve İnkılâpçılığa Dair", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XIII/37 (Mart 1997)

————, "Kemalizm ve Modernleşme", **Uluslararası Atatürk Konferansı,** İstanbul 1980

Levent Şahverdi Arşivi

————————, "Modernleşme İdeolojisi Olarak Atatürkçülük", **Atatürk 2. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1996

————————, "Atatürkçü Çağdaşlaşmanın Türk Toplumundaki Sonuçları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** I/2 (Mart 1985)

————————, "Atatürkçü Çağdaşlaşmada Bilim ve Teknoloji", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** III/8 (Mart 1987)

————————, "Modernleşme İdeolojisi Olarak Atatürkçülük", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** IV/11 (Mart 1988)

————————, "Modernleşme İdeolojisi Olarak Atatürkçülük", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————————, "Atatürkçü Çağdaşlaşmada Bilim ve Teknoloji", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

GÖÇGÜN, Önder, "Atatürk ve Gençlik", **Bilge,** 15 (Kış 1998)

GÖKBİLGİN, Tayyip, "Türk Toplumunda Bir Kültür Devrimi Olarak Devrimcilik" **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

GÖKÇEN, Sabiha, "Atatürk ve Gençlik ", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** II/5 (Mart 1986)

GÖKSEL, Burhan, "Atatürk'ün Gençlik Konusuna Bakışı ve Niçin Atatürkçülük Eğitimi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** II/5 (Mart 1986)

İLHAN, Suat, "Türk Çağdaşlaşması", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** VII/19 (Kasım 1990)

————————, " Türk Çağdaşlaşması", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————————, "Atatürkçülüğün Evrenselliği", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————————, "Atatürkçülüğün Evrenselliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** II/4 (Kasım 1985)

————————, "Türk Kurtuluş Hareketinin Safhaları ve Çağdaşlaşmaya Etkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** I/2 (Ankara 1985)

İNALCIK, Halil, "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1998

Levent Şahverdi Arşivi

————————, "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————————, "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", **Atatürk Konferansları,** Ankara 1964

————————, "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", **Belleten,** XXVII/108 (Ekim 1963)

————————, "Çağdaşlaşmada Kadın Hakları", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

İNCE, Nilgün, "Cumhuriyetin 75. Yılında Çağdaşlaşma", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XV/45 (Kasım 1999)

————————, "Atatürk ve Çağdaşlaşma", **Atatürk Konferansları,** Ankara 2000

KARAL, Enver Ziya, "Türk İnkılâbının Mahiyeti ve Önemi", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Dergisi,** I, İstanbul 1937

————————, "Atatürk ve Türk Devriminin Özellikleri", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

KOCATÜRK, Utkan, "Atatürkçü Düşünce Işığında Çağdaşlaşma", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————————, "Atatürk'te Gençlik Kavramı ve Atatürkçü Gençliğin Nitelikleri", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1995

————————, "Atatürk'te Gençlik Kavramı ve Atatürkçü Gençliğin Nitelikleri", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————————, "Atatürk'te Gençlik Kavramı ve Atatürkçü Gençliğin Nitelikleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** II/4 (Kasım 1985)

————————, "Türk Toplumunda Çağdaşlaşma Gereği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** I/2 (Mart 1985)

KÖKLÜGİLLER, Ahmet, "Atatürk'ün Devrimcilik İlkesi", **Varlık,** Sayı:890 (Kasım 1981)

KURAN Ercüment, "Atatürk İnkılâbının Özellikleri", **Milli Kültür,** II/2 (Temmuz 1980)

Levent Şahverdi Arşivi

KUBAN, Doğan, "Atatürk Üzerinde Yorumlar ve Çağdaş Uygarlığa Katılma Sorunu", **Atatürk Konferansları,** Ankara 1971

MANGO, Andrew, Atatürk'ün Uygarlık Anlayışı ve Bugünkü Dünya", **Atatürk 3. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1998

OKYAR, Osman, "Atatürk'ün Modernlik Anlayışı", **Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi,** İstanbul 1999

OLCAYTU, Turhan, "Çağdaşlaşma Atatürk'ün Dünya Görüşünün Temelidir", **Kemalist Atılım,** I/1 (Ağustos 1981)

ORAN, Baskın, "Atatürk'te ve Günümüzde Bağımsızlık ve Batılılaşma Kavramları", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** Atatürk Özel sayısı, XXXVI/1-4 (Ocak-Aralık 1981)

ORTAYLI, İlber, "İnkılâpçı Atatürk", **Atatürk ve Modern Türkiye,** Ankara 2001

OZANKAYA, Özer, "Türk Kültürünün Çağdaşlaşma Süreci", **Ulusal Kültür Dergisi,** Sayı:3 (Ankara 1979)

————, "Bir Uygarlık Tasarımı Olarak Türk Devrimi", **Atatürk ve Modern Türkiye,** Ankara 2001

ÖZTOPRAK, İzzet , "Atatürk , Çağdaşlaşma ve Dış Dünyadaki Etkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** I/1 (Kasım 1984)

ÖZTÜRK, Halil Nimetullah, "İnkılâba Dair", **Türk Yurdu,** V/31 (1927)

————, " Milli Onur", **Yeni Türk Mecmuası,** Sayı:88 (1940)

SAVCI, Bahri, "Çağdaşlaşmada Mustafa Kemal Çizgisi", **Atatürk'e Saygı,** Ankara 1969

SAYILI, Aydın, "Batılılaşma Hareketimizde Bilimin Yeri ve Atatürk", **Erdem,** I/2 (Mayıs 1985)

————, "Atatürk Bilim ve Üniversite", **Belleten,** XXXXV/177 (Ocak 1981)

SONYEL, Salahi R., "Yabancı Kaynaklara Göre Kurtuluş Savaşı Döneminde Mustafa Kemal Atatürk'ün Evrenselliği", **Atatürk 3. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1998

Levent Şahverdi Arşivi

ŞEHİRLİ, Yücel Atilla, "Atatürk İlkelerinin Sürekliliğini Sağlamak Görevi ve Bu Görevde Gençliğin Rolü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XVIII/52 (Mart 2002)

TEZCAN, Mahmut, "Gençlik Toplumsal Değişme ve Atatürk ", **Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,** XIV/1-2 (1981)

TOSUN, Hüseyin, "Atatürk'ün İnkılâpçılık Anlayışı", **Atatürk 3. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1998

———, "Atatürk'ün Uygarlık Anlayışı", **Atatürk Konferansları,** Ankara 2000

———, "Atatürk ve İnkılapçılık", **Atatürk Konferansları,** Ankara 2000

TURAN, Mustafa, "Atatürk, Kültür ve Çağdaşlaşma", **Bilge,** 12 (Bahar 1997)

TÜNAY, Bekir, "Atatürk'ün İnkılâpçılık İlkesi", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

———, "Atatürk'ün İnkılâpçılık İlkesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** III/9 (Temmuz 1987)

TÜRKDOĞAN, Berna, "Atatürk ve Batılılaşma Kavramı", **Atatürk Konferansları,** Ankara 2000

———, "Atatürk'ün Türk Gençliği Hakkındaki Düşünceleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XV/44 (Temmuz 1999)

6. Devletçilik

AKGÜÇ, Öztin, "Atatürk Döneminde Bankacılık", **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri,** İstanbul 1981

ALİBEYOV, İnkılap Velibeyoğlu, "Türkiye Cumhuriyetinin İktisadi Tarihinin Atatürk Dönemi", **Atatürk 3. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1998

ALTUĞ, Yılmaz, "Atatürk'ün Ekonomik Görüşleri ve Kararları", **Son Havadis,** 22 Haziran 1981

AYDEMİR, Şevket Süreyya, "Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü", **Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri,** İstanbul 1973

Levent Şahverdi Arşivi

AYSAN, Mustafa, "Atatürk'ün Ekonomik Görüşü: Devletçilik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** II/6 (Temmuz 1986)

————, "Atatürk'ün Ekonomik Görüşü", **Atatürk Yolu,** İstanbul 1981

————, "Atatürk'ün Ekonomik Görüşü Devletçilik", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————,"Atatürk'ün Ekonomik Görüşleri", **Harp Akademileri Bülteni,** XX/126 (Haziran 1981)

————, Atatürk'ün Ekonomik Görüşü Devletçilik", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1998

CANSEL, Erol, "Atatürk'ün Devletçilik Anlayışı", **Yenigün,** 17-23 Mart 1981

ÇARIKÇI, Emin, "Atatürk'ün İktisat Politikası", **Kemalist Atılım,** I/2 (Eylül 1981)

ÇAY, Abdülhaluk, "Atatürk ve Ekonomi", **Yeni Çığ,** I/3 (Eylül-Ekim 1981)

DAVER, Bülent, "Atatürk ve Ekonomik Sistem Sorunu", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** Sayı:58 (Temmuz 1972)

ERGİN, Feridun, "Atatürk Zamanında Para Politikası", **Uluslar arası Atatürk Konferansı,** İstanbul 1981

EROĞLU, Hazma, "Atatürk ve Devletçilik", **Belleten,** XLIX/194 (1985)

————, "Atatürk ve Devletçilik", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

ERÖZ, Mehmet, "Atatürk'ün Devletçiliği", **Sosyoloji Konferansları,** İstanbul 1981

GÜNEŞ, İhsan, "Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri", **Atatürk 1. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1994

GÜRKAN, Ömer, "Atatürk ve Ekonomi", **Atatürk,** Muğla 1995

HAMİTOĞULLARI, Beşir, "Atatürk Devletçiliği ve Daha Sonra Oluşan Saptırıcı İki Kıvrım", **Atatürk I. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1994

Levent Şahverdi Arşivi

IRMAK, Sadi, "Atatürk'ün Devletçilik Görüşü", **Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümü Konferansları,** Ankara 1981

KANDİLLER, Rıza, "Atatürk'ün İktisadi Kalkınmamızdaki Öncü Rolü", **Atatürk Konferansları,** Ankara 2000

KARHAN, Kemal, "Atatürk'ün Ekonomi Anlayışı", **Yeni Ekonomi,** 6 Ocak 1981

KESKİNKILIÇ, Erdoğan, "1930'lu Yıllarda Cumhuriyetin Ekonomi Politikası Tartışmaları Kadrolarda Devletçilik", **Toplumsal Tarih,** X/58 (Ekim 1998)

KIREYEV, Nikolai G., "SSCB tarafından Yayınlanan Sovyet Arşiv Belgelerinde Açıklanan Türkiye'de Devletçilik Politikası ve 1920-1930 Yıllarında Sovyet Türk İlişkileri", **Atatürk 1. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1994

KONGAR, Emre, "Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları", **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları,** İstanbul 1977

KOYUNCU, Emel, "Atatürk'ün Ekonomi Mucizesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XV/44 (Temmuz 1999)

KURUÇ, Bilsay, "Kemalist Ekonomiden Kesitler", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm,** İstanbul 2001

MESİMOV, Ali, "Atatürkçülük, Devletçilik ve Serbest Ekonomi", **Atatürk 3. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1998

MOİSEYEV, Pyotr P., "Kemal Atatürk ve Ekonomi Kavramları", **Atatürk 1. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1994

OKYAR, Osman, "Atatürk ve Devletçilik Politikası", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————, "Devletçilik Politikası", **Atatürk ve Kültür,** Ankara 1982

————, "Atatürk ve Ekonomi", **Yenigün,** 24-25 Mart 1981

OLALI, Hasan, "Atatürk'ün Ekonomi Modeli", **Yeni Ekonomi,** 1 Haziran 1981

OLCAYTU, Turhan, "Kemalizmin Devletçilik İlkesi", **Kemalizm ve Türkiye,** VI/60 (Mart 1981)

Levent Şahverdi Arşivi

ÖNSOY, Rifat, "Atatürk ve Yeni Türkiye'nin İktisadi Sistemi", **Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan,** Ankara 1973

ÖZERKAN, Şengül, "Hâkimiyeti Milliye Gazetesinde Devletçilik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** IX/27 (Temmuz - Kasım 1993)

ÖZYURT, Hasan,"Atatürk'ün İktisadi Görüşleri ve Uygulamaları", **Türk Dünyası Araştırmaları,** Sayı:13 (Ağustos 1981)

SEMİZ, Yaşar,"Atatürk'ün İktisadi Politikası 1830 Sonrası Osmanlı İmparatorluğunun Sosyo - Ekonomik Yapısına Genel Bir Bakış", **Erdem,** IV/12 (Eylül 1988)

SERİN, Necdet, "Atatürk'ün İktisadi Politika Anlayışı", **Atatürk Yolu,** Sayı:2 (Kasım 1988)

SORAL, Erdoğan, "Devletçilik Üzerine", **Cumhuriyet,** 21 Aralık 1981

TURAL, M. Akif, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde Ekonomik Yapılanma", **Bilge,** 19 (Kış 1999)

TÜNAY, Muharrem, "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** II/5 (Mart 1986)

TANJU, Haluk C, "Atatürk'ün Ekonomik Kalkınma Politikası", **Hâkimiyet,** 22 Nisan 1981

ÜLKEN, Yüksel, "Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi", **Dünya,** 12 Haziran1981

————, "Atatürk ve İktisat", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

YAŞA, Memduh, "Atatürk ve Devletçilik", **Hamle,** 16-22 Haziran 1981

YAVUZYİĞİT, M. Hikmet, "21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Devletçilik ve Özelleştirme Sorunları", **Sayıştay Dergisi,** Sayı:34 (Temmuz-Eylül 1999)

YAY, Gülsün Gürkan, "Atatürk Döneminde Para Politikası (1923 - 1938)", **Erdem,** XI/31 (Mayıs 1999)

YAYMAN, Hüseyin, "Türkiye'de Devletçilik Politikasının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", **Sayıştay Dergisi,** Sayı:36 (Ocak-Mart 2000)

Levent Şahverdi Arşivi

YÜKSEL, Hasan, "Atatürk'ün Devletçilik Anlayışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XII/35 (Temmuz 1996)

ZARAKOLU, Avni, "Atatürk Döneminde Türk Ekonomisi", **Atatürk ve Ankara,** (Kasım1988)

ZEYTİNOĞLU, Erol "Atatürk'ün Ekonomik Görüşleri", **Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümü Konferansları,** Ankara 1981

II. Atatürk İlkeleri İle İlgili Eserler

A. Kitaplar

AFETİNAN, A., **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000

————, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi,** Türk Tarih kurumu Yay., Ankara 1977

————, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler,** Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1984

————, **Mustafa Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım,** Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1971

————, **Atatürk ve Demokrasi, İnkılâpçı Atatürk'ün Ekonomi Meseleleri Üzerindeki Düşünceleri,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1959 (Belleten XXIII/89 Ocak1959'dan ayrıbasım)

AĞACIKOĞLU, Nazif, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ders Notları,** Gazi Üniversitesi İİBF Yay., Ankara 1983

AĞALDAĞ, Sabahattin, **Çağdaş Medeniyet Yolunda Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi,** Konya 1990

AHMAD, Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizme,** çev. Fatmagül Berktay, Sistem Ofset Matb., İstanbul 1986

AKARSU, Bedia, **Atatürk Devrimi ve Yorumları,** Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1981

AKAY, İhsan, **Atatürkçülüğün İlkeleri,** Varlık Yay., İstanbul 1982

AKBAL, Oktay, **Atatürkçülük Savaşı,** Uygarlık Yay., İstanbul 1981

AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat, **Atatürk:Komutan, İnkılâpçı ve**

Levent Şahverdi Arşivi

Devlet Adamı Yönleriyle, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1988

AKÇAY, Kenan, **Kemalizm Üzerine,** Erenler Basımevi, İstanbul 1981

AKSAN, Akil, **Atatürk Der ki,** Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981

AKSU, Mustafa Cumhur, **Atatürk Hayatı ve İlkeleri,** Ünal Matb., İstanbul 1981

AKŞİN, Aptülahat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi,** Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991

AKŞİT, İlhan, **Mustafa Kemal Atatürk,** Akşit Yay., İstanbul 1997

AKYÜZ, Yahya v.d., **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi,** YÖK Yay., Ankara 1990

ALBAYRAK, Mustafa, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Tarihsel Gelişimi,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999

ALDAĞ, Talat, **Atatürkçülük ve Toplumsal Sınıflar,** İvriv Matb., Konyaereğlisi 1971

ALPARGU, Mehmet, İsmail Özçelik, Nuri Yavuz, **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri,** TDFO Baskı., Ankara 1995

ALTINER, Avni, **Her Yönüyle Atatürk,** Bakış Matb., İstanbul 1961

ALTUĞ, Yılmaz, **Türk İnkılâp Tarihi,** Tasvir Matb., İstanbul 1985

————, **Modern Bir Devlet Yaratıcısı Olarak Atatürk,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987

ANGI, Hacı, **Atatürk İlkeleri ve Türk Devrimi,** Ankara 1981

APATAY, Çetinkaya, Yalçın İlter, **Yazdığı ve Yazdırdığı İlkeleriyle Atatürk,** İstanbul 1997

ARAT, Emin, **Kemalizm Yurtta Sulh Cihanda Sulh,** Ayyıldız Matb., Ankara 1969

————, **Kemalizmin Türkiye'nin Siyasal Yaşamındaki Yeri ve Önemi,** Doğuş Matb., Ankara1987

————, **Kemalizmin Çağdaş İdeolojiler Arasındaki Yeri,** Atatürk Devrimleri Milletlerarası Sempozyumu, İstanbul 1975

Levent Şahverdi Arşivi

ARDAKOÇ, Nur, **Atatürk Hayatı, Vecizeleri, İnkılâpları, İlkeleri, Kronolojisi,** Geçit Kitabevi., İstanbul 1988

ARIBURNU, Kemal, **Atatürk ve Çevresindekiler,** Ayyıldız Matb., Ankara 1988

————, **Atatürk'ten Anılar,** Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1969

ARSLANOĞLU, Cem Ender, **Egemenlik Savaşımız ve Atatürkçülük,** İstanbul 1982

————, **Atatürk ve Atatürkçülük,** İstanbul 1982

————, **Tarihi Ünümüz ve Atatürkçülük,** İstanbul 1982

————, **Milli Kültürümüz ve Atatürkçülük,** İstanbul 1982

————, **Temel İlkelerimiz ve Atatürkçülük,** İstanbul 1983

ASLAN, Asım, **Sömürülen Atatürk ve Atatürkçülük,** Teknografik Matb., İstanbul 1985

ASLAN, Ensar, **Atatürkçü Düşünce Sisteminde Türk Eğitimi,** Diyarbakır Dicle Üniversitesi Yay., Diyarbakır 1989

AŞGIN, Sait, **Atatürkçülük,** Altunarı Ofset, Karaman 2001

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk (1919-1927),** haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999

————, **Nutuk -Vesikalar,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1991

————, **Nutuk (1919-1927),** Tıpkı Basım, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997

————, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997

————, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,** IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1991

————, **Nutuk,** I (1919-1920), Türk Devrim Tarihi Ens. Yay., İstanbul 1961

————, **Nutuk,** II (1920-1927), Türk Devrim Tarihi Ens.Yay., İstanbul 1961

Levent Şahverdi Arşivi

————, **Nutuk,** III (Vesikalar), Türk Devrim Tarihi Ens.Yay. , İstanbul 1960

————, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** I, der. Nimet Arsan, Türk İnkılap Tarihi Ens.Yay., Ankara 1961

————, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** II, der.Nimet Arsan, Türk İnkılap Tarihi Ens.Yay., Ankara 1959

————, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** III, der.Nimet Arsan, Türk İnkılap Tarihi Ens.Yay., Ankara 1964

————, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,** IV, der. Nimet Arsan, Türk İnkılap Tarihi Ens.Yay.,Ankara 1964

————, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Tamim ve Telgrafları,** V, haz. Sadi Borak, Utkan Kocatürk, Türk İnkılap Tarihi Ens.Yay., Ankara 1972

Atatürk ve Barış, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1982

Atatürk ve Eğitim, haz. Ahmet Bekir Palazoğlu, Ankara 1990

Atatürk Yolunda Kırk Yıl, Varlık'tan Seçmeler, 1933-1973, haz. Adnan Binyazar, Varlık Yay., İstanbul 1973

Atatürk En Büyük Kaybımız, Cumhuriyet Matb., İstanbul 1938

Atatürk ve Çağdaş Türkiye'nin Temelleri, Milli Değerleri Koruma Vakfı Yay., Seçil Ofset, y.y.2000

Atatürk, Onun İçin Yazılanlar, Söylenenler, Başarı Basımevi, İstanbul t.y.

Atatürk, Doğumundan Ölümüne Kadar Hususi Askeri Siyasi Hayatı, Ülkü Basımevi, İstanbul t.y.

Atatürk Kimdir, Kemalizm Nedir, Tasvir Neşriyat, İstanbul t.y.

Atatürk: En Büyük Türk Milliyetçisi, haz. Hüseyin Uğur, Arzu Basımevi, İstanbul 1976

Atatürk (1880-1938), haz. Uluğ İğdemir, Ulus Basımevi, Ankara 1939

Atatürk, Muğla Üniversitesi Yay., Muğla 1995

Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1990

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk ve Gençlik Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972

Atatürk'ün Söylevleri Günümüz Diliyle, haz. İsmail Anapa, Şafak Matb., Ankara 1971

Atatürk, Turkısh National Commission For Unesco, Ankara 1963

Atatürk El Kitabı, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yay ., Ankara 1981

Atatürk Devri Fikir Hayatı, haz. M. Kaplan v.d., I-II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992

Atatürk'e Saygı, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1969

Atatürk, haz. Salih Omurtak v.d. (Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1960 yılında yayınlanan İslam Ansiklopedisinin 10. sayısından aynen alınmıştır.), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970

Atatürk Türk Gencinin El Kitabı, haz. Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Baha Matb., İstanbul 1972

Yaşayan Atatürk , Hayatı Kişiliği Devrimleri İlkesi, der. N.Eroğlu, Zafer Matb., İstanbul 1981

Atatürk Diyor ki, der. Refik Korkud, Türkiye Fikir Ajansı, Ankara 1967

Atatürk İlkeleri, Basın Yayın Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1981

Atatürk İlkeleri, Türk Milletinin Karakter Çizgileri, y.y.t.y.

Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihi Temeller, haz. İbrahim Kafesoğlu - Mehmet Saray, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1983

Atatürk İlkeleri, Alaeddin Kral Basımevi, İstanbul t.y.

Atatürk İlkeleri, Programlar ve Müzik Konularında Uyulması gereken Esaslar ve Alınacak Tedbirler, TRT Yay., Ankara 1976

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Emniyet Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1985

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, YÖK Yay., Ankara 1986

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihimiz, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yay., Ankara 1978

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, haz.Yılmaz Gülcan, E.Ş., Alfa Yay., İstanbul 2001

Atatürk'ün Hedef İlkeleri, Atatürkçünün El Kitabı, haz.Uluslar arası Lions Yönetim Çevresi, İstanbul 1994

Atatürk ve Devrim, Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler, Halkevleri Atatürk Ens.Yay., Ankara 1973

Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler, Halkevleri ve Kemalist Devrimciler Birliği Yay., Ankara 1971

Atatürkçü Düşünce Sistemi, AÜDTCF İnkılâp Tarihi Ens.Yay., Ankara 1997

Atatürkçülük ve Atatürk İlkeleri, haz. Halkevleri Atatürk Ens., Güneş Matb., Ankara 1973

Atatürkçülük, Atatürkçü Düşünce Sistemi, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayını

Atatürkçülük Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1997

Atatürkçülük - Kemalizm: Atatürkçünün El Kitabı, Mustafa Kemal Derneği Yay., İstanbul 1983

Atatürkçülük Nedir, haz. Yaşar Nabi Nayır, Varlık Yay., İstanbul 1963

Atatürkçülük, I-III, haz. Genel Kurmay Başkanlığı, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1982-83

Atatürkçü Düşüncede İnsan Hakları İşbirliği ve Bölgesel Barış Paneli, Bildiriler, haz. Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2001

Atatürkçü Düşünce, Ortak Yayın-Makaleler, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1992

Atatürkçü Düşünce ve Yaklaşım Tarzı, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yay., Ankara 1982

Atatürkçü Düşünce El Kitabı, Ortak Yayın-Makaleler, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürkçü Düşünce Işığında Eğitim Politikamız, haz. Nurer Uğurlu, Yenigün Haber Ajansı Basın, y.y. 2000

Atatürk Yolu, Makaleler, haz. Turhan Feyzioğlu v.d., Otomarsan Kültür Yay., Gün Matb., İstanbul 1981

Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Makaleler, haz. Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000

Atatürk'ün Milli Dış Politikası, Kültür Bakanlığı Yay., I-II, Ankara 1981

Atatürk'ün Milli Dış Politikası, Dışişleri Bakanlığı Yay., Ankara 1981

Atatürk'ün Dış Politikası Sempozyumu, Türk Atlantik Antlaşması Derneği Yay., Ankara 1981

Atatürk I. Uluslar arası Sempozyumu, Bildiriler, (21-23 Eylül 1987 Ankara), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1994

Atatürk 2. Uluslar arası Sempozyumu, Bildiriler, (9 -11 Eylül 1991 Ankara), I- II, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1996

Atatürk 3. Uluslar arası Sempozyumu, Bildiriler, (3-6 Ekim 1995 - KKTC Gazi Mağusa), I-II, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998

Atatürk 4. Uluslar arası Sempozyumu, Bildiriler, (25-29 Ekim 1999 Türkistan - Kazakistan), I-II, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000

Atatürk ve Modern Türkiye, 75.Yıl Yurtdışı Atatürk Konferansları, haz. Hüsamettin Yıldırım-Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2001

Atatürk'ün Cumhuriyetin İlanından Sonraki Hedefleri Sempozyumu, Bildiriler, (4-6 Haziran 1998 İzmit), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999

Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu, Bildiriler, (10-14 Aralık 1973 İstanbul), İstanbul Üniversitesi Atatürk Devrimleri Araştırma Ens. Yay., Sermet Matb., İstanbul 1975

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri, Bildiriler, (11-12 Ekim 1973 İstanbul), İİTİA Yay., İstanbul 1975

Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu, Bildiriler, (14-16 Ocak 1977 İstanbul), İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yay., İstanbul 1977

Atatürk Uluslar arası Sempozyumu, Bildiriler, (2-6 Kasım 1981 Ankara), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1981

Atatürk Konferansları, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1964

Atatürk Konferansları, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000

Atatürk Devrimleri Milletlerarası Sempozyumu, Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Atatürk Devrimleri Araştırma Ens. Yay., İstanbul 1967

Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümü Konferansları, İİTİA Yay., İstanbul 1981

Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümü Konferansları, İDMMA Yay., İstanbul 1981

Atatürk'ü 100. Doğum Yıldönümü Konferansları, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Yay., Ankara 1982

Atatürk Konferansları, (10-11 Kasım 1980), I-II, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 1981

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Semineri, Bildiriler, (11-13 Mayıs 1985 Samsun), Ondokuzmayıs Üniversitesi Basımevi, Samsun1985

Atatürk İlkeleri Işığında Türk Eğitim Sistemi Bilimsel Toplantısı, Bildiriler, (18-20 Kasım 1981 Ankara), TÜBİTAK Yay., Ankara 1983

Atatürk ve Sanat Sempozyumu, Bildiriler, (26-28 Ekim İstanbul), İDGSA Matb., İstanbul 1982

Atatürkçülük ve Modern Türkiye, Uluslararası Konferans, Bildiriler, (22-23 Ekim 1998 Ankara), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1999

Atatürk Uluslar arası Sempozyumu, Bildiriler, (17-22 Mayıs 1981 İstanbul), Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1983

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün Ölümünün 50.Yılı Sempozyumu, Bildiriler, (31 Ekim-1 Kasım 1988 Ankara), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1989

Atatürkçü Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları, Uluslararası Sempozyum, Bildiriler, (2 Kasım-6 Kasım 1981 Ankara), Ankara Üniversitesi Yay., Ankara 1983

Atatürk 21. Yüzyıla Girerken Atatürk'ün Görüşleri, Panel, Bildiriler, haz. Cumhuriyet Üniversitesi, Cumhuriyet Üniversitesi Yay., Sivas t.y.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Kaynak Yay., Sistem Ofset, İstanbul 2000

Atatürk'ün Ölümünün Ellinci Yılı Sayısı, Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Yay., IV/12 (Eylül 1988)

Atatürk Özel Sayısı, İstanbul Barosu Dergisi, LV/10-11-12 (Ekim Aralık 1981)

Atatürk Özel Sayısı, Uluslar arası Askeri Tarih Dergisi, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1982

Atatürk Özel Sayısı, Bursa Üniversitesi Yay., Bursa 1981

ATAY, Falih Rıfkı, **Atatürkçülük Nedir,** Ak yay., İstanbul 1966

————, **Çankaya,** Dünya Yay., İstanbul 1969

————, **Atatürk Ne İdi,** Doğan Kardeş Matb., İstanbul 1968

————, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları,** Sel Yay., İstanbul 1955

ATAY, Neşet Halil, **Davamız,** Hakimiyet-i Milliye Matb., Ankara 1932

ATEŞ, Sami, **Atatürk İlkeleri,** Kemalist Atılım Birliği Yay., Ankara 1985

ATEŞ, Toktamış, **Kemalizmin Özü,** Der Yay., İstanbul 1994

————, **Türk Devrim Tarihi,** Der Yay., İstanbul 1982

AVCI, Cemal, **III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinin Yapısı ve Faaliyetleri,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000

AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni,** Tekin Yay., İstanbul 1990

Levent Şahverdi Arşivi

AYBARS, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** I, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir 1984

————, **Atatürkçülük ve Modernleşme,** İzmir 2000

AYDINEL, Sıtkı, **Atatürkçülüğü Anlamak ve Anlatmak,** Ankara 1990

AYKUT, Şeref, **Kemalizm,** Muallim Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1936

AYTAÇ, Kemal, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Eğitim Politikası Üzerine Konuşmalar,** Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1984

————, **Atatürk'ün Eğitim Görüşü Atatürkçülük,** Ankara 1983

BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı, **Atatürk, Yetişmesi, Kişiliği, Devrimleri,** Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1973

BANOĞLU, Niyazi Ahmed, **Yayınlanmamış Belgelerle Atatürk Siyasi ve Özel Hayatı İlkeleri,** Gözen Yay., İstanbul 1981

BAYAR, Celal, **Atatürk Gibi Düşünmek-Atatürk'ün Metodolojisi,** der. İ.Bozdağ, Tekin Yay., İstanbul 1998

BAYDAR, Mustafa, **Atatürk Diyor ki, Atatürk'ün Direktifleri, Düşünceleri ve Hayatı,** Varlık Yay., İstanbul 1981

————, **Atatürk ve Devrimlerimiz,** Çeltüt matb. İstanbul 1973

BAYKAL, Adnan Nur, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Liderlik Sırları,** Sistem Yay. Ankara 1999

BAYKARA, Tuncer, **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri,** İzmir 1991

BAYOL, Hüseyin, **Atatürkçülük ve Temel Prensipleri,** İş Matb. ve Ticaret, Ankara 1973

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi,** Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1983

————, **Atatürk Hayatı ve Eseri,** Güven Basımevi, Ankara 1997

Levent Şahverdi Arşivi

BELEN, Fahri, **Tarih Işığında Devrimlerimiz,** Menteş Kitabevi, İstanbul 1970

BERKES, Niyazi, **İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz,** Yön Yay., İstanbul 1964

BİLGİLİ, Mesud Fani, **Atatürk'ün Hayat Felsefesi,** Hatay 1938

BİNGÖL, Vasfi, **Atatürk'ün Milli Eğitimimizle İlgili Düşünce ve Buyrukları,** İlyaz Basımevi, Ankara 1979

BOLAYIR, Fethi, **Atatürk İlkeleri,** Ankara 1985

BORAK, Sadi, **Atatürk,** Başak Kitabevi, İstanbul 1973

BOZDAĞ, İsmet, **Atatürk'ün Fikir Sofrası,** Yaylacılık Matb., İstanbul 1999

BOZKURT, Mahmut Esat, **Atatürk İhtilâli,** İstanbul Üniversitesi İnkılâp Ens.Yay., Burhaneddin Matb., İstanbul 1940

CAPORAL, Bernard, **Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını,** çev. E.Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Yay., Tisa Matb., Ankara 1982

CEVİZOĞLU, Hüseyin, **Atatürkçülük,** Ufuk Ajansı Yay., İstanbul 1973

CİN, Halil, **Dinamik Bir Doktrin veya İdeoloji Olarak Atatürkçülük,** Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1988

CUMALI, Necati, **Ulus Olmak Atatürk Denemeleri,** Çağdaş Yay., İstanbul 1995

Cumhuriyet Özel Sayısı, Erdem, I-III, XI/31-32-33(Mayıs-Eylül 1998, Ocak 1999)

Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yay., İstanbul 1983

Çağlara Sığmayan Atatürk'ten Düşünceler, haz. M. Hadi İlbaş, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999

ÇANKAYA, Necati, **Atatürk'ün Hayatı Konuşmaları ve Yurt Gezileri,** Tifdruk Matb., İstanbul 1985

ÇAYCI, Abdurrahman , **Gazi Mustafa Kemal Atatürk , Milli Ba-**

Levent Şahverdi Arşivi

ğımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eseri), haz. Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2002

————, **Atatürk, Bilim ve Üniversite,** Türk Tarih Kurumu Basımevi., Ankara 1987

ÇEÇEN, Anıl, **Kemalizm ve Yeni Dünya Düzeni,** Atatürkçü Düşünce Derneği Yay., Ankara t.y.

————, **Kemalizm,** Çağdaş Yay., İst 1998

DEMİR, Ziya, **Büyüyen Atatürkçülük ve Milli Eğitimde Reform,** İstanbul 1974

DEMİRAY, M. Güner, **Kemalizm Üzerine,** Gündoğan Yay., Ankara 1997

DEMİRKAN, Selahattin, **Bir Milletin Yarattığı Lider: Mustafa Kemal Atatürk,** Belge Yay., İstanbul 1972

DENK, Cemil, **Atatürk Lâiklik ve Cumhuriyet,** Kültür Bakanlığı Yay., Ank1999

Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal, haz. Mehmet Kaplan v.d., Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992

DOĞAN, Avni, **Kurtuluş Kuruluş ve Sonrası,** Dünya Yay., İstanbul 1964

DOĞRAMACI, Emel, **Atatürk ve Kadın,** Türk Tarih Kurumu Basımevi., Ankara 1988

————, **Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1993

————, **Atatürk Düşüncesi İle Türk Kadınının Çağdaşlaşması,** Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1993

DOĞRAMACI, İhsan, **Atatürk ve Eğitim,** Türk Tarih Kurumu Basımevi., Ankara 1985

Doğumunun 100. Yıldönümünde Atatürk'ü Anlamak, İlkeleri, Devrimleri, Düşünceleri, Haz . A. H. Par-M. A. Önen, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1981

DUMOULİN, Daniel, **Atatürk'ten Düşünceler,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000

Levent Şahverdi Arşivi

DURU, Kazım Nami, **Kemalist Rejimde Öğretim ve Eğitim,** Kanaat Kitabevi, İstanbul 1938

DÜNDAR, Ali, **Kemalizmi Doğru Algılamak,** Yaba Dergisi Yay., Ankara 1981

DÜRDER, Baha, **Ata'nın Ardından,** Altın Kitaplar Yay., İstanbul 1963

ELİÇİN, Emin Türk, **Kemalist Devrim İdeolojisi Niteliği ve Tarihteki Yeri,** Sarmal Yay., İstanbul 1996

ENGİN, M. Saffet, **Kemalizm İnkılâbının Prensipleri,** I-II, Cumhuriyet Matb., İstanbul 1938-39

ENGİN, Arın, **Atatürkçülük savaşımızda Avrupa Kültürü Nedir ve Ne Değildir?,** Atatürkçülük Kültür Yay., Sıralar Basımevi, İstanbul 1960

————, **Türklük Düşmanları Sosyalist ve Osmanlıcı Geçinenlere Karşı Atatürkçülük Manifestosu,** Kutulmuş Basımevi, İstanbul 1968

————, **Atatürkçülük Savaşımızda Çağdaş Avrupa Siyasal ve Kültürel Akımlar Kamusu,** Gün Matb., İstanbul 1977

————, **Ulusal Eğitim ve Atatürkçülük,** Atatürkçülük Kültür Yay., İstanbul 1970

————, **Atatürkçülük Bildirisi,** Atatürkçülük Kültür Yay., Gün Matb., İstanbul 1972

————, **Atatürkçülükte Din ve Dil,** Atatürkçülük Kültür Yay., İstanbul 1955

————, **Atatürkçülük Devriminin İlkeleri,** Sıralar Basımevi, İstanbul 1953

ERDEM, Ali Fuad, **Atatürk,** Burhanettin Erenler Matb., İstanbul 1952

EREN, Hilmi, **İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri,** Gazi Üniversitesi Yay., Ankara 1983

ERGÜN, Mustafa, **Atatürk Devri Türk Eğitimi,** AÜDTCF Yay., Ankara 1982

Levent Şahverdi Arşivi

ERİKAN, Celal, **Atatürkçülük,** Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1974

ERKER, Şükrü Galip, **Türk Kültür Devrimi ve Karşı Devrim,** Elif Matb., Ankara 1976

EROĞLU, Hamza, **Türk İnkılâp Tarihi,** Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1982

————, **Atatürk'ün Hayatı ve Üstün Kişiliği,** Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1994

————, **Atatürkçülük,** Olgaç Matb., Ankara1981

————, **Türk Devrim Tarihi,** Sanem Matb. Ankara 1981

EROĞLU, Necdet, **Yaşayan Atatürk Hayatı, Kişiliği, Devrimleri, İlkeleri,** Serhat Yay., İstanbul t.y .

ERSEN, M. Cavit, **Atatürk Doktrini, Mefkûreci Öğretmen,** Ersen Yay., İstanbul 1958

ERÜRETEN, Bahir Mazhar, **Kemalizm Çağdaş Devlet Çağdaş Toplum,** Sistem Mücellit, İstanbul 1998

ESEN, Bülent Nuri, **Kemalizm ve Bağımsızlık Düşüncesi,** Atatürk Devrimleri Milletlerarası Sempozyumu, İstanbul 1975

EYUPOĞLU, İsmet Zeki, **Kendi Sözleriyle Atatürk İlkeleri,** Özdem Matb.,İstanbul 1981

FEYZİOĞLU, Turhan, **Atatürk Yolu, Akılcı, Bilimci Gerçekçi Yol,** İstanbul 1981

————, **Atatürkçü Yol,** Ayyıldız Matb.,

————, **Devlet Adamı Atatürk,** Milli Eğitim Basımevi., Ankara 1963

————, v.d. **Atatürk Yolu,** Ortak Yayın-Makaleler, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1995

FEYZOĞLU, Osman Güngör, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâbımız,** Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1981

GENCER, Ali İsmet, **Devlet Düzeni ve Atatürkçülük,** Ülkü Yay., Gün Matb., Ankara 1964

Levent Şahverdi Arşivi

GENCER, Ali ihsan, Sabahattin Özel, **Türk İnkılâp Tarihi,** İstanbul 1991

GENTİZON, P., **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1983

GİRİTLİ, İsmet, **Kemalizm İdeolojisi,** Gün Matb., İstanbul 1981

————, **Kemalist İdeoloji, Siyasi ve Ekonomik Yönleri,** Yaşar Kültür Vakfı Yay., Ankara 1981

————, **Atatürkçülük İdeolojisi,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1988

————, **Ulusal Modernleşme İdeolojisi Atatürkçülük,** Mustafa Kemal Derneği Yay., İstanbul 1982

————, **Kemalizm,** Birlik Matb., İstanbul 1970

————, **Atatürk Cumhuriyeti,** Filiz Kitabevi, İstanbul 1984

————, **Atatürk İdeolojisi ve Karşıt Akımlar,** Filiz Kitabevi., İstanbul 1986

————, **Günümüz Işığında Atatürk ve Atatürkçülük,** Filiz Kitabevi, İstanbul 1985

————, **Kemalist Devrim ve İdeolojisi,** İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., İstanbul 1980

————, **Atatürk ve Barış,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986

GOLOĞLU, Mahmud, **Atatürk İlkeleri ve Bursa Nutku,** Kalite Matb., Ankara 1973

————, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** Başnur Matb., Ankara 1972

GÖDE, Kemal, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi,** Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1991

GÖKSEL, Burhan, **Atatürk ve Kadın Hakları,** Ankara 1986

GÖKTÜRK, Hilmi, **Atatürkçülükte Temel Kavram ve İlkeler,** Murat Matb., İstanbul 1981

GÖNLÜBOL, Mehmet, Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938),** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997

Levent Şahverdi Arşivi

GÖNLÜBOL, Mehmet, Ömer Kürkçüoğlu, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985

GÖNÜLAL, İsmet, S. Yalçın, **Atatürk İnkılâbı,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1984

GÖRGÜLÜ, İsmet, **Atatürk'ün Anıları,** Bilgi Yay., Ankara 1998

GÖZE, Ayferi, **İnkılâp Tarihimiz ve Atatürk İlkeleri,** Fakülteler Matb., İstanbul 1985

GÜL, Muhittin, **Türk İnkılâp Tarihi,** Barış Yayınevi., Ankara 1998

GÜLER, Ali , **Atatürk'ün Düşünce Dünyası,** Minpa Matb., Ankara 1998

GÜLVAHABOĞLU, Adil, **Atatürkçü Düşünce Türk Rönesansı,** Yorum Yay ., Ankara 1990

————, **Atatürkçülük, Şiir ve Özdeyişlerle,** Doyuran Matb., İstanbul 1974

GÜNDÜZ, Necati, **Atatürk Çağı ve Zihniyeti,** Emel Matb., Ankara 1973

GÜNGÖR, M. Necati, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihimiz,** Ankara 1981

GÜNGÖR, Selahattin, **Atatürk,** Maarif Matb., İstanbul 1935

GÜVENTÜRK, Faruk, **Gerçek Atatürk,** Okat Yayınevi., İstanbul 1962

————, **Din Işığında Yobazlık, Atatürkçülük,** Ulusal Basımevi., Ankara 1967

————, **Atatürk Yolu ve Atatürkçülere Sesleniş,** İstanbul 1976

HAYTA, Necdet, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi,** Ankara 1995

HİÇYILMAZ, Ergun, **İlkeler Deyişler Belgeler, Atatürk Gençlik ve Spor,** TSYD Yay., İstanbul 1981

HUGHES, Preston, **Atatürkçülük ve Türkiye'nin Demokratikleşme Süreci,** çev. R. Süer, Milliyet Yay., İstanbul 1993

IRMAK, Sadi, **Atatürkçülüğe Çağrı,** Ankara 1976

Levent Şahverdi Arşivi

————, **Atatürkçülüğün İlkeleri Devrimlerinin İdeolojisi,** 50. Yıl Konferansları, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını

————, **Atatürk, Bir Çağın Açılışı,** İnkılâp Yayınevi., İstanbul 1984

————, **Atatürk Etki ve Yankıları,** Pamuk bank Yay., İstanbul 1981

İÇLİ, Tülin Günşen, **Atatürk Düşüncesinde Sosyal Yapı Unsurları,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991

İĞDEMİR, Uluğ, **Atatürk'ün Yaşamı 1881-1918,** Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1980

İLHAN, Suat, **Türk Devrimi ve Türk Dünyası,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2001

————, **Evrimleşen Türk Devrimi,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998

İlke ve İnkılâplarıyla Atatürk ve Atatürkçülük, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yay., Samsun 1992

İNAN, Yusuf Ziya, **Atatürk'te Temel Prensipler,** Haşmet Matb., İstanbul 1971

————, **Atatürk İlkelerine Bakışlar,** Bayramaşık Yay., İstanbul 1978

————, **Ziya Gökalp Türkçülüğü ve Kemalizm,** Er-Tu Matb., İstanbul 1975

İnkılâp Tarihi Ders Notları, haz. Mahmut Esat Bozkurt,Yusuf Kemal Tengirşenk, Yusuf Akçura, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1997

İPEK, Hikmet, **Atatürk ve Atatürkçülük,** 1982

İSPİR, Eyüp G., **Atatürkçü Düşüncede Özellik Taşıyan Önemli Yaklaşımlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988

KALPAKÇIOĞLU, Fethi Naci, **100 Soruda Atatürk'ün Temel Görüşleri,** Gün Matb., İstanbul 1968

KANSU, Ceyhun Atıf, **Atatürkçü Olmak,** Varlık Yay., İstanbul 1971

Levent Şahverdi Arşivi

KARA, Kemal, **Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük,** İstanbul 1994

KARAALİOĞLU, Seyit Kemal , **Resimlerle Atatürk Hayatı, İlkeleri, Devrimleri,** İnkılap ve Aka Kitabevi., İstanbul 1981

KARAHAN, A. Neyzar, **Atatürk Gerçekçiliği,** Spor Toto Matb., Ankara 1981

KARAL, Enver Ziya, **Atatürk'ten Düşünceler,** Çağdaş Yay., İstanbul 1991

————, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** Milli Eğitim Basımevi., İstanbul 1974

————, **Atatürk ve Devrim,** Konferanslar ve Makaleler 1935 - 1978, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1980

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Atatürk,** Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981

KARTEKİN, Enver, **Devrim Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi,** Sinan Yay., 1973

KAYIŞOĞLU, M. Bahattin, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi,** Ankara 1986

KAYMAZ, Adem, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi,** y.y.1987

KAYNAR, Reşat, **Yakın Tarihimizin Işığı Altında Atatürkçülük Üzerine Bir İnceleme Denemesi,** İİTİA Yay., İstanbul 1973-74

————, **Atatürkçülük ve Din Adamı, Atatürkçülük Nedir?,** Varlık Yay., İstanbul 1963

KAZMAZ, Süleyman, **Atatürk'ün İstediği Medeniyet Işıkları,** Atatürk Kültür Merkezi Yay, Ankara 1997

Kemalizmin Prensipleri, İmanı, İtikadı, Ödevleri, haz. Osman Nuri Çerman, İstanbul 1956

Kemalizm, Atatürk Özel Sayısı, Türkiye Kemalistler Teşkilatı Fikir ve Yayın Organı, II/16 (Kasım 1963)

Kemalizm, Atatürk Özel Sayısı, Yay.Md.A.H.Yeşilyurt, Gün Matb., VII/76 (Kasım 1968)

Levent Şahverdi Arşivi

KESKİN, Mustafa, A. Yuvalı, A .Öztürk, M. Ekincikli, **Türk İnkılâbı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1995

KILIÇ, Ali, **Atatürk'ün Hususiyetleri,** Sel Yay., İstanbul 1955

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, **Türk İnkılâp Tarihi Ders Notları,** Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1977

KIŞLALI, Ahmet Taner, **Kemalizm Lâiklik ve Demokrasi,** İmge Kitabevi., Ankara 1994

KİLİ, Suna, **Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli,** Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1981

————, **Kemalizm,** Menteş Matb., İstanbul 1969

————, **Türk Devrim Tarihi,** Tekin Yay, İstanbul 1982

KİNROSS, Lord, **Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu,** çev. N. Sander, Sander Yay., İstanbul 1984

KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999

————, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999

————, **Atatürk,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987

————, **Atatürk,** Sevinç Matb., Ankara 1987

KOÇAK, Gürbüz, **Atatürkçülük ve Türk Eğitim Programının Atatürkçü Yaklaşımla Değerlendirilmesi,** Ankara 1982

KONGAR, Emre, **Atatürk Üzerine,** Hil Yay., İstanbul 1983

————, **Atatürk Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından,** Remzi Kitabevi, İstanbul 1983

KÖKER, Levent, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi,** İletişim Yay., İstanbul 1990

KÖKLÜGİLLER, Ahmet, **Atatürk'ün İlkeleri ve Düşünceleri,** Kaya Yay., İstanbul 1983

————, **Atatürk İlkeleri,** Bayrak Yay., İstanbul 1983

Levent Şahverdi Arşivi

KÖNİ, Hasan, **Atatürk'ün Dış Politika ile İlgili Görüşleri ve Uygulamaları,** Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Yay., Ankara 1981

KUBALI, Hüseyin Nail, **Atatürk Devrimleri ve Eski Reformlar,** İstanbul 1967

————, **Türk Devrim Tarihi Dersleri,** Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1973

KUBAN, Doğan, **Atatürkçülük Üzerine Yorumlar ve Çağdaş Uygarlığa Katılma Sorunu,** Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1973 (Belleten Atatürk Konferansları IV-1970'den ayrıbasım)

KURAN, Ercüment, **Atatürkçülük Üzerine Denemeler,** Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981

KURTULUŞ, Nilüfer, **Atatürk Yaşamı, Atatürkçülük İlkeleri, Devrimleri, Sözleri, Anıları, Neler Dediler, Şiirler,** Kurtuluş Yay., Ankara 1982

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer v.d., **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi,** YÖK Yay. Ankara 1990

LANDAU, Jacop M, **Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi,** çev.Meral Akkuş, İstanbul 1999

LEWİS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** çev. M. Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1988

MANGO, Andrew, **Atatürk,** London 1999

MARDİN, Şerif, **Türk Modernleşmesi,** İletişim Yay., İstanbul 1991

Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm, II, editör. A.İnsel, İletişim Yay., İstanbul 2001

MOĞOLKOÇ, Ziya, **Atatürkçülük Varken,** Şafak Matb., Ankara t.y.

MUMCU, Ahmet, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi,** Anadolu Üniversitesi Yay., Ankara 1986

————, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi,** (Eğitim Ön Lisans Programı), Eskişehir 1987

Levent Şahverdi Arşivi

————, **Atatürkçülükte Temel İlkeler,** İnkılap ve Aka Kitabevi., İstanbul 1981

NACİ, Fethi, **100 Soruda Atatürk'ün Temel Görüşleri,** Gerçek Yayınevi, İstanbul 1970

NAYIR, Yaşar Nabi, **Tek Yol Atatürk Yolu,** Varlık Yay., İstanbul 1980

————, **Atatürk Yolu,** Varlık Yay., İstanbul 1966

————, **Atatürkçülük Nedir,**Varlık Yay., İstanbul 1982

OLALI, Hasan, **Atatürk'ün Üstün Kişiliği Gerçek Atatürkçülük Atatürkçü Olmak,** Ege Üniversitesi Yay., İzmir 1973

OLCAYTU, Turhan, **Dinimiz Neyi Emrediyor? Atatürk Ne Yaptı? İnkılâbımız, İlkelerimiz,** Okat Yayınevi., İstanbul 1972

OLCAYTUĞ, Rükneddin Fethi, **Atatürk Hakkında Bazı Düşünce ve Tahliller,** İktisadi Yürüyüş Matb., İstanbul 1943

ÖNDER, Mehmet, **Atatürk Bildirileri,** Ankara 1990

————, **Atatürk'le Adım Adım Türkiye,** Kültür Ofset Matb., Ankara 1984

ÖZALP, Kazım, Teoman Özalp, **Atatürk'ten Anılar,** İş Bankası Yay., Ankara 1992

ÖZBUDUN, Ergun , **Siyasi Lider Olarak Atatürk,** Türk Tarih Kurumu Basımevi., Ankara 1986

ÖZEL, Mehmet, **Atatürk,** Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990

ÖZERDİM, Sami N., **Atatürkçünün El Kitabı,** Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1981

————, **Bayraklaşan Atatürk, Atatürk İçin Yazılar,** Varlık Yay., İstanbul 1981

ÖZGİRAY, Ahmet, **Atatürk'ün Dış Politikası 1919-1938,** Selçuklu Basımevi, İzmir 1999

ÖZGÜR, Hasan, **Her Bakımdan Gerçek Atatürkçülük,** Ankara 1988

Özgürlük İçin Mustafa Kemal Atatürk'ün İlk Yılları, Yazarlar:

Levent Şahverdi Arşivi

Barbara K. Walker, Filiz Erol, Mine Erol, çev. Filiz Erol, Redhause Yay., İstanbul 1981

ÖZTORUN, Necdet, **Atatürk İlkeleri ve Türk İnkılâp Tarihi İncelemesi,** haz. Y.Tezcan, Harp Akademileri Komutanlığı Yay., İstanbul 2000

ÖZTÜRK, Tuncay, **Türk Milletinin Büyük Önderi Atatürk,** Taşkent 1998

PALAZOĞLU, Ahmet Bekir, **Atatürk'ün Eğitim ile İlgili Düşünceleri,** Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 1999

PARMAKSIZOĞLU, İsmet, **Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük,** Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yay., İstanbul 1985

PEKER, Recep, **İnkılâp Dersleri Notları,** Ulus Basımevi., Ankara 1936

SALİHOĞLU, Mehmet, **Atatürkçü Düşünce Denemeler, Eleştirmeler, İncelemeler,** Ayyıldız Matb., Ankara 1972

SARIGÖLLÜ, Kâni, **Atatürk İlkeleri,** Eko Matb., İstanbul 1972

SEÇKİN, Mehmet, **Atatürkçüler Neleri Bilmelidir,** Başak Matb., Ankara 1999

SELÇUK, İlhan, **Atatürkçülüğün Alfabesi,** Arpaz Matb. İstanbul 1982

Sosyal ve Kültürel Düşünceleriyle Atatürk, haz. Ü. Oskay, E. Bozdoğan, İ. Umarusman, Atatürkçüler Derneği Yay., Ankara 1962

SOYAK, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar,** İstanbul 1973

SU, M. Kâmil-A.Mumcu, **Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük,** Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yay., İstanbul 1985

SU, M. K. - Kâmil Su, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** Kanaat Yay., İstanbul 1964

ŞAHİNLER, Merter, **Atatürkçülüğün Kökeni, Etkisi ve Güncelliği,** Çağdaş Yay., İstanbul 1996

Levent Şahverdi Arşivi

ŞAKİR, Ziya, **Atatürk Büyük Şefin Hususi Askeri Siyasi Hayatı,** İstanbul 1938

TANERİ, Aydın, **Atatürkçülüğün Tanımı,** Ankara 1983

————, **Atatürk İlkelerini Yorum Metodu,** Ankara 1982

TANFER, Vehbi, **Atatürk ve Atatürkçülük,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986

TANJU, Sadun, **Atatürk Yanındakiler Karşısındakiler,** Hür Yayın, İstanbul 1981

TANÖR, Bülent, **Kuruluş ve Kurtuluş,** Der Yay., 1995

TARAKÇIOĞLU, Nurettin, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi,** Birsen Yayınevi., İstanbul 1985

TARAY, Cemal Hüsnü, **Atatürk İlkeleri Işığında Türkiye'de Demokrasi ve Sol, Sorunlarımız ve İsraflarımız,** Yörük Matb., İstanbul 1971

TAŞKENT, Kâzım, **Atatürk Aydınlığında Yaşamak,** Binbirdirek Matb., İstanbul 1981

TAŞTANOĞLU, Ö. Lütfi - Fethi Bolayır, **Atatürk ve İlkeleri,** Tekışık Matb., Ankara 1981

TAVAZAR, Sabri, **Atatürk ve Atatürk İlkeleri,** Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., İstanbul 1981

TEKGÜÇ, Hüseyin Remzi, **Kemalizm,** Yelken Basımevi, İstanbul 1971

————, **Türkiye'deki Huzursuzluğun Hakiki Sebepleri ve Kemalizm,** Canvarol Matb., Adana 1971

TEKİNALP, **Kemalizm,** Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul 1998

TEZCAN, Semih, **Kemalist İdeoloji,** Boğaziçi Üniversitesi Basımevi, İstanbul 1980

TEZCAN, Mahmut, **Atatürk'ün Eğitim Anlayışına Felsefi ve Sosyolojik Bir Yaklaşım,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989

TEZER, Şükrü, **Atatürk'ün Hatıra Defteri,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989

Levent Şahverdi Arşivi

TİMUR, Taner, **Türk Devrimi Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli,** Sevinç Matb., Ankara 1968

————, **Türk Devrimi ve Sonrası,** Doğan Yay., İstanbul 1971

TONGSİR, H. Senih, **Atatürk İlkeleri ve Türk İnkılâp Tarihi,** Meter Matb., İstanbul 1985

TORUMTAY, Necip, **Atatürk Büyük Kurtarıcı ve Modern Türk Cumhuriyetinin Kurucusu,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988

TOYNBEE, Arnold, **Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu,** çev. Kasım Yargıcı, Milliyet Yay., İstanbul 1971

TÖR, Vedat Nedim, **Kemalizmin Dramı,** Çağdaş Yay., İstanbul 1983

TUĞRUL, Nazmi, **Kemalizm ve Demokrasi,** Er-tu Matb., İstanbul 1975

TUNAYA, Tarık Zafer, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük,** Turhan Kitabevi., Ankara 1981

TURAL, M. Akif, **Atatürk'ün Türk Toplumunda Meydana Getirdiği Değişmeler,** Ecdad Yay., Ankara 1996

TURAN, Refik - M. Safran - M. Şahin, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi,** Siyasal Kitabevi., Ankara 1994

TURAN, Şerafettin, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar,** Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1982

————, **Türk Devrim Tarihi Çağdaşlık Yolunda Türkiye** -4-, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999

TURHAN, Mümtaz, **Atatürk İlkeleri ve Kalkınma, Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik,** Şehir Matb., İstanbul 1965

TÜFEKÇİ, Gürbüz, **Atatürk'ün Düşünce Yapısı,** Aydın Matb., Ankara

TÜMERDEM, Yıldız, **Atatürk ve Çağdaş Türk Kadını,** Türk Tarih Kurumu Basımevi., Ankara 1986

TÜRKDOĞAN, Orhan, **Atatürk'te Milli Devlet Anlayışı,** Özdemir Basımevi., İstanbul 1981

Levent Şahverdi Arşivi

————, **Kemalist Modelde Fert ve Devlet İlişkileri,** Eser Matb., İstanbul 1982

————, **Kemalist Sistem Kültürel Boyutları,** Alfa Yay., İstanbul 1999

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, I-II, haz. Durmuş Yalçın v.d., Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000-2002

TÜRKMEN, Zekeriya, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918 - Ocak 1920),** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2002

TÜTENGİL, Cavit Orhan, **Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak,**Varlık Yay., İstanbul 1981

UĞRAŞKAN, Muzaffer, **Atatürk İlkeleri,** Doğuş Matb., Ankara 1986

UYKUCU, K. Ekrem, **Atatürk İlkeleri ve Türk İnkılâp Tarihi,** İstanbul 1983

ÜÇOK, Bahriye, **Atatürk'ün İzinde Bir Arpa Boyu,** Türk Tarih Kurumu Basımevi., Ankara 1985

ÜLGER, S.Eriş, **Türk Rönesansı ve Anılarda Gazi Mustafa Kemal Atatürk,** İnkılap Kitabevi, İstanbul 1999

ÜLKEN, Yüksel, **Atatürk'te Eğitim Bilim ve Teknik,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988

ÜNAYDIN, Ruşen Eşref, **Atatürk Tarih ve Dil Kurumları Hatıralar,** Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1954

ÜNAL, Mehmet Ali, A. Halaçoğlu, **Türk İnkılâbı Tarihi ve Atatürk İlkeleri,** Kardelen Kitabevi Yay., Isparta 1998

ÜSTÜN, Emin Faik, **Atatürk ,Kişiliği, Ülkücülüğü, Gençliğe Güveni,** Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 1963

VAİDİS, Thomas A., **Kemal Atatürk Yeni Türkiye'nin Kurucusu,** çev. Ahmet Angın, İstanbul Kitapçılık Limitet Şirketi Yay., İstanbul 1967

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, **Atatürk İlkeleri ve Türk Kadınlığının Çilesi,** Konferans, İzmir Meslek Kadınları Kulübü Yay., İzmir 1970

Levent Şahverdi Arşivi

YAŞA, Dursun, **Atatürkçülüğün Esasları,** Yorum Basın Yayın Sarayı, t.y.

YAVAŞ, Hikmet, **Atatürkçülük ve Atatürk İlkeleri,** İstanbul 1982

YAVRU, Mehmet, **Atatürkçülük ve İlkeleri,** Ülkü Basımevi, Konya 1981

YAVUZ, Ünsal, **Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990

————, **Atatürk ve Çağdaşlaşmanın Temel İlkeleri,** Önel Yayınevi, Köln t.y.

YENER, Faruk, **Atatürk'ün Hayatı ve İlkeleri,** Yüksel Matb., İstanbul 1981

Yerli ve Yabancı 80 İmza Atatürk'ü Anlatıyor, y.y., t.y.

YILMAZOĞLU, Adil, **Tarih Adam Atatürk,** Milliyetçi Yayınlar., İstanbul 1969

YÜCEL, Yaşar, **Atatürk İlkeleri,** AÜDTCF Yay., Ankara 1981

YÜKSEL, A. Haluk, **Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kültürel İletişimin Modele Dayalı Boyutları,** Eskişehir 1986

YÜZBAŞIOĞLU, Muammer, **Atatürk'ü Anmak,** Remzi Kitabevi., İstanbul 1981

ZENGİNOĞLU, Şecaettin, **Atatürk Güneşinin Doğuşu,** Spor Toto Matb. Ankara 1981

ZEVKLİLER, Aydın, **Atatürkçülüğün Temel İlkeleri,** Dicle Üniversitesi Yay., Diyarbakır 1987

ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,** çev. Ö.Laçiner, İletişim Yay., İstanbul 1998

B. Makaleler

AFETİNAN, A., "Çağdaşlaşmada Kadın Hakları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** I/2 (Mart 1985)

————, "Atatürk'ün Vatandaşlık Hak ve Vazifeleri Üzerindeki Düşünceleri", **Atatürk Konferansları,** Ankara 1964

————, "Çağdaşlaşmada Kadın Hakları", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

Levent Şahverdi Arşivi

AHUNDLU, Yavuz, "Atatürkçülük ve Azerbaycan'da Milli İstiklal Mücadelesi", **3. Uluslar arası Atatürk Sempozyumu,** Ankara 1998

AĞAOĞLU, Süreyya, "Atatürk İlkelerine Genel Bir Bakış", **Uluslar arası Atatürk Konferansı,** İstanbul 1981

AKARSU, Bedia, "Çağdaş Felsefe İçinde Atatürkçü Dünya Görüşünün Yeri", **Gösteri,** I/6 (Mayıs 1981)

AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat, "Milli Kültürümüzde Atatürkçülük ve Bugünümüz", **Atatürk Yolu,** II/3 (Mayıs 1989)

————, "Atatürk ve Atatürkçülük Üzerine Bir İnceleme", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** II/4 (Kasım 1985)

————, "Atatürk ve Atatürkçülük Konusunda Bazı Görüş ve Düşünceler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** X/29 (Temmuz 1994)

AKSOY, Egemen, "Atatürk İlkeleri Işığı Altında Türkiye Cumhuriyeti", **Deniz Harp Okulu Bülteni Atatürk Özel Sayısı,** I/7 (Haziran 1981)

AKŞİN, Sina, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Yolu", **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk,** İstanbul 1983

AKYÜZ, Yahya, "Atatürk ve Eğitim", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1995

————, "Atatürk ve Eğitim", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————, "Atatürk'ün Eğitim Düşüncesinin Kökenleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** VIII/23 (Mart 1992)

————, "Atatürk'ün Eğitim Hakkındaki Düşünceleri ve Hasan Ali Yücel'in Çalışmaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XV/45 (Kasım 1999)

————, "Atatürk ve Eğitim", **Atatürk Konferansları,** Ankara 2000

ALPAR, Hayri, "Atatürkçülük", **Kemalizm ve Türkiye,** VI/58 (Ocak 1981)

ALPARGU, Mehmet, "Atatürk Cumhuriyet ve Dünya Barışı", **Erdem,** XI/31, (Mayıs 1999)

Levent Şahverdi Arşivi

ALPKAYA, Faruk, "Bir 20. Yüzyıl Akımı: Sol Kemalizm", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm,** İstanbul 2001

ALTAR, Cevad Memduh, "Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Dünya Görüşünde Gerçek Sevginin Yeri", **Erdem,** IV/11 (Mayıs 1988)

ALTINTAŞ, Ersin, "Atatürk'ün Çağdaş Eğitim Anlayışı ve Liderliği", **Erdem,** XI/32 (Eylül 1998)

ALTUĞ, Hikmet, "Türkiye'de Pozitivizm ve Atatürkçülük", **I. Uluslar arası Atatürk Sempozyumu,** Ankara 1994

————, "Dünyada Son Yüzyıllar Devrimleri ve Atatürkçülük", **2. Uluslar arası Atatürk Sempozyumu,** Ankara 1996

ALTUĞ, Yılmaz, "Modern Bir Devlet Yaratıcısı Olarak Atatürk", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** III/9, Ankara 1987

————, "Modern Bir Devlet Yaratıcısı Olarak Atatürk", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————, "Atatürk'ün İç ve Dış Politikası", **Harp Akademileri Atatürk Özel Bülteni,** Haziran 1981

AMANOĞLU, Ebülfez, "Atatürk Kemalizm ve Azerbaycan Milli Kültürü", **Atatürk 3. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1998

————, "Kemalizm ve Azerbaycan'ın Milli Kültürü", **Bilge,** 12 (Bahar 1997)

ARAT, Emin, "Atatürkçü Düşünce Sistemi Nedir", **Uluslararası Atatürk Konferansı,** İstanbul 1981

————, "Kemalizmin Çağdaş İdeolojiler Arasındaki Yeri", **Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu,** İstanbul 1975

ARAT, Zehra, "Kemalizm ve Türk Kadını", **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler,** der. A.Berktay Hacımirzaoğlu , Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1998

ARI, Kemal, "Atatürkçü Düşünce Sistemi", **Atatürk Konferansları,** Ankara 2000

ARIKAN, Gülay, "Atatürk, Cumhuriyet ve Kadın Hakları", **Erdem,** XI/32 (Eylül 1998)

ARMAOĞLU, Fahir, "Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri", **Ankara**

Levent Şahverdi Arşivi

Üniversitesi Atatürk'ün Ölümünün 50. Yılı Sempozyumu, Ankara 1989

ARPAÇ, İhsan, "Atatürk ve İlkeleri", **Kemalizm ve Türkiye,** VI/64 (Temmuz 1981)

AŞGIN, Sait, "Atatürkçü Düşüncenin Tarihsel Gelişimine Bir Bakış", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XVII/49 (Mart 2001)

AŞKUN, İnal Cem, "Atatürk İlkelerinin Sanatçı Kişiliğinin Geliştirilmesinde Toplumsal İşlevleri ve Eğitsel Yönleri", **Atatürk ve Sanat Sempozyumu,** İstanbul 1982

————, "Cumhuriyetimizin Temeli Atatürkçü Düşünce", **Atatürk Yolu,** V/20 (Kasım 1997)

————, "Atatürk İlkelerinin Kişilik Boyutları ve Eğitim Ortamı", **Atatürk Yolu,** II/4 (Kasım 1989)

————, "Türkiye'de Ekonomik Kamu Düzeni Kavramına Bağlı Örgütsel Yönetimin Atatürkçü Düşünce ve Kişilik Temelinde Konumuna İlişkin Bir İnceleme", **Atatürk Yolu,** II/8 (Kasım 1991)

————, "Atatürk İlkeleri ve Yönetici Kişiliği", **Atatürk 1. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1994

ATEŞ, Toktamış, "Kemalizm ve Özgünlüğü", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm,** İstanbul 2001

AVCI, Cemal, "Atatürk'ün Eğitim Hakkındaki Düşünceleri ve Hasan Ali Yücel'in Çalışmaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XV/45 (Kasım 1999)

————, "Atatürk ve Eğitim", **Atatürk Konferansları,** Ankara 2000

AYAN, Dursun, "Gençliğe Hitabenin Bilgi Sosyolojisi Açısından Bir Yorumu", **Atatürk 3. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1998

AYATA, Ayşe - Ayça Ergun, "Atatürk ve Türk Kadını", **Erdem,** XI/31(Mayıs 1999)

AYBARS, Ergün, "Durum Tespiti", **Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokyumu,** Elazığ 1990

Levent Şahverdi Arşivi

AYDEMİR, Şevket Süreyya, "Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü", **Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri,** İstanbul 1973

AYDIN, Elif, "Atatürk'ün Barışçı Politikası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XV/44, (Temmuz 1999)

AYDINEL, Sıtkı, "Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin Temel Nitelikleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** IX/27, Ankara 1993

AYHAN, Ahmet, "Atatürk, Cumhuriyet, Bilim ve Teknoloji", **Erdem,** XI/31 (Mayıs 1999)

BANOĞLU, Niyazi Ahmet, "Atatürk'ün İdeolojisi", **Bayram gazetesi,** 14 Kasım 1978

BAŞAR, Bilal, "Atatürk İlkeleri", **Atatürk ve Diyarbakır,** Diyarbakır 1981

BAYÜLKEN, Haluk, "Atatürk İlkelerinin Türk Dış Politikasına Etkisi", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası,** Ankara 2000

————, "Atatürk İlkelerinin Türk Dış Politikasına Etkisi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XII/36 (Kasım 1996)

BELGE, Murat, "Mustafa Kemal ve Kemalizm", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm,** İstanbul 2001

BEYSANOĞLU, Şevket, "Atatürkçülüğün Temel İlkeleri", **Atatürk ve Diyarbakır,** Diyarbakır 1981

BURSALIOĞLU, Ziya, "Atatürkçü Eğitim Üzerine", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** I/3, (Temmuz 1985)

————, "Atatürk, Barış ve Eğitim", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** III/8 (Mart 1987)

————, "Cumhuriyet, Lâiklik - Eğitim Üzerine", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** II/5 (Mart 1986)

CEYHAN, Emrah, "Atatürk'ün Kazandırdığı Değerler ve Atatürkçülükten Beklentilerimiz", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XV/44 (Temmuz 1999)

Levent Şahverdi Arşivi

CUNBUR, Müjgan, "Atatürk'e Göre Türk Kadınıyla İlgili Sorunlar ve Değerlendirmeler", **Erdem,** IV/12 (Eylül 1988)

ÇAĞLAR, Günay, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,** Sayı: 15 (2000)

ÇAY, M. Abdulhaluk, "Atatürk Gerçeği ve Atatürk İlkeleri", **Ata,** S:8 (1998)

ÇAYCI, Abdurrahman, "Atatürk, Bilim ve Üniversite", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————, "Atatürk Bilim ve Üniversite", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** IV/10 (Kasım 1987)

ÇEÇEN, Anıl, "Atatürk ve İdeoloji", **Türk Dili,** Sayı: 359 (Kasım 1981)

————, "Atatürk İlkeleri Işığında Avrasya Yapılanması", **Atatürk 4. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 2000

ÇELEBİ, Mevlüt, "Atatürk İlkeleri", **Atatürk Konferansları,** Ankara 2000

ÇELİKER, Fahri, "Ölümünün 43. Yılında Atatürk İlkeleri", **Atatürk Haftası Armağanı,** 10 Kasım 1981, ATASE Yay., Ankara 1981

ÇETİNOĞLU, Neşe, "Atatürk İlke ve İnkılâpları", **Atatürk Konferansları,** Ankara 2000

————, "Atatürk'ün Barış Konusundaki Görüşlerinin Günümüz Koşulları İçindeki Değerlendirilmesi", **Atatürk 3. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1989

————, "Atatürkçü Düşünce Sistemi", **Atatürk Konferansları,** Ankara 2000

ÇOBAN, Ahmet, "Atatürkçü Düşüncede Eğitim Sistemi ve Boyutları", **Erdem,** XI/33 (Ocak 1999)

ÇÜÇEN, Dursun Murat, "Atatürk'ün Dehasının Mantık Yönü, Yeni Bir Türk Devleti Kurma Kararının Dayandığı Mantık", **Erdem,** IV/12 (Eylül 1988)

Levent Şahverdi Arşivi

DANİLOV, V.İ. "Kemalizmin İlkeleri Yorumunda Değişmeler", **Atatürk ve Modern Türkiye,** Ankara 2001

DAVER, Bülent, "Atatürkçülük Nedir", **Cumhuriyet,** 10 Kasım 1971

————, "Atatürk'ün Yeni Türk Devletinin Siyasi ve Ekonomik Sistemi Hakkında Düşünceleri", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** Sayı:52-58 (Ocak-Temmuz 1972)

————, "Atatürk ve Emperyalizm", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** Sayı:38 (Kasım 1970)

DOĞRAMACI, Emel, "Atatürk ve Kadın Hakları", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1998

————, "Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kadın Statüsü İnkılâbı", **Atatürk 4. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 2000

————, "Atatürk ve Kadın", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** IV/13 (Ankara 1988)

————, "Atatürk Düşüncesi ile Türk Kadınının Çağdaşlaşması", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** IX/26 (Ankara 1993)

————, "Atatürk Kadın ve Kadın Hakları", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

DÜNDAR, Ali, "Kemalizm Nedir", **Kemalist Ülkü,** XIII/158 (Aralık 1981)

————, "Kemalizmi Doğru Algılamak", **Varlık,** XLVIII/881 (Şubat 1981)

————, "Atatürk Devrim ve İlkeleri Işığında Eğitim ve Öğretim", **Atatürkçü Düşünce,** VII/79 (Aralık 2000)

————, "Atatürk Devrim ve İlkeleri Işığında Dil ve Düşünce", **Atatürkçü Düşünce,** VII/77 (Ekim 2000)

EKAYEV, Orazpolat, "Atatürkçülük ve Türkmenistan İstiklal Mücadeleleri", **Atatürk 3. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1998

ENGİNSOY, Cemal, "Gerçekçi Atatürk", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** IX/27 (Temmuz - Kasım 1993)

Levent Şahverdi Arşivi

————————, "Milli Kurtuluş Önderi Olarak Atatürk", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** I/2 (Mart 1985)

————————, "Milli Kurtuluş Önderi Olarak Atatürk", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

ERASLAN, Cezmi, "Atatürk Düşüncesi ve 21. Yüzyıl İçin Önemi", **Atatürk Konferansları,** Ankara 2000

ERENLER, A.Osman, "Atatürk'ün İnsan Sevgisi ve Dünya Barışı", **Atatürk 4. Uluslararası Kongresi,** Ankara 2000

ERGİN, Sabahattin, "Atatürkçülük", **Atatürk I. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1994

ERİM, Nihat, "Anayasa ve Altı Umde", **Ulus,** 18 Ağustos 1952

ERKÜN, Safa, "Toplumsal Değişmelerin Işığında Atatürk İlkeleri ve Belirgin Özellikleri", **Atatürk 2. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1996

————————, "Atatürk'ün Ülkü ve İlkeleri Arasındaki Bütünlük ve Uyum", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** VI/18 (Temmuz 1990)

————————, Atatürk'ün Ülkü ve İlkeleri Arasındaki Bütünlük ve Uyum", **Atatürk I. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1994

EROĞLU, Hamza, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————————, "Yurtta Sulh , Cihanda Sulh", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** I/2 (Mart 1985)

FEYZİOĞLU, Turhan, "Atatürk ve Kadın Hakları", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————————, "Milli Kurtuluş Önderi Atatürk ve Milletler arası Etkisi", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————————, "Atatürk ve Milli Eğitim", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

GEDİL, Aynur, "Atatürk ve Kadın Eğitimi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** V/13 (Ankara 1988)

GİRİTLİ, İsmet, "Atatürk Cumhuriyeti ve Dünya Barışı", **Erdem,** XI/31 (Mayıs 1999)

Levent Şahverdi Arşivi

————, "Atatürk ve Barış", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** II/6 (Temmuz 1986)

————, "Kemalizmin Sosyo-ekonomik Yönü", **Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu,** İstanbul 1975

————, "Kemalizm ve Modernleşme", **Boğaziçi Üniversitesi Uluslar arası Atatürk Konferansı,** İstanbul 1980

————, "Kemalizm İdeolojisi", **Atatürk Yolu,** İstanbul 1981

————, "Kemalizm Milli Hakimiyet ve Cumhuriyet Demektir", **Atatürk Yolu,** İstanbul 1981

————, "Atatürkçülük İdeolojisinin Dogmatik İdeolojilere Üstünlüğü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** VI/16 (Kasım 1989)

————, "Modernleşme İdeolojisi Olarak Atatürkçülük", **Atatürk I. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1994

————, "Atatürkçülük İdeolojisi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** I/1 (Kasım 1984)

————, "Atatürkçülük İdeolojisinin Dogmatik İdeolojilere Üstünlüğü", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1998

————, "Atatürkçülük İdeolojisi", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

GÖKBİLGİN, Tayyip, "Atatürkçülük ve Felsefesi", **Ulus,** 18 Mart 1967

GÖKSEL, Burhan, "Atatürk ve Kadın Hakları", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

GÖNLÜBOL, Mehmet, Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1998

GÖNLÜBOL, Mehmet, "Yurtta Barış Cihanda Barış", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** IX/25 (Kasım 1992)

————, "Atatürk'ün Dış Politikası Amaçlar ve İlkeler", **Atatürk Yolu,** İstanbul 1981

GÜL, Mustafa, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Temelini Teşkil Eden Değerler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** X/29 (Temmuz 1994)

Levent Şahverdi Arşivi

GÜMÜŞTEKİN, Ahmet, "Atatürk'ün Sanatçı Kişiliğinin Sanata ve Sanatçıya Bakışına Etkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XVII/51 (Kasım 2001)

GÜNAL, Görkem "Atatürk'ün Özlemleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XV/44 (Temmuz 1999)

HALİL ETEM, Recep, "Çağımızda İleri Atılan Toplumsal Politik Felsefi Görüşler ve Atatürkçülük", **Atatürk 2. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1996

IRMAK, Sadi, "Atatürk'ün Dünyadaki Yankıları", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1995

————, "Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————, "Atatürk İdeolojisinin Ana Çizgileri", **Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu**, İstanbul 1975

————, "Atatürkçülüğün İlkeleri , İnkılapların Fikir Temelleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** V/15 (Temmuz 1989)

————, "Atatürk'ün Dünyadaki Yankıları", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————, "Atatürkçülüğün İlkeleri , İnkılâpların Fikir Temelleri", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————, "Atatürkçülüğün Dünyadaki Etki ve Yankıları", **Milli Eğitim,** Sayı: 57 (Nisan - Haziran 1981)

İLGAZİ, Abdullah, "Atatürk'ün Bağımsızlık Anlayışı ve Türk Dış Politikasındaki Yeri ve Önemi", **Atatürk 3. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1998

İLHAN, Suat, "Atatürk ve Önderlik", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————, "Atatürkçülük Kültür Unsurlarımızdan Birisidir", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** VI/18 (Temmuz 1990)

————, "Atatürkçülük Kültür Unsurlarımızdan Birisidir", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

Levent Şahverdi Arşivi

————————, "Atatürk'ün Kazandırdığı Değerler ve Atatürkçülükten Beklentilerimiz", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** V/14 (Mart 1989)

————————, "Atatürk ve Atatürkçülük Karşıtları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** X/29 (Temmuz 1994)

————————, "Atatürk'ün Kazandırdığı Değerler ve Atatürkçülükten Beklentilerimiz", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

İNAN, Rauf, "Eğitim ve Öğretimde Atatürkçülük", **Atatürk Konferansları,** 1975, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1980

İNCE, Nilgün "Atatürk ve Çevre", **Atatürk 3. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1998

————————, "Atatürk ve Barış", **Atatürk Konferansları,** Ankara 2000

İREM, Nazım, "Kemalizm ve Gelenekçi Muhafazakârlık", **Toplum ve Bilim,** 74/ Güz 1997

JAESCHKE, Gotthard, "Kemalizmin Temel Düşünceleri ve Tarihi", çev. N. Arsan, **Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu,** İstanbul 1975

KAFESOĞLU, İbrahim, "Atatürk ve Atatürkçülük", **Töre,** IX/78 (Kasım 1977)

————————, "Atatürkçülükte Tarihi Gerçek", **Türk Kültürü,** Sayı: 271 (1985)

KÂHYA, Esin, "Atatürk ve Bilim Anlayışına Bir Bakış", **Erdem,** XI/33 (Ocak 1999)

KANSU, Ceyhun Atıf, "Atatürk'ün İlkeleri", **Atatürk'e Saygı,** Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1969

KAPLAN, Mehmet, "Atatürk'ün Başarısını Sağlayan Sebepler: Durum, Yorum, Hedef, İnanç, Karar ve Hareket", **Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan,** İstanbul 1981

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, "Atatürk'ün İdeolojisi", **Milliyet,** 13 Kasım 1970

————————, "Atatürk ve Devlet Kuruculuğu", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

Levent Şahverdi Arşivi

————, "Atatürk ve Atatürkçülük", **Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu,** İstanbul 1975

————, "Atatürkçülük", **Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri,** İstanbul 1973

KARATAY, Baha Vefa, "Kemalizm Anlayışımız", **Kemalist Atılım,** I/1 (Ağustos 1981)

KAYADİBİ, Fahri, "Atatürk'ün Eğitim Hedeflerinin Neresindeyiz", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XVII/51 (Kasım 2001)

KAYIRAN, Mehmet, "Atatürkçü Düşünce Işığında Çağdaş Eğitim", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XIV/42 (Kasım 1998)

KAYNAR, Reşat, "Atatürkçülük", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** II/5 (Mart 1986)

————, "Atatürkçülükte Yöntemler", **Atatürk'ün 100. Doğum yıldönümü Seri konferansları,** İstanbul 1981

————, "Atatürkçülük", **Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu,** İstanbul 1975

————, "Atatürkçülük", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————, "Atatürkçülüğün Elemanları", **Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri,** İstanbul 1975

KAZANCIGİL, Ali, "Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm", **Toplum ve Bilim,** Sayı :17 (Mart 1982)

————, "Antiemperyalist Bağımsızlık İdeolojisi ve Üçüncü Dünya Ulusçuluğu Olarak Kemalizm", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm,** İstanbul 2001

KİLİ, Suna, "Tarih Açısından Kemalizmin Özü ve Oluşumu", **Atatürk Devrimleri I. Milletler arası Sempozyumu,** İstanbul 1975

————, "Atatürkçülüğün Kavramsal Yapısı", **Dilbilim,** Sayı: 6 (1981)

————, "Atatürkçü İdeoloji ve İlkeleri", **Atatürkçü Düşünce,** V/55 (Kasım 1998)

KOCATÜRK, Utkan, "Atatürkçülük Atatürk İlke ve İnkılâpları", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

Levent Şahverdi Arşivi

————————, "Atatürkçülük ve Atatürk İlkeleri", **Yeni Türkiye,** IV/23-24 (Eylül - Aralık 1998)

————————, " Atatürk's Revolutions and Modernization", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** V/13 (Kasım 1988)

KOÇAK, Cemil, "Tek Parti Yönetimi Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedi Şef/Milli Şef", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm,** İstanbul 2001

KÖKER, Levent, "Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme Devlet ve Demokrasi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm,** İstanbul 2001

KÖYMEN, Mehmet Altay, "Atatürk'ün Kültür Siyaseti", **Öğretmen,** XIX/214 (Kasım 1966)

————————, "Atatürk'ün Yeni Türkiye'yi Kurarken Dayandığı Temel Fikirler", **Milli Kültür,** II/3-5 (Ağustos - Eylül - Ekim 1980)

KÖYMEN, Nusret Kemal, "Kemalizmin Hususiyetleri", **Ülkü,** VII (Ağustos 1934)

KURAN, Ercüment, "Atatürkçülüğün Fikir Temelleri", **Atatürk Devrimleri I. Milletler arası Sempozyum Bildirileri,** İstanbul 1975

————————, "Atatürkçülük Nedir?", **Kemalizm,** XII/135 (Ekim 1973)

————————, "Atatürkçülüğün Değerlendirilmesi", **Milli Kültür,** II/6-8 (Kasım Aralık -Ocak 1981)

KUNT, Tamer, "Atatürk İlkeleri", **Harp Akademileri Bülteni,** XX/126 (Haziran 1981)

KÜRKÇÜOĞLU, Erol, "Atatürk, Milli Mücadele ve Türk Dünyası", **Erdem,** XI/32 (Eylül 1998)

LEWİS, Bernard, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunu Hazırlayan Düşünce Akımları", çev. Berin Yurdadoğ, **Atatürk Konferansları,** Ankara 1977

MARDİN, Şerif, "Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk", **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk,** İstanbul 1983

Levent Şahverdi Arşivi

MUMCU, Ahmet, "Atatürkçülük İdeolojisi", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————, "Türkiye'nin Akıl Çağına Geçmesi", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

MUNGAN, İhsan, "Atatürk İlkelerinin tanımladığı Sosyal Strüktürün Mekanistik Yaklaşımla Analizi ve Yorumu", **Atatürk 4. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1996

NESİM, Ali, "Kıbrıs Türklerinde Atatürk İlke ve İnkılapları", **Atatürk I. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1994

————, "Kıbrıs Türklerinde Atatürk İlke ve İnkılapları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** V/14 (Mart 1989)

NİRUN, Nihat, "Sosyoloji Açısından Atatürk", **Erdem,** IV/12 (Eylül 1988)

ÖKTE, Ertuğrul Zekai, "Yeni Kemalizmin Temel Unsurları IV Ülkü", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** Sayı: 47 (Ağustos 1971)

————, "Yeni Kemalizmin Temel Unsurları I Vatan", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** Sayı: 44 (Mayıs 1971)

————, "Kemalizmi Araştırma ve İncelemede Bir Yöntem Modeli ve 1970 ler Türkiye'sinde Kemalizm Projeksiyonları (Yeni Kemalizm)", **Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu,** İstanbul 1975

ÖZALP, İsmet, "Atatürk'ü Sevmek", **Türk Birliği,** I/10-11 (Ocak - Şubat 1967)

ÖZBUDUN, Ergun, "Siyasi Lider Olarak Atatürk", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————, "Atatürk ve Demokrasi", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1998

ÖZGİRAY, Ahmet, "Atatürk ve Dış Politika", **Atatürk 3. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1998

ÖZKAYA, Yücel, "Altı İlke", **Atatürk Yolu,** II/8 (Kasım 1991)

ÖZTORUN, Necdet, "Atatürkçülüğü Hareketle Birlikte Yürütecek Bir Programın Esasları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** II/6 (Temmuz 1986)

Levent Şahverdi Arşivi

————, "Türk Milletinin En Medeni , Refah Seviyesi Yüksek Bir Millet Olarak Varlığını Yükseltmede Atatürkçülük (Bir Sistem Yaklaşımı)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** IV/12 (Ankara 1998)

————, "Atatürkçülükte Devletin Dinamik İdeali", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** I/3 (Temmuz 1985)

ÖZYÜKSEL, Selim, "Atatürk İlkeleri", **Çağdaş Eğitim,** VI/52 (Ocak 1981)

PEKEL, İhsan, "Atatürk'ün Eğitim ve Öğretim Konularında Görüş ve İlkeleri", **Çağdaş Eğitim,** XXIV/260 (Aralık1999)

SAĞLAM, Mehmet, "Kemalizmin Çağdaş Dünyaya Genel Olarak Etkileri", **Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu,** İstanbul 1975

SAKAOĞLU, Saim, "Atatürk'ün Türk Sanatına Verdiği Değer", **Erdem,** IV/10 (Ocak 1988)

SALİHOĞLU, Mehmet,"Atatürk İlkeleri ve Atatürkçülüğün Anlamı", **K.Atatürk Yolu,** I/1 Ocak 1982

SARIYÜCE, Hasan Latif, "Atatürkçülük ve İlkeleri", **K.Atatürk Yolu,** I71 (Ocak 1982)

SAVAŞ, Vural, "Atatürkçü İdeoloji ve Çağdaş İdeolojiler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** IV/11 (Mart 1988)

SAVCI, Bahri, "Atatürkçü Demokrasi Bilim Politikası", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** XXVII/3 (Eylül 1972)

————, "Atatürk İdeolojisi", **Erdem,** IV/12 (Eylül 1988)

SEPETÇİOĞLU, Mustafa Necati, "Bilge Kağan'dan Atatürk'e Gelen Sır", **Erdem,** XI/32 (Eylül 1998)

SOYSAL, İsmail, "Atatürk'ün Barışçı Politikası ve Dünyadaki Etkileri", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————, "Atatürk'ün Barışçı Politikası ve Dünyadaki Etkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** II/4 (Kasım 1985)

SÖNMEZ, Emel, "Kadın Hak ve Hürriyetlerinde Kemalizm", **Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu,** İstanbul 1975

Levent Şahverdi Arşivi

SÜSLÜ, Azmi, "Atatürk'ü Anlama ve Anlatma Metodu", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Atatürk'e Armağan 50. Yıl Özel Kitabı,** Samsun 1988

ŞIVGIN, Hale, "Atatürk ve Türk Kadın Hakları", **Erdem,** XI/31 (Mayıs 1999)

ŞÜKÜROV, Kerim Keremoğlu, "Atatürkçülüğün Yeni Bağımsız Türk Cumhuriyetleri İçin Ehemmiyeti", **Atatürk 3. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 1998

TANFER, Vehbi, "Atatürkçülük ve Atatürk İlkeleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XIV/42 (Kasım 1998)

————, "Atatürk ve Barış", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XVIII/52 (Mart 2002)

————, "Atatürkçülükte Sistem ve Strateji", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XIV/47 (Temmuz 2000)

————, "Atatürk ve Türk Milletinin Sağ Duyusu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XVII/50 (Temmuz 2001)

————, "Atatürk ve Atatürkçülük" , **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** I/1 (Kasım 1984)

TANJU, Haluk C., "Kemalizmin Mantığı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** XII/72 (Eylül 1973)

TANYOL, Cahit, "Atatürk İlkeleri", **Cumhuriyet,** 10 Kasım 1962

TAŞKIN, Yüksel-Tanıl Bora, "Sağ Kemalizm", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm,** İstanbul 2001

TEZCAN, Mahmut, "Atatürk'ün Eğitim Anlayışına Felsefi ve Sosyolojik Bir Yaklaşım", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

TOKER, Metin, "Atatürk ve Barış", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** III/ (Temmuz 1987)

TOSUN, Hüseyin, "Atatürk'ün Yurtta Barış Dünyada Barış İlkesinin 21.Yüzyılda Evrensel Yorumu", **Atatürk 4. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 2000

————, "Atatürk'ün Yurtta Barış Dünyada Barış Anlayışı ve Küreselleşen Dünya İçin Önemi", **Atatürk Konferansları,** Ankara 2000

Levent Şahverdi Arşivi

TOSYALI, Aziz, "Atatürk İlkelerinin Yorumu", **Deniz Harp Okulu Bülteni Atatürk Özel Sayısı,** I/7 (Haziran 1981)

TURAL, Sadık, "Atatürk'ün Önderlik Gücü Hakkında", **Bilge,** 22 (Güz 1999)

TURAL, M. Akif, "Atatürk Devrinde Değişme ve Dönüşmeye Toplumu Hazırlayan Uygulamalar", **Erdem,** XI/33 (Ocak 1999)

————, "Atatürk İnkılâpları ile Yaşanan Sosyal Değişme", **Atatürk 4. Uluslar arası Kongresi,** Ankara 2000

————, "Kahramanlık Kavramı ve Atatürk'ün Kişiliğinde Bu Kavramın Yeri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** X/30 (Kasım 1994)

TURAN, Şerafettin, "Atatürkçülük", **Türk Dili,** Atatürk Özel Sayısı, XLII/353 (Mayıs 1981)

————, "Meseleler", **Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokyumu,** Elazığ 1990

————, "Türkiye Cumhuriyeti: Yeni Devlet, Temeli ve Nitelikleri", **Atatürk Yolu,** II/3 (Mayıs 1989)

TURANİ, Adnan, "Atatürk ve Güzel Sanatlar", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1995

————, "Atatürk ve Güzel Sanatlar", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

TÜMERDEM, Yıldız, "Atatürk İlkelerinde Çağdaş Türk Kadını", **İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası,** Atatürk Özel Sayısı, XXXXIV/2 (İstanbul 1981)

TÜNAY, Bekir, "Jeopolitik Tehditler Karşısında Yurtta Sulh, Cihanda Sulh", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** II/6 (Temmuz 1986)

————, "Atatürk ve Liderlik", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

————, "Atatürk ve Liderlik", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1995

TÜRKDOĞAN, Berna, "Atatürk Dönemi Dış Politikası", **Atatürk Konferansları,** Ankara 2000

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRKER - KÜYEL, Mübahat, "Atatürk'ün Saadet Anlayışı Hakkında Bir Deneme", **Erdem,** IV/12 (Eylül 1988)

TÜRKEŞ, Ünal, "Atatürk, Gençlik ve Basın", **Atatürk,** Muğla 1995

TÜRKKAN, Ali İhsan, "Atatürk İlkelerinin Çağdaş Yorumu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XIII/39 (Kasım 1997)

TÜRKMEN, Zekeriya, "Atatürkçü Düşünce Sisteminin Kafkasya, Türkistan ve Güneydoğu Asya'daki Ulusların Bağımsızlık Mücadelesine Yansıması ve Günümüzdeki Etkileri", **Atatürk 4. Uluslar arası Sempozyumu,** Ankara 2000

ÜLKEN, Yüksel, "Atatürk'te Eğitim, Bilim ve Teknik Anlayışı", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1995

————, "Atatürk'te Eğitim Bilim ve Teknik Anlayışı", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara 1992

YALÇIN, Semih, "Atatürk İlkeleri ve Atatürkçü Çağdaş Düşünce Yapısı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XIV/41 (Temmuz 1998)

————, "Osmanlıdan Cumhuriyete Geçiş ve 19 Mayıs Ruhu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XV/45 (Kasım 1999)

YAVUZ, Ünsal, "Atatürk'te Ulusal ve Evrensel Boyutlarıyla Barış Kavramı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** VI/16 (Kasım 1989)

YILDIZ, Ahmet, "Kemalist Milliyetçilik", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm,** İstanbul 2001

YILMAZ, Kemal, "Bir Çağdaşlaşma Modeli Olarak Atatürkçülük ve Türk Cumhuriyetleri", **Atatürk,** Muğla 1995

YUVALI, Abdulkadir, "Atatürk İlkeleri ve Diğer Akımlar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XIII/39 (Kasım 1997)

————, "Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluş ve Yapılanmasında Atatürk", **Atatürk ve Modern Türkiye,** Ankara 2001

YÜCEL,Yaşar, "Yabancı Gözünde Atatürk ve Atatürkçülük", **Milli Eğitim,** Sayı: 57 (Nisan-Haziran1982)

YÜKSEL, Ahmet Haluk, "Atatürkçü Düşünce Sisteminin Çağdaşlaşma Boyutunda Yönetsel ve Toplumsal İletişim", **Atatürk Yolu,** Sayı:1 (Mayıs 1988)

Levent Şahverdi Arşivi

————————, "Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kültürel İletişimin Modele Dayalı Boyutları, **Atatürk 1. Uluslararası Sempozyumu,** Ankara 1994

————————, "Atatürkçü Düşünce Sistemine Dayalı Toplumsal Kültür Anlayışı ve Kültürel İletişim", **Atatürk Yolu,** Sayı: 4 (Kasım 1989)

ZÜRCHER, Erik Jan, "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm,** İstanbul 2001

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

AYIN TARİHİ MECMUASI İNDEKSİ

Dr. Bünyamin KOCAOĞLU*

ÖZET

Genel Türk Tarihi içerisinde cumhuriyet dönemi günümüzü de ilgilendirmesi bakımından özel bir ilgi ve öneme sahiptir. Cumhuriyet dönemi Türk Tarihi üzerine yapılan araştırmalar da, genel olarak, başta arşiv belgeleri olmak üzere döneme ait gazete ve mecmualar, TBMM Zabıt cerideleri, resmi istatistikler ve diğer yayınlar ile hatıra türü eserler kullanılan başlıca ana kaynakları teşkil etmektedirler. Bu yönü dikkate alındığında, Cumhuriyet Dönemi Türk Tarihi kaynak çeşitliliğinin çok fazla olduğu bir süreci kapsamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin en önemli kaynaklarından birisi de süreli yayınlar içerisinde değerlendirebileceğimiz "Ayın Tarihi Mecmuası"dır. İlk kez Eylül 1923'te yayınlanan mecmua, cumhuriyet döneminin en uzun ömürlü ve içeriği bakımından en zengin süreli yayını olmuştur. Ayın Tarihi Mecmuası, başta kronolojik çalışmalar olmak üzere, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin siyasi, sosyal ve ekonomik tarihine ait son derece önemli bilgileri içermektedir. Ayrıca cumhuriyet dönemine ait dış politika ile ilgili çalışmalar için de vazgeçilmez bir kaynak olma özelliğine sahiptir. Bu çalışmada, Ayın Tarihi Mecmuası'nın 1923-1931 yılları arasında yayınlanmış olan 1-86. sayılarının indeksi ile bu indeks çerçevesinde mecmuanın muhteviyat analizi yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Ayın Tarihi Mecmuası, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Kaynak, İndeks, Muhteviyat, Türk Tarihi Dergileri.

---

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

The history of Turkish Revelation (1919-1923) has explicitly an important segment within the general Turkish history. In so far the studies that have done, obstructed the genuine information from the consisted documents off the records of the Great Turkish National Assembly, archaically manuscripts, news papers and magazines, published in the Republican area, official statistics and other sources. It therefore can be suggested that the history of Turkish revelation more extremely covers up the historical events considering the vast quantity of the original documents. It also should be stated that the Turkish revolutionary history has an essential advantage within the genuine documents comparing with the rest of the Turkish history. As a result of these abundant historical sources, a researcher has always a choice of documents for a devised studies. One of the most important sources for Turkish Republican history is named as "Aym Tarihi" -The history of the month-. It first published in the September of 1923. It has a long duration of publishing comparing with the other magazines of the Turkish history. It contains an essential clues for the Turkish social, fiscal and political life within the republican area. It has also deals with the foreign policy of the republican administrative body. In the devised study the magazine will be scrutinized considering the index of the subjects between the issues of 1 till 86 which were published within the years of 1923-1931.

Key Words

The Journal named of , The History of the Turkish Republic, Source, Index, Ingredient Turkish Republic, Historical journals of.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Günümüzde tarih araştırmacılarının büyük gayretler göstererek elde ettiği tarih bilgileri hiç şüphesiz geçmişten günümüze kalabilen her çeşit yazılı ve sözlü kaynağın eseridir. Metod ve tarih felsefesi üzerine çalışmaları bulunan Fransız tarihçi Leon Halkin bunu "tarih metinlerle yazılır"[1] şeklinde ifade etmiştir. Şu halde tarih vesikaya bağlı ve dayalı olarak beşeri geçmişi inceleyen ve mazideki olaylara neden ve nasıl sorusunu soran bir ilimdir.[2]

Geçmişe ait her çeşit kanıt ve kalıntılar insanların o geçmişteki faaliyetlerinden geriye kalan her türlü bulguyu içerir.[3] Yazılı ve sözlü dil, coğrafi yüzey şekillerinin durumu ve insan yapımı maddi kalıntılar, güzel sanatlar ile fotoğraf ve film gibi.[4]

Sosyal bilimler arasında tarih, kaynak malzemelerinin çeşitliliği ile apayrı bir yere sahiptir. Ancak şu var ki, bu malzemelerin her biri ayrı bir uzmanlık gerektirmektedir.[5] Aksi takdirde tarihi bilgiye temel teşkil eden kaynaklardan gereği gibi istifade edilemez. Mesela Osmanlılar döneminde kullanılan yazı diline vakıf olmadan o döneme ait kaynakları deşifre etmek ve o dönem için neyi ifade ettiğini anlamak dolayısıyla da ondan tarih bilgisi çıkarmak mümkün değildir. Aynı şekilde Arapça, Farsça ve Latince bilmeksizin Ortaçağ'ın kaynaklarına hakim olunamaz. Bu durum hadisenin teknik boyutudur. Bunun kadar önemli olan bir husus da tarihi bilgi içeren kaynakların kendine has nitelikleridir. Bir arşiv belgesi ile gözleme dayalı ve şahsi yaklaşımları içeren hatıra türünden eser ve yine anonim rivayetlere dayalı destan, temelde birer tarih kaynağıdır. Ancak yapılış tarzları ve sahip oldukları nitelikler bakımından oldukça farklıdır-

---

1 Leon Halkin, **Tarih Tenkidinin Unsurları**, Çeviren: Bahaeddin Yediyıldız, Ankara, 1998, s.18.

2 Bayram Kodaman, "Tarih Araştırmalarında Metod Meselesi", **Milli Kültür Dergisi**, S.81 (Şubat 1991), Ankara, s.31

3 John Tosh, **Tarihin Peşinde**, İstanbul, 1997, s.31.

4 Tosh, **Tarihin Peşinde**, s.31.

5 Tosh, **Tarihin Peşinde**, s.31.

Levent Şahverdi Arşivi

lar.[6] O halde diyebiliriz ki, tarih bilgisi üretmek için hem kaynak hem de o kaynağı kullanım bilgisi gereklidir.

A. Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Ülkemizde özellikle 1980'li yıllardan itibaren üniversitelerimizin ilgili fakültelerinde bir anabilim dalı haline getirilmesiyle Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ne olan ilgi artmış ve bu bağlamda saha ile ilgili araştırma eserleri hiç azımsanmayacak ölçüde çoğalmıştır. Günümüzde de bu ilgi devam etmektedir. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nin gerçek manasıyla anlaşılması ve cumhuriyet rejiminin benimsenip güçlenmesi açılarından sevindirici bir gelişmedir. Türkiye Cumhuriyeti Tarihine olan ilginin bu denli gelişmesinin bir diğer önemli sonucu da söz konusu döneme ait başta devletin arşivlerinde bulunan belgeler olmak üzere, her türlü kaynak malzemenin ortaya çıkarılarak incelenmesi imkanı olmuştur. Nitekim Türk Tarihinin bütünü göz önüne alındığında Türkiye Cumhuriyeti Tarihi sahası kaynak malzemenin çeşitliliği bakımından dikkat çekmektedir. Zira günümüz açısından düşünüldüğünde ise teknolojideki gelişmeler bu çeşitliliği daha da arttırmaktadır.

Şüphesiz ki kaynak çeşitliliği daha sağlıklı bir tarih yazımı açısından son derece önemlidir. Ancak ülkemizde, Türkiye Cumhuriyeti dönemine ait mevcut kaynakların tamamını kullanabilmek birtakım idari ve teknik sebeplerden dolayı mümkün olamamaktadır. Bu ise önemli bir çok tarihi hadisenin değişik yönleriyle ve doğruya yakın bir şekilde ortaya çıkarılmasına engel olmaktadır. Ancak zamanla Türkiye Cumhuriyeti Tarihine olan ilgi arttıkça ve yeni çalışmalar yapıldıkça bu engel de ortadan kalkacaktır.

Bütün Türk Tarihi için olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi araştırmaları için de vazgeçilmez derecedeki kaynakların başında arşiv belge-

6 Tarih kaynaklarının çeşitliliği ve bu kaynakların nitelikleri için bkz: A. Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usûl**, İstanbul, 1985, s.36-75.

Levent Şahverdi Arşivi

leri gelmektedir.[7] Başta Başbakanlık Osmanlı Arşivi olmak üzere Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi, Türk İnkılâp Tarihi Arşivi ile diğer askeri ve sivil devlet kurumları arşivleri bünyesinde bulunan belgeler ihtiva ettikleri bilgiler bakımından Türkiye Cumhuriyeti Tarihi araştırmaları için büyük önem arz ederler.[8] Bunların yanında bir kısım özel kuruluşların çabalarıyla oluşturulan ve oluşturulmakta olan özel kurum arşivlerinde de tarihe ışık tutacak nitelikte bilgileri ihtiva eden çok sayıda belge bulunmaktadır.[9] Bu arada il ve ilçelerimizdeki hemen hemen tamamı düzensiz son derece bakımsız bulunan yerel kurum arşivlerini de ihmal etmemek gerekmektedir. Özellikle sosyo- ekonomik nitelikteki şehir tarihi çalışmalarına ışık tutacak önemli belgeleri buralarda bulabilmek mümkündür. Ancak ne yazık ki, yerel toplum hafızasının en önemli kalıntılarını barındıran bu arşivler büyük bir ilgisizliğe terk edilmiştir. Bununla birlikte son zamanlarda bir kısım tarih araştırmacısı tarafından yerel arşivlerdeki malzemeler ortaya çıkarılmakta ve bunlara dayalı çalışmalar yapılmaktadır.[10]

Arşiv belgelerinden sonra yakın tarihimize siyasi, askeri ve sosyal yönlerden ışık tutan bilgileri ihtiva eden ve ana kaynak niteliği taşıyan ya-

---

7 Arşiv belgelerinin kaynak değeri ve kullanımı için bkz: Yusuf Halaçoğlu, "Tarihi Kaynaklar Açısından Arşivlerimiz", **Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu**, Fırat Havzası Araştırmaları Merkezi, Elazığ, 1990, s.247-253; Dursun Ali Akbulut, "Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Araştırma Metodu Hakkında Bazı Mülahazalar", **Milli Kültür Dergisi**, S.81 (Şubat 1991), Ankara, s.42.

8 Seçil Akgün, "Metod", **Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu**, Fırat Havzası Araştırmaları Merkezi, Elazığ, 1990, s.198.

9 Murat Koraltürk, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Kaynakları ve Ticaret ve Sanayi Odaları Yayınları", **Toplumsal Tarih**, S.35 (Kasım 1996), s.61.

10 Nedim İpek, "Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü Arşivlerinden Mübadil Göçmenlerle İlgili Defterler, **Tarih ve Toplum**, S. 144 (Aralık 1995), İstanbul, s.15-17; M.Emin Yolalıcı, "1922-1923 Yıllarında Samsun Belediyesi'nin Projeleri (Samsun Belediye Meclisi Zabıt Defterine Göre)", **19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu, 20-22 Mayıs 1999, Bildiriler**, Samsun 2000, s.407-428; M. Emin Yolalıcı, "1922-1923 Yıllarında Samsun'da Fiyat Hareketleri (Belediye Meclisi Zabıt Defterine Göre)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIV/ 42 (Kasım 1998), s. 1045-1080.; Mesut Çapa-Usta Veysel, **Milli Mücadelede Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar**, T.C. Trabzon Valiliği Yayınları, Trabzon, 1995.

Levent Şahverdi Arşivi

pıtlar gelmekte olup, bunların başında TBMM Zabıt Ceridelerini sayabiliriz.[11] Söz konusu zabıt cerideleri özellikle ait oldukları dönemin gündemini yakalayabilme ve yine devletin temel işleyiş yapısı hakkında bilgi edinebilme açılarından önemlidir. Bunun yanında özellikle mütareke, milli mücadele ve cumhuriyet dönemlerinde çıkarılmış olan gazete ve mecmualar dönemin en yoğun bilgi kaynaklarındandır. Daha çok kamuoyu oluşturma çabalarına yönelik olarak çıkarılmış olan bu gazete ve mecmualar dönemin pek çok siyasi, sosyal ve ekonomik hadiselerine ışık tutacak bilgileri içerirler.[12] Yine Tanzimat'tan itibaren devletin çıkarmış olduğu bütün kanunları içeren düstur ile sicill-i kavanin, anayasa metinleri, genelgeler, nizamname ve tüzükler, talimatnameler, tebliğler, yönetmelikler, mahkeme kayıtları devletin temel işleyişi ve hukuk sistemi ile ilgili çok önemli bilgileri ihtiva eden en önemli ana kaynaklardandır.[13]

Cumhuriyet tarihinin kaynakları arasında bir diğer önemli unsur hatıra türünden eserlerdir. Başta Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün önemli belgelerle desteklenmiş bulunan Nutuk'u olmak üzere dönemin önde gelen asker ve siyaset adamlarının kaleme aldıkları veya sonradan yazdırmış oldukları hatıra türünden eserler araştırmacılara, arşiv belgelerinde ve diğer kaynaklarda bulamayacağı pek çok bilgiyi sunarlar. Ancak şunu da belirtmeliyiz ki, Cumhuriyet Tarihinin kaynakları arasında hatıralar, subjektifliği en fazla olan ve bu sebeple de kullanılırken sıkı bir tenkite tabi tutulması gereken kaynaklardandır.[14]

---

11 Akgün, "Metod" s.198; Akbulut, "Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Araştırma Metodu .....", s.43.; Koraltürk, "Ticaret ve Sanayi Odaları Yayınları..", s.61.

12 Tanzimattan günümüze kadar yayınlanmış gazete ve mecmualar ile bunların bulundukları kütüphaneler ile ilgili bir çalışma için bkz.: Hasan Duman, **Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)**, Cilt: I-II-III, Ankara, 2000.

13 Koraltürk, "Ticaret ve Sanayi Odaları Yayınları..", s. 61.

14 Hatıra türü eserlerin kaynak değeri ve kullanımı için bkz: Ali Birinci, "Hatırat Türünden Kaynakların Tarihi Araştırmalardaki Yeri ve Değeri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIV/41 (Temmuz 1998), Ankara, s.611-620.; Akbulut, "Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Araştırma Metodu .....", s.43.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunların yanı sıra Cumhuriyet döneminde yayınlanmış olan istatistikler de önemli bir kaynaktır. Başta 1927'de kurulan Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yayınlanmış istatistikler olmak üzere 1930'lardan itibaren birtakım belediyeler ve kuruluşlarca yayınlanmış olan Ekonomik İstatistikler Bültenleri özellikle sosyo- ekonomik çalışmaların vazgeçilmez başvuru kaynakları arasındadır.[15] XIX.yüzyılda Osmanlı Devleti tarafından yayınlanmış ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde de devam ettirilen devlet salnameleri ve ticaret rehberleri ile ticaret odaları tarafından yayınlanmış olan istatistiki eserler de sosyo- ekonomik çalışmalar için son derece önemlidir.[16]

Atatürk'ün sağlığında ve onun direktifleri doğrultusunda yayınlanan yapıtlar dönemin bir başka önemli kaynaklarını teşkil eder. Özellikle toplumu aydınlatmak ve yeni Türk Devleti'nin kuruluş felsefesi ve işleyişini kavratmak amacına yönelik olarak hazırlattırılmış olan bu yapıtların başında **Vatandaş İçin Medeni Bilgiler** adlı eseri zikredebiliriz. Atatürk döneminde Yurttaşlık Bilgisi Dersi için hazırlatılan bu eser iki kitap olarak yayınlanmıştır. I. Kitabın yazarı Afet İnan, II. Kitabın yazarı ise Kütahya Mebusu Recep (Peker) Bey'dir. I. Kitap Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile ilgili kavram ve kuramların açıklanmasından oluşurken; II.Kitap devlet teşkilatının işleyişi ve vatandaşların hak ve ödevlerini, bu hakları nasıl kullanacaklarından bahseder.[17] Yine 1928'de basılan **Terâcim-i Ahvâl Ansiklopedisi** de Cumhuriyet Tarihinin önemli kaynakları arasında yer almaktadır.

Bütün bu saydıklarımız cumhuriyet tarihinin ana kaynakları niteliğinde olan yapıtlardır. Bunların yanında ikinci elden eseler olarak nitelendirebileceğimiz araştırma eserler de dönemin önemli ve tarih araştırmalarında mutlak surette görülmesi gereken eserlerdir.

---

15 Koraltürk, "Ticaret ve Sanayi Odaları Yayınları..", s.61.

16 Koraltürk, "Ticaret ve Sanayi Odaları Yayınları..", s.61-63.

17 Hasan Ünder, "30'ların Ders Kitaplarından ve Kemalizm'in Kaynaklarından Biri Millet-i Müsellaha ve Medeni Bilgiler", **Tarih ve Toplum Dergisi**, 32/ 192, (Aralık1999), İstanbul, s.49.

Levent Şahverdi Arşivi

B. Ayın Tarihi Mecmuası

1. Mecmuanın Genel Tanıtımı

Yukarıda da değinildiği üzere Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin kaynakları arasında gazete ve mecmualar önemli bir yer tutmaktadır. Süreli yayınlar olarak ifade edilen bu kaynaklardan özellikle mecmualar cumhuriyet döneminin fikir hayatı açısından oldukça önemlidir.

Bu mecmualar arasında *Ayın Tarihi* ayrı bir öneme sahiptir. Cumhuriyet döneminin en uzun ömürlü mecmuası olan *Ayın Tarihi* ilk kez Eylül 1923'te yayınlanmıştır. Yayınlanma tarihi dikkate alındığında cumhuriyetin ilanından bir ay önce çıktığı ve adeta yeni rejimin bir habercisi olduğu kanısını uyandırmaktadır.

Ayın Tarihi Mecmuası Eylül 1923'ten itibaren Ağustos 1957'ye kadar başlıca iki dönem halinde yayın hayatını sürdürmüştür. Eylül 1923 ile Mayıs 1931'e kadar olan dönemde toplam 25 cilt ve 86 sayı olarak yayınlanan mecmua[18] Haziran 1931'den Ocak 1934'e kadar yayın hayatına ara vermiştir. Ocak 1934'ten itibaren de Ağustos 1957'ye kadar yeniden 1. sayıdan başlayarak toplam 285 sayı olarak yayınlanmıştır.[19]

1923-1931 arasında yayınlanmış olan *Ayın Tarihi Mecmuası* 1-56. sayıları arası eski harfli, harf inkılabını müteakiben 57. sayıdan itibaren de latin harfli olup 17X 25cm ebadındadır.

Ayın Tarihi Mecmuası 1923-1931 yılları arasında Dahiliye Vekaletine bağlı Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından yayınlanmış, Ocak 1934'ten itibaren yeniden yayın hayatına başladığında da bu durum bir yıl kadar süreyle devam etmiş ve daha sonraları 1957'ye kadar İçişleri Bakanlığı Basın Genel Direktörlüğü ve Başba-

---

18 **Ayın Tarihi Mecmuası** Ekim 1924- Nisan 1925 tarihleri arasında hiç yayınlanmamıştır.

19 **Eski Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu**, C. I, Milli Kütüphane Yayınları, Ankara, 1987, s.20-21.

Levent Şahverdi Arşivi

kanlık Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanmıştır.[20]

1923-1931 yıları arasında yayınlanmış olan *Ayın Tarihi Mecmuası*'nda cilt ve sayı usulü esas alınmıştır. Ancak mecmuanın genelinde cilt ve sayı sisteminde bir düzensizlik vardır. Her cilt aynı sayıdan müteşekkil değildir. Bir cilt bazen 2 sayıdan bazen 3 ve bazen de 5 sayıdan ibarettir. Aynı şekilde bazen bir iki sayı da birleşik olarak yayınlanmıştır.[21]

1934-1957 arası yayınlamış olan *Ayın Tarihi Mecmuası*'nda ise cilt usulü kaldırılarak her ay sayı sistemi ile ifade edilmiştir. Ayrıca bu yıllara ait mecmualarda şekil ve muhteviyat açısından da yeniliğe gidilmiştir. İçindekiler kısmındaki konular "Plan" başlığı altında önce "Ayın Siyaseti ve İktisadiyatı", "Ayın Kültür Hareketleri" olarak iki kısma ayrılmış ve yine "Ayın Siyaseti ve İktisadiyatı" kısmı da "İçeride" ve "Dışarıda" olmak üzere yeniden tertip edilmiştir.[22]

2. Muhteviyatı ve Kaynak Değeri

Muhteviyat ve tarih araştırmaları için kaynak değeri hakkındaki tahlile geçmeden önce söz konusu mecmuanın yayınlanma sebebi hakkında kısaca bilgi vermek gerekmektedir. Nitekim 1. sayısında[23] belirtildiği üzere, memleket dahilinde meydana gelen siyasi, sosyal ve ekonomik nitelikli önemli olayları takip etmek suretiyle, her ayın sonunda bu olaylar ile ilgili tarihi bir vesika meydana getirebilmek ve ayrıca dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelecek önemli olayları ve yine devletler arasında meydana gelen siyasi ihtilafları veya ittifak ve uzlaşmaları, çağdaş dünyanın siyasi ve sosyal dengesindeki değişmeleri izlemek ve bu gelişmeleri yabancı basından takip edemeyenlere bunları söz konusu mecmu-

20 Bkz: Ayın Tarihi, İkinci Kanun 1934, nr: 1; **Ayın Tarihi**, Mayıs 1935, nr: 17; **Ayın Tarihi**, Ocak 1937, nr: 278.

21 1923-1931 arası Ayın Tarihi Mecmuasının cilt ve sayı düzeni için bkz: Ek I.

22 **Ayın Tarihi**, Ankara, 1934, nr: 1. Ayrıca Ayın Tarihi Mecmuasının yeni şekli için bkz: Ek.III.

23 **Ayın Tarihi**, C.I, S.1, Matbuat Müdüriyet-i Umu miyesi, Ankara, 1339, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

ada bulmalarına imkan tanımak amacıyla böyle bir mecmua yayınlanmaya başlamıştır.

Muhteva açısından incelendiğinde mecmuada genel olarak içte ve dışta meydana gelen hadiselerin yanı sıra önemli araştırma yazıları, tarihi hadiselere ait tefrikalar yer almaktadır. Mecmuada, memleket dahilinde cereyan eden mühim olaylar ile sosyal ve ekonomik hareketlere ve gelişmelere dair resmi ve gayrı resmi belge ve bilgiler önem derecelerine göre ya aynen ya da makale ve özet şeklinde verilmiştir.

Ayın Tarihi Mecmuası'nın en önemli niteliklerinden biri de ait olduğu ayın olaylarını günü gününe nakletmiş olmasıdır. Bu husus mecmuayı özellikle kronoloji açısından son derece önemli kılmaktadır. Nitekim 1934-1957 yılları arasında da "Olayların Takvimi" kısmında çok daha ayrıntılı bir şekilde olaylar günü gününe aktarılmıştır. Bu arada sadece Türkiye'deki gelişmeler değil aynı zamanda dünyadaki gelişmeler de 1923-1931 yılları arasında yayınlanmış olan mecmuada "Bir Aylık Dünya Vekayii" kısmında; 1934-1957 yılları arasındaki mecmuada da "Dışarda" kısmında bahsedilen bütün dünya ülkeleri için ayrı ayrı verilmiştir.

Kronoloji bilgilerinin yanı sıra *Ayın Tarihi Mecmuası*'nda başta Türkiye Ekonomi olmak üzere dünyadaki ekonomik gelişmelere dair önemli araştırma yazısı, vesika ve makaleler bulunmaktadır. Bu ekonomik haberler bazen "Tefrika", bazen "Ticari Raporlar" ve bazen de "Seyahat Notları" başlıkları altında verilmiştir.

Yine söz konusu mecmuada yurt dışında yayınlanmış olan çağdaşı popüler ve ilmi nitelikteki tarih mecmualarında yer alan ve başta Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile ilgili olmak üzere dünya meseleleri hakkında siyasi, sosyal ve ekonomik nitelikte bir çok makale tercüme suretiyle iktibas olunmuştur. Bu yazılardan özellikle dünya devletlerinin yeni Türk devletine bakış açıları, dünya meselelerine yaklaşımları hususlarında istifade edilebilir.

Bunların yanı sıra Türkiye'deki siyasi parti ve cemiyetlerin program ve nizamnameleri ile milli cemiyetlerin yapmış oldukları kongreler de

Levent Şahverdi Arşivi

mecmuada yer almıştır. Yine Türkiye'deki siyasi hadiseler ve Türk hükümetinin almış olduğu tedbirler, TBMM'ndeki bir kısım önemli görüşmeler, Cumhurbaşkanının gezileri, devletin üst düzey yetkililerinin çok önem arz eden konularla ilgili raporları da mecmuada bulunmaktadır. Ayrıca "İtimadnameler" kısmında yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti Devletine yabancı devletlerin elçilerinin itimadnamelerini sunmaları münasebetiyle yapmış oldukları konuşmalar ile buna mukabil Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın görüşlerini ifade ettiği nutukları yer almaktadır. Bu yazılı metinlerden istifade ile söz konusu devletlerin Türkiye ile ilişkilerine yönelik politikaları ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bakış açısı hakkında bilgiler elde edilebilir.

Mecmuanın dikkat çekici özelliklerinden biri de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin çağdaşı devletlerin anayasa metinlerini vermesidir. Bu, yeni devletin her alanda olduğu gibi hukuk ve devlet teşkilatı bakımlarından çağdaş bir model arayışı çabalarının bir göstergesi olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

Gerek 1923-1931 gerekse 1934-1957 arası yayınlanmış *Ayın Tarihi Mecmualarında* dünya meseleleri ve dış politika konuları ağırlıklı yer tutmuştur. Bunu 1934-1957 arası yayın hayatında daha açık bir şekilde görebiliriz. Nitekim bu döneme ait mecmualar incelendiğinde geneli itibariyle dış politika, dünya devletlerindeki gelişmeler, dünya meseleleri ile ilgili bilgiler Türkiye'deki gelişmelerle ait bilgilere oranla oldukça fazladır. Nitekim dönemin dünya politikasının merkezi olan Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti)'ın faaliyetleri ile yabancı devletler arasındaki anlaşmazlıklar ve buna dayalı olarak ortaya çıkan çatışma ve savaşlar, ikili anlaşmalar, ittifak ve itilaflar ayın tarihi mecmuasında geniş oranda verilmiştir. Bu bakımdan dış politikaya yönelik yapılacak araştırmalarda incelenmesi gereken önemli kaynaklardan biri olarak görülmektedir.

1923-1931 arası yayınlananlardan farklı olarak 1934 sonrası Ayın Tarihi Mecmuasında "Ayın Kültür Hareketleri" kısmı oluşturularak burada söz konusu ay içerisinde Türkiye'de aktüel fikir, sanat ve fen sahala-

Levent Şahverdi Arşivi

rında yapılan faaliyetler ile bunlarla ilgili yayınlar haber şeklinde verilmiştir.

Sonuç olarak Ayın Tarihi, cumhuriyet döneminde yayınlanmış en uzun ömürlü ve muhteviyatı açısından en zengin mecmuadır. Başta kronolojik çalışmalar olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi, sosyal ve ekonomik tarihine ait son derece önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Özellikle de dış politika konuları üzerine yapılacak çalışmalar için vazgeçilmez bir kaynaktır. Bununla birlikte söz konusu kaynağı tarih araştırmalarında kullanırken bu kaynağın bir mecmua olduğu ve daha çok kamuoyu oluşturma amacına yönelik olarak yayınlandığı ve resmi belge niteliğinde olan yazıların haricindeki nakledilen makale ve araştırma yazılarının eksik, hatalı ve subjektiflik arz edebileceği gerçeği hatırlardan çıkarılmamalı, bu doğrultuda dergide yer alan bilgiler tarih metodu ışığında tenkide tabi tutulmalı, diğer kaynaklarda geçen bilgilerle karşılaştırılmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

AYIN TARİHİ MECMUASININ İNDEKSİ

Cilt: I / **Sayı**: 1 (Eylül) / **Basım Yeri ve Yılı**: Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiye (MİMU), Ankara, 1339. (1923).

İçindekiler

-Kara günler, ak günler (Mondros Mütarekesi ve sonrası)

-Dahili meseleler: mübadele ve imar meselesi; ihtiyat zabitleri; Halk Fırkası.

-İspanya'da bir darbe-i hükümet neticesinde teessüs eden yeni direktuvar idare.

-Avrupa'nın müzmin çıbanı (Almanya -Fransa arasında Rur meselesi)

-Adriyatik'in daimi volkanı sönmek üzeredir:Fiyume meselesi

-Cemiyet-i Akvam Heyet-i Umumiyesi dördüncü içtima devresi.

-Zelzelelerin mahiyeti ve Japon felaketi.

-Eski Japonya yeni Japonya

-Afetzede Japonya

-Avrupa sulhunu tehdid edip geçen büyük tehlike (Yunanistan -İtalya gerginliği).

-Yeni Hükümetin sulh programı (Ali Fethi Bey Hükümeti'nin beyanı 15 Eylül 1339).

-İtalya'nın yeni diktatörü dünyanın da yeni Napolyonu'dur.

-Bugünkü Avrupa (Yazarı: J.H. Rozni, İllistura Esion (?) Mecmuasının 1 Eylül 1923 tarihli nüshasından).

-Bulgaristan'da fırkalar birleşmiştir.

-Amerika'nın yeni reisicumhuru sakıt ve muhafazakâr bir adamdır.

-Fas'da İspanyollularla Araplar arasındaki harb.

-Halk Fırkası nizamnamesi. (Halk Fırkası'nın 11 Kanun-ı Evvel 1339'da vuku bulan içtimaında kabul edilen)

-İngiltere'de yeni bir kuvvet: Amele Fırkası. (Yazarı: Sidney Web, İngiliz sosyalist yazarlarından).

Levent Şahverdi Arşivi

-İngiltere Amele Kongresi.

-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İttihadının yeni Kanun-ı Esasisi.

-Dünyanın bir aylık vukuat-ı cariyesi: Mısır-Irak-Hindistan, Bulgaristan, Yunanistan, Suriye, Ürdün, Yugoslavya, Almanya, Macaristan, Avusturya, İsviçre, Japonya, Lehistan, İrlanda, Flemenk, Amerika, Rusya, Çekoslavakya, İngiltere.

Cilt: I / **Sayı**: 2 (Teşrin-i Evvel) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MİMU), Ankara, 1339.(Ekim 1923)

İçindekiler

-Cumhuriyet'in İlanı: Türkiye Cumhuriyeti nasıl doğdu? Tarihi celseler, nutuklar, vesikalar.

-Fener Patrikhanesi'nin geçirdiği inkılâp.

-Almanya, Şetrezman kabinesini düşüren ve kaldıran sebepler.

-Bulgaristan'da komünizm nasıl parladı, nasıl söndü?

-Cemiyet-i Akvam'ın dördüncü içtimaının bilançosu.

-İkinci İngiltere İmparatorluk Konferansı.

-İngiltere Başvekili Baldvin'in İmparatorluk Konferansındaki nutku.

-İngiltere Hariciye Nazırı Kurzon'un Avrupa siyaseti hakkında bir nutku.

-İngiltere İmparatorluk Konferansı.

-Romanya'nın yeni Kanun-ı Esasisi.

-Yavaş yavaş dünyayı saran yeni bir ceryan: Faşizm.

-Hindistan'ın bugünkü vaziyeti.

-Bugünkü Rusya.

-Almanya'nın gayrı resmi kayzeri: Hugo Şetines(?).

Levent Şahverdi Arşivi

-Amerika niçin Avrupa işlerine karışmıyor?

-Vesikalar: Mütareke devresinin İngiliz nokta-i nazarından görünüşü. (Yazarı: General Haringtон).

-Vesikalar: İngilizler Çanakkale'de niçin ve nasıl mağlup oldular. (Yazarı: Lord Churchill).

-Almanlar menfi mukavemetten vazgeçtiler, fakat mesele henüz hal edilememiştir. (ror meselesi)

-Şimdiye kadar Almanya müttefiklere ne ödedi?

-Ren Cumhuriyeti'nin iç yüzü.

-Bir aylık Dünya şuunu: Bulgaristan, Yunanistan, Mısır, Fransa, Amerika, Çekoslavakya, Filistin, Irak, İran, Çin, Arnavutluk, Yugoslavya, Avusturya.

-Türkiye'de Teşrin-i evvel vekayii.

Cilt: I / **Sayı**: 3 (Teşrin-i Sâni) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MİMU), Ankara,1339. (Kasım 1923).

İçindekiler

-Bahr-ı Sefid'de mevazene-i kuvve: İtalyan kuvve-i havaiyesi.

-Fiyume meselesi.

-Çin meselesi.

-Afganistan Kanun-ı Esasisi.

-Hindistan davası.

-Almanya'da mark ve iktisadiyat.

- Baldvin'in yeni nutku: İngiliz imparatorluk ve iktisat konferansları.

-Yeni bir mütehassıslar konferansı teklifi ve Amerika.

-Amerika'da sulh mefkureciliği.

-İngiltere Mısır istiklâlini geri mi alıyor?

-Yugoslavya'nın akıbeti.

Levent Şahverdi Arşivi

-Vesikalar: İngilizler Çanakkale'de niçin ve nasıl mağlup oldular. (Yazarı: Lord Churchill)

-İngiltere hükümetinin harici siyaseti.

-Alman Cumhuriyeti yaşayacak mı? ölecek mi?.

-İngiltere'de Muhafazakârlar Kongresi ve Başvekil Baldvin'in nutku.

-Yunan tazyikatına Millet Meclisi'nden protesto. (Başvekil İsmet Paşa ve mebusların Mübadele ile ilgili Yunan tutumunu protestosu)

-Filistin'de vazıyet.

-Afrika'da İtalyan ümitleri Trablusgarb'ın başdan zabtı.

-Halk Fırkası'nda mühim bir müzakere.

-Bir aylık dünya şuunu: teşrin-i sâni vekayii.

İngiltere, Amerika, İtalya, İspanya, Filistin, Romanya, Türkiye.

Cilt: II / **Sayı**: 4 (Kanun-ı Evvel) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MİMU), Ankara, 1339, (Aralık 1923).

İçindekiler

-Mazi ile İstikbâl arasında Avrupa ve Asya.

-Alman faşizmi.

-İki Avrupa.

-Belgrad, Prag, Varşova ve Bükreşe bir seyahat.

-Mübadele, imar ve iskan vekaletinin kanun-ı evvel icraatı.

-İngiltere-Afganistan muahedesinin âtisi.

-İntihabatdan sonra İngiltere: Ecnebi sermayenin rolü.

-Lehistan Cumhuriyeti Kanun-ı Esasisi.

-Faşistliğin menşei.

-Mısır meselesi.

-Türkler ticaret ve iş adamı değil midir?

Levent Şahverdi Arşivi

-Avrupa faciası. (Almanya- Fransa gerginliği hakkında İngiliz intibaaları)

-Çekoslovakya nasıl doğdu?

-Vesikalar:Türkiye-Lehistan Cumhuriyetleri arasında akd edilen muahede ve mukavele.

-Amerika Reisicumhuru'nun Kongrede beyanatı.

-Yugoslavya buhranı ve Küçük İtilâf.

-Fransa'nın askeri siyaseti.

-İngiltere'nin intihabat-ı umumiyesi ve netayici.

-İstanbul İstiklâl Mahkemesi.

-Lütfi Fikri Bey'in Muhakemesi.

-Bir aylık dünya şuunu: Amerika, İngiltere, Yunanistan, Almanya, Mısır, Romanya, Bulgaristan, Lehistan, Çin, Macaristan, Hindistan, İspanya, İtalya, Fas, Türkiye Suriye.

Cilt: II / **Sayı**: 5 (Kanun-ı Sâni) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MİMU), Ankara, 1340 (Ocak 1924).

İçindekiler

-İngiltere'de yeni hükümet: Amele Fırkası'nın iktidara gelmesi.

-İsmet Paşa Hazretleri'nin nutku.

-Venizelos'un müsadif olduğu müşkilat

-Lenin.

-İki mektup. (İngiliz Başvekili'nin Fransa'ya yazdığı mektup ve Fransa'nın cevabı)

-Küçük Asya macerası Yunanistan'a kaça mal oldu?

-1923 senesinde Avrupa.

-1923 senesinde Yakın Şark.

-Kanun-ı Sâni zarfında Almanya.

Levent Şahverdi Arşivi

-Vesikalar: Estonya ile Litvanya arasında üç muahede.

-Çin intibahı ve ehemmiyeti.

-Meksika ihtilali ve sebepleri.

-İmar Vekaletinin kanun-ı sâni mesaisi.

-Kanun-ı sâni'de Bulgaristan.

-İmza olunan yeni muahedenameler. (Fransa-Çekoslavakya; İtalya-Yugoslavya muahedeleri üzerine Times'ın başmakalesi)

-Fransa -Çekoslovakya ittifakı.

-Bavyera'da vaziyet.

-Rusya ve İngiltere.

-Avusturya'nın umuru maliyesinin ıslahı ve ihyası.

-Vesikalar: Fransa ile Çekoslovakya arasında münakid ittifak muahedenamesi.

-Küçük İtilâf Konferansı.

-İslam ve Hindistan istiklâli.

-İstiklâl Mahkemesinde gazetecilerin muhakemesi.

Cilt: II / **Sayı**: 6 (Şubat) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MİMU), Ankara, 1340. (1924)

İçindekiler:

-Reisicumhurumuzun nutukları.

- Vidrov Wilson.

-Yeni Mısır'ın Kanun-ı Esasisi.

-İngiltere Mesai Fırkası.

-Avrupa taht-ı tehdid de midir?

-Vesikalar: Afganistan ve İran muahedenamesi.

-Yanya cinayetinin içyüzü.

Levent Şahverdi Arşivi

-Tanca mukavelenamesi

-İtalya -Mısır İtilâfnamesi.

-İtalya- Yugoslavya muhadenet muahedenamesi.

-İngiltere'nin Sovyetlere notası.

-Selanik'te harp mıntıkası.

-İngiltere Sovyet Rusya'yı hukuken tanıdı.

-Rusya ve Fransa.

-Bugünkü Hindistan.

-Bahr-ı Muhit-i Kebir meselesi: Hindistan Flemenki'nin müdafaası.

-Said Zağlul Paşa ve Refikası.

-Amerika Ticaret Filosu ve Vis Amiral Huluveg.

-Kamenef'in nutku.

-Almanya'da iktisad sahasında terakki alametleri.

-1924 senesi için yeni bir suret-i hal.

-Hür insanlar memleketi rüesasına Amerika'daki Türkler'den bir mektup.

-Fevkelbeşer bir iş adamı : Hugo Şetines(?).

-İngiliz Parlementosunda nutuklar.

-Said Zağlul Paşa'nın nutku.

-Küçük İtilâfın tesiratı.

-Parçalanmış Macaristan ve Orta Avrupa sulhu.

-Türk ticaret-i bahriyesi.

-Bir aylık dünya şuunu: İngiltere, Rusya, Amerika, Fransa, İtalya, Bulgaristan, Yunanistan, Mısır, Japonya.

-Türkiye: şubat ayı vekayii.

Levent Şahverdi Arşivi

Cilt: III / **Sayı**: 7-8-9-10. (Mart, Nisan, Mayıs, Haziran) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MİMU), Ankara, 1340 (1924).

İçindekiler

-Reisicumhur Hazretlerinin nutk-ı iftitahîleri. (1 Mart 1340 tarihli nutku)

-Cihan harbinden bir safha: Bahr-i Hazar'da İngiliz Bandırası.

-Alman Hükümetinin Kanun-ı Esasisi.

-Türkiye'nin istikbâl-i iktisadisi.

-Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesi.

-Tuna ve boğazlar.

-İngiltere ve Irak.

-Mösyö Mussolini'nin siyaset-i maliyesi.

-Türk Ocakları Kongresi.

-İmar Vekaleti'nin şubat, nisan ve mayıs mesaisi.

-Romanya'da partiler.

-Liberallik meslek-i siyasiyesinde buhran.

-Bolşevik idaresinin altıncı sene-i devriyesi.

-Bugünkü Türkiye.

-Arnavutluk iğtişâşatı.

-İngiltere'de Mesai Hükümeti.

-Japonya'da hükümet fırkasının mağlubiyeti.

-Rusya -İngiltere Konferansı.

-İstanbul'un sükutu.

-Türkiye'nin yeniden ihyası.

-Müslüman İran'da ecnebi ihtirasları.

-Yeni Japonya.

-Müttehide-i Amerika'da reisicumhur intihabatı.

Levent Şahverdi Arşivi

-Teşkilât-ı Esasiye Kanunu.

-Fransa'da hükümet ve reisicumhur buhranı.

-Rayhştag intihabatı (Almanya).

-Britanya diplomasisi.

-Amerika-Japonya ihtilâfı.

-Yugoslavya'nın 1924-1925 bütçesi.

-Haliç Konferansı.

-Bugünki Çin.

-Meksika'da sınıf-ı ahali beyninde mücadele.

-Almanya'da askeri murakebe.

-İngiltere'de vaziyet-i siyasiye.

-Bulgaristan'da tütün mahsulü.

-Beşeriyet ve adalet düşmanlığı.

-Romanya ve ittifakları.

-Musul'da hakiki İngiliz hedefi , Irak'a ait petrol müzakeratı.

-Almanya ahvali.

-Finlandiya'da vaziyet-i siyasiye.

-Baserabya meselesi.

-Japonya'nın siyasi vaziyeti.

-Moskova'da Beynelmilel Komünist Kongresi .

-Yeni Fransız Başvekili Mösyö Edwar Haryo(?).

-Fransız-İngiliz münasebâtı.

-İtalya'da neler oluyor? Halkçılık mefkuresinin kuvveti.

-Dört Aylık Dünya şuunu:

Fransa-İngiltere- Avusturya- Danimarka- İspanya- Bulgaristan- Yunanistan- Amerika- Irak- Kafkasya.

-Hülâsa-i siyasiyye: Mösyö Poincare-İstikbâli siyasi- Fransa'nın Almaya karşısında temini emniyet ve selameti- Cemiyeti Akvam'ın vaziyeti- Avrupa'da muhtelif mıntıkalar.

Levent Şahverdi Arşivi

-Türkiye mart, nisan, mayıs, haziran vekayii.

-İtimadnameler: Leh sefirinin itimadnamesi, Macar sefirinin itimadnamesi, Alman sefirinin itimadnamesi.

Cilt: IV / **Sayı**: 11-12-13. (Temmuz, Ağustos, Eylül nüshaları) / **Basım Yeri ve Yılı**: Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi (MMU), Ankara, 1340 (1924).

İçindekiler

Giriş Kısmı: Başkumandan Meydan Muharebesi devr-i seneviyesi merasimi: Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretleri ile refika-i muhteremeleri Latife Hanımefendi, Başvekil İsmet Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşalar, hazerâtıyla Maarif ve Nafia Vekilleri bey efendiler, Ankara-İstanbul- İzmir ve Konya'dan şitâb eden mebusân-ı kirâm; gazeteciler ve muhtelif heyet ve cemiyetleri temsil eden zevâtın Dumlupınar'a muvasalatları; Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalar, hazerâtıyla Darülfünun Emini İsmail Hakkı, Ağaoğlu Ahmet, Hamdullah Suphi, Nüzhet Haşim, Muhittin Baha, A. Sami, Akil Muhtar ve Ali Fethi Beyler'in irat buyurdukları nutuklar. (66 sayfadan oluşan müstakil bir ilavedir.)

Temmuz ayı:

-İsmet Paşa Hazretlerinin İzmir seyahatleri.

-Türkiye muahedenamesini tasdik ediniz.

-Türk ve Türkiye Cumhuriyeti (Yazarı: Alman Erkan-ı Harp Binbaşılarından Karl Anderas, Berlin'de münteşir "Berliner Tegbelat(?)" Gazetesi'nde yayınlanan makalenin tercümesidir.)

-Liberal Fransa'nın programı.

-Müttehide-i Amerika Hükümeti Teşkilât-ı Umumiyesi hakkında malumat-ı mücmilesi.

-Muvaffakiyetsizliğe duçar olan diktatörlükler.

-Merkezi Çin'de yeni bir şimendüfer hattı: Çin ile Rusya arasında ahiren akd edilen muahedename.

Levent Şahverdi Arşivi

-Prag'da Küçük İtilâf Konferansı.

-Fransa'nın müsellah Almanya'dan korkusu.

-Almanya umur-ı iktisadiye ve maliyesi.

-Mazi ile istikbâl arasında devletlerin mali vaziyeti.

-Moskova'da Beynelmilel Komünist Konferansı.

-İmar Vekaleti'nin temmuz ayı zarfındaki mesaisi.

Ağustos ayı:

-Gazi Mustafa Kemal Paşa. (Roma'da yeni intişara başlayan "Eil Sereno(?)" gazetesinin 13 Ağustos 1924 tarihli nüshasından)

-Filistin ve Irak ahvali.

-Türkiye'de sükunet ve iktisadi terakkiyât.

-Yeni Yugoslav kabinesi.

-Lozan Sulh Muahedenamesinin Fransa hükümeti tarafından tasdiki.

-Lozan Muahedenamesinin tasdiki.

-İmar Vekaletinin ağustos ayı mesaisi.

Eylül ayı:

-Cemiyet-i Akvamın içtimaı ve terk-i teslihat.

-Cemiyet-i Akvam'da başvekillerin İçtimaı, İngiltere Başvekili'nin nutku.

-Cemiyet-i Akvam'da Macdonald'ı müteakip Mösyö Haryo(?)'nun nutku.

-Türk teslihat protokolü.

-Cemiyet-i Akvam'da Musul Meselesi.

-Petrol inhisarı Britanya emperyalizminin en son ifadesidir.

-İmar Vekaleti'nin eylül ayı mesaisi.

-Harici Demokrat siyaset-i şeraiti.

-Türkiye Muallimler Birliği Konferansı.

Levent Şahverdi Arşivi

-Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı ilk umum konferansı.

-Tefrika : Antalya'nın coğrafi ve iktisadî vaziyeti.

Cilt: V / **Sayı**: 14 (Mayıs) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara,1341 (1925).

İçindekiler

-İrtica hadisesi ve tenkili. (Genç İsyanı'nın mahiyeti- Şeyh Said ve avânesi- irtica hadisesinden dolayı B.M.M.nin kabul ettiği kanunlar).

-Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde gazetecilerin muhakemesi.

-Türk Ocakları İkinci Kurultayı.

-Bulgaristan Müdafaa-i Devlet Kanunu.

-Mösyö Kalfu(?)'nun Beyanatı.

-Emniyet Sarayı. (Mr. Loyd George ve emniyet meselesi: Avrupa'nın emniyetini temin noktayı nazarından Avrupa kıtasında ittihaz olunan son İngiliz siyaseti hariciyesi

-Rifliler ve Fransa. (Abdülkerim'in Fransızlarla mücadelesi)

-Silah ticareti ve konferansı.

-Hind Teburg(?) ve kolonisi.

-Büyük Britanya ve Müttehide-i Amerika.

-Mösyö Kaybu(?)'nun hayat-ı siyasiyeye avdeti.

-Romanya'nın terakki ve inkişafı.

-Harp dahili komünist teşkilâtı.

-Sovyet Cumhuriyetleri dahilindeki son mühim vekayi.

-Mısır ve İtalya hudud münazaası ve Cerabub Vahası.

-Yunanistan.

-Türkiye mayıs ayı vekayii.

-İtimadnameler: Fransa sefirinin itimadnamesi.

-Tefrika: Antalya'nın coğrafi ve iktisadi vaziyeti.

Levent Şahverdi Arşivi

Cilt: V / **Sayı**: 15 (Haziran) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1341. (1925)

İçindekiler

-Britanya İmparatorluğu yekpare kalacak mı?

-Müdafaa-ı havaiyye:İngiltere Hava Kuvvetleri Başkumandanı'nın beyanat-ı mühim-mesi.

-Eslihâ ticaretinin murakebesi.

-Mösyö Kaybu'nun bütçe muvazenesi.

-Makedonya'da örfi, milli rekabetler: Sırplar ve Bulgarlar.

-Facizmin galebesi.

-Çekoslavakya -Lehistan İtilâfı.

-"Populas" hatıratı.

-Medeni devletlerde ve Türkiye'de tahrir-i nüfus icrası.

-Medeni Dünya Vekayii:

-Türkiye haziran vekayii.

-Tefrika: Antalya'nın coğrafi ve iktisadî vaziyeti.

Cilt: V / **Sayı**: 16 (Temmuz) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1341. (1925).

İçindekiler

-Rus İdare-i Hazırası'nın mahiyet-i umumiyesi hakkında mülahazat.

-İsviçre Kanun-ı Esasisi.

-"Emn ü Selâmet" cevabi notası metni: Fransa hükümeti tarafından Almanya'ya verilmiştir.

-Çin'de eser ve müesser.

-Çin'de Bolşevik tehlikesi.

-Abdülkerim Fransız Mıntıkasına giriyor: Abdulkerim'in Planı.

Levent Şahverdi Arşivi

-İki battal zann ve iki mübalağa arasında.

-Yunanistan'ın yeni kabinesi.

-Britanya İmparatorluğu dahilinde pamuk yetiştirme meselesi.

-Türkiye ve medeni dünya temmuz ayı vekayii

-Tefrika: Antalya'nın coğrafi ve İktisadî vaziyeti .

Cilt: V / **Sayı**: 17 (Ağustos) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1341. (1925).

İçindekiler

-Fransa Meclis-i Ayânı huzurunda Fas hadiseleri.

-İtalyan Kanun-ı Esasisi: tarihi icmâl.

-Musul Tahkik Komisyonunun Cemiyeti Akvama verdiği rapor.

-Dünya şuunu: ağustos ayında dünya vekayii.

-Tefrika: Antalya'nın coğrafi ve iktisadi vaziyeti.

-İtimadnameler: İsveç sefirinin itimadnamesi, Yunan sefirinin itimadnamesi.

-Türkiye ağustos ayı vekayii.

Cilt: VI / **Sayı**: 18 (Eylül) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara , Eylül 1341 (1925).

İçindekiler

-Reisicumhur Hazretleri'nin yaz seyahatleri.

-14 Ağustos 1919 tarihli Bavyera Serbest Devleti Kanun-ı Esasisi.

-Balkanlar'da muvazene-i kuvve.

-Haziran ihtilalinden beri Yunanistan.

-Fransız Afrikası Fransa'ya ağır bir yüktür.

-Mösyö Grabski(?)'nin mali ıslahatı.

Levent Şahverdi Arşivi

-Tekâye ve Zevâye hakkında kararname.

-I. Milli Tıp kongresi: Memleketimizde ilk meslek kongresi.

-Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı Kongresi.

-İtalya'da Faşizmin neşv-ü neması ve mevki-i iktidara suudu.

- Türkiye ve medeni dünya eylül vekayii.

-Tefrika: Miralay Lawrens ile Arabistan'da (Yazarı: Lorel Tomas).

Cilt: VI / **Sayı**: 19 (Teşrin-i Evvel) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1341 (1925).

İçindekiler

-Reisicumhur Hazretleri'nin Bursa ziyaretleri.

-Locarno Muahedesi metni.

-Amerika Düvel-i Müttehidesi Kanun-ı Esasisi.

-Siyaset-i hariciyede İtalyan demokrasisinin vazifeleri (Yazarı: Kolonadi Sezaru(?)).

-İktisadiyat: Müttehide-i Amerika bütün cihanın bankeridir.

-Çiçerin'in Berlin Ziyareti.

-Cemiyet-i Akvam'ın işlerine bir nazar.

-Çinliler neden şikayet ediyorlar?

-Teyyare Kongresi.

-Adana Pamuk Kongresi.

-Türkiye ve medeni dünya teşrin-i evvel vekayii.

Cilt: VII / **Sayı**: 20 (Teşrini Sâni) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1341. (Kasım1925).

İçindekiler

-Büyük Millet Meclisi'nde : 1 Teşrin-i Sâni 1341'de Reisicumhur Hazretleri'nin nutku.

Levent Şahverdi Arşivi

-Devletin siyaset-i umumiyesi hakkında İsmet Paşa Hazretlerinin beyanatı.

-Ankara Hukuk Mektebi'nin küşadı münasebetiyle Gazi Paşa Hazretlerinin nutku.

-İran Kanun-ı Esasisi meclisin teşkili.

-Mazi ve mustakbele imale-i nazar.

-Vesikalar: Harb-ı Umumi'nin müsebbibleri hakkında mühim ve yeni bir vesika.

-Büyük bir hakikat adamı Kavur: Gençliği.

-Sovyet Devleti nazariye-i umumiyesi: Rus Teşkilâtı Esasiyesine dair mülahazat.

-İktisadi şuun: Cihan tütünleri ve tütün ve tütüncülük.

-İtimadnameler: Japon sefirinin itimadnamesi; İtalyan Sefirinin itimadnamesi.

-Türkiye ve medeni dünya teşrin-i sâni vekayii.

-Tefrika: Miralay Lawrens ile Arabistan'da (Yazarı: Lorel Tomas).

Cilt: VII / **Sayı**: 21 (Kanun-ı Evvel) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1341. (Aralık 1925).

İçindekiler

-Locarno'dan sonra Avrupa Düvel-i Müttehidesine doğru.

-Latin Amerika'nın Şili ve Peru Cumhuriyetleri arasında Tekve (?) ve Arika meselesi.

-Fransa Kavanin-i Esasiyesi hakkında malumat-ı tarihiyye.

-Bir büyük hakikat adamı: Kavur

-Cemiyet-i Akvam Misâkı.

-Kıbrıs Türkleri'nin vaziyet-i hazırası.

-Locarno Konferansı münasebetiyle.

-Cihan tütünleri ve tütün ve tütüncülük .

Levent Şahverdi Arşivi

-Seyahat notları I: Sahil Anadolu'nun iktisadî vaziyetine dair notlar.

-Tefrika: Miralay Lawrens ile Arabistan'da. (Yazarı: L.Tomas)

-Türkiye ile Rusya arasında imza edilen muahedename.

-Türkiye ve medeni dünya kanun-ı evvel vekayii.

Cilt: VII / **Sayı**: 22 (Kanunu Sâni) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1926.

İçindekiler

-Usul-ı Tahkim ve Cemiyet-i Akvam.

-Lahey Divanı Daimi Adalet Nizamnamesi.

-Musul meselesi hakkında Diber Didel(?)'in istişari mütalaatı.

-Asya'nın uyanması.

-Dünya birliğine doğru. (Yazarı: Guglitto Frew)

-Bir büyük hakikat adamı: Kavur.

-İngiltere'nin fesh ettiği benelmilel mukavele.

-Seyahat hatıraları II: Sahil Anadolu'nun İktisadi vaziyetine dair notlar.

-Yirminci asrın rabi-i evveli :1925-1926.

-1925 Senesinde Balkanlar.

-Şehid teyyarecilerimizin hatırasını teyid.

-Türkiye ve medeni dünya kanun-ı sâni vekayii.

-Tefrika: Miralay Lawrens ile Arabistan'da (Yazarı: M.L. Tomas).

Cilt: VIII / **Sayı**: 23 (Şubat) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1926.

İçindekiler

-Britanya Hindistanı'nın teşkilâtı.

Levent Şahverdi Arşivi

-İhtilalcilerin mukadderat-ı tarihiyeleri.

-Locarno siyaseti karşısında şark.

-İngiltere sanayii ve istihsalindeki mevkiini kaybediyor mu?.

-Bir büyük hakikat adamı : Kavur.

-Harp yalanları ve İngiltere.

-Mısır'da zaid ceryanlar I: son iki sene.

-Seyahat Hatıraları: Sahil Anadolu'nun iktisadi vaziyetine dair notlar.

-Sanayi gübreler ve sanayiinİstikbâli.

-İtimadnameler:Afgan sefirinin itimadnamesi.

-Türkiye ve medeni dünya şubat vekayii.

-Tefrika: Miralay Lawrens ile Arabistan'da. (Yazarı: M.L. Tomas)

Cilt: VIII / **Sayı**: 24 (Mart) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1926.

İçindekiler

-Musul'un ehemmiyeti ("XIX. Asır ve Sonra"namındaki aylık İngiliz mecmuasının mart nüshasında, İngiliz emperyalistlerinden Kenet Wilson imzasıyla intişar etmiştir.)

-Harb-ı Umumi'nin mesuliyeti I: Harb-ı Umumi'de Fransa'nın mesuliyeti (Yazarı: Jurz Dumansiyol(?)).

-Bir büyük hakikat adamı: Kavur.

-Amerika ticaret ilminde yüksek ahlak muayyeri (Yazarı: Elbert Guri).

-İslamiyet aleminde dini ve siyasi inkılab (Yazarı: Felix Valyi).

-Cenevre'de milletler: Locarno- Cemiyet-i Akvam.

-Irak ve Musul.

-Vesikalar: İngiltere- Irak muahedenamesi.

-İtimadnameler: Lehistan sefirinin itimadnamesi.

Levent Şahverdi Arşivi

-Türkiye ve Medeni dünya mart ayı vekayii.

-Tefrika: Miralay Lawrens ile Arabistan'da (Yazarı: M.L. Tomas).

Cilt: VIII / **Sayı**: 25 (Nisan) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1926.

İçindekiler

-İtalya'da Kanun-ı Esasi tadilatı.

-Macar hukuk-ı ammesi müessesatı hazırası.

-Harb-ı Umumi'nin mesuliyeti II (Yazarı: Cerard. Amerika'nın Alman Sefiri).

-Sovyet hukuk-ı intihabiyesi tadilat-ı ahiresi.

-İtalya vahdeti amillerinden Kavur.

-İslamiyet aleminde dini ve siyasi inkılâp 1925. (Yazarı: Felix Valyi).

-Avrupa'nın iktisaden yeniden tesisi.

-Japonya'da inhisarlar.

-Türk Ocakları Kurultayı.

-Hilâl-ı Ahmer Kongresi.

-İtimadnameler: Danimarka sefirinin İtimadnamesi.

-Tefrika: Miralay Lawrens ile Arabistan'da. (Yazarı: M.L. Tomas)

Cilt: IX / **Sayı**: 26 (Mayıs) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1926.

İçindekiler

-Fransa'nın sulh siyaseti (Yazarı: Sabık Fransa Başvekili Poenkaro)

-Fransa nokta-ı nazarından terk-i teslihat meselesi.

-Arabistan'ın yeni Hükümdarı (Newyork'ta münteşir Literary Dicest gazetesinin son nüshasından).

-İtalya vahdeti amillerinden Kavur.

Levent Şahverdi Arşivi

-Mussolini'nin nasyonalist ve emperyalist siyasetleri (Krunet History Amerikan Risalesinin Haziran nüshasından).

-İtalya siyaset-i hariciyesi ve İngiliz İmparatorluğu (Yazarı: Z. M. Kenworzi- İngiltere Parlementosu Azalarından).

-Fransa Teşkilât-ı Askeriye kanun lahiyası.

-Türkiye-İtalya ve Garp. (Yazarı: Seymur Korki)

-Medeni dünya vekayii.

-Türkiye'de mayıs ayı vekayii.

-Tefrika: Miralay Lawrens ile Arabistan'da: Osmanlı İmparatorluğu'nun sükutu (Yazarı: M.L. Tomas).

Cilt: IX / **Sayı**: 27 (Haziran) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1926.

İçindekiler

-Cemiyet-i Akvam Teşkilât-ı Esasiyesinde buhran.

-İslamiyet aleminde dini ve siyasi inkılâp: Anadolu, Çarlık idaresi ve Ermeni mesele-sinin menşei (Yazarı: Felix Valyi, İngiliz Müşteşriklerinden).

-İngiltere'ye bir Mussolini lazım mı? (Yazarı: Vikhem Stid).

-Jozef Pilsudski(?) bir mefkurecinin darbe-i hükümeti.

-Donanma yahud tersane (Yazarı: Rone Proyer).

-İtalya Mussolini'nin suikasden kurtulması.

-Musul ve istihsalatının İstikbâli.

-Sovyet'in Sosyalist Cumhuriyetler ittihadında iktisadi imtiyazat.

-Türkiye ve Yunanistan'da garp meselesi.

-Türkiye haziran vekayii.

-Medeni dünya mayıs vekayi.

Levent Şahverdi Arşivi

Cilt: IX / **Sayı**: 28 (Temmuz) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1926.

İçindekiler

-Sovyet'in Sosyalist Cumhuriyetler İttihadı'nda ticaret-i hariciyye inhisarı.

-Sovyet'in Sosyalist Cumhuriyetler İttihadı'nda devlet iktisadı ile hususi iktisadı.

-İslamiyette dini ve siyasi inkılâp. (Yazarı: Felix Valyi)

- Ermenistan'ın ihyası. (Kurenet History mecmuasının mayıs ayı nüshasından).

-Rusya'nın harp iştiyakı. (Yazarı: Frederick Rozen).

-İtalyan vahdetinin amillerinden Kavur.

-Türkiye ve Yunanistan'da garp meselesi.

-İtalya'nın imparatorluk programı.

-Temmuz ayının tarihi. Türkiye'de, Rusya'da, Habeşistan'da, Fransa'da, İspanya'da, İtalya'da, Fas'da, Yunanistan'da, İngiltere'de.

-Haziran ayı zarfında dünya vekayii.

Cilt: X / **Sayı**: 29 (Ağustos) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1926.

İçindekiler

-Sermaye üzerine vergi tarhı hakkında İtalyan tecrübesi.

-Mısır meselesi.

-Suriye Mandası.

-Adana ve Havalisi hakkında iktisadi tetkikat.

-Türkiye ve Yunanistan'da garp meselesi.

-İtalyan vahdetinin amillerinden Kavur.

Levent Şahverdi Arşivi

-İngiliz muhafazakâr mebuslarından bir heyetin Rusya'yı ziyareti

-Faşizmin vaziyeti.

-Cihan siyasetinde tehlikeli bir nokta: Fas. (Yazarı: Piyer Frebiste)

-İtalya ile İspanya arasında münakid muahede metni.

-Avrupayı kurtaracak bir yol.

-Dünya vukuatı.

Cilt: X / **Sayı**: 30 (Eylül) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1926.

İçindekiler

-Londra'da muharebe arefesi.

-İtalya Almanya'ya nasıl ilanı harb etmişti (27 Ağustos 1916).

-Avrupa sefaletinin sebebi Bolşevizm mi yoksa emperyalizm mi?

-General Kondilas'ın darbe-i hükümeti ve General Pankolos'un tevkifi.

-İtalya'da yeni kanunlar silsilesinden: Başvekilin selahiyet ve vezaifi hakkında 24 Kanun-ı Evvel 1925 tarihli kanun.

-Tefrika: Adana ve havalisi hakkında iktisadi tedkikat.

-Japonyalı misafirlerimiz.

-Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı 1926 senesi kongresi.

-Lotus hadisesi.

-Bir aylık dünya şuunu: Türkiye eylül vekayii; ağustos ayı zarfında dünya vekayii

Cilt: X / **Sayı**: 31 (Teşrin-i Evvel) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara,1926.

İçindekiler

-Hakimiyet-i devlet prensibi ve hukuk-u umumiye-i düvel.

-Almanya'nın Cemiyeti Akvam'a dühulundan sonra Denzig meselesi.

Levent Şahverdi Arşivi

-Adana havalisi hakkında iktisadi tedkikat.

-Lotus hadisesi.

-Lotus hadisesi için Fransız gazeteleri neler yazdılar?.

-Yugoslavya Kanun-ı Esasisi'nde içtimai ve iktisadi ahkam.

-Seyyar sergi hakkında.

-Diktatörlüklerin inkırazı.

-İtalya'nın tevsi-i cehdi

-İtalya'nın müttefikleriyle münasebatı hakkında Rus ifşaatı.

-İtalya deniz kuvveti.

-Faşist Milli Fırkasının yeni nizamname-i dahilisi metni.

-İtalya ve Çin.

-Alem-i islamda inkılâp. (Yazarı: Felix Valyi)

-Kıtaat-ı askeriyenin tatbikatı münasebetiyle.

-Muahedenameler: Romanya ile Lehistan arasında hafi mukavele-i askeriyye muahede-sinin metni.

-Türkiye'de teşrin-i evvel vekayii.

Cilt: XI / **Sayı**: 32 (Teşrini Sâni) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1926.

İçindekiler

-Yeni İrlanda

- Âlem-i İslâm'da dini ve siyasi inkılâp: Anadolu'da Ermeni meselesi. (Yazarı. Felix Valyi).

-Türkiye ve Yunanistan'da Garp meselesi.

-Habeşistan ve Cemiyet-i Akvam.

-Arazi sahipleri ve mülksüzler.

-Mısır.

Levent Şahverdi Arşivi

-Besarebya : Irklar Halitası.

-İtalya ve Arnavutluk arasında münakid dostluk ve emin ve selamet misakı.

-Adana ve havalisinde iktisadi tedkikat.

-Türkiye'de teşrin-i sâni ayının vukuatı.

-Dünyada teşrin-i evvel vekayii.

Cilt: XI / **Sayı**: 33 (Kanun-ı Evvel) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1926.

İçindekiler

-Belçika Kanun-ı Esasisi.

-Fransa darü't-tedrislerinden mekteb-i hukuk.

-Adana ve havalisi hakkında iktisadi tedkikat.

-Mısır Kanun-ı Esasisi.

-Ferdinand Dulessepes(?) ve Süveyş Kanalı.

-İtalyan-Alman telif-i beyn hüküm-ü muahedesi.

-İtalya- Romanya muhadenet misakı.

-Türkiye'nin beynelmilel mevkii: Polonya -Türkiye-Şark-ı Karib.

-Düvel-i Müttehide Reisi'nin intihabı.

-Türkiye'de kanun-ı evvel ayı vekayii.

Cilt: XII / **Sayı**: 34 (Kanun-ı Sâni) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1927.

İçindekiler

-Büyük Britanya: kavanin-i meşrutiyeti, malumat-ı tarihiyye, fermanlar, büyük ferman, ilk parlamento tesisatı, büyük fermanın tesiri, haklar kanunu.

Levent Şahverdi Arşivi

-Düvel-i Müttehide Reisi'nin intihabı.

-Adana ve havalisi hakkında iktisadi tedkikat.

-İtalya Memurini Teavvün Sandığı Kanunu.

-Çin ile devletlerin dikenli meseleleri (Kurenet History mecmuasından)

-Kanunu muvakkatlar hakkında Alman tecrübesi

-Avrupa'da iktisad ve siyaset mücadelesi: Bir Avrupa "Hükümeti Müttehidesi".

-Küçük İtilâf halet-i ihtizarda.

-Kuliç'in terk-i teslihat teklifi.

-Fransa -Romanya muhadenet muahedesi.

-Türkiye'de kanun-ı sâni vekayii.

Cilt: XII / **Sayı**: 35 (Şubat) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1927.

İçindekiler

-Flemenk Kanun-ı Esasisi.

-Çin'de kızıl hükümranisi.

-İtalya-Yugoslavya ve Türkiye.

-Mussolini imparatorluk amili : Mussolini üslubu ve büyüklük meseleleri.

-Rus Sentral Asyası'nda Sovyet siyaseti: Panislamizm harekatına karşı mücadele.

-Asyalılarda hissiyat-ı milliye.

-İtalya devletinin memurin-i mülkiye ve askeriyesinin nizamnamesi.

-Türkiye Demiryolları inşaatı (Yazarı: Dr. Paul Moor).

-Adana ve havalisi hakkında tedkikat-ı iktisadiye ve ziraiyye.

-Türkiye'de şubat ayı vekayii.

Levent Şahverdi Arşivi

Cilt: XIII / **Sayı**: 36 (Mart) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1927.

İçindekiler

-Almanya'da parlamentör rejim.

-Yeni Saksonya Kanun-ı Esasisi.

-Romanya'da fırkalar.

-Çin istihale devrinde.

-Hülasayı siyasiyye: 15 günlük tarihi siyasi.

-Mussolini imparatorluk amili.

-B.M.Meclisi'nde Atina İtilâfnamelerinin tasdiki münasebetiyle Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey Efendi'nin nutku.

-Avrupa devletlerinin matbuat teşkilâtı.

-İstiklâl Mahkemelerinin lağvı.

-İtimadnameler: Mısır sefirinin itimadnamesi.

-Türkiye'nin mart ayı vekayii.

Cilt: XIII / **Sayı**: 37 (Nisan) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1927.

İçindekiler

-Lehistan'da Kanun-ı Esasi tadilatı.

-Cihan harbindeki zayiatın yeni bir tahmini.(Yazarı: Rex F.H)

-İtalyanlar ve Tunus.

-Vesikalar: Fransa-İsveç hükümetleri arsında teati olunan notalar.

-Avrupa devletlerinin matbuat teşkilâtı.

-Ricali siyasi (Yazarı: Luwi Parto).

-Hukuk-u beynelmilel nasıl doğdu-Hugo Gurotyus (?), hukuku beynelmilel müessisi.

Levent Şahverdi Arşivi

-Cihan iktisad konferansı.

-Türkiye'nin nisan vekayii.

-İlaveler: Türkiye Cumhuriyeti Haritası.

Cilt: XIII / **Sayı**: 38-39 (Mayıs, Haziran nüshaları) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1927.

İçindekiler

-Meşruti Kral Onuüçüncü Alfons.

-Afrika'da İngiltere-Fransız rekabeti.

-Ricali siyasi.

-Yugoslavya'da buhran ve Arnavutluk meselesi: bir köylü hükümeti.

-Büyük Britanya ve Yugoslavya.

-Küçük İtilâfın atisi.

-Ankara- Kayseri hattının küşadı.

-Tefrika: Miralay Lawrens ile Arabistan'da.

-İtimadnameler: Bulgaristan sefirinin itimadnamesi.

-Türkiye'nin mayıs ve haziran vekayii.

Cilt: XIV / **Sayı**: 40 (Temmuz) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1927.

İçindekiler

-Lakorna eseri için tehlike; Ren havalisi işgalinin devamı itimadı selb etmektedir. (Yazarı: David Loyd George, Sabık Britanya Başvekili).

-Müteceddid Türkiye'de (Ankara-Rusya ve İngiltere arasında).

-Fransa'da nüfus meselesi; doğanlar ve ölenler hakkında (Yazarı: P. Novesti).

-Zamanımızın seciyeleri: Diplomat (Yazarı: J. Kambon).

-İngiltere ile kat-ı münasebetten sonra Sovyet siyaseti, dahili ve harici tesirleri (Yazarı: Mühendis Nicolas Possehes(?)).

Levent Şahverdi Arşivi

-Askeri bir Arap Hükümeti (Yazarı: Dr. Volfgang Vassil).

-Fransa'nın yeni intihabat kanunu.

-Ticaret raporları I. Arnavutluğun iktisadi vaziyeti.

-Ticaret raporları II: Almaya'da tütün ticaretimiz.

-Ticaret Raporları III: Garbi Trakya'nın 1924 senesi tütün mahsulatı.

-Reisicumhurumuz İstanbul'da.

-Türkiye'de temmuz ayı vekayii.

Cilt: XIV / **Sayı**: 41 (Ağustos) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1927.

İçindekiler

-Rusya meselesi, cihan ihtilalinin mahiyeti (Manchester Gazetesinden)

-Rusya'dan ayrılan milletler I: Estonya, II: Letonya (Yazarı: Abdullah Battal)

-Zamanımızın seciyeleri: Diplomat (Yazarı: L. Kambon)

-Vesikalar: Meşrutiyetin ilanından beri Türkiye'de neşr olunmuş gazete ve mecmualar.

-Ticaret raporları IV: 1926 senesi Viyana sergisi.

-Ticaret raporu V: Viyana'da lüle taşı ticaretinin vaziyeti.

-Ticaret raporları VI: Yunanistan'da ipekçiliğin terakkiyatı.

-Komünistlik akidesi.

-Umumi nüfus tahririnin ehemmiyeti ve faideleri.

-Türkiye'de ağustos ayı vekayii.

Cilt: XIV / **Sayı**: 42 (Eylül) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1927.

Levent Şahverdi Arşivi

İçindekiler

-Yeni Türkiye'nin terakkiyat-ı dahiliyesi.

-Yeni Türkiye'nin siyaset-i hariciyesi.

-İngiltere başvekili kimdir? Şanlı Baldvin.

-İngiltere ve Avrupa'da matbuat ne ile me'luldur?

-Rusya'dan ayrılan Milletler (Yazarı: Abdullah Battal).

-Fransızlar'ı çoğaltmak teşebbüsleri.

-Beynelmilel Mesai Konferansının 10. Meclisi.

-Vesikalar: Meşrutiyet'in ilanından beri Türkiye'de neşr olunmuş gazete ve mecmualar.

-Ticaret Raporları: Trieste'ye Türkiye ihracat emtiası ve Trieste'den Türkiye'ye ithalat

-İntihabatın hitam bulması üzerine Büyük Gazimizin beyannameleri ve Cumhuriyet Halk Fırkası namına B.M.M. azalığına namzed olarak tesbit ve devair-i intihabiyeye tefrik buyurdukları zevat.

-Umumi tahrir-i nüfusun ehemmiyeti ve şumulü hakkında Başvekilimizin beyan-nameleri

-Muahedeler:Yeni Cidde Muahedesinin metni (Britanya-Hicaz Krallığı).

-Türkiye'de eylül vekayii.

Cilt: XIV / **Sayı**: 43 (Teşrin-i Evvel) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1927.

İçindekiler

-Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ilk kongresi ve Reisicumhur Hazretleri'nin nutukları.

-Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi.

-İkinci Milli Tıp Kongresi.

-Bu ay zarfında mevkii meriyete giren Hariciye Vekaleti Memurin Kanunu.

Levent Şahverdi Arşivi

-Cumhuriyet Bayramı Merasiminin Talimatnamesi.

-Amerika büyük elçisinin itimadnamesi.

-Türkiye'de teşrin-i evvel vekayii.

Cilt: XV / **Sayı**: 44 (Teşrini Sâni) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1927.

İçindekiler

-Reisicumhur intihabı ve Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü devresinin içtimaı.

-Avrupa'nın bugünkü siyaseti: Milli Emperyalizm National İmperialisme). (Yazarı: S.R. Poul Amerikan Visconsin Üniversitesi'nden)

-Bir İngiltere Japonya makarneti kabil midir?

-Navarin vaka-ı tarihiyesi.

-Vesikalar: Meşrutiyetin ilanından beri Türkiye'de neşr olunmuş gazete ve mecmualar.

-İngiltere'nin garp memleketlerindeki askeri siyaseti.

-Sovyetler İttihadı ile İran arasında akd olunan İtilâflar.

-Cemiyet-i Akvam: Matbuat Mütehassısları Kongresi (Cenevre 24 Ağustos 1927)

-Rusya'dan ayrılan milletler (Yazarı: Abdullah Battal).

-Bir aylık dünya şuunu: Türkiye (Hükümet Programı hakkında - Umumi tahrir-i nüfus neticesi),Yunanistan, Irak, İran, Fransa-Yugoslavya muahedesi münasebetiyle, İtalya- Arnavutluk İttifak Muahedesi.

- Türkiye'de teşrin-i sâni vekayii.

Cilt: XV / **Sayı**: 45 (Kanun-ı Evvel) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1927.

Levent Şahverdi Arşivi

İçindekiler

-Romanya ve tarihi.

-Mısır'ın hürriyeti için müteveffa Zeğlül(?) Paşa'nın mücadelesi.

-Avrupa'nın bugünkü siyaseti: Milli Emperyalizm (Yazarı: Palul Ş. Rays).

-Rusya'dan ayrılan milletler (Yazarı: Abdullah Battal).

-Vesikalar: Cihan harbinin meşum vesaiki. (Yazarı: Hamilton Fis Armstrong, Krenet History 'nin teşrin-i evvel nüshasından tercüme suretiyle alınmıştır).

-Ticaret Raporları: Yabancı memleketlerin iktisadiyatı.

-Vesikalar: Meşrutiyetin ilanından beri Türkiye'de neşr olunmuş gazete ve mecmualar.

-Fransa-Yugoslavya arasındaki muhadenet muahedesi.

-Irak- İngiltere arasındaki muahedenin resmi metni (1927).

-Cemiyet-i Akvam Matbuat Mütehassısları Kongresi.

-Türkiye-İsviçre ikamet mukavelenamesi.

-Bir aylık dünya şuunu:

Türkiye: TBMM'de Yavuz'un tamiri hakkında Başvekil İsmet Hazretlerinin takrir ve izahatı.

Avrupa'da: İtalya, Yunanistan.

Şark Memleketlerinde: Japonya, Mısır, Suriye, Filistin, Irak.

-İtimadnameler: Sovyet elçisinin itimadnamesi.

-Türkiye'de kanun-ı evvel vekayii.

Cilt: XV / **Sayı**: 46-47 (Kanun-ı Sânî -Şubat) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1928.

İçindekiler

-Romanya'nın üç meselesi ve biz Türkler: Transilvanya'da arazi-i ziraiyye hadisesi (Yazarı: Ahmet Rasim).

Levent Şahverdi Arşivi

-Türkiye ile harbi nasıl kaybettik. (Yazarı: Kont Sforza, Esbak İtalya Hariciye Nazırı).

-Yüz senelik gazeteciliğimiz. (Yazarı: Mustafa Nihat).

-Büyük Millet Meclisi'nde muhtelit encümen mazbatası ve Malatya Mebusu İsmet Paşa'nın Sabık Bahriye Vekili İhsan Bey hakkında tahkikat icrasına dair takriri.

-Milli Bayrağın aksam-ı esasiyesi arasında nisbetler.

-Bir aylık dünya şuunu:

Türkiye: Türk Maarif Cemiyeti ve Nizamnamesi.

-İktisad Meclisnin Talimatnamesi (Ali İktisat Meclisinin Vazifeleri).

-Şark Vilayetlerimiz hakkında beyanname. (Birinci Müfettiş İbrahim Tali Bey'in Beyanı).

-Merkezi Avrupa'dan Macaristan-Hindistan

-Vesikalar: Harb-ı Umuminin mukaddemanı: 1900 ile 1914 seneleri vekayi-i mühimme-i siyasiyesini gösterir cedveldir.

-İtimadnameler: Reisicumhur Hazretleri 23 Kanun-ı Sâni'de yeni Sarp sefirini sureti resmiyede kabul buyurdular.

-Türkiye'de kanun-ı sâni ve şubat vekayii.

Cilt: XVI / **Sayı**: 48-49-50 (Mart, Nisan, Mayıs nüshaları) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1928.

İçindekiler

-Lord Askit ve mesleği (Poti Parizyen gazetesi 16 Şubat 1928 tarihli nüshasından).

-Balkan Panoraması (Times gazetesinin 11 Şubat 1928 tarihli nüshasından).

-İran'da demir yolları meselesi (Novi Ruston mecmuası nr:18'den).

-Japonya'da yeni bir siyasi devir (Daily Telegraf Gazetesinden).

Levent Şahverdi Arşivi

-İran mevkut matbuatının 50. yıl dönümü (Rusça Zeravostuka gazetesi nr: 1566'dan).

-İran isyanının cihan siyaseti noktayı nazarından ehemmiyeti (Dubçe Ceytung gazetesinin 1 Mart 1928 tarihli nüshasından).

-Red edilen bir muahede (İngiltere-Mısır arasında).

-Yüz senelik gazeteciliğimiz I Kısım (devam) III: Kitaplar ve Salnameler (Yazarı: Mustafa Nihad).

-Divanı Ali'de Yavuz meselesi: Sabık Bahriye Vekili İhsan Bey'in Muhakemesi.

-Türkiye-İtalya ve Yunan Hariciye Nazırlarının mülakatları etrafında.

-Türkiye-Suriye Gümrük İtilâfnamesi.

-Bir aylık dünya şuunu: Ali İktisad Meclisinin küşadı.

-Teşkilat-ı Esasiye Kanunun bazı maddelerini muaddel kanun.

-Türk Maarif Cemiyeti'nin Beyannamesi.

-İtimadnameler: Yunan Sefirinin itimadnamesi.

-Türkiye'de mart, nisan ve mayıs vekayii.

Cilt: XVI / **Sayı**: 51 (Haziran) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1928.

İçindekiler

-Reisicumhurumuz Gazi Mustafa Kemal ve Afgan Kıralı Amanullah Hazeratı'nın nutukları.

-Türkiye ve Afganistan Muhadenet ve Teşrii Mesai Muahedenamesi.

-Türkiye- İtalya bitaraflık ve ademi tecavüz muahedesi.

-Cemiyeti Akvam Matbuat Mütehassısları Konferansı (Cenevre 27 Ağustos 1927).

-Afganistan.

-Irk-ı esfer meselesi: Genç Çin ve İhtiyar Çin.

Levent Şahverdi Arşivi

-Türkiye-Brezilya Muahedesi.

-B.M.Meclisi'nde 1928 bütçesinin müzakeresi münasebetiyle irat olunan nutuklar

-Mısır-Afganistan Muahedesinin metni.

-İstanbul'da Kanun-ı Sâni, Şubat, Mart ve Nisan 1928 ayları zarfında imtiyazı verilen gazete ve mecmualar.

-Türkiye'de haziran ayı vekayii.

Cilt: XVII / **Sayı**: 52 (Temmuz) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1928.

İçindekiler

-Yugoslavya'da vaziyet.

-Cumhuriyetçi Türkiye'de takvim-i hicriden takvim-i milâdiye.

-Fransız- Amerikan Tahkim Muahedesinin Metni.

-Yakın Şark mandaları.

-Vatanın Halaskarı (Mısır Dahiliye Vezareti Umur-u Siyasiyye Kalemi Sabık Müdürü İbrahim A. Hayrullah'ın "Mustafa Kemal-Yeni Türkiye'nin Halkı" adıyla Mısır gazetelerinden birinde yayınlanan makalesinin tercümesi).

-Yüz senelik gazeteciliğimiz.

-Mısır'da İngiltere.

-Vesikalar: Meşrutiyetin ilanından beri Türkiye'de neşr olunmuş gazete ve mecmualar.

-Bir aylık dünya şuunu: Türkiye: - Orta Anadolu'da teftiş ettiği yerlerdeki kuraklık hakkında dahiliye vekilinin başvekalete verdiği rapor. - Birinci Müfettişi Umuminin Şark ahalisine beyannameleri, Balkanlar'da: Yunanistan, Yugoslavya, Arnavutluk, Romanya, Avrupa'da: Almanya, İtalya, Belçika, Şark Memleketleri'nde: Mısır, Suriye, Afganistan.

-Türkiye'de temmuz ayı vekayii.

Levent Şahverdi Arşivi

Cilt: XVII / **Sayı**: 53 (Ağustos) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1928.

İçindekiler

-Saray Burnu'ndaki Gazimizin nutku.

-İstanbul'da Cumhuriyet abidesinin küşâdı resmi.

-Şark devletleriyle Avrupalılar arasında akd olunan muahedelere dair.

-Norveç köy matbaaları ve gazeteler.

-İtalya'nın yeni nakid kanunları.

-Yüz senelik gazeteciliğimiz (Yazarı. M. Nihat).

-Vesikalar: Meşrutiyetin ilanından beri Türkiye'de neşr olunmuş gazete ve mecmualar.

-Türkiye ile Macaristan arasında ticaret mukavelenamesi.

-Bir aylık dünya dünya şuunu: Türkiye'de: Muallimler Birliği dördüncü kongresi / Balkanlar'da:Yunanistan'da Venizelos'un muvaffakiyetle neticelenen intihabat mücadele safhaları / Yugoslavya vakayii / Makedonya'da: Makedonya ihtilalcileri Kongreler ve misâklar / Avrupa'da: Belçika payitahtında üçüncü dünya kongresi / Şark Memleketlerinde: Cidde kongresinin muvaffakiyetsizlikle neticelenmesi / Filistin: Filistin kongresinin mutalebi, Şark Ordusu misakı / Şark Milletlerinde: Suriye Kanun-ı Esasisi, Mısır kabinesinin Mısır Kralına muhtırası, Mustafa Nuhas Paşa'nın nutku, Irak ordusu.

-Türkiye'de ağustos ayı vekayii

Cilt: XVII / **Sayı**: 54 (Eylül) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1928.

İçindekiler

-Malatya'da Başvekil İsmet Paşa Hazretleri'nin nutku: Başvekil İsmet Paşa Hazretleri 13 Eylül 1928 Perşembe günü Malatya'da müntehiler huzurunda Cumhuriyetimizin dahili, harici ve iktisadi vaziyetini izah etti.

Levent Şahverdi Arşivi

-Balkanlar sulhu (Newyork Times, 12 Ağustos 1928).

-Kellog misâkı ve vesikaları: Fransa ile Şimali Amerika Hükümeti Müttehidesi arasında daimi dostluk misâkı projesi (20 Haziran 1927).

-Bir tedkik: İsveç'te hükümete ait propagandalar nasıl yapılıyor?

-Çekoslavakya Cumhuriyeti: Memleketin vaziyeti, ismi ve hududları.

-Dünya muvacehesindeki yeni Türkiye: 1 Şubat 1922 tarihinde Paris'te akd-ı mukarrer Şark konferansının tehirinden Anadolu'da Yunan ordusu'nun feci' inhizamına kadar.

-İtimadnameler: Afgan Büyük Elçisinin itimadnamesi.

-Fransız Büyük Elçisinin itimadnamesi.

-Türkiye'de eylül ayı vekayii.

Cilt: XVII / **Sayı**: 55 (Teşrin-i Evvel) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1928.

İçindekiler

-Fransa ve İtalya.

-Akdeniz'de İngiliz siyaseti.

-Küçük Asya'da Yunanistan ve İtalya.

-Bir Tedkik: İsveç'te köy tarihleri nasıl ve neden meydana getirildi?

-Belçika'nın nakit siyaseti: Belçika'da istikraz nasıl oldu?

-Türkiye'nin İstikbâli: Türkiye'nin iktisadi ve mali vaziyeti hakkında.

-İtalya- Yunan misâkı (28 Eylül 1928, Roma.).

-Dünya muvacehesindeki yeni Türkiye: Trakya ve Boğazlar meselesi.

-İtimadnameler: İran elçisinin itimadnamesi, Lehistan orta elçisinin itimadnamesi, Irak orta elçisinin itimadnamesi.

-Bir aylık dünya şuunu: Türkiye Cumhuriyeti Halk Fırkası Grubu içtimaı. Yunan- Yugoslavya muahedesi hakkında, Almanya, İngiltere'nin Yemen siyaseti, Hindistan'da, Afganistan'da.

Levent Şahverdi Arşivi

Cilt: XVIII / **Sayı**: 56 (Teşrin-i Sâni) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MMU), Ankara, 1928.

İçindekiler

-Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin nutku ve B.M.M.'nin III. Devresinin II. İçtimaı.

-Büyük Millet Meclisinde: B.M.M.'nin hükümete müttefiken beyan itimadı vesilesiyle Başvekil İsmet Paşa Hazretlerinin nutku.

-Avrupa'da sulh yahud harb: Anglo-Fransız İtilâfı muvazene mi yoksa cemiyet-i akvam mı?

-İngiltere- Amerika arasındaki tezad ve Mısır.

-Bugünkü Rusya'nın umumi vaziyeti (Yazarı: Abdullah Battal).

-Türkiye'nin siyaseti.

-Tedkikler: İsveç matbuatında vezaifin taksimi.

-Yunan- Yugoslavya protokolünün metni.

-Çekoslavakya Cumhuriyeti (İktisadi hayat).

-Dünya muvacehesinde yeni Türkiye II: Umumi Taarruzdan Mudanya Mütarekesi kadar.

-İtimadnameler: İsviçre sefiri itimadnamesini takdim etti.

-Bir aylık dünya şuunu: Türkiye'de: B.M.M. kararı, Encümenler intihabatı, Askeri Spor teşkilâtı Talimatnamesi, yabancı matbuatta yeni Türkiye / Balkanlarda: Arnavutluk, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'daki vekayi / Avrupa: İngiltere, İtalya, Fransa'daki vekayii / Şark Memleketlerinde: Afganistan, İran, Irak'taki vekayii, -Türkiye'de Teşrin-i Sâni vekayii.

Cilt: XVIII / **Sayı**: 57-58-59. (Birinci Kanun , İkinci Kanun, Şubat)/ **Basım Yeri ve Yılı**: Matbuat Umum Müdürlüğü (MUM), Ankara, 1929.

Levent Şahverdi Arşivi

İçindekiler

-Büyük Millet Meclisi tarafından kabul ve tasdik edilen Türkiye-Afganistan ve Türkiye-İran muahedelerinin metinleri.

-Mussolini'nin Parlamentoda Türk-İtalyan Muahedesi hakkındaki beyanatı.

-İtalya Ayan Meclisi Türk İtalyan Muahedesini tasvip etti.

-M. Dino Grandi Cenapları Ankara'da.

-M.Dino Grandi'nin siyasi hayat ve faaliyeti.

-Romanya Köylüleri iktidar mevkiinde (Yazarı: Recai zade)

-Mısır'da "Vefit" Fırkası ile "Meşrutiyetçi Ahrar" Fırkası arasındaki mücadelenin sebepleri.

-Yugoslavya Devleti (Yazarı: Abdullah Battal)

-İsveç köy tiyatroları nasıl meydana gelmiş? (Yazarı: Hilmi Şevki)

-Ciyovanni Ciyolitti (Yazarı: Nihat Sırrı)

-Türkiye'nin Harici siyaseti.

-Mussolini'nin ve Gasparri İtilâfnameleri imzalandı. (Yazarı: R. Fareces Davanzati)

-11 inci Pi Roma Katolik Üniversitesi talebesine muahedeyi anlatıyor.

-Roma meselesi (1870 tarihinden bugüne kadar).

-Büyük Faşist Meclisi'nin vazife ve selahiyetine müteallik kanun.

-Maverai Erden muhalefetinin Cenevreden istidası. Iran -Mısır dostluk muahedesi.

-Harp mesuliyeti hakkında bir tecrübe (Yazarı: Viniston Çörçil, İngiltere Maliye Bakanı).

-Cenup hududumuz (Yazarı: Eroğlu)

-Türkiye-İsveç ticaret ve seyr-i sefain mukavelenamesi.

-Dünya muvacehesinde yeni Türkiye.

-Yeni Gümrük tarifesi.

Levent Şahverdi Arşivi

-Üç aylık dünya şuunu:

Türkiye'de takriri sükun kanununun sürersizliği hakkındaki nutuk, Kütahya-Tavşanlı hattının küşâd resmi, Türk matbaacılığının 200 üncü yıl dönümü, Türk söz kitabını yapmak için bir toplanma ve İsmet Paşa Hazretleri'nin nutku, Maarif Vekili M. Necati Bey'in vefatı ve İsmet Paşa Hazretlerinin nutku, Millet Mektepleri talimatnamesi,- Bitaraf Reis Mösyö Holstadt'ın Garbi Trakya Hadisesine dair raporu- Avrupa ve Amerika'da, Akvam Cemiyetinin içtimaları, Manş tüneli, Almanya, Amerika, Avusturya, Yeni Arnavutluk Kabinesi- Afganistan- İngiltere-Çin- Rusya-Yeman-Yugoslavya ve Türkiye'de üç aylık vakayi.

Cilt: XIX / **Sayı**: 60-61-62 (Mart, Nisan, Mayıs) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MUM), Ankara, 1929.

İçindekiler

-İngiltere'nin 1838 ile 1928 senelerindeki hal ve vaziyeti (Yazarı: Sör Con Mariot, İngiltere Parlamento azasından)

-Balkanlarda yeni bir tahammür unsuru (İngilizce Contemporary Review).

-Yugoslavya Devleti (Yazarı: A. Battal).

-Ciyovanni Ciyolitti (Geçen nüshadan devam) (Yazarı: Nahit Sırrı).

-Denizlerin serbestisi için (Rusçadan iktibas edilmiştir).

-Terk-i teslihat meselesi ve Ha. V. Tevfik Rüştü Bey'in seyahati hakkında ecnebi matbuatının mütalaatı.

-İsveç'e ait tetkikler (Yazarı: Hikmet Şevki).

-Litvinof protokoluna iltihak ettik.

-B.M.M. inde 1929 Bütçesi münasebetiyle Maliye Vekilinin nutku, mülki ve askeri tevhit ve teaddül kanunları. 1929 Bütçesi.

-Vekillerimizin son üç ay zarfında nafıa, iktisat ve sıhhat işleri hakkındaki beyanatı.

Levent Şahverdi Arşivi

-Moskova Büyük Elçimiz itimatnamesini Sovyet Şuralar İttihadı Reisine verdi.

-Dünya muvacehesinde yeni Türkiye

-Üç aylık dünya şuunu: Türkiye, Avrupa'da-Almanya, İtalya, Avusturya, Balkanlarda- Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya, Lehistan, Danimarka-Şark Memleketlerinde- İran-Afganistan, Filistin, Lübnan.

Cilt: XX / **Sayı**: 63-64 (Haziran, Temmuz) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MUM), Ankara, 1929.

İçindekiler

-İngiltere'nin 1838 ile 1928 senelerindeki hal ve vaziyeti (Yazarı: Sör Con Marıot)

-İngiltere intihabatı.

-Mac Donald Kabinesini teşkil edenlerin tercüme-i halleri.

-Denizlerde tasarrufun serbestisi (E. A. Taylör).

-Beynelmilel teşkilâtta ne yapmalı? (Contemporary Riview'den).

-Poincare'nin son kitabı (Yazarı: Nahit Sırrı).

-Romanya'da yeni devir.

-Almanya'nın iktisadi yayılması.

-Harpten on sene sonra Macaristan (Contemporary Riview'den).

-Japonya'da İngiltere nüfuzu.

-Japon deniz kuvvetinin menşei ve inkişafı (Yazarı: M.M. Ettore Brovetta)

-Hicaz Krallığı Kanun-ı Esasisi (Yazarı: Dr. Andeassen)

-İtimatnameler.

-Dünya muvacehesinde yeni Türkiye (Koryere Della Sera'dan).

-Muahedeler ve mukaveleler.

Levent Şahverdi Arşivi

-Türkiye İşviçre Muahedenamesi

-Türkiye-Suriye

-Türkiye-Suriye hududunun tahdidi protokolü

-Türkiye -Suriye Hududu.

-Türkiye-Letonya.

-Türkiye-Felemenk.

-İki aylık dünya şuunu:

-Başvekil İsmet Paşa'nın Meclisteki nutku.

-Haziran Vekayii.

-Temmuz Vakayii.

-İngiltere -Fransa arasında müzakerat (Reichspost'dan).

-Sovyetler ve Yunanistan (Rusça Vozrejdeniye'den).

-Balkanlarda.

-Şark Memleketlerinde.

Cilt: XX / **Sayı**: 65 (Ağustos) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MUM), Ankara, 1929.

İçindekiler

-Denizlerde tasarrufun serbestisi (Yazarı: E. A. Taylor).

-Megalo İdea (Yazarı: Kont Karlo -Siforza).

-Fransa ve Parlamento idaresi (Contemporary Review'den).

-Bugünkü Çin (Ondokuzuncu asır ve sonra'dan).

-Japon matbuatı ve tesiri (Ondokuzuncu asır ve sonradan).

-Ciyovanni Ciyolitti (Yazarı: Nahit Sırrı).

-Dünya muvacehesinde yeni Türkiye (Koryere Della Sera'dan).

-Bir aylık dünya şuunu.

-Müttefikler ve Almanya.

Levent Şahverdi Arşivi

-Almanya- Avusturya (Temps'den).

-Çekoslavakya- Macaristan (Reichspot'tan).

-İtalya ve Sırbistan (Chicago Sunday tribune'den).

-Amerika ve Sovyetler.

-Balkanlarda.

-Şark memleketlerinde (Times'ten).

-Mısır (Daily Mail'den).

-Mısır ve İngiltere.

Cilt: XX / **Sayı**: 66 (Eylül) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MUM), Ankara, 1929.

İçindekiler

-İngiltere'nin 1838-1928'deki vaziyeti.

-Aristid Briand (Rus Muharriri M. Aldonof'a göre).

-Çanakkale faciası (Rusça'dan nakledilmiştir).

-Çeklerin bir endişesi (La Tribuna gazetesinden).

-Japon İmparatoru-Ertuğrul gemisi mağrukları.

-Halk kütüphaneleri (İsveç tetkikleri- Hikmet Şevki).

-Dünya muvacehesinde yeni Türkiye .

-Bir aylık dünya şuunu.

-Avrupada.

-Balkanlarda.

-Şark memleketlerinde Filistin hadisesi.

-Mısır.

-Çin- Rusya.

Cilt: XX / **Sayı**: 67 (Teşrin-i Evvel) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MUM), Ankara, 1929.

Levent Şahverdi Arşivi

İçindekiler

-Harp inkılâbı ve Türk Hukuk-ı Esasiyesi.

-Çar İkinci Nicolas ve Ruznamesi.

-Milli Mücadelede matbuat.

-Çin'in bugünkü mücadelesi (Korent Histori mecmuasının temmuz nüshasından).

-Asya siyaseti: Rusya, mahalli devlet (4 Temmuz tarihli "Koryre Della Sera" gazetesinin başmakalesinden).

-Dünya muvacehesinde yeni Türkiye.

-İngiliz donanması Türkiye.

-Adliye Vekili M. Esat Bey'in nutku.

-Türk Matbuat Cemiyetinin Sulh Cemiyeti azasına verdiği ziyafet.

-Bir aylık dünya şuunu.

-Avrupa'da Almanya.

-Ştrezeman'ın ölümü.

-Avusturya'da hükümet buhranı.

-Balkanlarda.

-Yakın şark memleketlerinde.

-Avrupa matbuatında yeni Türkiye.

-Uzak şark memleketlerinde.

Cilt: XXI / **Sayı**: 68 (Teşrin-i Sâni nüshası) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MUM), Ankara, 1929.

İçindekiler

-Reiscumhur Hazretlerinin nutukları.

-Başvekil İsmet Paşa Hazretlerinin beyanatı.

-İngiltere'de devlet memurlarının kanuni vaziyetleri.

Levent Şahverdi Arşivi

-Çar İkinci Nikola ve Ruznamesi.

-Gelibolu faciası.

-Türkiye'yi dördüncü ziyaretim.

-Cihan sulhuna giden yolu gösteren dokuz işaret.

-Mısırda hükümetin değişmesi.

-Dünya muvacehesinde yeni Türkiye.

Bir aylık dünya şuunu: Avrupada, Balkanlarda, Yakın Şarkta, Uzak Şarkta, Baden prensi Makx'ın ölümü, Radoslavoff'un ölümü, İktisadi ve mali hayat, Dünya iktisadi vaziyeti, Türkiye İktisadi haberleri, Ecnebi iktisadi haberleri, Türkiye iktisat siyaseti ve ecnebi memleketleri.

Cilt: XXI / **Sayı**: 69 (Birinci Kanun) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MUM), Ankara, 1929.

İçindekiler

-Sovyetler İttihadında bütçe mefhumu ve tatbikatı.

-Gorges Clemenceau (Yazarı: Nihat Sırrı).

-Clemenceau (Yazarı: L'oyd Gorges).

-Milli Mücadelede matbuat.

-İngiltere Fransa'ya doğru yürüyor.

-Japonya ve nüfus fazlalığı.

-Bulgaristan'ın tamirat borçları.

-Sanyi teşebbüsleri ve bankaların vazife ve mesuliyetleri.

-Dünya muvacehesinde yeni Türkiye.

-Yunan elçisinin itimadname merasimi.

-Bir aylık dünya şuunu.

-Milli Tasarruf ve İktisat Cemiyeti.

-Bir aylık vekayiin resimle ifadesi: Avrupada, Balkanlarda, Yakın

Levent Şahverdi Arşivi

Şarkta, Uzak Şarkta, İktisadi ve mali hayat, Türkiye ve Avrupa iktisadi vaziyetleri, Türkiye iktisadi haberleri, Ecnebi iktisadi haberleri.

Cilt: XXI / **Sayı**: 70 (İkinci Kanun) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MUM), Ankara, 1930.

İçindekiler

-Beş devlet deniz konferansında açılacak manialar (Yazarı: Raymond Leslie).

-Londra Deniz Konferansı hakkındaki Fransız muhtırası.

-Fransa'nın Londra Deniz Konferansındaki vaziyeti.

-Cihan Adalet Divanı gittikçe sulhu için bir kuvvet oluyor (Yazarı: R. L. Duffus, New-york Times).

-Avrupa'nın bir tehlikesi (Marie Louise de Mecus).

-Hindistan'da Kanun-ı Esasi ıslahatı.

-Emil Ludvig'e nazaran İkinci Vilhelm (Yazarı: Nahit Sırrı).

-Potsdam Konferansı (Yazarı: Raymon Turner).

-Tarihte altın miyarı (Yazarı: Ali Rıza Seyfi).

-İtimatnameler.

-Dünya muvacehesinde yeni Türkiye.

-Bir aylık dünya şuunu: Türkiye'de, Avrupa'da, Balkanlar'da, Yakın Şarkta, Uzak Şarkta.

-Türkiye'de ıslahat.

-Yeni Türkiye hakkında ecnebi matbuatının mütaleaları.

-Arkada bıraktığımız sene.

-1929 senesi siyasi hadiseleri.

-İktisadi ve mali hayat (Yazarı: Alaettin Cemil).

-Paramız.

-İngiltere tediye muvazenesi.

Levent Şahverdi Arşivi

-Türkiye iktisadi haberleri.

-Ecnebi iktisadi haberleri.

Cilt: XXI / **Sayı**: 71 (Şubat) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MUM), Ankara, 1930.

İçindekiler

-Avrupa vahdeti

-Çin, harici ezmemleket muahedeleri reddediyor

-Beynelmilel Tamirat Bankası.

-Yeni Mısır muahedesinin İngiltere'yi maruz bıraktığı tehlikeler.

-Muasır demokrasilerin ıstırapları.

-İspanya'daki buhran.

-Emil Ludwig'e nazaran ikinci Vilhelm.

-Kafkas etekleri Türk ticaret yoları.

-Londra Deniz Tahdidi Teslihat Konferansı.

-Dünya muvacehesinde yeni Türkiye.

-Bir aylık dünya şuunu: Türkiye'de, Avrupa'da, Balkanlar'da, Yakın şarkta.

-Yeni Türkiye Hakkında ecnebi matbuatının mütalaaları.

-Ayın resimli tarihi.

-İktisadi ve mali hayat.

-Bizde ecnebi bankaları.

-Altının tesbiti.

-Türkiye iktisadi haberleri.

-Türkiye'nin iktisadi inkişafı.

-Ecnebi iktisadi haberleri.

-Yeni posta merkez isimleri.

Levent Şahverdi Arşivi

Cilt: XXII / **Sayı**: 72 (Mart) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MUM), Ankara, 1930.

İçindekiler

-Hindistan galeyanı.

-Hindistan teşkilât-ı esasiye kanunu.

-Geniş İngiliz İmparatorluğu yeni bir şekil almaktadır.

-Türkiye-Fransa beyninde.

-Fransa'da kabine buhranı.

-Filistin hakkında Arap ve Yahudi nokta-ı nazarı.

-Siyonizm Filistin için dini bir gaye, bir saadet amilidir.

-Masaryk.

-İngiltere Hollanda ve Belçika'nın 1929 sonunda ithalat ve ihracat vaziyeti ve Türkiye ile münasebatı.

-Deri ve kemik ihracatı üzerine beynelmilel İtilâflar.

-Dünya muvacehesinde yeni Türkiye.

-Bir aylık dünya şuunu: Ahmet Rıza Bey'in ölümü, Avrupa'da, Amiral Tirpitz, Balkanlar'da, Yakın Şark memleketlerinde, M. Taft ölmüştür, İktisadi ve mali hayat, Paramız, Fransa Bankası, İktisadi ve mali haberler, Petrol hakkında bir konferans, Ecnebi iktisadi haberler, Türkiye-Bulgaristan ticareti.

Cilt: XXII / **Sayı**: 73 (Nisan) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MUM), Ankara, 1930.

İçindekiler

-Vatandaşlık vazifesi ve tarih.

-Anglo-Amerikan ihtilafının sebepleri.

-Romanya'daki siyasi vaziyet.

Levent Şahverdi Arşivi

-Bir kral ve bir başvekil.

-1929'da Türkiye ve iktisadiyatı.

-Köylü gazetesi nasıl çıkmalı.

-Lord Balfour.

-Afganistan elçisinin itimadname takdimi.

-Dünya muvacehesinde yeni Türkiye.

-Bir aylık dünya şuunu: Macar Hariciye Nazırının iade-i ziyareti, Matbuata verilecek prim kanunu, Türk kadınlarının intihabı hakkında konferans, Gazi Hazretleri ile mülakat, Ecnebi matbuatı ve yeni Türkiye, Avrupa, Balkanlarda, Yakın şark memleketlerinde, Afrikada, Ayın resimli tarihi, İktisadi ve mali hayat, Kendimize itimat etmemiz lazım, İstihlak kooperatifleri, İktisadi ve mali haberlerimiz, Ecnebi memleketlerinde, İtalya'da milli mallara koruma, Ecnebi matbuatı.

Cilt: XXII / **Sayı**: 74 (Mayıs) / **Basım Yeri ve Yılı**: (MUM), Ankara, 1930.

İçindekiler

-Bahri konferansının bilançosu.

-Cenubi Tirol meselesi.

-Çekler ve Slovaklar.

-Üç siyaset ve seyahat kitabı.

-Türk Ocakları Merkez Heyeti binasının küşat resmi.

-Japon büyükelçisinin itimatname merasimi.

-Dünya muvacehesinde yeni Türkiye.

-Bir aylık dünya şuunu: Avrupada, Balkanlarda, Yakın şark memleketlerinde, Uzak şark memleketlerinde, Yeni Türkiye hakkında ecnebi matbuaatının mütaleaları, Ayın resimli tarihi, İktisadi ve mali hayat, Normalizasyon nedir?, Reichbank Alman Devlet Bankası, Osmanlı borçları, İktisadi ve mali haberlerimiz, Milli Sanayi Nümune dergisi, Ecnebi haberleri.

Levent Şahverdi Arşivi

Cilt: XXII-XXIII / **Sayı**: 75-76-77-78 (Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül) / **Basım Yeri ve Yılı**: Hariciye Vekaleti Matbuat Umum Müdürlüğü (Har. Vek. MUM), Ankara, 1930.

İçindekiler

-Türk -Yunan İtilâfnamesinin metni ve ecnebi matbuatının mütalaaları.

-Mısır- İngiliz müzakereleri.

-Suriye'nin bugünkü siyasi ve idari taksimatı.

-Suriye Devletinin Kanun-ı Esasisi.

-Fransa Suriye'yi nasıl işgal etmiştir.

-Cebeli Düruz Hükümeti Kanun-ı Esasisi.

-Belçika'ya dair.

-Briand'ın Avrupa birliği muhtırası ve Cont Carlo Sforza'nın bir makalesi.

-Liberalizm neye derler.

-Muahedeler:Türkiye Cumhuriyeti ile Macaristan arasında münakit ticaret mukavele-namesinin tasdikına dair kanun.

-Türkiye Cumhuriyeti ile Büyük Biritanya Hükümeti arasında münakit ticaret ve seyrü sefain muahedesinin tasdikına mütedair kanun.

-Türkiye Cumhuriyeti ile İspanya Hükümeti arasında imza edilen uzlaşma adli tesviye ve hakem muahedesinin tasdiki hakkında kanun.

-Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Kanunu 1715 numara ve 2-VI-1930 tarihli kanuna mezeyyel kanun.

-Dünya muvacehesinde yeni Türkiye.

-İtimatnameler.

-Dört aylık dünya şuunu: Türkiye-Başvekil İsmet Paşa Hz.nın Sivas'taki nutku, Başvekil İsmet Pş. Hz.nin B.M.M. indeki nutku, Turing Kulüpler Kongresi, Jeneral Guro (Gouraut) ya dair biyografik malumat,

Levent Şahverdi Arşivi

Başvekil İsmet Pş. Hz. nin B.M. Meclisinde hükümetin umumi siyasetine dair nutku, Başvekil İsmet Pş. Hz.nin Ankara Hukuk Mektebindeki nutku, Serbest Cumhuriyet Fırkasının teşekkülü üzerine dahili siyasi vaziyet, Medeni dünya vekayii: Avrupa'da-Balkanlar'da-Amerika'da-Yakın Şarkta.

Cilt: XXIII-XXIV / **Sayı**: 79-80-81(Birinci Teşrin, İkinci Teşrin, Birinci Kanun) / **Basım Yeri ve Yılı**: (Har. Vek. MUM), Ankara, 1930.

İçindekiler

-Reisicumhur Hazretlerinin B.M. Meclisinin üçüncü intihab devresinin dördüncü toplanma yılının açılmasında irat buyurdukları nutuk.

-Hukuku düvelin taknini konferansı.

-Avusturya Almanya ile niçin birleşemez.

-1929 Mütekabil Muavenet Muahedesi.

-B.M. Meclisinin fevkalade içtimaı üzerine dahili siyasi vaziyet.

-Almanya'nın geçirdiği buhran etrafında.

-Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey'in Rusya seyahati.

-Faşizm ve Korparatif Devlet.

-Mösyö Venizelos Ankara'da.

-Macar Başvekili Kont Bethlen Ankara'da.

-Balkan Konferansı.

-Dünya muvacehesinde yeni Türkiye.

-İtimadnameler.

-Üç aylık Dünya şuunu: Türkiye vekayii, Reisicumhur Hazretlerinin seyahatleri, Avrupa'da: Almanya-Avusturya- Fransa- Rusya, Balkanlarda: Çekoslavakya-Yugoslavya, Yakın Şarkta: Filistin- Mısır-Uzak Şarkta: Hindistan meselesi, Merkez Bankası hakkında, Zirai Kooperatifler, Kitap-

Levent Şahverdi Arşivi

lar: son bir ay zarfında medeni dünyada çıkan mühim siyasi ilmi ve iktisadi eserler, Hariciye tayinleri.

Cilt: XXIV / **Sayı**: 82-83 (İkinci Kanun, Şubat) / **Basım Yeri ve Yılı**: (Har. Vek. MUM), Ankara, 1931.

İçindekiler

-Menemen irtica hadisesi.

-Şark'ta Büyük-Britanya (Yazarı: Ahmet Reşit).

-Avrupa ittifakı neden muvafık değildir. (Current History mecmuasından)

-Cemiyeti Akvam Meclisi.

-1930 tarihli Londra Deniz Muahedesi (L'europe Nouvelle mecmuasından).

-Londra Deniz Konferansının sonu (Nineteenth Century mecmuasından).

-Londra Konferansından sonra (Pierre Lyautey mecmuasından).

-Faşizm ve Korporatif Devlet (Yazarı: Nuzhet Haşim).

-İngiltere'de dahili vaziyet .

-Basra körfezi meselesi (Yazarı: İsmail Hakkı Tevfik).

-Bu memleketin fakrına kapitülasyonlar sebep oldu.

-Dünya muvacehesinde yeni Türkiye.

-Yuvarlak Masa Konferansı (Current History mecmuasından).

-İki aylık dünya şuunu: Reisicumhur Hazretleri'nin seyahatleri, Japonya veliahdinin Türkiye'yi ziyareti, Avrupa'da: Almanya, İtalya, Macaristan, Fransa, Sovyet Sosyalist Şuralar İttihadı dahilinde vuku bulan mühim vekayi, Balkanlar'da: Romanya, Yugoslavya, Yunanistan dahilinde vukubulan mühim vakayi, Yakın Şark'ta : Şarki Erden.

-Arkada bıraktığımız 1930 senesinde Türkiye dahilinde vukubulan vakayi.

Levent Şahverdi Arşivi

-1930 Senesinin siyasi icmali (Yazarı: George Glasgow, The Contemporary Review mecmuasından).

-Zirai Kredi Kooperatifleri hakkında.

-Kitaplar.

Cilt: XXV / **Sayı**: 84-85 (Mart, Nisan) / **Basım Yeri ve Yılı**: (Har. Vek. MUM), Ankara, 1931.

İçindekiler

-Prens dö Bülow'un Hatıraları.

-Fransa ve İtalya.

-Suriye'nin bugünkü siyasi vaziyeti.

-Bugünkü Britanya'nın idare usulünün fena cihetleri.

-Harbin önünü alacak vesaitin takviyesi meselesi.

-Yüz senelik gazeteciliğimiz.

-Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan Cumhuriyeti Hükümetleri arasında imza edilen dostluk, bitaraflık, uzlaşma ve hakem muahedesi.

-Türkiye ile Yunanistan arasında ikamet, ticaret ve seyri sefain mukavelenamesi.

-Karadeniz'de bahri teslihatın tahdidi hakkında.

-Dünya muvacehesinde yeni Türkiye.

-İtimadnameler.

-İki aylık Dünya şuunu: Türkiye; Reisicumhur Hazretlerinin seyahatleri.

-T.B.M.M. intihabının yenileşmesi.

-Türk Ocaklarının Cumhuriyet Halk Fırkası'na intikali.

-Memurin Kanununun 26, 42 ve 60 maddelerinin tadili hakkında kanun.

-Avrupa'da: Almanya- Avusturya uzlaşması, terki teslihata dair.

Levent Şahverdi Arşivi

-Yoldaş Litvinof'un Milletler Cemiyeti Umumi Katibine gönderdiği cevap Almanya- İtalya, Fransa, İspanya, Sovyet Sosyalist Şuralar İttihadı, İngiltere ve İran, Amerika.

-Balkanlarda: Bulgaristan, Yugoslavya.

-Yakın Şarkta: Suriye, Irak.

-Zirai Kooperatifler.

-Kitaplar: son bir ay zarfında medeni dünyada çıkan mühim siyasi ilmi ve iktisadi eserler.

Cilt: XXV / **Sayı**: 86 (Mayıs) / **Basım Yeri ve Yılı**: (Har. Vek. MUM), Ankara, 1931.

İçindekiler

-İspanya'da Cumhuriyet başlarken.

-İspanya'da diktatörlük mü parlamentarizm mi?

-Mısır'da Kanun-ı Esasi.

-Mr. Gandhi.

-Yüz senelik gazeteciliğimiz.

-Türkiye Cumhuriyeti ile İspanya arasında uzlaşma, adli tesviye ve hakem muahedesi.

-1922 Washington Konferansı.

-1924 Roma Konferansı.

-Türkiye Cumhuriyti ile İtalya Krallığı arasında münakit Konsolosluk Mukavelenamesi.

-Üserayi harbiyeye edilecek muameleye dair 27 Temmuz 1929 da Cenevre'de akdedilen mukavelename.

-Türkiye, Litvanya arasında muhadenet Muahedesi.

-İtimatnameler.

Levent Şahverdi Arşivi

-Bir aylık dünya şuunu.

-C.H.F. U. Riyasetinin beyannamesi.

-C.H.F. Üçüncü Büyük Kongresi.

-Avrupa Birliği ve Türkiye'nin iştirakı.

-Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey'in Avrupa Birliği Komisyonunda söylediği nutkun metni.

-Müşir Fuat Paşa'nın ölümü.

-Avrupa'da: Balkan Konferansı Şurasının netayici.

-Merkezi Avrupa'da Balkanlarda Almanya ve Çekoslavakya iktisadi rekabeti.

-Yeni Arnavutluk Kabinesi.

-Ayın resimli tarihi.

-Zirai Kredi Kooperatiflerinin Nisan 1931 gayesi vaziyeti.

-Kitaplar: son bir ay zarfında medeni dünyada çıkan mühim siyasi ilmi ve iktisadi eserler.

Levent Şahverdi Arşivi

EK: I

Ayın Tarihi Mecmuasının Cilt-Sayı Düzeni

Cilt	Sayı
I	1-2-3
II	4-5-6
III	7-8-9-10
IV	11-12-13
V	14-15-16-17
VI	18-19
VII	20-21-22
VIII	23-24-25
IX	26-27-28
X	29-30-31
XI	32-33
XII	34-35
XIII	36-37-(38-39)
XIV	40-41-42-43
XV	44-45-(46-47)
XVI	(48-49-50)-51
XVII	52-53-54-55
XVIII	56-(57-58-59)
XIX	(60-61-62)
XX	(63-64)-65-66-67
XXI	68-69-70-71
XXII	72-73-74
XXII / III	75-76-77-78
XXIII / IV	(79-80-81)
XXIV	(82-83)
XXV	(84-85)-86

Levent Şahverdi Arşivi

EK: II

ایاول

ایلک تاریخی

دنیانك بر آیلق وقوعات جاریه سی

سوویت روسیه نك یکی قانونه اساسیسی

انکلتره ده یکی برقومت

MİLLİ KÜTÜPHANE ANKARA

Levent Şahverdi Arşivi

EK : III

Müzeler Müdürlüğü
A. III
MİLLİ KÜTÜPHANE
ANKARA

۱۹۲۳ سنه‌سی
نسخه‌سی ۲۰ غروش
جلد : ۲ ، عدد : ۲
ایکی ریم تاریخی
طبعیات و انتباهات مدیر یکتوریسی

صحیفه — مندرجات

۵ ۹ ذرا کونلر ، آی کونلر
۱۲ ۹ داخلی مسئلهلر
۱۵ ۶ اسپانیاده یکی دیرکتوار ادواره
۱۹ ۱۰ اوروپانك ضرمن جبانی
۲۳ ۶ ادریاتیك دائمی ووقانی
۲۶ ۱۱ جمعیت اقوام هیئت عمومیهسی
۳۱ ۶ زلزلهلر ماهیتی وزلزلهلر فلاکتی
۳۶ ۹ اسکی زاپونیا - یکی زاپونیا . . . استفان اوزاق
۳۸ ۳ آفت - زده زاپونیا
۴۱ ۵ اوروپا صاغنی تهدید ایدوب یکن یوروك تهلکه
۴۹ ۱۱ یکی حکومتك صاغ پروغرامی
۵۹ ۱۲ ایتالیانك یکی دقه توری
۶۲ ۱۶ بوکونکی اوروپا
۶۸ ۱۸ بولغارستانده فوقدار بزلاشمهلر
۷۰ ۱۱ امریقانك یکی رئیس جمهوری
۷۳ ۱۵ فاس - اسپانیا محاربهسی
۷۸ ۲ خاق فرقهسی نظامنامهسی
۸۵ ۱۵ انکلتره‌ده یکی بر تورن . . . میدانی ومب
۹۵ ۱۵ انکلتره‌ده عمله قونفرهسی
۹۸ ۱۵ سوویت - سوسیالیست جمهوریتلر اتحادیهنك یکی قانون اساسیسی
۱۰۷ ۱۱ دنیانك بر آبالی و قوجات جریدهسی

MİLLİ KÜTÜPHANE

Levent Şahverdi Arşivi

EK : IV

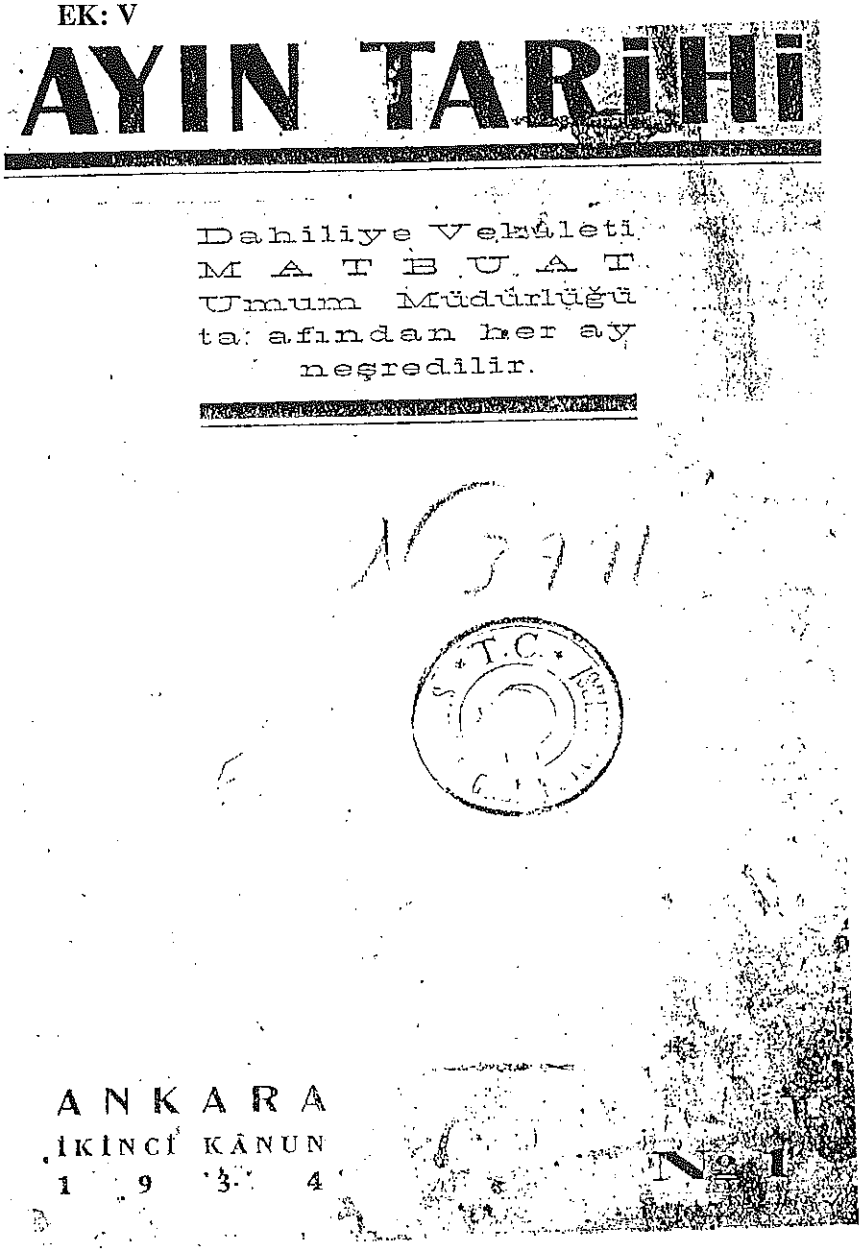
آیك تاریخی

بوسنه ایلولده اعتباراً هرآی نهایتنده مطبوعات واستخبارات مدیریت عمومیسی [آیك تاریخی] عنوانی آلتنده بر مجموعه نشر ایدیور. بو مجموعه‌نك نشرندن مقصد، مملکت داخلنده وخارجنده جریانه ایدن سیاسی، اجتماعی واقتصادی حادثات مهمه‌یی تعقیب وهرآی نهایتنده بو وقایعی تاریخی بر وثیقه حالنده تثبیت ایتمکدر. بوصورتله، دنیانك هرطرفنده حادث اولان مهم وقعه‌لری، بین‌الملل وقوعه کان سیاسی اختلافلری ویا اتفاق واتحادلری، عدا ممالك سیاسی واجتماعی موازنه‌سنده کی تحولاتی اجنبی مطبوعاتندن منتظماً تعقیب ایتمکله بولونمایان ذوات، مذکور وقایعی [آیك تاریخی] نده تثبیت ایتملسه برحالده کوره بیله جکلردر.

مملکتمز داخلنده جریانه ایدن جمیع اولان وقایع مهمه ایله اجتماعی و اقتصادی حرکتلره دائر رسمی و غیر رسمی وثیقه‌لرده الحمیلرینه کوره، یا عیناً یاخود مفاد وخلاصه حالنده مجموعه‌یه درج ایدیلمکدر.

Levent Şahverdi Arşivi

EK: V

AYIN TARİHİ

Dahiliye Vekâleti
MATBUAT
Umum Müdürlüğü
tarafından her ay
neşredilir.

ANKARA
İKİNCİ KÂNUN
1 9 3 4

Levent Şahverdi Arşivi

EK : VI

AYIN TARİHİ

(PLÂN)

I.

Ayın Siyaseti ve İktisadiyatı.

A. — İçerde. 2
a) Hadiselerin takvimi 2
b) Vesikalar 6
c) Akisler 59

B. — Dışarda. 93

I. — TÜRKİYE 93
a) Hadiselerin takvimi 93
b) Vesikalar 94
c) Akisler 104

II. — MİLLETLER CEMİYETİ: (Silâhsızlanma, muahedeler, Küçük İtilâf v. s.) 107
a) Hadiselerin takvimi 107
b) Vesikalar 110
c) Akisler 114

III. — AVRUPA. 141

1) Garbî Avrupa: (İngiltere, Fransa, Belçika, Felemenk, İtalya, İberya v. s.) 141
a) Hadiselerin takvimi 141
b) Vesikalar 142
c) Akisler 152

2) Skandinavya: . . . . . —
a) Hadiselerin takvimi . . . . . —
b) Vesikalar . . . . . —
c) Akisler . . . . . —

3) Orta Avrupa: (Almanya, Avusturya, Macaristan, Çekoslovakya v. s.). 192
a) Hadiselerin takvimi 192
b) Vesikalar 194
c) Akisler 208

Levent Şahverdi Arşivi

EK : VII

4) Şark Avrupası (Polonya, Baltık) 210
a) Hadiselerin takvimi 210
b) Vesikalar 210
c) Akisler 210

5) Sosyalist Sovyet Cümhuriyetleri İttihadı: 213
a) Hadiselerin takvimi 213
b) Vesikalar 214
c) Akisler 227

6) Balkanlar: 237
a) Hadiselerin takvimi 237
b) Vesikalar 237
c) Akisler 238

7) Türkiyenin Şark-Cenup komşuları: (İran, Afganistan, Suriye, Filistin, Mısır v. s.) 246
a) Hadiselerin takvimi 246
b) Vesikalar 246
c) Akisler 246

IV. — AVRUPA DIŞI: 256

1) Amerika (Şimal-Cenup) 256
a) Hadiselerin takvimi 256
b) Vesikalar 257
c) Akisler 257

2) Büyük Britanya İmparatorluğu: (Dominyonlar v.s.) 266
a) Hadiselerin takvimi 266
b) Vesikalar 266
c) Akisler 266

3) Uzak Şark (Çin - Japonya v. s.) 267
a) Hadiselerin takvimi 267
b) Vesikalar 267
c) Akisler 267

4) Müstemlekeler: (Asya, Afrika, Avustralya v. s.) —
a) Hadiselerin takvimi . . . . . —
b) Vesikalar . . . . . —
c) Akisler . . . . . —

II.

Ayın Kültür Hareketleri.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ÇEVİRİ - İNCELEME

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

M. KEMAL ATATÜRK'ÜN BÜYÜK NUTUK'UNUN ALMANCA ÇEVİRİSİNDE YER ALAN ÖNSÖZ

Prof. Dr. Zeki Cemil ARDA*

Alman okuyucusuna sunulan bu eser Türkiye Cumhuriyetinin Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın milletvekilleri ve kendisi tarafından kurulmuş ve yönetilmiş " Cumhuriyet Halk Partisi " temsilcilerinin önünde 15 - 20 Ekim 1927 tarihlerinde Ankara'da yapmış olduğu bir söylevin tam çevirisidir.

Bu söylevin şekli ve kapsamı gibi içeriği de olağanüstü olup yüzlerce yıllık Türk tarihi ve konuşmacının halkının yönetimini ele almak ve onu zillet alçaklık ve yıkıntıdan çıkarıp özgürlük ve yüceltmeye götürmek üzere kendisini görevlendirilmiş hissettiği günden itibaren yaptığı çalışmalar hakkında bilgi vermektedir. Dış tehlikenin uzaklaşmış ve içeride kökten önlemlerle yeni bir geleceğin temellerinin atılmış olduğu bugün, Mustafa Kemal Paşa halkına, yeni Türkiye'nin nasıl olmuş olduğunu, hangi esaslar üzerine kurulmuş olduğunu ve geleceğe hangi yollarla ulaşılması gerektiğini göstermek zorunluluğunu hissetmişti.

Bu söylev bir Türk tarafından Türkler için söylenmişti, askeri kariyerinin başlangıcından itibaren ülkesinin siyasi olaylarını yakından izleyen bir efendi tarafından, kendisi gibi vatanlarının tarihinin ağır olaylarla dolu son yirmi yılına bakıp veya bizzat katılarak yaşamış olan efendiler için . Konuşmacının bazı şeyleri bilinen şeyler olarak kabul etmiş olduğu anlaşılıyor. Almanlar bunlardan oldukça uzak kalmışlardır.

Onun düşüncesine göre bugünkü Türk Devleti son derece demokratik bir cumhuriyet olup dini şeylerle her türlü birleşmeyi kesinlikle ret eder. Kolayca anlaşılabilir bir ifadeyle, belki şunları söyleyebiliriz, yüz-

* Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Alman Dili Eğitimi Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

yıllarca hükmetmiş olan mutlakıyet yönetimi bağına ve özel ve kamu yaşamının her türlü ayrıntısına hükmeden bir dine karşı indirilmiş olan bu haklı ve gerekli darbe idi, devletin ve dinin birbirinden tamamen ayrılışı ve insanın özgür oluşu artık bugünkü paroladır. Batının en geniş kapsamlı fikirleri sevinç ve heyecanla kabul ediliyor. Avrupa'daki gelişme, medeniyet, ilerleme bu çabaların içeriği ve amaçları oluyor. Ama bütün endişelerin, bütün savaşımların konusu bu millet, bu Türk ulusudur. Avrupa'daki milli düşüncenin uzun ve değişikliklerle dolu bir tarihi vardır; şarkta ise bu yeni olup derin bir heyecan ve genç ve dinamik bir ulusu yeni bir ideale doğru sevk eden asil bir coşkuyla baştaki çevrelerce kabul edilmiş ve savunulmuştur. Bu uygarlık ve milli idealler arasında çelişki yaratan konular ve gerilimlerin meydana gelmesi aşikardır. Batının, yani yabancı kültür varlıklarının çok aşırı bir şekilde alınması ve buna rağmen kendi öz kültürünün ve bunların kendi içlerinde kök salmış konumunun öne çıkarılması ise yeni Türkiye'nin yerine getirmesi gereken büyük görevdir.

Tarihi gelişme hiçbir zaman sıçramalarla olmaz. Aksine birbiriyle bağıntılı basamakların artarda ortaya çıkmasıyla olur; bu Türkiye'de de böyledir, her ne kadar burada direniş gösteren unsurların hayli uzun süren karşı koyması sonunda, özellikle dışarıdan etki eden güçlü ideolojik baskı ve fırtınayı andıran olaylar ve bunların en ücra bölgelere kadar uzanan radikal etkileri sonunda kendisini hissettirmiş olsa da, ve sonunda büyük bir önderin ortaya çıkmasıyla gelişimin son bölümü dikkate şayan bir çabuklukla sona eriyor.

Daha 19. yüzyılın ilk yarısında Türkiye'nin son derece yaşlanmış devlet yapısını yenilenmesi için birçok çaba gösteriliyor. O zamanlarda bizzat Sultan Mahmut II. yani "Reformcu", (1808-1839), yenilik sever bir anlayışa sahip olan Sultan Selim III. peşinden giderek bu tür çabalara başvurmuştu.

Zapt edilemez ve küstahça tavırlar takınan yeniçeri ocağının ortadan kaldırılmasının yanı sıra, Sultanın ölümünden birkaç ay sonra Gülhane Hatt-ı şerifi adıyla ilân edilen 1839 yılındaki reform fermanının tarihi öne-

Levent Şahverdi Arşivi

mi büyüktür. Ama ne yazık ki bu iyileştirme atılımı daha başlangıçta suya düştü. Mahmut'tan sonra başa geçenler yönetimde güçlü ve irade sahibi olamadılar. Onlar bu gelişmeye köstek sonra da düşman oldular. Bir zamanlar karşısında Avrupa'nın titrediği Türk İmparatorluğu ekonomik ve siyasi yönden git gide büyük devletlerin bağımlılığına girdiği sırada, bu hükümdarlar hiç taviz vermeden eski tasavvurlarına ve son derece yaşlanmış kurumlarına sıkı sıkıya bağlı kaldılar, devletin gelirlerini savurdular ve imparatorluğun bu en önemli kudret kaynağını dumura uğrattılar. Türk İmparatorluğunun yenilenerek eski kudretine ulaştırma hayalini güden ve 19. yüzyılın batıya özgü liberal fikirlerinden gittikçe artan bir oranda etkilenmiş olan aydın bir Türk kesimi yeni fikirlerin taşıyıcıları oldu. Reşit'in (1802- 1858) daha sonra Mithat Paşa'nın (1825- 1884) yönetimleri altında pek çok açıdan yetenekli ama siyasi yönden beceriksiz Sultan Abdül Aziz'in (1876) yıkılmasından sonra onlar Türkiye'ye bir anayasa vermeyi başardılar. Ama daha ertesi yıllarda bu olaya bel bağlanan bütün ümitler tamamen ortadan kalktı. Abdül Aziz'den sonra ikinci sultan olan Abdül Hamit II. erkek kardeşi Murat V.i tahttan indirdi ve olayların baskısı altında yeni anayasa fermanını çıkarttı. Birkaç ay sonra onu yeniden geçersiz kıldı. Mithat Paşa sürgüne gönderildi ve Türkiye'nin üzerine Avrupa'nın son derece zorlukla tam olarak algılayabileceği bir karanlık çöktü. Abdül Hamit'in yapısı ve etkisi kısmen bizim çağımıza girer ve bu hiç kuşkusuz önemli bir kişi olan bu hükümdarın etrafını kuşatan sır onun için duyulan ilgiyi arttırdı. Ülke içinde her şeyden önce onun yaptığı girişim, herhangi bir modern veya bağımsız kıpırdanmaların yok edilmesi üzerineydi. Bu amaca ulaşmak için her çevreye başvuruldu. Pan İslamik girişimlerle dışa bağımlı olan din sisteminin katı bir hakimiyeti yani o güne kadar bilinmeyen ölçüde bir jurnalcilik sistemi, ailelerin iç dünyalarına kadar girebilecek şekildeydi ve hakikaten akıllara durgunluk verecek bir mükemmellikte fikri hakimiyeti ve gözetimi ele geçirmiş olarak bu amaçlara hizmet ediyor ve bu hizmet hakikaten on yıl boyunca sürmüştü. Sürgüne gönderme ve idam olayları - tabii gizli olarak - çok sayıdaydı, bu yolla sultan rakiplerine veya kendisine karşı sürekli ve gittikçe artan güvensizlik ortamı yaratan kişilere darbe indiriyordu. Ama fikri gelişme durmak bilmiyordu. İstanbul'un uyguladığı baskıya karşı reaksiyon yavaş ya-

Levent Şahverdi Arşivi

vaş oluşuyordu, hem de hiç kesintisiz bir şekilde ilerliyordu. Makedonya'da, bilhassa Selânik'te, 1890'lı yıllardan beri İttihat ve Terakki (Birlik ve İlerleme) Partisi'nin yeri bulunmaktaydı, bu partide hiç kuşkusuz önemli fikir güçleri canla başla çalışıyordu[1]. O zamanlar kurmay subay olan Kemal Paşa bu hareketin üyesiydi. 1908'de kurtuluş saati gelmişti. Temmuz ayında bu tiranlığa karşı açıkça baş kaldırma eylemi ortaya çıktı. Mükemmel jurnalcilik sistemine rağmen bu darbeye hazır olmayan sultan durumu derhal kavrayamadı. Değiştirilemeyen duruma boyun eğmiş görünüyordu ve istenilen anayasanın çıkarılmasına izin verdi. Birlikçilerin (İttihatçıların) tutumları için karakteristik olan şey, önemli ölçüde bununla yetinmeleri ve can düşmanları olan bu Efendi'yi tahtında tutmak oldu.

Abdül Hamit 13 Nisan 1909 da tepkilere son verip, anayasayı iptal edip ve ittihat ve Terakki (Birlik ve İlerleme) Partisi taraftarlarına koyu takibata başladığında, üzerinde bulunan zincirlerden kendisini kurtarabildiğine güç bela inanıyordu. Ama işte bu kez şu Akıllı Adam yaptığı hesapta yanılmıştı. Sultanın takviye kuvvetleri Anadolu'dan buraya gelemeden şaşkınlık veren bir süratle Makedonya birlikleri yeniden İstanbul önlerinde göründü. Şiddetli bir savaşla İstanbul garnizonu yenildi. Abdül Hamit tahtını ve özgürlüğünü kaybetti. Onun yerine Mehmet V. Reşat sultan olarak göreve başladı.

Bu eski Türk Devleti binasının pencereleri heyecan içinde ardına kadar açıldı. Taze hava içeriye doldu. Ama bu eski bina öylece kaldı.

Jön Türklerin hakimiyetinin başlangıcı öylesine devrimci idi, öyle oldular ve varlıklarında ihtilal değil bir ilerleme partisi olarak kaldılar.

" İttihat ve Terakki (Birlik ve İlerleme) Partisi "nin hakimiyeti hak-

---

1 Partinin adı Fransızcasına uygundu: Comité Union et Progrés .bunun taraftarları ve üyeleri daha çok - bu söylevde de geçtiği üzere - birlikçiler (Unionisten) olarak belirtilmişlerdir, bunlar Almanya 'da genel olarak Jön Türkler (Jung Türken) olarak bilinmektedir. Her iki kavramın birbirleriyle tam örtüşmediğine dikkat edilmelidir, çünkü bütün Genç Türkler İttihat ve Terakki (Birlik ve İlerleme)ye ait değillerdi veya aynı ölçüde yakın değillerdi.

Levent Şahverdi Arşivi

kında kesin bir yargıya varmak için, burası o yer değildi ve kesinlikle bunun zamanı da değildi. Bu hakimiyet kısa sürdü, on yıl bile sürmedi, ülkenin içleri hiçbir şekilde sürekli olarak rahat bırakılmadı ve dışarıdan sürekli olarak saldırılarla tehdit edildi. Avusturya- Macaristan tarafından Bosna ve Hersek' in kendi topraklarına bağlanması ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân etmesi dış politika bakımından bir dizi felâketlere yol açtı ve İtalya- Türkiye Savaşları başladı ve Balkan Savaşından sonra Birinci Dünya Savaşına kadar bu on yıl hemen hemen tamamen ağır savaşlarla geçti.

Abdül Hamit'in akıllı diplomasisi malî bakımdan ve askerî açıdan zayıflamış devleti dış politikanın her yönden tehdit eden tehlikelerinden uzaklaştırma manevrasını kavrayabilmiş olsaydı, kendisinden sonraki daha az becerikli Sultanlar asla başarıya ulaşamazlar ve bu kısa ve çılgınca hareketli zamanda geçmiş dönemlerin maddî ve manevî etkilerini ortadan kaldırmak imkansız olurdu. Şu kadarı gene de söylenebilir ki 1908 devrimi 1909 yılı üzerine manevî bakımdan kuvvetli bir motivasyona sebep oldu. O güne kadar sadece gizli ve sürekli baskı altında etkili olabilen veya beklemeye bırakılmış güçler serbest kalmıştı. Güçlü oldukları inancı, enerjileri ve olanakların seçiminde İtalyan rönesansındaki adamları anımsatan lider tiplerinin yanısıra önemli bir beyin gücü taşıyıcıları yer alıyor. Belki mevcut olan eğilim çeşitli sorunlarla uğraşmak ve uzun süren zorunlu teorik hazırlık zamanını başa geçen partinin uygulamaya koyacağı etkili girişim için uygun değildi. Asya'daki bütün Türk boylarının birleşmesini hayal eden Turancılık, veya bütün Müslümanların birbiriyle dayanışmaları duygusunun kurulabileceğine inanan Pan-İslamizm gibi idealler, ve -tıpkı eski Avusturya'da bir zamanlar düşünüldüğü gibi- Osmanizm (Osmanlıcılık) yani öylesine çeşitli ve geniş Osmanlı İmparatorluğunda yerleşik halk kitlelerini en sağlam bağlayıcı unsur olarak Padişahlık yönetiminin olduğuna inanan Osmanlıcılık bir kavşakta buluşmuşlardı ve esaslı bir reform ile açık ve seçik bir hedefe ulaşmanın eksikliğini hissettiren bir siyaset oluşturuyor. Devletin yapısı önemli ölçüde korundu ve Türk devletini ve Türk ulusunu çoktan beri hasta etmiş olan dinin öne çıkarılması ve hakimiyeti ile fatalizm denilen kadercilik, maddî ve manevî yön-

Levent Şahverdi Arşivi

den etik çöküş ile hizipçiliğin yaratmış olduğu ağır kötülükler de bu yapıda yaşamağa devam etti. Bütün bu anılan ve çok kapsamlı idealler çökmüşlerdi ve savaşın gösterdiği gerçek yaşama gücünün acımasızca yapılan denemesinde parçalanıp gitmişti. Ne Balkanların ne Ermenilerin, ne Anadolu'daki Rumların, ne de Araplar'ın hiçbir şekilde kendilerini Osmanlı olarak hissetmedikleri ortaya çıkmıştı. Daha sonra İngiliz altınının ve Avrupa devletlerinin Müslümanların birlikteliği duygusu üzerindeki kudretinin zaferle sonuçlanması ortaya çıktı ve Enver Paşa Turancılık ideali için girdiği savaşta başarısız bir kişi olarak öldü.

Ama kurtuluş yıllarında bütün fırtınalara rağmen varlığını koruyan bir güç harekete geçti: bu Türk milliyetçiliği fikri idi. Literatürde, yabancı şekil ve dil örneklerinden kendisini kurtarma olayına başlanıldı. Kendine özgü birşeyler yapmak arzu ve iradesi yerleşti. İleri düşünceli kişiler bu müşterek görevlerde halkın işbirliğinin kaçınılmaz olduğunu hissediyorlardı ve Hamdullah Suphi Bey 1910'da millî temeller üzerinde bir eğitim toplumunu amaçlayan Türk Ocağı'nı kurduğunda, bugün muhteşem bir ağaç olarak bütün ülkede köklerini salan bir tohum dikmişti. Eski imparatorluğun varlığını sarsan savaşlar, insanların yüreklerinde de sarsıntılar yarattılar. Türk subayı ve askerinin eskiden olduğu gibi sadece Padişahı için savaşması, şeklindeki olgu artık Dünya Savaşında mevcut değildi. Anavatanın varlığından duyulan endişe ve anavatanın değeri duygusu uyanmıştı. 1918'deki korkunç çöküşten sonra her umudun çılgınlık olarak göründüğü anda bir kıvılcım ışıltısını sürdürüyordu; sönmeye yakın olan bir kıvılcım, ama bir dahinin nefesiyle parıldayan bir aleve dönüşebilecek derecede kuvvetini kaybetmemiş bir kıvılcım.

1918 yılı Ekim ayının sonunda, sekiz yıldan beri hemen hemen sürekli olarak savaşan Türkiye'nin direnişi başlamıştı. Bulgaristan silahlarını teslim etmişti, artık bizzat kendi güçlerinin son damlasını kullanmış olan merkezi devletlerle olan ilişki kesilmişti. Filistin ve Mezopotamya'da İngilizler tamamen tükenmiş olan Türk birliklerini önlerine katıp kuzeye doğru sürüyorlardı. Bu artık son demekti. İttihatçıların başkanı, Sadrazam Talat Paşa, Enver Paşa ve Cemal Paşa istifa ettiler ve kaçtılar; Ahmet İz-

Levent Şahverdi Arşivi

zet Paşa devletin varlığını sürdürmeye devam etmek şeklindeki ağır görevi üstlendi. Denizcilik (Bahriye Nazırı) Bakanı Rauf Bey'in başkanlığındaki bir komisyon Çanakkale önlerinde demir atmış olan müttefik filosuna gitmişti. 30 Ekim 1918' de Rauf ve İngiliz Amiral Calthrope Mondros mütarekesine (ateşkes) imza koydular. Bu ateşkes andlaşmasının maddeleri ağır ve yayılma özelliğine sahipti. Çanakkale ve İstanbul Boğazları ve onlara hakim tabyalar boşaltılacak, ordu silahlarını bırakacak ve bütün gemiler müttefiklere teslim edilecekti. Müttefiklerin "güvenlik" leri için gerekli olduğu takdirde Türkiye'deki her stratejik noktayı işgal etme hakkı vardı. Türkiye demiryolları müttefiklerin subayları tarafından kontrol edilmek zorundaydı, bütün Türk limanları onlara açılmıştı, bütün telgraf iletişim şebekesi onların denetimine bırakılmıştı. Türk savaş esirlerinin esareti sürüyordu, vatandan uzakta Hicaz, Trablus'ta v.s. savaşan birliklerin teslim olmaları gerekiyordu. Türklerin esir aldığı müttefiklere ait askerler derhal serbest bırakılacaktı. Başlangıçta Türkiye'de bulunan bütün Alman ve Avusturya birliklerinin de savaş esiri sayılmışlardı ama Ahmet İzzet Paşa yönetimindeki Türk hükümeti bu yakışıksız istemi kesinlikle red etti ve onların serbestçe geri çekilmelerini sağladı. Böylesine çaresiz bir durumda silah arkadaşının bu sadakati Türk karakterinin özellikle asil bir yanını gisteriyor ve bu olayın Almanya'da unutulmaması gerekiyor.

İttifak Devletleri ile yunan savaş gemileri İstanbul'da demir atmışlardı ve Türkiye'nin üzerinde korkunç bir kader ağlarını örüyordu. Bu eserle birlikte verilen harita ittifak devletlerinin amaçlarını gösteriyor ve çok anlamlı bir dille açıklamalarda bulunuyor ve Mustafa Kemal Paşa'nın söylevinin sonunda analizini yaptığı, (1920 yazında) Sevres anlaşmasının maddeleri, halkların milli egemenlik hakkı ve hürriyeti için savaşmalarını öne süren güçlü devletlerin, Türkiye karşısında hiç çekinmeden açıktan açığa sınırsız bir emperyalizmin hüküm sürmesinden yana olduklarını kanıtlıyor. Kelimenin tam anlamıyla imzalanması gereken bir yok etme barışıydı bu. Zorla işgal edilecek topraklar, manda altındaki bölgeler ve etkilemeye açık bölgeler ve yeni yaratılacak bağımlı devletler Türkiye'nin elinde İç Anadolu'da küçük bir bölgeden başka hiç bir şey bırakmıyordu, yabancı güçlerle kuşatılmış ve göz altına alınmış, hiçbir zaman bir devletin

Levent Şahverdi Arşivi

yaşama geçirilemeyeceği ve halk hareketinin olamayacağı bir ada.

Yabancı birlikler ülkenin içlerinde önemli noktalarda bulunuyordu. Yabancı subaylar her tarafta kol geziyordu. 15 Mayıs 1919'da ittifak devletlerinin izniyle yunan birlikleri İzmir'de karaya çıktıklarında, Türk halkına boyundurluk altına alınmış bir sınıf olarak davranış sergilediklerinde ve Büyük Yunanistan'ı kurmak eylemine başladıklarında, bu Türklerin Trajedisinin son perdesinin başladığı şeklinde görünüyordu.

Ama işte bu yeni Türkiye'nin doğuş saatiydi; artık karar verilmişti, Mustafa Kemal Paşa çoktan Küçük Asya sahillerinde hedefine doğru ilerliyordu.

Bunu takip eden yıllarda neler olduğunu bundan sonraki sayfalar bildiriyor; Dünya tarihi açısından büyük ve önemli bir gelişme gün ışığına çıkarılıyor. Gözleri önünde yüce bir hedefle aklı ilerilerin görüşlerine ve yorumlarıyla hiç yanılmadan, sarp bir yolun üstündeki mevcut olan tehlikelere ve saldırılara hiç aldırış etmeden ileri adımlarını sürdürüp, ulusunun yüreğindeki, artık çoktan yok olduğuna inanılan kaynakları yeniden çıkarıp fışkırtan, herşeyi ve her bir şeyi kendi yüce görüşünün hizmetine sokan ve kaderin belirlemiş olduğu önderlik rolü bütün heybetiyle yeniden bilinçlerde uyandı. Kendisini asla teslim etmeyen aksine kanının son damlasına kadar savaşmağa karar vermiş olan bir halkın nelere muktedir olduğu bu örnekle yeniden gözler önüne serildi ve aynı zamanda Türk ulusunun ruhuna bakacak olursak, -konudan uzak kalmış olanların bilmezlikten geldikleri şey- bu ulus boynunu eğip yabancı bir boyunduruk altına sokmayı asla öğrenmemişti.

Mustafa Kemal Paşa'nın misyonu henüz bitmemişti. Yeni Türkiye'nin oluşumunu belirten bu raporu topluma teslim etti. Halkın özüne uyan ilke, dışarıya karşı özgürlük ve ülke içinde özgürlük, yön belirten iki yıldız olarak, yeni çağa özgü güçlü bir gelişmedir. Dışa karşı özgürlüğün savunulması ve korunması ile bu gelişimin ilerlemesi gelecek zamanın görevleridir ve bunlar devletin işleyişinde bütün alanlarda görülen tehli-

Levent Şahverdi Arşivi

keleri ve güçlükleri gizlemektedir. Daha sözün girişinde bu yeni gelişimin büyük sorununa işaret edildi: yaşayabilecek ve yaşamaya yaraşan iyi bir eski dönem ile çok yönden gerekli olan yeni dönemin kendi doğasına uyacak bir şekilde kaynaştırılması sorunu var. Daha yirmi yıl önce hiçbir etik anlayışa sığmayan jurnalcilik kurumu ile kulluk düşünceli Abdül Hamit'in sisteminin hakim olduğu düşünülecek olursa, bu görevin dev boyutu anlaşılabilir.

Bugün Mustafa Kemal Paşa'nın bu çalışmasındaki başarının ne ölçüde olduğu hakkında hiç kimse karar veremez. O şu andaki muhteşem olgun yaşında bizzat kendisi bu çalışmaların içinde bulunuyor. Ama daha bu günden şurası kesin ki, Türkiye, Mustafa Kemal Paşa'nın yarattığı gibi, sonsuza kadar bir anıt olarak kalacak sımsıcak vatan sevgisiyle, üstün kudreti ve dev gibi iradesiyle.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ARNOLD J.TOYNBEE VE JAMES BRYCE'NİN HAZIRLADIĞI "TREATMENT of the ARMENIANS in the OTTOMAN EMPİRE (1915-1916)" ADLI KİTAP ÜZERİNE

Prof. Dr. Ahmet ÖZGİRAY*

"Treatment of the Armenians in the Ottoman Empire (1915-1916)"

Documents presented to Viscount Bryce. Edited and with an Introduction by Ara Sarafian, published in England 2000, 677 pages.

Bu kitap, "A Study Of History ve The Western Question in Greece and Turkey"'in yazarı İngiliz tarihçisi Arnold J. Toynbee ve James Bryce tarafından hazırlanmıştır.

Arnold J. Toynbee 1915 Çanakkale ve 1921'de I. ve II. İnönü Savaşlarına savaş muhabiri olarak katılmıştır. İngiltere Dışişleri Bakanlığı adına da görev yapmıştır. PRO. W. O. 104 serisi incelendiği zaman bu görülecektir. Kendisi mutaassıp bir Hıristiyan olarak tanınır.

Bu kitabın diğer editörü James Bryce'a gelince; I. Dünya Savaşı esnasında İngiltere'nin ABD nezdinde büyükelçilik görevinde bulunmuş, hukuk profesörüdür. İngiliz parlamenterliği yapmış olup, Osmanlı Ermenileri'nin eskiden beri yandaşlık bilinciyle yaşayıp savunucularından biri olmuştur.

Bu kitap müthiş bir Hıristiyanlık öfkesi içersinde hazırlanmıştır. Bunun nedeni de dün olduğu gibi bu günde Hıristiyanlığın en büyük rakibi Müslümanlıktır. Ayrıca Haçlı seferlerinin kaynağına, işlevine ve ruhuna bakacak olursak, Hıristiyanların amacı Filistin'i (Diyar-ı Kenan) Müslümanların elinden kurtarmak değil, Yakındoğu'nun zenginliğini Avrupa'ya taşımaktı.

---

* Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, T.C. Tarihi Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

Buna Türkler engel oldular. Ayrıca 1453'te İstanbul'un Türkler tarafından fethinden sonra oradaki Hıristiyan azınlık maddî ve manevî büyük zarar gördü. Buna da Türkler sebep oldu. Ayrıca Türkler 1344 yılında Avrupa'ya geçip Viyana'ya kadar gitmeleri Hıristiyanlığın zararına olmuştur. Bu nedenle ne Türkler Avrupalıları nede Avrupalılar Türkleri sevmişlerdir.

Bunlara ilaveten Hıristiyanlığı ilk kabul eden devlet Ermeniler olmuştur. M.S. 284 veya 300 olarak kabul edilir.Oysa Romalılar Hıristiyanlığı M.S. 317'de kabul etmişlerdir. Ayrıca Ermenileri kışkırtanlar Rusya, İngiltere, Fransa ve ABD idi. Ermeni tehciri 1915 Nisan ayında vuku bulduğu için, kendileri Osmanlılarla savaş halinde olduğundan Ermeniler lehinde bir şey yapamadılar. Bu nedenle 15. yüzyılın son çeyreğinde verdikleri destekleri devam ettiremediklerinden dolayı vicdanen rahatsızlıklarını değişik yollarla telafi etmeye yöneldiler.

1914 yılında İngilizler Wellington House'da Almanlara karşı propaganda merkezi oluşturdular. Bu Osmanlıları hedef almıyordu. Sonradan Osmanlıları hedef aldı ve kitap ortaya çıktı. Bu sırada Almanlar da Johannes Lepsius başkanlığında karşı propaganda yapmak için çalışmalar yaptılarsa da sebebini bilmediğimiz nedenlerle bundan sonradan vazgeçtiler. Vazgeçmemiş olsalardı önemli ip uçları yakalayacaktık.

İşin özü; 1914 yılında başlayan I.Dünya Savaşı çok çetin geçiyordu. İtilâf devletleri ABD'yi savaşa çekmek için başta Rusların gayreti ile İngiltere, Fransa ve İtalya aynı doğrultuda hareket ederek ABD kamuoyunu kendileri lehine çevirmek için insani değerleri kullandılar. A.B.D. lehine İtalya' da büyük mitingler yaptılar. Bunu organize edenlerden birisi de o zaman ABD'de Birleşik Krallık Elçisi olarak görev yapan bu kitabın editörü James Bryce idi. Bunda başarı sağladılar. Nitekim 1917'de A.B.D. İtilâf Devletleri safında savaşa girerek Merkezi Devletlerin yenilgisine vesile oldu.

Ayrıca 1913-1916 yılları arasında ABD'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Harry Morgenthau'nun karısı Yahudi asıllı bir Alman hanımı ve katibesi ise Ermeni idiler.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu kitap gayet iyi hazırlanmıştır. Çünkü dört sene Wellington House'da çalışmış kişiler bunu hazırlamışlardı. Eğer bu tarafsız olarak hazırlansaydı Osmanlı devletinin o anki mevcut siyasî durumu da dikkate alınması gerekiyordu. Oysa bu kitap yalnız bardağın boş tarafını görüyor, dolu tarafını hiç görmüyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkler ve Müslümanlardan yüzbinlerce kişi hayatını kaybetmiştir.Buna hastalıklar ve savaş ekonomisinin sonuçları da dahildir. Diğer yandan karşılıklı mukatele olmuştur. Bu nedenle iki taraf da zarar görmüştür.

Nitekim, bu kitabın önemli sahifelerini oluşturan bilgiler, Ermeni, Fransız, Alman ve İtalyan kaynaklarından gelmiştir.[1] Ayrıca, sözde Ermeni soykırımı bu kitaptaki kaynakları, İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliğine, Washington'daki ABD Devlet Başkanlığına Avrupa ve Amerika'daki değişik misyoner merkezlerinden gönderilmiştir.

Bunlardan başka, kitabın giriş bölümünün XVII. sahifesinde belirtildiği gibi 76 rapor American Commitee for Armenian and Syrian Relief isimli yardım komitesinden elde edilmiştir. 11 rapor New York'taki Ermeni gazetesi Gotchnag'tan alınmıştır. 10 rapor Board of Foreign Mission of the Presbyterian Church'ten, 8 rapor Mısır'daki Boghos Nubar Paşa'dan, 5 rapor Londra'da çıkan Ararat Gazetesinden, 4 rapor bu kitabın editörlerinden biri olan James Bryce'den, yine 4 rapor Tiflis'te çıkan Horizon Gazetesinden, 2 rapor New York'ta çıkan New Armenia'dan, 1 rapor The Churcman'den, 1 rapor Boston'da çıkan Missionary Herald'tan ve 1 rapor da Ermeni Profesör Thoumanian'dan alınmıştır.

Ayrıca, kitabın girişinin XIX. sahifesindeki 66. rapor Ermeni ve diğer yerli kaynaklardan Ermeniler tarafından temin edilerek bu kitapta yer almıştır. Bunların hiç biri objektif değil subjektiftir.

James Bryce'ın da itiraf ettiği gibi, bu kitapta yer alan delillerin en geniş kısmı görgü şahitlerindendir diyor[2]. Görgü şahidi de Trabzon'daki

---

1 J.Bryce and Arnold Toynbee, **The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire(1915-1916)**, London 2000, s.14.

2 **A.g.e.**,s.19.

Levent Şahverdi Arşivi

İtalyan Konsolosluğunda çalışan Karadağlı bir kapıcı idi[3] ki bunlar Türkleri hiç sevmezdi. Bir haber de Erzincan'daki Red Cross'da çalışan iki Danimarkalı hemşire kaynaklı idi. Bu iki hemşire Türkler hakkında hiç söz etmiyordu ve bu haberler dolaylı bilgi mahiyetindedir.[4]

Dicle ve Fırat nehirlerinde yüzen cesetler görülmüş, bunların Ermenilere ait olduğu nasıl tespit edilmiştir. Belki erkekler sünnetli olup olmadıklarından tespit edilebilirdi. Ama ya kadınlar...[5]

On the 11 th January 1916, Herr Van Stumn, chief of the political department of the German Foreign Office, gave the following answer in the Reichstag to a question from Dr. Leibknecht: " It is know to the imperial chancellor the revolutionary demonstration, organized by any enemies, have taken place in Armenia, and that they have caused the Turkish Government to expel the Armenian population of certain districts and to allot to them new dwelling places.[6]

Bu haberlerin çoğunun görgü şahidi Ermeniler. Bunların sağlamlığı başka vesikalarla doğrulanmamıştır.[7]

Ermeni kadınlar ve çocuklar açlıktan öldü şeklinde tek yanlı haber veriliyor, burada Türkler de açlıktan öldü. Bunlardan hiç söz edilmiyor.[8]

Turks at Constantinople declare that no one but the Armenians themselves is to blame.Turks state that when the present attact began on the Dardanelles, the Armenians were notified that they took advantage of the moment when the Turks were concentraining every energy for the maintenance of the Empire to rise in rebellion, they would be dealt with without quarter. This warning, however, the Armenians failed to heed. They not

---

3 **A.g.e.**,s.20.
4 **A.g.e.**,s,21.
5 **A.g.e.**,s.22
6 **A.g.e.**,s.24
7 **A.g.e.**,s.26
8 **A.g.e.**,s.31

Levent Şahverdi Arşivi

only rise in rebellion, occupying a number important towns, including Van, but extend important help to the Russians in the latters campaign in the Caucasus.[9]

As early as September last the Turkısh Comic paper Karagöz had written one day that "if the Armenians were cheerful, this was certainly news of victory for the Allies, if not, it had been the reserve."[10]

The population has been deported wholesale towards the Havran Desert, Gereg and Musul where the victims are doomed to a death from natural causes were infallible then massacre.[11]

Türk hükümeti 25 yaşındaki Gregorian ve Protestan öğretmenleri askere almayıp görevlerine devam ettirdi.[12]

Türkler bu tarihlerde Ermenilerin kendilerine yaptıkları kötü muameleden dolayı onlara kızıyorlardı. Nitekim; Türkler ; "We will not leave this country to them. Let the Russian take to country, but we refuse to let the Armenians rule over families and our kin"[13]

The Turkish Government wanted to arrest a member of the Dashnakist Party called Joseph. The Armenians would not allow him to be arrested, and that started the trouble.[14]

Görüldüğü üzere Taşnak Partisine mensup Joseph'i Türk hükümeti tutuklamak istiyor, Armeniler buna müsaade etmiyor. Bu hal dünyanın neresinde görülür...

The Turks under Cevdet Bey despired of over coming Van was captured by the Armenians who saluted the entry of Russian army by bo-

---

9 M. Henry Wood, *Correspondent of the American "United Press" at Constantinople* puplished in Amerikan Press, 14 August 1915,s.43

10 James Bryce ve Arnold Toynbee,s.59.

11 **A.g.e.**,s.61

12 **A.g.e.**s .93

13 **Ag.e.**, s. 98.

14 **A.g.e.**,s.99

Levent Şahverdi Arşivi

oming of the guns they had taken from the Turks. An Armenian provisional government was established in the town and the province from the early June.[15]

After two months of self government in Van the fortunes of war turned against the Armenians. Towards the end of July the Turks took the offensive and the transcaucasian front. The Russian retreated from the Euphrates and Muş towards their own frontiers in order to counter attact the enemy under the more favourable conditions but in their game of strategy, the quarter of a million Armenians of Van, Eleşkirt.[16]

The liberty loving Armenians of this place defended themselves bravely for about two months until the end of May, when the volunteers went to their asssistance.[17] Görüldüğü üzere Ermeniler hükümet kuvvetlerine karşı iki ay Van'da direnebiliyor. Böyle şey nasıl olur?

The Armenians lines protected an area of about two square miles, which was held by 700 Armenians, 300 only of whom had regular army a certain amount of military training. The others were simply civilians who had revolvers and a few ordinary weapons.[18]

In Van, scarlet fewer, whoaring Caugh and smallpox carried off many of the little ones.[19]

In Van under the direction of professor M.Manassian, they succeeded in making smokless powder, cartridges and three guns, whose reports were heard with great rejoining Armenians.[20]

"17 May, at midnight the town criers went through the town crying ...We have taken all the Turkish position, they have run away: Come out".

---

15 **A.g.e.**,s.110(journal of Ararat London Jamary 1916)
16 **A.g.e.**,s.110
17 **A g.e.**,s.99
18 **A.g.e.**,s.102
19 **A.g.e.**,s.105
20 **A.g.e.**,s.105

Levent Şahverdi Arşivi

On this report the Armenians especially those who were in a starving condition came out and attact the Turkish quarters to rob to burn town. Thr revenge of centuries was being taken.[21]

Dehşet verici sahife.

No government was left no authority.

There were met by some soldiers they were Armenians "volunteers" who had from Russia and were now fighting on the side of the Russian for the liberation of their Hasiytan. They were coming now from the neighbourhood of Bitlis where heavy fighting was in progress.[22]

Turkish Government wanted to dispose of the rebellions Armenians of Van.[23]

Interview with a refuge, Mrs. Gazarian published in the pioneer press, of St Paul Minessota U.S.A.

Germany is responsiple for cruelty in Armenia, she aims at making Turkey a German province, but she knows the power of Armenians and she wants Turkey without them.That is why she permits the Turks to burn, murder and revage. The young Turks are educated criminal.They are waise the older ones.[24]

Mrs. Garasian Almanları suçluyor. Halbuki daha önce de bu kitapta şu pasaj var. The American ambassador at Constantinople, after making the Turkish Government to stop the massacres, went to the German ambassador, but Herr Wangenheim said he could not interfere in any way with Turkey's internel affairs.[25]

---

21 **A.g.e.**,s.106
22 **A.g.e.**,s.108
23 **A.g.e.**,s.109
24 **A.g.e.**,s.113
25 **A.g.e.**,s.58

Levent Şahverdi Arşivi

Böylece tenakuz ortaya çıkıyor. On the whole, up to the end of 1914 the situation in Armenia was quiet.

The first movement revolt declared itself towards the beginning of February, at Koms. Seventy Turkish gandermes and killed them all.

Two thousand Turks, commended by Mehmet Effindi took the offensive aginst them, but were annihilated by the Armenians.[26]

2000 Türk askerini Muş'ta öldürüyor ve kabahatsiz gözükyorlar. Bu dünyanın neresinde görülmüştür.

At Sassoun the 15000 Armenians of these mountains, re-inforced by some other 15000 from Moush and Diyarbakır repelled many of fierce attacks.[27]

1915 yılında kolera, tifo, tifus ve pinimoniya Doğu Anadolu'da oldukça yaygındı. Dolayısıyla Müslim-Gayrimüslüm herkesi öldürüyordu.[28] Ayrıca bakterilerin neden olduğu dizanteri de yaygındı.[29]

Bu kitap Kafkasya'daki Ermeni sığınmacıların sayısını 140000 olarak veriyor.[30]

Benekli humma, dizanteri, kızamık ve difteri oldukça yaygındı.[31]

300 are from the first exodus of January to April, 1925 and 600 from second in July and August. The second war the terrible fight after the massacres, of these 40000 are said to have died of disease after reaching Russian territory.[32]

---

26 **A.g.e.**,s.117
27 **A.g.e.**,s.121
28 **A.g.e.**,s.219
29 **A.g.e.**,s.226
30 **A.g.e.**,s.233
31 **A.g.e.**,s.239
32 **A.g.e.**,s.248

Levent Şahverdi Arşivi

The American Consul General at Trebizond went to Erzurum. "The vali of Erzurum informed me that he had received instructions from Constantinople to allow the Protestants and Catholics to remain where they were for the present.[33]

B.H Khounountz, representive of all Russian urban union had interviews with a number of Armenian and foreign eye witnesses. He met an Armenian officer who had escaped from the Turks, who told him of the deportation was more or less good at the beginnings of the war, but it was suddenly changed after the Turkish defeat of Sarıkamısh as they laid the blame of this defeat upon the Armenians.[34]

The Turks asked the Armenians to join them but they declined, saying that if they fought against the Russian, they would endanger the lives of their brothers in Caucacia.[35]

Ermenilerin Türklere ihaneti açık seçik belli.

It was reported that Garo-Pasdermadjian a member of deputise for Erzurum, was commanding a body of volunteers in the Russian Army. The result was that the Pasdermadjian's brother was assassinated.

Ermeni parlementer Türklere karşı savaşıyor.[36]

A Turkish officer who returned from Sarıkamısh told the Armenian Bishop Sempad at Erzeroum that they chifly met Armenians on the battelfields: "Many of our soldiers were shot by Armenians" he said "and it was the volunteers who destroyed our vilages and scouting parties.[37]

At the beginning of June the head of the red Cross Mission at Erzin-

---

33 **A.g.e.**,s.262
34 **A.g.e.**,s.263
35 **A.g.e.**,s.264
36 **A.g.e.**,s.264
37 **A.g.e.**,s.268

Levent Şahverdi Arşivi

can Staff surgeon Atold us that the Armenians had revolted at Van (1915) that measures had been taken against them.[38]

It only in Constantinople and Smyrna that the Armenians have not been exiled.[39]

Erzurum'dan çıkarılan bir Ermeni şu acı gerçegi şu cümle ile itiraf ediyor: "This is what happens to people that want a kingdom of their own"[40]

İstanbul'daki Ermeniler sürgüne gönderilmediler: The Armenians in Constantinople had not been deported, only the Men who were suspected of the revolutionary tendencies."[41]

Murad, with a group of brave Armenians resisted the outrages of the Turkish Government for several months until he was obliged to take refuge in the mountains. In March 1915 Turkish soldiers were sent to capture Murad and his band but they were defeated and repulsed. The Armenians fought their way slowly over the mountains a contiunal guerilla warfare. The Government became so exasperated that it places a price on Murad's head.[42]

Ermeni Murad, itiraf edildiği gibi aylarca savaş yöresinde gerilla savaşı veriyor.

For about twenty years Murad (a brother- in arms of Andranik the organiser of the present volunteer regiments) has been in the front ranks of the Armenians movement as a leading lightes, and the circumstances of his struggle since last March, and the story of his adventurous escape to Russia when all was over, would fill volumes.[43]

---

38 **A.g.e.**,s.276
39 **A.g.e.**,s.323
40 **A.g.e.**,s.335
41 **A.g.e.**,s.340
42 **A.g.e.**,s.342
43 **A.g.e.**,s.343

Levent Şahverdi Arşivi

Burada görüldüğü üzere Murad Türklere karşı nasıl savaşmış ve Ruslar kendisini kabul etmişler.

The Armenians of Shabin Kara-Hissar and Amasya exasperated at the unaccountable savagery of the Turks, took to replisals, They burnt down the Moslem quarters and the Government Buildings in their respective Towns and temporaily drove the Turks from them. Later however, they were overwhelmed by large Turkish forces, and died fighting to the last. Hiçbir ülkede böyle bir şey gözükmez.[44]

We found upon inquiry that all these men(Armenians). Were as had been members of one or the other of the Armenian nationalist societies the Hunchakısts or the Dashnakists.[45]

These societies had a legal existence under the Turkısh Government, They had up till quite recently been on the good terms with the Government of the young Turks. They cooperated with the party of Union and Progress in overthrawing the tyranny of Abdülhamit in 1908. [46]

Burada görüldüğü üzere Genç Türkler ırkçı değildi. Yalnız Ermeniler İttihatçılara, kardeşlik, eşitlik ve adalet sloganıyla yaklaşarak onların iyi niyetini kazanmaya çalışmışlardı. Asıl amaçları otonom veya bağımsız bir Ermeni kurmaya yönelikti.

The member of Armenians in Turkey was variously estimated at from one and half millions to two and a half millions. Must people who know this country well. Think that not over five hundred thousand are now left.[47]

Those arrested and departed just were Chiefly Gregorians, with a new Protestants among them. By middle of August there had all been de-

---

44 **A.g.e.**,s.347
45 **A.g.e.**,s.360
46 **A.g.e.**,s.360
47 **A.g.e.**,s.374

Levent Şahverdi Arşivi

ported. They were all men; The women were apparently safe. The Government in some instances began to give money for the support of the poor.[48] Burada görüldüğü üzere Türk Hükümeti fakirlere para yardımı yapıyor.

The favour that had been obtained through the Austrian and American Embassies in Constantinople for Catholics and Protestans to be exempted from deportation is in some cases being faithfuly observed but in others not at all Catholics had been especially to the Government at all times.[49]

Türk Hükümeti kendisine sadık olan Katolik ve Protestanlara tehcir uygulamamıştır.

According to a despatch published in the American Press. The Armenians of the pera quarter (of Constantinople) have taken flight. Nearly 4000 Armenians from Constantinople have found asylun in Bulgaria.[50]

Bunlar tehcir edilmemiş, kendi istekleriyle gitmişlerdir.

The documents furnished a list of 29 districts in which the whole Armenian population, numbering some 835000 persons, have been either killed or exiled or forcibly converted to Islam.[51]

Bu rakam aşırı derecede abartılmıştır.

For several mounth there had been occasional exiles from Adapazarı, but felt save because we had good mayor and a good millitary commenders in city.[52]

Buradan anlaşılacağı üzere buradaki Ermeniler herhangi bir iğtişaş çıkarmamışlar.

---

48 **A.g.e.**,s.401
49 **A.g.e.**,s.404
50 **A.g.e.**,s.410
51 **A.g.e.**,s.415
52 **A.g.e.**,s.418

Levent Şahverdi Arşivi

No Protestans especially in Adapazar.[53]

Kitabın diğer taraflarında görüldüğü üzere Katolik ve Protestanlar göç ettirilmemişlerdir. Zira vatandaş gibi davranmışlardır.

What was the meaning of all this? It was the death blow aimed at Christianity in Turkey, or in other words the extermination or amalgation. And why? At the beginning of the struggle as soon after, The Holly war was declared. This signified a purpose to kill all Christians. The rewards for which is eternal pleasure in the Mohemmedan paradise. At the first Turkey only against nations at war with herself but later she waget it against all Christians.[54]

Burada görüldüğü üzere Ermeniler kendilerini Hıristiyanlık ile özdeşleştirilerek bütün Hıristiyan dünyasını Türklere karşı cephe almasını özen gösterilmiştir.

The only considerable colony of Armenians South-West of the Anatolian Railway is at Smyrna. Where they seem to have suffered less severly than in other parts of the Ottoman Empire. They know no more than that a few of the leading Armenians there were hanged.[55]

Burada İzmir'deki Ermenilerin zarar görmediği vurgulanmaktadır.

Beyond Konya the line is in the hand of the Bağdat Railway Company, and the construction of this section is still incomplete. The tunnel trough the Toros Range is not yet open to traffic at the present rail head is at Pozantı, on the northern side of the mountains.[56]

Ermenilerin El Zor ve Halep'e göç ettirilmeleri trenlerle yaptırılacaktı. Fakat yukarıda da görüldüğü üzere Bağdat Demiryolu Almanların işletmesinde olduğu gibi sistem tamamlanamamıştı.

---

53 **A.g.e.**,s.419
54 **A.g.e.**,s.421
55 **A.g.e.**,s.423
56 **A.g.e.**,s.423

Levent Şahverdi Arşivi

Armenian soldiers families are also said to be extempt from deportation.[57]

Ermeni askerlerin aileleri hicret ettirilmemiştir.

During the last few days they haye been giving the adults one piastre (iki paradan fazla) and the children twenty paras a day slightly more than a penny.

Ayrıca The Armenian Artisans were receiving a loaf bread a day from the Turkish Government.[58]

Hükümet sürgüne yolladığı Ermenilere yukarıda görüldüğü üzere para ve ekmek yardımı yaparak onları açlığa mahkum etmemiştir.

To Pozantı the Turkish Government sends bread to them from time to time but with no regularity.[59]

Ermenilerin kendilerinin de itiraf ettiği üzere fakir Türk Hükümeti yol eksikliklerine rağmen Pozantı'ya ekmek yolluyordu.

Dreadful epidemics of Typhoid- fever broke out every where; there was a victim of it practically in every third tent.[60]

Sahife 596'dan 662'ye kadar, 1915 yılı dahil Ermeni tarihinin özeti verilmektedir. Bunu Arnold Toynbee yazmıştı. Hayatımda bu tarihçinin bî-taraf değil bir taraf olduğunu burada ilk defa gördüm.

Kitabın 660. Sahifesinde:

Aleppo, Damascus, Zor'a	486 000 kişi
Refugees in other parts of Turkey Russian Caucaus	300 000 kişi
Armenians in districts of Turkey	182 000 kişi
Conquered by Russian	12 100 kişi

57 **A.g.e.**,s.439
58 **A.g.e.**,s.443
59 **A.g.e.**,s.449
60 **A.g.e.**,s.469

Levent Şahverdi Arşivi

Armenians in Salmas, Persia	9 000 kişi
	Toplam 1 089 100 kişi

Ermeniler 1915 yılının başlangıcında Türkiye'deki nüfuslarının 1 600 000 ila 2 000 000 arasında tahmin ediyorlar, onlara göre Ermeni ölenleri sayısı 600 000 kişidir.

Türkiye'deki Ermeni cemaati temsilcisi Baghos Nubar Pacha, 11 ralık 1918'de Fransa Dışişleri Bakanına gönderdiği yazıda, sürgüne 600 000 kişinin gönderildiğini bunun 390 000 kişinin nerelerde olduğu dökümünü şöyle vermektedir:

Kafkasya'da	250 000
Irak'ta	40 000
Suriye-Filistin'de	80 000
Musul-Bağdat'ta	20 000
	Toplam 390 000

Bunlarda toplam Ermeni nüfusunun 1/10'una eşit demektir.[61]

Boghas Nubas Pasha 600 000-700 000 kişi sürgüne gönderildiğini yazıyor. Tavan olarak 700 000 kişi olarak alsak bile, bundan hayatta olan 390 000 kişi çıkarırsak ölenlerin sayısı 310 000 kişiyi geçmiyor.

Benim kanımca, harpte ölenlerle, yollarda hastalıktan ölenlerin sayısı 300 000 kişiyi aşmaz.

Sonuç

Kitabın değişik yerlerinden aldığım alıntılar bize, Ermeni iddialarının yersiz olduğunu göstermektedir. Hepsi ikinci ve üçüncü el kaynaklara dayanmaktadır. Burada Ermenilik ile Hıristiyanlık bir tutularak Müslümanlık Hristiyanlık düşmanlığı yaratılmaya çalışılmıştır.

---

61 Archives des Affaires Etrangeres France, Serie Levant 1918-1929 Sous Serie Armenia, Val.2, Fallo 47

Levent Şahverdi Arşivi